

БІБЛІЯТЭКА
ЗАМЕЖНАЙ
ДРОЗЫ

Коба Абэ

ЖАНЧЫНА
Ў ПЯСКУ
●
ЧУЖЫ ТВАР

БІБЛІЯТЭКА ЗАМЕЖНАЙ ПРОЗЫ

Коба

Абэ

ЖАНЧЫНА Ё ПЯСКУ
ЧУЖЫ ТВАР

РАМАНЫ

МІНСК

«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»

1986

ББК84.5Я

К 55

Пераклад на беларускую мову
ВАЛЯНЦІНА РАБКЕВІЧА

Прадмова Генадзя Шупенькі

Пераклад зроблены з выдання:
Кобо Абэ. **Женщина в песках.** Чужое лицо: [Романы].—
М., Худ. лит., 1969.— 368 с.

К 4703000000—057177—86
М302(05)—86

© Выдавецтва «Мастацкая
літаратура», 1986.

БОЛЬ ЗА ЧАЛАВЕКА

«Быць надрукаваным у Расіі — вялікі гонар любому пісьменніку. Кожная мая публікацыя ў СССР — падзея для мяне вельмі радасная», — гаварыў вядомы ва ўсім свеце японскі пісьменнік Коба Абэ, два найбольш папулярныя раманы якога — «Жанчына ў пяску» і «Чужы твар» — выходзяць на беларускай мове.

Упершыню савецкі чытач пазнаёміўся з Коба Абэ як з аўтарам навукова-фантастычных аповесцей — у 1965 годзе выдавецтва «Молодая гвардия» выпусціла ў свет у «Бібліятэцы сучаснай фантастыкі» яго аповесці «Чацвёрты ледніковы перыяд» і «Таталаскоп». Але прызналі Коба Абэ ў нашай краіне пасля таго, як у 1966 годзе часопіс «Иностранная литература» апублікаваў яго раман «Жанчына ў пяску».

З таго часу папулярнасць японскага пісьменніка — празаіка, драматурга, публіцыста — расце ў нас усё больш, кнігі яго выдаюцца і перавыдаюцца (у выдавецтвах «Художественная литература», «Искусство», «Радуга» і інш.).

А ў крытыцы то затухаюць, то зноў успыхваюць гарацы спрэчкі. Амплітуда разыходжанняў у ацэнцы твораў Коба Абэ, яго ідэйна-эстэтычнага крэда, філасофскай канцэпцыі, сацыяльна-грамадзянскай пазіцыі даволі шырокая — ад захаплення, якое пераходзіць у здзіўленне («дзівосны сплаў глыбокай філасофскай прытчы і страшнай магіі рэальнасці»), да амаль катэгарычнага адмаўлення («жорсткая прытча», «спалучэнне ўмоўнасці і натуралізму», «фізіялагічная дакументальнасць стылю», «абстрактная канструкцыя» і г. д., і да т. п.).

Скажу адразу — нам, чытачам, выхаваным на традыцыях вялікай сусветнай рэалістычнай літаратуры, на традыцыях пластычна-адчувальнай, рэалістычна-зямной, заглыбленай усімі каранямі ў само жыццё свайго народа, у яго філасофію, у яго дух прозы Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага і Івана Мележа, такую прозу, як проза Коба Абэ, чытаць нязвычайна.

Чытаць такую прозу, зрэшты, нялёгка, а месцамі, можна сказаць, пакутліва-цяжка, балюча.

І не таму яе няпроста чытаць, што ў ёй нібыта нейкі там мудрагеліста-вычварны стыль — стыль-то якраз «празрысты» і, трэба адразу сказаць, добра перададзены перакладчыкам. Вельмі ж няпростая аўтарская канцэпцыя чалавечага жыцця ў сучасным свеце.

І думаю, што той, хто знойдзе ў сабе сілу ўвайсці ў няпросты, балючы, нават страшны свет, створаны надзвычай арыгінальным мастаком слова — а калі ўжо ўвойдзеш у гэты фантастычны і адначасна нейкі надзіва рэальны свет, то выйсці з яго не так і проста: сіла мастацкага прыцягнення нейкая незвычайная, — той пагодзіцца, што ў асобе Коба Абэ перад намі паўстае пісьменнік сусветнага, агульначалавечага гучання. І не будзе перабольшаннем сцверджанне акадэміка М. Федарэнкі: кожная кніга Коба Абэ — «значная падзея ў духоўным жыцці ва ўсім свеце».

І гэта праўда. Менавіта з творчасцю Коба Абэ сучасная японская літаратура, за плячыма якой тысячагадовая гісторыя, выйшла далёка за межы сваёй краіны, менавіта яго проза — адна з найбольш прыкметных старонак у сучаснай сусветнай літаратуры.

Хто ж такі Коба Абэ? Якія традыцыі прадаўжае ён, якое новае слова ўдалося сказаць яму, з чым ён ідзе да свайго народа і ўсяго чалавецтва?

Яму пайшоў ужо сёмы дзесятак. На радзіме яго кнігі выдаюцца шматтомнымі выпускамі — у 1972—1973 гадах выйшла 14 тамоў яго твораў самых розных жанраў. Кнігі яго перакладаюцца на многія мовы свету, пра яго шмат пішуць — спрачаюцца, цалкам прымаюць і моцна крытыкуюць, раўнадушным яго творы не пакідаюць нікога.

Нарадзіўся Коба Абэ ў 1924 годзе ў сям'і ўрача ў горадзе Токію. Неўзабаве сям'я пераязджае ў Маньчжур'ю, у горад Мукдэн, дзе бацька атрымаў пасаду ўрача ў клініцы медыцынскага інстытута. Па настойлівай просьбе бацькі ў самы разгар вайны ў 1943 годзе Коба Абэ едзе ў Токію і паступае на медыцынскі факультэт Такійскага ўніверсітэта. Але праз год кідае вучобу, вяртаецца ў Мукдэн, дзе яго і застала паражэнне Японіі. Крах японскай імперыі супаў з крахам сям'і. Памірае бацька, сям'я астаецца без кармільца. У 1946 годзе Абэ вяртаецца ў Токію, зноў вучыцца ва ўніверсітэце. Няма ні грошай, ні жадання стаць урачом. Сяк-так у 1948 годзе ўніверсітэт закончаны. На руках дыплом урача. Але ўрачом Коба Абэ не працуе ніводнага дня.

У тым жа 1948 годзе юнак, за плячыма ў якога нялёг-

кі жыццёвы шлях, выдае на свае сродкі зборнік «Вершы не-вядомага». Аднак увагу на сябе ён звярнуў апавяданнем «Чырвоны кокан», апублікаваным у 1950 годзе. А ўжо ў 1951 годзе за аповесць «Сцяна. Злачынства S. Карумы» атрымлівае самую ганаровую літаратурную прэмію — прэмію Акутагавы.

Усе даследчыкі аднадушна адзначаюць вялікі ўплыў Ф. Кафкі на гэтую аповесць і на ўсю раннюю творчасць Коба Абэ.

І праўда. Нават сама фабульна-сюжэтная канва аповесці як бы паўтарае славу тае апавяданне Кафкі «Ператварэнне» — адзін, бадай, з самых жаклівых сюжэтаў у гісторыі сусветнай літаратуры (пра ператварэнне чалавека ў вялізнае насякомае). Герой аповесці «Сцяна» губляе сваю візітную картку і тым самым траціць сваё імя. Адбываецца адчужэнне чалавека, калі можна так сказаць, першай ступені — чалавек без імя аказваецца непатрэбным грамадству. Але пасля адбываецца яшчэ большае адчужэнне — унутры героя пачынае расці сцяна, якая адгароджвае яго ад колішняга самога сябе.

Вельмі цікавая сама па сабе і асабліва для разумення творчай эвалюцыі пісьменніка яго ранняя п'еса «Сябры».

Сюжэт п'есы коратка такі. Да юнака ў дом урываецца нейкая зусім невядома яму сям'я і астаецца жыць у яго нібыта дзеля таго, каб зрабіць яго шчаслівым. Дэмагагічнымі развагамі пра шчасце чалавека, пра заклапочанасць грамадства лёсам кожнага чалавека, сваімі канкрэтнымі «клопатамі» гэтыя нечаканыя «сябры» даводзяць юнака да самагубства.

Як бачым, такі нязвычайны нам раман, як «Жанчына ў пяску», зусім не быў нейкай нечаканасцю японскаму чытачу.

Ужо ў ранніх творах Коба Абэ выразна бачыцца асноўная тэма, якая пройдзе праз усю яго творчасць — сутыкненне простага чалавека з варожым яму буржуазным грамадствам.

Што такое чалавек у сучасным буржуазным грамадстве, чым ён з'яўляецца для грамадства і што яно дае кожнаму свайму члену, як яно ставіцца да простага чалавека? Нельга, вядома, звесці ўсю творчасць пісьменніка такога маштабу толькі да адказу на пытанні хай сабе і такога глабальнага плана. І ўсё ж найперш праблема суадносін чалавека з грамадствам ва ўсіх іх неадназначных, складаных супярэчнасцях і ёсць самая галоўная праблема творчасці Коба Абэ, менавіта яна выводзіць яго творы за межы натурыліва-

хваравітага капання ў псіхіцы няшчаснага адзіночкі ў літаратуры мадэрнізму, выводзіць у кантэкст праблематыкі самых вялікіх сучасных мастакоў слова.

Даследчыкі не без падстаў адзначаюць цікавасць Куба Абэ да кола праблем, якія спрабуе вырашыць у філасофскім і ідэйна-мастацкім плане экзістэнцыялізм, знаходзяць пункты судакранання яго творчасці з творамі Сартра і Камю. Нельга аспрэчыць і такую бясспрэчную думку, што «агульначалавечы пісьменнік — і самы нацыянальны пісьменнік» (Б. Бурсаў), і тое, што пры ўсім відавочным выключным таленце, пры неаспрэчным гуманізме гэтага пісьменніка, чалавек у яго тужліва-журботных і разумных кнігах, прасякнутых болем за знявечанае жыццё людское, усё-такі ў пэўным сэнсе — гэта чалавек увагуле.

У гэтай сувязі хочацца прыгадаць адно цікавае і глыбокае, хоць, на маю думку, не зусім бясспрэчнае сцверджанне Б. Бурсава: «Вялікае літаратурнае імя заўсёды рэзка нацыянальнае. І чым больш агульначалавечы пісьменнік, тым больш яскравая яго нацыянальная індывідуальнасць. Кожны новы геній — новая глыбіня чалавечай прыроды. Для гэтага яму трэба быць даследчыкам яшчэ зусім невядомых, а гэта значыць, зусім канкрэтных, адзіных у сваім родзе пошукаў чалавечага духу. Гэта можа адбыцца толькі на пэўным месцы і ў пэўны час»¹.

Не ведаю, ці ўсю праўду пра чалавека ў сучаснай Японіі сказаў Куба Абэ. Немажліва аспрэчыць і той факт, што нават чыста побытавых японскіх рэалій у яго раманах, асабліва ў «Чужым твары», не так ужо і шмат.

Але тым не менш менавіта ў Японіі, як у надзвычай яркім фокусе, сканцэнтраваліся ўсе супярэчнасці сучаснага капіталізму і імперыялізму як на Усходзе, так і на Захадзе.

Здавалася б, дзе ўжо тут, калі нават павярнуцца няма дзе, быць адзінокім. Але якраз у Японіі яе славыты «эканамічны чуд» ператварыўся ў прыкры, можна сказаць, ганебны «чуд» — у аголеную, выяўленую ў найбольш «чыстым» выглядзе духоўную адзіноту чалавека, яго страшэнную духоўную спустошанасць, непераадольнае адчужэнне чалавека ад чалавека.

А ўжо тое, што Куба Абэ даследуе чалавека не проста ў звышнеардынарных, надзвычай арыгінальных сітуацыях,

---

¹ Бурсов Б. Пути к художественной правде.— Звезда, 1967, № 1.

а і ў «яшчэ зусім невядомых, ...адзіных у сваім родзе пошуках чалавечага духу» — гэта ўжо неаспрэчнае.

Тым ён і цікавы чытачам на ўсіх кантынентах. Таму ён і стаіць у сучасных літаратурах народаў свету ўпоровень з Г. Маркесам, Ж. Амаду, М. Астурыясам, Х. Картасарам, Д. Апдайкам, А. Маравія, М. Фрышам, Ф. Марыякам, Х. Лакснесам, П. Лагерквістам і г. д.

Чым жа вылучаюцца раманы Куба Абэ сярод іншых тысяч раманаў, якія, кажучы словамі вядомага французскага раманіста Жана Дзютура, таксама «сваёй велізарнай колькасцю, манатоннасцю, сваёй стэрэатыпнай філасофіяй ствараюць пэўную атмасферу», якія цэлыя дзесяцігоддзі гавораць амаль пра адно — пра тое, што «навакольны свет — сущальная бяссэнсіца», што «праўда і хлусня — усяго толькі ілюзія і што, нарэшце, марныя ўсе чалавечыя намаганні, бо ўсё роўна мы ўсе памром, як і жылі, у пякельнай цемры»?¹

А тым, найперш, што Куба Абэ, як кожнага сумленнага пісьменніка ў сучасным буржуазным грамадстве, цікавіць не эвалюцыя чалавечага адчаю самога па сабе, а тыя маральна-псіхалагічныя і сацыяльна-гістарычныя прычыны, якія прыводзяць чалавека да такога адчаю. Той шчыры боль за чалавека, якога так не стае такой літаратуры.

Успамінаецца ў сувязі з гэтым адказ пісьменніка зусім іншай жыццёвай філасофіі і светапогляднай канцэпцыі чалавека, выдатнага ўкраінскага пісьменніка Грыгора Цюцюніка на настойлівыя просьбы аднаго пісьменніка-пачаткоўца растлумачыць сакрэт сваёй творчасці: «...Ды ёсць! Ёсць! Боль! Поўная душа болю. Перадаю сакрэт — боль. Ды вы ж яго не возьмеце...»

Што ж, не кожнаму па плячы несці такі цяжар, але сапраўды, як казаў Цюцюнік, «з любові і мукі нараджаецца пісьменнік — іншага шляху ў яго няма».

Сапраўдны раманіст імкнецца раскрыць унутраную сутнасць жыццёвых з'яў, якія б горка-балючыя яны ні былі, якія б жыццёвыя сітуацыі ён ні паказваў.

У раманах-алегорыях, у п'есах-прытчах Куба Абэ сітуацыі на першы погляд зусім нерэальныя, немажлівыя з пункту погляду будзённай свядомасці. Але і самы парадаксальны вымысел не парывае тут з рэальнасцю, гратэск не пераходзіць у шарж. Мяжы, за якой рэалістычнае мастацтва памірае, пісьменнік не пераходзіць.

¹ Дзютур Ж. Болезнь века. У кн.: Судьбы романа. М., 1975, с. 69.

Проза Коба Абэ — сапраўды інтэлектуальная проза. І думкі аўтара выказваюцца тут не толькі мовай вобразаў, але выступаюць часта і ў разумова-паняційнай форме, асабліва ў раманах «Чужы твар», дзе сама маска — гэта і вельмі пластычна-выяўны, аж да фізічнай адчувальнасці вобраз, і адначасна філасофска-светапоглядны іншасказ, дзе маска сапраўды з'яўляецца і прадметам, і сімвалам. Філасофія, калі можна так сказаць, рухае сам сюжэт, але ён нідзе амаль нічога не траціць у сваёй мастацкай пераканаўчасці, бо ўсё тут падпарадкавана таму яшчэ пушкінскаму закону, які сапраўдны мастак слова «сам над сабою прызнаў».

Дамо слова самому аўтару раманаў.

«Пісьменніку стала цяжка ахопліваць свой час. Ён бурны, як вадаспад. Трэба ўмець розумам раздзяліць яго струмені. Выбраць галоўны, самы моцны. Тут неабходныя неспешлівасць, вопыт, умеркаваная хуткасць. Каб выявіць рэчаіснасць аб'ёмна, сумленна, прымусіць чытача спыніцца і звернуць сённяшні шлях з перспектывай, старыя метады ўжо не дапамогуць»¹.

На пытанне карэспандэнта, якія ж старыя метады ён адмаўляе, можа, рэалізм, Коба Абэ недвухсэнсоўна адказаў:

«Пісьменнік — гэта чалавек, які пранікае розумам у будучыню. А будучыня малюецца контурамі ледзь улоўнымі. Значыць, трэба знайсці такі інструмент, які дапамог бы зрабіць іх рэльефнымі з найбольшай дакладнасцю. Межы пошукаў тут — толькі рэалізм. Увогуле штукарства ў мастацтве ў японцаў непапулярнае... розныя «попы» і «ізмы» не карыстаюцца поспехам»².

Так-то яно так. Але чытачу, які хоць крыху знаёмы з японскай літаратурай — з паэтычнымі мініяцюрамі («хоку») Басё, з апавяданнямі Акутагавы Руноскэ («Расёмон», «О-Рыцу і яе дзеці», «Маці» і інш.), з аповесцямі і раманами Кавабаты Ясунары («Тысячакрылы журавель», «Стогн гары» і інш.) з іх глыбіннай філасофіяй, з іх горкім трагізмам і адначаснай высокай паэтычнасцю, адухоўленасцю, з вытанчанасцю самога стылю — такі рэалізм, як у Коба Абэ, можа здацца вельмі далёкім ад традыцый японскай літаратуры. На першы погляд тут не стае таго тонкага «флёру» паэтычнасці, таго абвостранага пачуцця характэра,

¹ Гл.: Иванов Б. Коба Абэ у себя дома. — Советская культура, 1975, 4 лістап.

² Тамсама.

таго культу прыгажосці Японіі («ніхон-но бі»), якія прыносяць у самыя лепшыя творы японскай літаратуры такія непаўторны водар.

Ды гэта толькі на першы погляд.

Пісьменнік паказвае такое «дно жыцця», ніжэй якога, здаецца, і апусціцца нельга. Ён бязлітасны ў паказе самых непрывабных з'яў і праяў чалавечага жыцця. Але ж вгадзіцца — за ўсім гэтым нагнятаннем натуральнасцей мы не адчуваем цыннізму. Наадварот, ад сцэны да сцэны нарастае трагізм сітуацыі, і ў той жа час неяк непрыкметна, але настойліва ў душу разам з болем і тугою пранікае нейкі прабліск надзеі і прасвятлення.

У такіх раманах-алегорыях, у творах-прытчах ёсць і свае відавочныя слабасці — налёт пэўнай «стэрыльнасці» мастацкага эксперыменту сапраўды тут адчувальны. Але ж — галоўнае! — людзі тут ажываюць пад пяром аўтара і пры ўсім аўтарскім «рацыяналізме» персанажы набываюць вялікую сілу эмацыянальнага ўздзеяння.

У чым тут сакрэт?

Не рызыкую даць нейкі бездакорна- доказы адказ — зрабіць гэта проста немажліва. У кожнага, хто прачытае гэтыя раманы, непазбежна будзе сваё асэнсаванне прачытанага. Адно толькі можна сказаць бясспрэчна — кнігі гэтыя напісаны сапраўдным гуманістам і сапраўдным пісьменнікам.

Як ва ўсякім неардынарным творы мастацтва, пры ўсёй даступнасці і нават пэўнай прастаце сюжэта — а фэбулу раманаў я не пераказваю, бо ўся сіла такіх твораў у іх сюжэтных «счапленнях», у тонкіх нюансах пачуцця і думкі, у іх катастрафічных перападах пры відавочнай замаруджанасці сюжэтнага дзеяння — у раманах гэтых і няма адназначна-вычарпальнага адказу на пастаўленыя пытанні.

Можна, вядома, прачытаць гэтыя раманы і так: «Як толькі чалавек скараецца перад насіллем і прыстасоўваецца да яго, як толькі адмаўляецца ад сябе і ад волі, як толькі прызнае жыццё ў яме нормай і патрэбаю — тут яму і прыходзіць канец»¹.

Але ці прызнаў Дзюмпэй яму «нормай і патрэбаю»? Думка тых крытыкаў, якія лічаць, што Дзюмпэй прыйшоў да ідэі служэння людзям, падобная «на бадзёрае слова на дарогу над дамавінай», — лічыць М. Злобіна.

¹ Злобіна М. Жестокая прытча. Кубо Абэ. — Новыі мир, 1966, № 12.

А ўсё-такі куды больш не толькі аптымістычная, але і адпаведная духу твора і сапраўды, здавалася б, нечаканая думка П. Паліеўскага аб тым, што герой прыйшоў да нялёгкай, але гуманнай ісціны: «...па сутнасці важна не тое, дзе менавіта яму (пяску.— Г. Ш.) супраціўляцца», што «намнога больш важна на любым участку, дзе ён цябе заспеў, пашыраць зону жывога»¹.

«Ідэя супраціўлення сіле пяску» не здаецца мне нейкай там нацяжкай. Успомнім канец самога рамана, услухаемся ў яго фінальныя акорды — сцішаныя, прыглушаныя, — у якіх за голасам героя ўпершыню, бадай, так разна пачуўся аўтарскі голас.

Дзюмпэю, якому выпадкова ўдалося знайсці спосаб самастойнай здабычы вады непасрэдна ў яме — а менавіта не падаючы ў яму вады, жыхары вёскі найперш зламалі яго цвёрдую волю да супраціўлення, — удалося, нарэшце, спакойна вылезці з ямы. Магчыма, жыхары вёскі на гэты раз далі яму такую мажлівасць. Ён глядзіць на воблака пылу ад пікапа, на якім вязуць у бальніцу жанчыну, у якой толькі што адбыўся выкідыш, дыхае марскім паветрам. Але...

«У яме на дне нешта заварушылася. Гэта быў яго цень. Крышку вышэй над ценем збудова для збору вады. Адна планка адышла. Напэўна, наступілі, як неслі жанчыну. Ён заспяшаўся назад, каб паправіць планку. Вада, як ён і разлічваў, паднялася да чацвёртае меткі. Паломка была не страшная. У хаце траскучым голасам спявала радыё. Ледзь стрымліваючы слёзы, ён апусціў рукі ў бачок. Вада апякла холадам. Але ён не паварушыўся, так і астаўся стаць на кукішках.

Спяшацца, уцякаць няма асаблівай патрэбы. Цяпер у яго ў руках білет у абодва канцы — чысты бланк, і ён можа сам, як яму зажадаецца, запісаць у ім і час выезду, і месца прызначэння. Дый яму вельмі карцела расказаць каму-небудзь пра сваю збудову для збору вады. І калі ён наважыцца гэта зрабіць, слухачоў, удзячнейшых за вяскоўцаў, яму не знайсці. Не сёння, дык заўтра каму-небудзь ён усё раскажа.

А ўцёкі — пра гэта яшчэ будзе калі падумаць».

Праўда, пасля гэтага ідзе не надта аптымістычны эпі-

---

¹ Палиевский П. Путь к преодолению.— Иностранная литература, 1966, № 12.

лог, які — зноў-такі! — ніяк не сведчыць, што Дзюмпэй скарэўся. Але калі і яго чакае такі ж лёс у яме, як яго папярэднікаў, то нездарма раман усё-такі называецца «Жанчына ў пяску».

Жанчыне, здаецца, адведзена не так і шмат месца ў рамане. Яна не можа сапернічаць з Дзюмпэем у яго развагах (пераважна ўнутраных маналогах, бо дыялогу атрымацца тут не магло) пра жыццё і навакольны свет. Яна ўвогуле можа здацца бязвольнай і бязмоўнай рабыняю.

Але калі Дзюмпэй што-небудзь і зразумеў у гэтым жыцці, у сваім страшным становішчы і не намнога лягчэйшым жыцці яго прыгнятальнікаў, жыхароў вёскі, калі сышлі з яго многія ранейшыя ілюзіі, калі прыйшоў ён, можа, да найвялікшай у сваім заштатным і шэрым ранейшым і трагічна-адчайным сучасным існаванні думкі аб тым, што ён патрэбны людзям — і не нейкім абстрактным людзям, а тым, з кім яго сутыкнуў бязлітасны лёс, — то найперш і найбольш дзякуючы гэтай безыменнай жанчыне.

Менавіта вобраз «жанчыны ў пяску», якая разумела адну простую, але вялікую ісціну — раз ёсць пясок, які пагражае жыццю яе суседзяў, то трэба жыць і зграбаць гэты пясок — узрушвае надзвычай. Яна не ідэальная, але ёсць у ёй не толькі вонкавая прыцягальнасць, але і ўнутраная прыгажосць, ёсць у ёй тое, што так патрэбна, каб выжыць у такіх экстрэмальных умовах — неадольная сіла жыцця, трываласць чалавека з народа і неўсвядомленая ёю самою мудрасць.

На значна большай сацыяльнай вышыні стаіць герой «Чужога твару» — здольны вучоны, талковы кіраўнік. Але занадта вузкія, як выявілася, у яго духоўныя гарызонты. Той ісціны, да якой усё-такі дайшоў Дзюмпэй, ён выпакутаваць не змог:

«...Я ведаю, гэта, безумоўна, віна не аднае маскі, справа найхутчэй ува мне самім... Але тое, што тоіцца ўва мне, ёсць ва ўсіх другіх людзях, гэта нешта агульнае, і таму я не жадаю ўвесь цяжар віны ўзвальваць на свае плечы... Абвінаваціць аднаго мяне не ўдасца... Я ненавіджу людзей. Я не маю намеру апраўдвацца перад кім бы там ні было!»

І ў гэтым рамане менавіта жанчына выступае галоўным суддзёй героя з яго бясконцамі развагамі пра фальш і несправядлівасць навакольнага свету, у якіх так шмат горкай праўды і яшчэ больш эгаізму, крывадушнасці і бесчалавечнасці. Не хто іншы, як жонка, якая сэрцам адчувала боль той сітуацыі, у якую трапіў муж, усёй душой хацела памагчы — так, прынамсі, яна лічыць — раздзяліць яго го-

ра, але зразумеўшы, што ён за чалавек, пайшла на выключнае псіхалагічнае, маральнае выпрабаванне — дала магчымасць мужу ў масцы на знявечаным твары «спакусіць» сябе — ненавіта яна ў адказ на яго бясконца-доўгія самапраўданні і абвінавачанні ўсяму свету піша яму:

«...Пра твой маскарад ведала не толькі дзяўчынка, што гуляла з ё-ё. З самае першае хвіліны... З тае самае хвіліны, калі ты самазадаволена гаварыў пра буры магнітнага поля, я зразумела ўсё...

...Ты пішаш, нібыта я адштурхнула цябе — гэта хлусня. Хіба не сам ты сябе адштурхнуў?..

...Спачатку з дапамогаю маскі ты хацеў вярнуць сябе, але з нейкага моманту ты стаў глядзець на яе толькі як на шапку-невідзімку, каб уцячы ад сябе. І таму яна стала не маскаю, а тваім другім сапраўдным тварам...

...І праўда, як ты кажаш, свет напоўнены смерцю. Але хіба сеяць смерць не занятак падобных да цябе людзей, якія не жадаюць ведаць нічога, апрача сябе?»

Раманы Куба Абэ, якія прапануюцца нашаму чытачу, — з'ява неадназначная, складаная. Іх чытаюць і перачытваюць ва ўсім свеце.

Чытанне такіх твораў — занятак не марны.

Генадзь Шупенька

ЖАНЧЫНА У ПЯСКУ

Ча́стка першая

Без пагрозы пакарання
няма радасці ўцёку.

1

У адзін жнівеньскі дзень прапаў чалавек. Летнім адпачынкам ён паехаў на узбярэжжа, да якога цягніком было паўдня дарогі, і з таго часу пра яго нічога не чулі. Ні пошукі паліцыі, ні аб'явы ў газетах не далі ніякіх вынікаў.

Знікненне людзей — з'ява, увогуле, не такая ўжо рэдкая. Паводле статыстыкі, штогод публікуецца некалькі соцень паведамленняў пра людзей, што прапалі без вестак. І як ні дзіўна, працэнт знойдзеных вельмі малы. Пасля забойстваў і няшчасных выпадкаў астаюцца доказы; калі здараюцца выкраданні, матывы іх можна вызначыць. Але калі знікненне мае нейкую іншую прычыну, напасці на след чалавека, што прапаў, надта цяжка. Праўда, варта назваць знікненне ўцёкам, як адразу ж вельмі многія з іх можна будзе, відаць, залічыць да гэтых самых звычайных уцёкаў.

У гэтым выпадку таксама не было нічога незвычайнага, што не знайшлі ніякіх слядоў. Прыкладна было вядома месца, куды выправіўся гэты чалавек, але адтуль не паступіла паведамлення, што знойдзены

труп. Работа яго не была звязана ні з якімі сакрэтамі, з-за якіх яго маглі б выкрасці. А ва ўсіх яго дзеяннях, у паводзінах не было і намёку на тое, што ён задумвае ўцёкі.

Спачатку ўсе, натуральна, зрабілі здагадку, што тут ублытана жанчына. Даведаўшыся ад жонкі, што муж паехаў збіраць насякомых у сваю калекцыю, паліцэйскія чыноўнікі і таварышы па службе былі нават крыху расчараваныя. Напраўду, валачы бляшанку з цыяністым каліем, сачкі лавіць насякомых — і ўсё толькі дзеля таго, каб утаіць уцёкі з жанчынаю, — гэта было б залішне. А галоўнае, станцыйны службовец паведаміў, што ў той дзень на станцыі з цягніка выйшаў мужчына, падобны на альпініста, у яго на плячах крыж-накрыж віселі драўляная скрынка накшталт тае, якімі карыстаюцца мастакі, і біклага; ён добра помніў, што чалавек быў зусім адзін. Такім чынам, і гэтае меркаванне адпала.

Паявілася версія пра самагубства на глебе мізантропіі. Яе выказаў адзін таварыш па службе, вялікі аматар псіхааналізу. Адно ўжо тое, што дарослы чалавек здольны захапляцца такою нікчэмнаю справаю, як калекцыяніраванне насякомых, даказвае псіхічную непаўнацэннасць. Нават у дзіцяці празмерная схільнасць да калекцыяніравання насякомых часта з'яўляецца прыкметаю Эдыпавага комплексу. Каб неяк кампенсаваць незадаволеннае жаданне, яно з прыемнасцю ўтыкае шпільку ў мёртвае насякомае, якое і так нікуды не ўцячэ. І калі ўжо, стаўшы дарослым, яно не кіне гэтага занятку, значыць, стан яго пагоршыўся. Вельмі часта энтамолагі апанаваны маніяй набытніцтва, надзвычай замкнёныя, хварэюць на клептаманію і педэрастыю. А ад усяго гэтага да самагубства на глебе мізантропіі — адзін крок. Мала таго, сярод калекцыянераў ёсць і такія, што маюць цягу не так да самога калекцыяніравання, як да цыяністага калію ў сваіх бляшанках, і

таму яны і не могуць адмовіцца ад свайго занятку... А тое, што ў яго ні разу не ўзнікала жадання шчыра расказаць пра сваё захапленне, хіба не даказвае, што і сам ён разумеў усю яго ганебнасць?

Труп не быў знойдзены, і ўсе гэтыя, здавалася, стройныя вывады рухнулі.

Сапраўднай прычыны знікнення так ніхто і не дазнаўся. І калі мінула сем гадоў, на падставе артыкула 30 Грамадзянскага кодэкса чалавек быў прызнаны памерлым.

2

Аднойчы ў жніўні пасля паўдня на платформе на станцыі S паявіўся чалавек у шэрай пікейнай панаме. На плячах у яго крыж-накрыж віселі драўляная скрынка і біклага, калошы былі ўвабраны ў шкарпэткі, нібыта ён збіраўся ісці ў горы. Аднак паблізу не было ніводнае гары, на якую варта было падымацца. І станцыйны службовец, што правяраў каля выхаду білеты, падазрона паглядзеў яму ўслед. Чалавек без вагання ўвайшоў у аўтобус, што стаяў каля станцыі, і заняў задняе месца. Аўтобус ішоў не ў горы, а ў другі бок.

Чалавек даехаў да канцавога прыпынку. Выйшаўшы з аўтобуса, ён убачыў, што ўся мясцовасць тут — бясконцае чаргаванне ўзвышшаў і ўпадзін. Нізіны былі скрозь занятыя нарэзанымі на вузкія палосы рысавымі палямі, і між імі астраўкамі высіліся невялікія гайкі хурмы. Мужчына мінуў вёску і пайшоў далей да ўзбярэжжа. Зямля становілася ўсё святлейшая і сушэйшая.

Неўзабаве хаты зніклі, толькі дзе-нідзе трапляліся купы хвояў. Паступова цвёрды грунт перайшоў у дробны пясок, які прыліпаў да ног. Сям-там цямнелі астраўкі сухое травы і віднеліся, быццам трапілі сюды памылкова, малюсенькія лапікі змарнелых баклажанаў.

Але навокал не было ні душы. Наперадзе, напэўна, было мора, да якога ён і кіраваўся.

Нарэшце чалавек прыпыніўся, агледзеўся, рукавом курткі абцёр пот на твары. Не спяшаючыся адчыніў драўляную скрынку, з верхняга вечка выняў вязку палак. Зрасціў іх, і атрымаўся сачок, якім ловяць насякомых. Ён зноў рушыў наперад, расхінаючы палкаю рэдкія кусцікі травы, што трапляліся яму па дарозе. Ад пяску пахла морам.

Час ішоў, а мора ўсё не было відаць. Можа, перасечаная мясцовасць замінала бачыць, што робіцца наперадзе, але, як акінуць вокам, ландшафт не мяняўся. Нечакана перад ім вырасла вёсачка. Гэта была звычайная бедная вёсачка: навокал пажарнай вышкі туліліся дранкавыя стрэхі, прыціснутыя невялікімі камянямі. Некалькі хат былі накрыты чорнаю чарапіцаю, а некаторыя — нават бляхаю, пафарбаванаю ў чырвоны колер. Хата з бляшаным дахам, што стаяла на рагу адзінага ў вёсцы скрыжавання, была, відаць, праўленнем рыбалавецкай арцелі.

За вёскаю напэўна ўжо і мора і дзюны. Але вёсачка чамусьці раскінулася занадта шырока. Навокал яе некалькі кавалкаў урадлівае зямлі, усё астатняе — белы пясок. Віднеліся невялікія палі земляных арэхаў і бульбы; пах мора змешваўся з пахам жывёлы. На абочыне цвёрдай, быццам сцэнтаванай пяском і глінаю дарогі высіліся белыя горы колатых ракавінак. Пакуль чалавек ішоў па дарозе, і дзеці, што гулялі на дварэ перад праўленнем арцелі, і дзед, што рамантаваў сеткі, і раскудлачаныя жанчыны, што тоўпіліся каля адзінае ў вёсачцы крамы дробных тавараў,— усе на імгненне заміралі і, здзіўленыя, глядзелі яму ўслед. Але чалавек не звяртаў на іх ніякай увагі. Яго цікавілі толькі дзюны і насякомыя.

Аднак дзіўная была не толькі велічыня вёсачкі. Дарога раптам пайшла ўгору. Гэта таксама было зусім не-

чакана. Калі ўжо яна вядзе да мора, дык, натуральна, павінна ісці ўніз. Можа, ён памыліўся, калі глядзеў па карце? Ён паспрабаваў распытацца ў стрэчанае якраз дзяўчыны. Але яна апусціла вочы і прайшла міма, зрабіўшы выгляд, што не пачула яго пытання. Хай сабе, пойдзем далей. Што ні кажы, і колер пяску, і рыба-лоўныя сеткі, і горы ракавінак — усё падказвала, што блізка мора. Увогуле, прычын для трывогі няма.

Дарога становілася ўсё круцейшая, і навокал не было ўжо нічога, апрача пяску.

Але дзіўна, тая мясціна, дзе стаялі хаты, ані не павышалася. Толькі дарога ішла ўгору, сама ж вёсачка ўвесь час аставалася нібыта ў нізіне. Зрэшты, угору ішла не толькі дарога. Разам з ёю вышэлі прамежкі між хатамі. Таму здавалася, быццам уся вёска ідзе ўгору і толькі хаты астаюцца на адным узроўні. Гэтае ўражанне мацнела пры руху наперад, да вяршыні дзюны, і неўзабаве яму здалося, што хаты стаяць у вяліз-азных ямах, выкапаных у пяску. Нарэшце дарога, па якой ён ішоў, і прамежкі між хатамі апынуліся вышэй стрэх. А хаты ўсё глыбей апускаліся ў пясчаныя ямы.

Схіл нечакана стаў амаль стромы. Цяпер ад яго да грываў стрэх было метраў дваццаць, не меней. «Ну што там можа быць за жыццё?» — падумаў ён, зазіраючы, ажно бралі дрыжыкі, у глыбокую яму. Раптам шалёны парыў ветру перахапіў дыханне, і мужчына паспяшаўся адысціся ад краю ямы. Нечакана далёка ўнізе ён убачыў мутнае пеністае мора, якое лізала прыбярэжны пясок. Чалавек стаяў на грыве дзюны — якраз там, куды імкнуўся.

Схіл дзюны, павернуты да мора, адкуль дзьмуць мусоны, як звычайна, быў стромкі і голы. Але на пакатых мясцінах прабіваліся кусткі вузкалістай травы. Азірнуўшыся, ён убачыў, што вялізныя ямы, усё глыбейшыя, чым бліжэй да грэбня дзюны, некалькімі ярусамі сходзяцца да цэнтра вёсачкі, нагадваючы пчаліны

вулей у разрэзе. Вёска, здавалася, узлазіла на дзюну. А можа, дзюна ўзлазіла на вёску? Ва ўсякім разе, выглед вёскі раздражняў, прыгнятаў чалавека.

Ну, добра, да жаданых дзюнаў дайшоў, і ўсё ў парадку. Ён раз глынуў вады з біклагі, глыбока ўздыхнуў, але паветра, нібыта вельмі чыстае, апякло горла, як наждак.

Чалавек хацеў папоўніць сваю калекцыю насякомымі, якія водзяцца ў пяску.

Пясчаныя насякомыя невялікія, цмяна афарбаваныя, але чалавека, апанаванага маніяй калекцыяніравання, не вабяць яркакрылыя матылькі ці стракозы. Ён не імкнецца ўпрыгожыць свае калекцыі нейкімі экзатычнымі ўзорамі, не выяўляе асаблівай цікавасці да сістэматызацыі, не шукае сыравіны для прыгатавання лекаў, якімі карыстаецца кітайская медыцына. У энтамолага ёсць свая простая і непасрэдная радасць — выяўленне новага віду. Удасца гэта — і ў энтамалагічным атласе побач з доўгаю навуковаю лацінскаю назваю знойдзенага насякомага паявіцца і тваё імя, і не выключана, што яно астанецца там на вякі. А калі тваё імя, хай сабе нават дзякуючы насякомаму, на доўга зберажэцца ў памяці людзей,— значыць, старанне не прапала дарам.

Велізарная колькасць відаў насякомых, якія амаль не адрозніваюцца на вока, дае вялікія магчымасці для ўсё новых адкрыццяў. Вось і ён таксама шмат часу аддаў двухкрылым і нават звычайным мухам, якіх не навідзяць людзі. Відаў мух, надзіва, шмат. Але вывучэнне большасці гэтых відаў амаль закончана, уключаючы і самы рэдкі восьмы мутант, выяўлены ў Японіі, бо думка ўсіх энтамолагаў развіваецца прыкладна ў адным кірунку. Гэта, можа, абумоўлена тым, што жыццё людзей цесна пераплецена з жыццём мух.

Найперш варта засяродзіць увагу іменна на гэтым асяроддзі. Шматлікасць відаў мух, магчыма, тлума-

чыцца тым, што яны вельмі ўмеюць прыстасоўвацца. Ён проста падскочыў ад радасці, зрабіўшы гэтае адкрыццё. Думка мая не такая ўжо бязглуздая. Найвялікшаю здольнасцю мух прыстасоўвацца якраз і тлумачыцца тое, што яны лёгка пераносяць самыя неспрыяльныя ўмовы, у якіх іншыя насякомаыя не могуць існаваць. Яны прызвычаліся, напрыклад, да жыцця нават у пустыні, дзе гіне ўсё жывое...

Прышоўшы да такое высновы, ён стаў выяўляць асаблівую цікавасць да пяску. А неўзабаве меўся і вынік. Адночы ў высахлым рэчышчы непадалёку ад хаты ён убачыў малюсенькае жаўтаватае насякомае накшталт шпанскай мушкі з сям'і цвердакрылых (*Cicindela Japonica*, Motschulsky). Як вядома, шпанскія мушкі бываюць самых розных колераў і памераў. А пярэднія лапкі ў іх адрозніваюцца вельмі мала. Яны і служаць важным крытэрыем для класіфікацыі, бо адрозненне формы пярэдніх лапак абазначае і відавое адрозненне. Другі сустаў пярэдняй лапкі ў насякомага, што трапілася яму на вочы, сапраўды быў адметны.

Пярэднія лапкі ў насякомых з роду шпанскіх мушак звычайна тонкія, чорныя і вельмі рухавыя, а ў гэтай мухі былі круглыя, тоўстыя, нібыта ў моцным панцыры, і ярка-жоўтага колеру. Можа, на іх наліп пылок. А можа, у насякомага было нават адмысловае прыстасаванне — накшталт валаскоў, — каб збіраць пылок. Калі пры аглядзе ён не дапусціў памылкі, дык, павінна быць, зрабіў важнае адкрыццё.

На жаль, злавіць гэтае насякомае не ўдалося. Ён быў задужа расхваляваны, дый муха лятала неяк вельмі незвычайна. Яна паляцела. Потым вярнулася і стала чакаць яго, нібыта хацела сказаць: «Паспрабуй злаві мяне». Калі ён даверліва падышоў, яна паляцела, пасля вярнулася і зноў стала чакаць. Яна быццам дражніла яго, а потым зусім знікла ў траве.

Так ён стаў нявольнікам гэтай шпанскай мушкі з жоўтымі пярэднімі лапкамі.

Узяўшы пад увагу, што глеба там была пясчаная, ён яшчэ болей паверыў у сваё меркаванне, бо шпанская мушка — тыповае насякомае пустыні. Паводле адной тэорыі, незвычайны палёт гэтых мушак — проста хітрыкі, якімі яны выманьваюць з норак дробных жывёлін. Мышы, яшчаркі, завабленыя такім чынам мушкамі, далёка адбягаюцца ад сваіх нор у пустыню і гінуць там ад голаду і стомы. Мушкі толькі гэтага і чакаюць і з'ядаюць мёртвых жывёлін. Гэтыя мушкі маюць прыгожую японскую назву «пісьманосец». На першы погляд яны зграбныя, а на самай справе ў іх вострыя сківіцы і яны такія крыважэрныя, што з'ядаюць адна адну. Ён не ведаў, ці правільная гэтая тэорыя, але быў запалонены загадкавым палётам шпанскай мушкі.

Натуральна, вырасла ў яго і цікавасць да пяску, які ствараў шпанскай мушцы жыццёвыя ўмовы. Ён пачаў чытаць літаратуру пра пясок, і чым болей чытаў, тым болей пераконваўся, што пясок вельмі цікавая з'ява. У энцыклапедыі, напрыклад, у артыкуле пра пясок можна прачытаць такое:

«Пясок — вялікая колькасць разбуранай горнай пароды. Часам уключае ў сябе магнітны жалезняк, калітэрыт, радзей залаты пясок. Дыяметр ад двух да адной шаснаццатай міліметра».

Вельмі выразнае азначэнне! Карацей кажучы, пясок утвараецца з разбуранай горнай пароды і з'яўляецца нечым сярэднім паміж дробнымі каменьчыкамі і глінаю. Але назваць пясок прамежковым прадуктам яшчэ не значыць даць вычарпальнае тлумачэнне. Чаму з трох элементаў — камянёў, пяску і гліны, — з якіх у спалучэннях складаецца зямля, толькі пясок бывае ізаляваны і ўтварае пустыні і пясчаныя мясціны? Калі б гэта быў просты прамежковы прадукт, дык дзякуючы эрозіі між голымі скаламі і зонамі гліны можна

было б выявіць незлічоную колькасць прамежкавых прадуктаў, утвораных шляхам узаемнага іх пранікнення. Але ж на самай справе існуюць толькі тры віды парод, якія адрозніваюцца выразна: скальныя, пясчаныя, гліністыя. Дзівіць таксама і тое, што велічыня пясчынак амаль заўсёды аднолькавая: ці пясок гэты з узбярэжжа вострава Энасіма, ці з пустыні Гобі — яна раўняецца ў сярэднім адной восьмай міліметра, і размяшчаюцца пясчынкі па крывой, блізкай да Гаўсавай.

У адным даследаванні давалася зусім спрошчанае тлумачэнне разбурэння глебы эрозіяй: лёгкія элементы разносяцца на вялікія адлегласці. Але ў ім не тлумачылася асаблівасць памеру пясчынак, роўнага адной восьмай міліметра. У другой працы па геалогіі давалася такое тлумачэнне:

«І плыні вады, і плыні паветра ствараюць турбуленцыю. Найменшая даўжыня хвалі турбуленцыі эквівалентная дыяметру пяску ў пустыні. Дзякуючы гэтай асаблівасці з грунту выбіраецца толькі пясок, пры гэтым выбіраецца ён пад прамым вуглом да плыні. Калі сіла счাপлення паасобных кампанентаў грунту невялікая, пясок можа падымацца ў паветра нават слабенькім ветрыкам, якому не пад сілу панесці камяні і гліну. Асаблівасці пяску павінны, відаць, разглядацца аэрадынамікаю».

Прадоўжым прыгаданае азначэнне:

«...гэта значыць, часцінкі разбураных горных парод маюць такую велічыню, якая робіць іх найболей рухомымі».

Утварэнне пяску непазбежнае, бо на зямлі заўсёды ёсць вецер і плыні вады. І да таго часу, пакуль будучы дзьмуць вятры, каціць свае хвалі моры, з зямлі будзе падымацца і падымацца пясок і ўсюды распаўзацца. Пясок не ведае адпачынку. Непрыкметна, але ўпарта ён захоплівае і разбурае зямлю...

Гэтая карціна вечна рухомага пяску невыказна

хвалявала і неяк падганяла яго. Неўрадліvasць пяску, якой яна звычайна ўяўляецца, тлумачыцца не проста тым, што ён сухі, а няспынным рухам, якога не можа перанесці нішто жывое. Гэта так падобна на маркотнае жыццё людзей, якія штодзень чапляюцца адзін за аднаго.

Напраўду, пясок не асабліва прыдатны для жыцця. Але ці з'яўляецца непарушнасць выключна патрэбнаю для існавання? Хіба ад імкнення сцвердзіць непарушнасць не ўзнікае агіднае саперніцтва? Калі адкінуць непарушнасць і аддаць сябе руху пяску, дык кончыцца і саперніцтва. У пустыні ж растуць кветкі, жывуць насякомыя і звяры. Усё гэта жывыя істоты, якія вырваліся за межы саперніцтва дзякуючы велізарнай сіле прыстасавальніцтва. Вось як яго шпанскія мушкі...

Ён маляваў у сваім уяўленні рух пяску, і ў яго ўжо пачыналіся галюцынацыі — ён бачыў і сябе самога ў гэтай бясконцай плыні.

3

Апусціўшы галаву, чалавек зноў пайшоў наперад па грэбені дзюны, якая паўмесяцам агінала вёску, быццам крапасны вал. Ён амаль зусім не звяртаў увагі на тое, што рабілася ўдалечыні. Энтамолагу важна сканцэнтравана ўсю сваю ўвагу на прасторы ў радыусе трох метраў вакол сваіх ног. І адно з найважнейшых правілаў — не станавіцца спіною да сонца. Калі сонца апынецца ззаду, дык сваім ценем можаш спалохаць насякомае. Таму лоб і нос у паляўнічых на насякомых аж чорныя ад загару.

Чалавек мерна і паволі ішоў наперад. Пры кожным кроку пясок пырскаў яму на чаравікі. Навокал не было нічога жывога, апрача кусцікаў травы, што сядзелі сям-там неглыбока, гатавай хоць цяпер зацвіс-

ці, калі б хоць трошкі болей было вільгаці. Калі і паяўлялася тут што-небудзь крылатае, дык гэта былі афарбаваныя, як панцыр у чарапахі, мушкі, завабленыя пахам чалавечага поту. Але якраз у такіх мясцінах надзеі часта збываюцца. Праўда, шпанскія мушкі не любяць жыць чародамі, і бываюць нават выпадкі, калі адна мушка захоплівае цэлыя кіламетры ў наваколлі. Нічога не зробіш — трэба ўпарта шукаць.

Раптам ён спыніўся. У траве нешта заварушылася. Гэта быў павук. Павукі яму не патрэбныя. Ён прысеў, каб скурыць цыгарэту. З мора ўвесь час дзьмуў вецер, унізе рваныя белыя хвалі ўгрызаліся ў падножжа дзюны. Там, дзе заходні край дзюны зраўноўваўся з мясцовасцю, у мора вытыркалася невялікае скалістае ўзвышша. На ім, быццам вострыя іголки, былі рассыпаны сонечныя промні.

Запалкі ніяк не загараліся. Дзесяць запалак патраціў — і ўсе дарэмна. Уздоўж кінутых запалак амаль з хуткасцю секунднай стрэлкі плылі ручайкі пяску. Ён заўважыў невялічкую хвалю пяску і, як толькі яна дакацілася да абцаса яго чаравіка, падняўся. Са складак штаноў насыпаўся пясок. Ён сплюнуў — у роце як быццам шарганулі таркаю.

Аднак ці не надта мала тут насякомых? Можа, рух пяску залішне хуткі? Не, адчайвацца яшчэ рана. Тэарэтычна ж тут не можа не быць насякомых.

Вяршыня дзюны стала раўнейшая, дзе-нідзе яна далёка адступала ад мора. Яго ўвесь час падганяла надзея на здабычу. Ён стаў спускацца па пакатым схіле. Сям-там тырчалі рэшткі бамбукавых шчытоў для затрымання пяску, крыху ніжэй відна была тэраса. Мужчына пайшоў далей, перасякаючы пясчаныя ўзоры, вычарчаныя ветрам з дакладнасцю машыны. Нечакана ўсё знікла з яго вачэй, і ён убачыў, што стаіць на краі глыбокай ямы.

Яма была няправільнай авальнай формы, болей за

дваццаць метраў ушыркі. Процілеглая яе сцяна здавалася параўнальна пакатаю, а тая, дзе ён стаяў, абрываўлася амаль вертыкальна. Яе выгнуты край, гладкі, як у фарфоровым кубку, быў вельмі слізкі. Асцярожна ўпёршыся ў яго нагою, ён зірнуў уніз. І толькі цяпер зразумеў, што надыходзіць вечар, хоць светла навокал.

На самым дне ямы ў змрочнай глыбіні стаяла халупа, агорнутая немаतोю. Страха адным рогам уражалася ў пакатую пячаную сцяну. «Ну зусім як вустрычная ракавіна,— падумаў ён.— Тут што ні рабі, а супраць закону пяску не пойдзеш...»

Толькі ён пачаў прыладжвацца з фотаапаратам, як пясок папоўз у яго з-пад ног. З перапуду ён прыняў нагу, але пясок не перастаў цячы. Такая няўстойлівая гэтая раўнавага пяску! Задыхаючыся ад хвалявання, ён выцер змоклыя далоні аб штаны.

У яго за спіною нехта кашлянуў. Побач, пры самым плячы, стаяў дзед, які невядома адкуль узяўся. З усяго відаць, гэта з вёскі рыбак. Паглядзеўшы на фотаапарат, а потым на дно ямы, ён зморшчыў усмешкаю прадублены твар. Нешта ліпкае сабралася ў кутках яго налітых крывёю вачэй.

— Што, абследаванне?

Голас адносіла ветрам, ён гучаў глуха, бясколерна, нібы з пераноснага прыёмніка. Але вымаўленне было выразнае, зразумець не цяжка.

— Абследаванне? — Збянтэжаны чалавек прыкрыў далонню аб'ектыў і стаў папраўляць сачок, каб дзед яго заўважыў.— Што вы хочаце сказаць? Я нешта не разумею... Я, бачыце, калекцыянірую насякомых. Мая спецыяльнасць — насякомыя, што водзяцца вась у такім пяску.

— Што? — Дзед нібыта нічога не зразумеў.

— Ка-лек-цы-я-ні-ру-ю на-ся-ко-мых! — паўтарыў ён гучней.— На-ся-ко-мых, разумеце, на-ся-ко-мых! Я іх лаўлю!

— Насякомых? — Дзед, яўна не паверыўшы, адвёў вочы і плюнуў. Ці, лепей сказаць, на губе ў яго павісла сліна. Падхопленая ветрам, яна выцягнулася ў доўгую нітку. Папраўдзе, што яго так трывожыць?

— А ў гэтым раёне што-небудзь абследаецца?

— Ды не, калі вы не абследавальнік, рабіце што хочаце, мне ўсё роўна.

— Не, не, я не з інспекцыі.

Дзед нават не кіўнуў, павярнуўся да яго спіною і паволі пайшоў па грэбені дзюны, заграбаючы наскамі саламяных сандаляў.

Метраў за пяцьдзсят, відаць, чакалі дзеда, нерухома сядзелі на кукішках тры аднолькава адзетыя мужчыны. Калі яны паявіліся? У аднаго, здаецца, быў бінокль. Ён увесь час пакручваў яго на каленях. Дзед падышоў да іх, і ўсе ўчатырох пачалі пра нешта раіцца, шалёна адграбаючы пясок адзін у аднаго з-пад ног; здавалася, яны заспрачаліся.

Ён хацеў быў ужо ісці далей шукаць сваю муху, як, засопшыся, падбег дзед.

— Пачакайце, вы напраўду не з прэфектуры?

— З прэфектуры?.. Ды не, вы абазналіся.

«Ну хопіць»,— вырашыў ён і падаў назойліваму дзеду візітную картачку. Мыляючы губамі, той доўга яе чытаў.

— А-а, вы настаўнік...

— Бачыце, я зусім не звязаны з прэфектураю.

— Угу, значыць, вы настаўнік...

Нарэшце ён, здаецца, зразумеў; прыжмурыўшыся і трымаючы картачку ў выцягнутай руцэ, дзед вярнуўся да астатніх. Візітная картачка нібыта іх супакоіла. Яны падняліся і пайшлі.

Аднак дзед зноў вярнуўся.

— Ну, а цяпер што вы збіраецеся рабіць?

— Шукаць насякомых буду.

— Але ж вы спазніліся на апошні аўтобус.

— А тут я нідзе не змог бы пераначаваць?

— Пераначаваць? У гэтай вёсцы? — На твары ў старога нешта зварухнулася.

— Ну, калі тут нельга, пайду ў суседнюю.

— Пойдзеце?..

— А я, папраўдзе, нікуды асабліва не спяшаюся...

— Не, не, навошта вам лішні клопат...— Дзед стаў раптам паслужлівы і гаваркі: — Самі бачыце, вёска бедная, ні аднае людскае хаты няма, але, калі вы не прырэчыце, я памагу, закіну за вас слоўца.

Не падобна, што ён задумаў нешта благое. Яны, напэўна, нечага баяцца,— можа, чакаюць чыноўніка з прэфектуры, які павінен прыехаць з праверкаю. Цяпер іх страх рассяўся, і яны зноў прыветлівыя рыбакі.

— Буду вельмі ўдзячны... Некалі аддзякую вам. Я дык, папраўдзе, люблю прыпыняцца ў такіх вась сялянскіх хатах.

4

Зайшло сонца, вецер крыху прыціх. Мужчына блукаў па дзюне да таго часу, пакуль можна было пазнаваць узоры, вычарчаныя ветрам на пяску.

Улоў, увогуле, небагаты.

Цвыркун і белавусая вухавёртка з атрада прамакрылых.

Салдацікі і яшчэ адно насякомае,— ён дакладна не помніў назвы, але таксама разнавіднасць салдацікаў.

З цвердакрылых, якіх шукаў,— толькі даўганосікі і даўганогія пісьманосцы.

І не трапілася ніводнага экзэмпляра з сям'і мух, якія, папраўдзе, і былі мэтаю паездкі. Можа, заўтрашнія трафеі і прынясуць радасць...

Ад зморанасці перад вачыма ў яго плавалі нейкія цьмяныя блікі святла. Раптам ён міжвольна прыпыніўся і стаў узірацца ў паверхню цёмнае дзюны. Тут

нічога ўжо не паправіш: усё, што рухалася, здавалася яму шпанскаю мушкаю.

Дзед, як і абяцаў, чакаў яго каля праўлення арцелі.

— Даруйце мне...

— Ды што вы. Абы вам спадабалася...

У праўленні, мабыць, пра нешта раіліся. Чацвёрта ці пяцёра мужчын сядзелі кругам, чуцён быў смех. Над ганкам вісела вялікае палотнішча з надпісам: «Будзь верны духу любові да радзімы». Дзед буркнуў нешта — і смех адразу сціх. Быццам нехаця ён пайшоў наперад, мужчына — за ім. Укрытая ракавінкамі да рога ярка бялела ў густым змроку.

Нарэшце падышлі да аднае ямы каля самага грэбня дзюны. Тут вёска канчалася.

Яны павярнулі направа, на вузкую сцежку, што збягала ад грэбня дзюны ўніз, праз нейкі час дзед нырнуў у цемру, пляснуў далонямі і гукнуў:

— Гэй, бабуля, дзе ты?

Унізе, проста пад нагамі, у апраметнай цемры павіўся ліхтар і пачулася:

— Тут, я тут... Лескі каля мяшкоў.

Праўда, гэтага абрыву без лесак не адолееш. Тры хаты, як тая ўнізе, можна, напэўна, паставіць адну на адну. Нават з лескамі нялёгка туды дабрацца. Схіл амаль стромы, а днём жа, ён добра помніць, здаваўся зусім пакатым. Лескі ненадзейныя, звязаны з розных вяронак, і, калі страціць раўнавагу, яны заблытаюцца дзе-небудзь пасярэдзіне. Усё роўна што жыць у натуральнай крэпасці.

— Ні пра што не трывожцеся, адпачывайце...

Дзед не спускаўся ўніз, пастаяў крыху і пайшоў.

Мужчына з ног да галавы быў абсыпаны пяском, і яму раптам здалася, што ён вярнуўся ў сваё дзяцінства. Жанчыну, якая сустрэла яго з ліхтаром, назвалі бабуляю, і ён ужо паспеў уявіць старую кабету, але перад ім стаяла прыемная маладзіца, невысокага ро-

сту, гадоў трыццаць якой. Яна, відаць, пудрылася, бо ў жанчыны, якая жыве каля мора, твар не можа быць такі белы. А ўвогуле, ён быў удзячны ёй за тое, што яна сустрэла яго прыветліва, са шчырай радасцю.

Між іншым, калі б не гасцінна сустрэлі, ён не змог бы прымусіць сябе пераступіць парог гэтай халупы. Ён, напэўна, адразу ўцёк бы, вырашыўшы, што яго ашукваюць. Сцены аблупіліся; замест фусума¹ віселі цыноўкі; падпоры, якія трымалі страху, перакасіліся; усе вокны забіты дошкамі; саламяныя маты, якімі быў высланы ток, спаракнелі і, калі на іх ступаеш, ляпалі, як мокрая губка. І яшчэ да ўсяго гэтага — нейкі агідны пах запечанага пяску.

Але ўсё залежыць ад настрою. Яго абязброіла жаночая ветлівасць. Нічога, казаў ён сабе, такое здараецца раз у жыцці. А раптам пашанцуе і ўдасца напаткаць якое-небудзь цікавае насякомае. Ва ўсякім разе, у такіх мясцінах насякомыя жывуць і радуюцца.

Прадчуванне не падманула яго. Не паспеў ён сесці, дзе яму прапанавалі, каля агнішча, выкапанага проста на таку, як пачулася шастанне, быццам сыпануў дождж. Гэта былі плоймы блох. Ды гэтым яго не напалохаеш. Энтамолаг заўсёды падрыхтаваны да такіх нечаканасцей. Трэба толькі адзенне спадыспаду перасыпаць ДДТ, а непрыкрытыя мясціны на целе нацерці мазю ад насякомых.

— Я гатую паесці, дык вы пакуль... — жанчына нагнулася і ўзяла лямпу, — пацярпіце крышку без святла.

— А ў вас што, толькі адна лямпа?

— На жаль, адна...

Яна вінавата ўсміхнулася — на левай шчацэ павілася ямачка. У яе вельмі прывабны твар, падумаў

---

¹ Ф у с у м а — рассоўная перагародка ў японскай хаце, служыць адначасна і за дзверы.

ён. Толькі выраз вачэй нейкі дзіўны. Гэта, можа, праз хваробу. Чырвані павекаў не магла прыхаваць нават пудра. Каб не забыцца перад сном закапаць у вочы каплі...

— А да яды мне хочацца выкупацца.

— Выкупацца?

— А што, нельга?

— Вельмі шкада, але давядзецца пачакаць да паслязаўтра.

— Да паслязаўтра? Дык жа паслязаўтра мяне ўжо тут не будзе, — зарагатаў ён.

— Няўжо?..

Жанчына адварнулася, плечы ў яе задрыжалі. Напэўна, засмуцілася. Гэтыя вяскоўцы нават не спрабуюць прыкідвацца. Адчуваючы няёмкасць, ён сарамліва памыляў губамі.

— Ну, калі няма дзе выкупацца, дык добра будзе проста абліцца вадою. Бо я ўвесь у пяску...

— Вады, вы ўжо даруйце мне, асталося адно вядзерца... Да калодзежа вельмі ж далёка...

Нейка яна прыгнечаная. Добра, нічога болей не буду казаць. А скоро ён пераканаўся, што купанне тут не дае ніякай карысці.

Жанчына прынесла варанай рыбы і супу з малюскаў. Увогуле, яда марскога ўзбярэжжа, і гэта няблага. Як толькі ён узяўся за яду, яна распусціла над ім вялікі папяровы парасон.

— Навошта гэта? («Напэўна, нейкі тутэйшы звычай».)

— Каб пясок не пападаў у яду.

— Як? — Ён паглядзеў на столь і не ўбачыў там ні аднае шчыліны.

— Пясок, разумеецца... — Жанчына таксама паглядзела на столь. — Ён ляціць адусюль... Дзень не памяцеш, і яго збіраецца на тры пальцы.

— Можа, страху прадралася?

— Ды не, калі яна зусім новая была, пясок усё роўна пападаў... І, папраўдзе, няма нічога страшнейшага за гэты пясок. Ён горшы за тачыльшчыка.

— За тачыльшчыка?

— Гэта такія жучкі, што точаць дрэва.

— Напэўна, тэрміты?

— Не, такія, ведаеце, цвёрдзенькія.

— А-а, тады гэта жукі-дрывасекі.

— Дрывасекі?

— Чырванаватыя, з доўгімі вусамі. Яны?

— Не, не, яны як рысавыя зярняткі і карычневага колеру.

— Вунь яно што. Дык гэта, напэўна, будзе радужны жук.

— Калі не сачыць, дык ён такую вось бэльку як бачыш згноіць.

— Хто, радужны жук?

— Не, пясок.

— А як?

— Ён пранікае праз усё. А калі вецер дзьме з бласгога боку, пяску намятае на гарышча, і калі не зграбаць, яго набярэцца там гэтулькі, што не вытрымаюць дошкі на столі.

— Праўда, не гадзіцца, каб пясок збіраўся на гарышчы... Але ці не здаецца вам дзіўным гаварыць, што пясок можа згнаіць бэльку?

— Ніякага дзіва, ведама, згноіць.

— Але ж пясок якраз тым і адметны, што ён вельмі сухі.

— Усё роўна згноіць... Кажу вам, пастаўце новенькія гэта ¹ і не змятайце пяску — праз паўмесяца ад іх нічога не астанецца.

— Не разумею чаму.

— Дрэва гніе, а разам з ім гніе і пясок... Паспра-

---

¹ Гэта — драўляны абутак.

буйце адкапаць столь у хаце, якую засыпала пяском, — там будзе ўгноеная зямля, хоць агуркі сей.

— Лухта! — пагардліва паморшчыўся мужчына. Яму здалася, што яго ўяўленне пра пясок апаганьваецца яе невуцтвам. — Я ж і сам сёе-тое ведаю пра пясок... Бачыце, гэты самы пясок вось так і рухаецца круглы год... У руху яго жыццё... Ён нідзе не прыпыняецца — ні ў вадзе, ні ў паветры, — ён рухаецца сам па сабе... Вось чаму не ўсякая жывая істота можа сяліцца ў пяску... Гэта можна сказаць і пра бактэрыі, што выклікаюць гніенне... Пясок, калі хочаце, увасабленне чысціні, хутчэй ён можа папярэдзіць гніенне, і лічыць, што ён гноіць, проста недарэчна... А вы яшчэ кажаце, што ён сам гніе... Пачаць хоць бы з таго, што пясок зусім прыстойны мінерал.

Жанчына разгублена маўчала. Мужчына пад парасонам, які яна ўсё трымала над ім, спехам даядаў абед, не вымавіўшы болей ні слова. Парасон ускрыўся тонкім слоём пяску, што на ім можна было пісаць пальцам.

Проста невыносная сырасць. Не, пясок не сыры, само цела набрынялае. Над страхою завываў вецер. Палез па цыгарэты — і ў кішэні поўна пяску. Яшчэ не закурыўшы, мужчына адчуў у роце тытунёвую гаркату.

Выму, напэўна, насякомых з бляшанкі з цыяністым каліем. Пакуль яны яшчэ не засохлі, накалю іх на шпількі і выпрастаю хоць лапкі. Чутно, як жанчына пад навесам мые посуд. Мабыць, болей тут ніхто не жыве.

Жанчына вярнулася і моўчкі стала слаць пасцель у кутку. Калі тут лягу я, дзе ж яна тады ўладкуецца нанач? Ну, ведама, у тым далейшым пакойчыку за цыноўкаю. Другіх як быццам няма. Але неяк дзіўна — пакласці госця ў прахадным пакоі, дзе дзверы на двор, а самой спаць у далейшым. А мо ляжыць там хто

вельмі хворы і не можа ўставаць?.. Пэўна, гэтак і ёсць. Папраўдзе, сама натуральна было б думаць іменна гэтак. Наўрад ці будзе дагаджаць адзінокая жанчына першаму стрэчнаму прахожаму.

— Тут хто-небудзь яшчэ ёсць?..

— Хто-небудзь?..

— З сям'і...

— Нікога, я зусім адна.— Жанчына, здавалася, прачытала яго думкі і нечакана сарамліва засмяялася.— З-за гэтага пяску ўсё адсырэла, нават коўдра...

— А ваш муж дзе?

— Летась у тайфун...— Яна зноў і зноў разгладжвала і ўзбівала пасланую пасцель, адным словам, рабіла непатрэбнае.— А тайфуны ў нас страшныя... Пясок абвальваецца сюды з грукатам, як вадаспад. Не паспееш аглянуцца, як за вечар намяце дзё, а то і два.

— Але ж два дзё — гэта шэсць метраў...

— У такі час колькі ні адграбай пясок, усё роўна не паспееш. Муж тады крыкнуў мне: «Куратнік засыпае!» — і разам з дачкою, яна ўжо ў школу хадзіла, выскачыў з хаты... А сама я выйсі не магла — пільнавала, каб хоць хата цэлая асталася... Нарэшце пачало развіднівацца, вецер сціх, і я выйшла. Куратнік як скрозь зямлю праваліўся. Іх я таксама не знайшла...

— Засыпала?

— Засыпала.

— Гэта жах. Страшная справа. Пясок і такое... Гэта жах...

Жанчына стала на карачкі, выцягнула руку і, засмяяўшыся, схапіла пальцамі knot. Лямпа адразу ярка загарэлася. Не падымаючыся, яна ўважліва глядзела на агонь, на твары ў яе застыла завучаная ўсмешка. Напэўна, гэта яна знарок, каб паказаць сваю ямачку на шчацэ. Мужчына міжволі ўвесь напружыўся. Гэта было занадта цынічна, яна ж толькі што расказвала пра гібель сваіх блізкіх.

— Гэй вы, мы прывезлі рыдлёўку і бітоны яшчэ на аднаго.

Гукалі здалёку, але голас чуўся выразна, — напэўна, гаварылі ў рупар, — ён рассяў збянтэжанасць, што ўзнікла між імі. Потым загрузкаталі нейкія бляшаныя прадметы, што ляцелі ўніз. Жанчына паднялася, каб адказаць.

Ён адчуў раздражненне: у яго за спіною рабілася нешта незразумелае.

— У чым справа? Значыць, тут яшчэ нехта ёсць!

— Не трэба, прашу вас... — Жанчына сціснулася ўся, як ад козыту.

— Але ж толькі што нехта сказаў: «Яшчэ на аднаго».

— А-а-а. Гэта... Гэта яны пра вас.

— Пра мяне?.. Якая мне справа да рыдлёўкі?..

— Нічога, нічога, не звяртайце ўвагі... Вечна яны лезуць не ў сваё...

— Напэўна, яны проста памыліліся?

Аднак жанчына не адказала і, павярнуўшыся на каленях, спуціла ногі на ток.

— Вам яшчэ трэба лямпа?

— Відаць, абыдуся... А вам яна там не спатрэбіцца?

— Ды не, работа мне гэта звыклая.

Надзеўшы вялікі саламяны капялюш, у якіх звычайна працуюць на полі, жанчына шыгнула ў цемру.

Мужчына закурыў яшчэ адну цыгарэту. Навокал творыцца нешта незразумелае. Устаў і заглянуў за цыноўку. Там і праўда быў пакой, але замест пасцелі высілася горка пяску, якога нагнала праз шчыліны ў сцяне. Ён аслупянеў, ашаломлены... І гэтая хата таксама траха не мёртвая... Яе нутро ўжо напалову жгор вечна цякучы пясок, які ўсюды пранікае сваімі шчупаль-

цамі... Пясок, які не мае свае формы, апрача дыяметра на адну восьмую міліметра... Але нішто не можа процістаяць гэтай бясформнай знішчальнай сіле... А можа, бясформнасць і ёсць найвышэйшае выяўленне сілы...

Хутка з мужчыны сышло ачмурэнне. Пачакай, калі ў пакоі гэтым быць нельга, дзе ж тады будзе спаць жанчына? Вось яна ходзіць сюды-туды за дашчанаю сцяною. Стрэлкі яго ручнога гадзінніка паказвалі дзве мінуты дзевятай. Што ёй там трэба ў такі час?

Мужчына злез на ток і пашукаў вады. Яе ў баку асталося на дне, і ў ёй плавае ржа. Але ўсё роўна яна лепей, чым пясок у роце. Астатак вады ён пырснуў на твар, працёр шыю і пажвавеў.

Па таку цягнуў халодны вецер. На дварэ яго, напэўна, лягчэй цярпець. Ледзь адчыніў ён засыпаныя пяском дзверы і выбраўся з хаты. Вецер, што дзьмуў ад дарогі, і праўда стаў свяжэйшы. Ён данёс да яго тарахценне пікапа. Калі прыслухацца, можна пазнаць галасы людзей. Можа, гэта толькі здаецца, але там цяпер ажыўленне большае, чым днём. Ці гэта шум мора? Неба ўсыпана было зоркамі.

Убачыўшы святло лямпы, жанчына павярнулася. Спрытна арудуючы рыдлёўкаю, яна насыпала пясок у вялікія бітоны з-пад газы. За ёю, навісаючы, высілася цёмная сцяна пяску. Гэта прыкладна тая мясціна, над якою ён днём лавіў насякомых. Насыпаўшы бітоны, жанчына адразу абодва панесла да сцяны. Праходзячы міма яго, падняла вочы і сказала сіпла: «Пясок...» Яна апаражніла бітоны каля таго месца, дзе віселі вераўчаныя лескі, а наверху была сцежка, што вяла да гэтай ямы. Рабром далоні сцерла пот з твару. Пясок, які ўжо перанесла яна сюды, высіўся вялікаю гарою.

— Адграбаеце пясок?

— Колькі ні адграбай, канца ўсё роўна няма.

Праходзячы міма яго з пустымі бітонамі, жанчына паволі штурхнула яго ў бок незанятаю рукою, нібыта паказвала. Ад нечаканасці мужчына адскочыў убок, траха не выпусціўшы лямпу. Можа, паставіць лямпу на зямлю і адказаць жанчыне тым самым? Ён завагаўся, не ведаючы, як павесці сябе. Урэшце мужчына вырашыў, што тое становішча, у якім ён знаходзіцца, самае зручнае. Выціснуўшы на твары нешта накшталт усмешкі, значэння якой і сам не разумеў, ён няўклудна, з лямпаю ў руцэ, стаў падступацца да жанчыны, якая зноў узялася за рыдлёўку. Калі падышоў, яе цень заняў усю пячаную сцяну.

— Не трэба,— сказала яна не адварочваючыся, цяжка дыхаючы.— Да таго як спусцяць кашы на пясок, трэба яшчэ шэсць бітонаў перацягнуць.

Мужчына нахмурыўся. Было непрыемна, што з яго, нібы знарок, збілі роблены бадзёры настрой. Але незалежна ад яго волі нешта хлынула ў вены. Здавалася, пясок, што прыліп да скуры, пранік у вены і з сярэдзіны патушыў яго ўзбуджанасць.

— Можа, я вам крыху памагу?

— Хай сабе... Не гадзіцца прымушаць вас працаваць першы дзень, нават крыху.

— Першы дзень?.. Зноў пра тое самае... Я прабуду тут толькі адну гэту ноч!

— Праўда?

— Ведама, я ж на службе... Давайце, давайце рыдлёўку!

— Ваша рыдлёўка вунь там, але, можа, не трэба...

І праўда, пад навесам недалёка ад уваходу асобна стаяла рыдлёўка і два бітоны з-пад газы з прывязанымі ручкамі. Гэта напэўна тья, што нядаўна скінулі зверху, калі крычалі: «Яшчэ на аднаго». Усё было падрыхтавана надзвычай дбайна, і ў яго нават закралася думка, што яны ўгадалі яго намеры. Але ж тады ён і сам яшчэ не ведаў, што захоча працаваць. Усё ж

ён адчуў сябе прыніжаным, і ў яго сапсаваўся настрой. Тронак у рыдлёўцы быў тоўсты, сукаваты, пачарнелы ад доўгага ўжытку — не было ніякага жадання за яго брацца.

— Ой, суседзі з кашамі! — усклікнула жанчына, нібыта не заўважыўшы яго ваганняў. Голас быў радасны і даверлівы, зусім не такі, як раней. У гэты час жвавая галасы людзей, што даносіліся здалёку, пачуліся зусім блізка. Раз за разам паўтараліся выкрыкі, якія часам перарываліся ціхім шэптам, перамяшаным з прыдушаным смехам. Рытм працы нечакана падбадзёрыў яго. У гэтым няхітрым свеце, напэўна, не бацаць нічога асаблівага ў тым, што госць, які астаўся толькі пераначаваць, бярэ ў рукі рыдлёўку. Хутчэй нават яго ваганні здаліся б тут дзіўнымі. Каб лямпа не ўпала, ён абцасам выціснуў ямку ў пяску.

— Капаць, бадай што, можна абы-дзе, каб толькі капаць, праўда?

— Ды не, не абы-дзе...

— Ну, вось тут?

— Тут можна, толькі старайцеся не падкопваць сцяны.

— Па ўсёй вёсцы адграбаюць пясок у гэты час?

— Ведама. Уночы пясок сырэйшы і працаваць лягчэй... А калі пясок сухі... — яна паглядзела ўгору, — ніколі не ведаеш, у якім месцы і ў якую хвіліну ён абваліцца.

І праўда, на краі абрыву, як снежны нанос, вытыркаўся набухлы пясчаны казырок.

— Але ж гэта небяспечна!

— Э-э, нічога, — насмешліва і трохкі какетліва кінула яна. — Глядзіце, туман пачынае падымацца.

— Туман?..

Пакуль яны пагаварылі, зоркі на небе парадзелі і сталі паступова расплывацца. Нейкая мутная заслона

бязладна клубілася там, дзе была мяжа паміж небам і пясчанаю сцяною.

— Таму гэта, што сам пясок нацягвае ў сябе вельмі многа туману... А калі салёны пясок набіраецца туману, ён становіцца тугі, як крухмал...

— Во дзіва...

— Праўда, праўда. Таксама, як марскі бераг, з якога толькі што сышла хваля,— па ім нават танк пройдзе.

— Вунь як!..

— Я праўду кажу... Вось таму за ноч той карніз і нарастае... А ў дні, калі вецер дзьме з благога боку, праўда, праўда, ён звісае вась гэтак — як шапка ў грыба... Удзень пясок высыхае, і ўся гэтая навесь звальваецца ўніз. І калі яна ўпадзе няўдачна,— ну, там, дзе тонкія слупы, што падпіраюць страху, ці яшчэ дзе,— тады гамон.

Інтэрэсы гэтай жанчыны надзвычай абмежаваныя. Але як толькі яна ўваходзіць у сферу свайго жыцця, дык адразу ажыўляецца да непазнавальнасці. Тут, напэўна, і ляжыць дарога да яе сэрца. І хоць гэтая дарога не асабліва яго прываблівала, у інтанацыях жанчыны была нейкая напружанасць, якая абуджала ў ім жаданне адчуць яе цела, схаванае пад грубым рабочым адзеннем.

Мужчына з усяе сілы раз за разам пачаў утыкаць зазубраную рыдлёўку ў пясок.

6

Калі ён адцягнуў бітоны з-пад газы другі раз, пачуліся галасы, і ўгары на сцежцы загайдаўся ліхтар.

Тонам, які мог здацца нават рэзкім, жанчына сказала:

— Кашы! Тут хопіць, памажыце мне там!

Мужчына толькі цяпер зразумеў, нашто тыя мяш-

кі з пяском каля лесак наверх. Па іх хадзіла вяроўка, калі падымалі і апускалі кашы. З кожным кашом упраўляліся чатыры чалавекі, і такіх груп было, відаць, дзве ці тры. Пераважна гэта была, як яму здалося, моладзь, якая працавала дружна і спорна. Пакуль насыпалі адзін кош, другі чакаў ужо свае чаргі. За шэсць заходаў куча пяску ў яме без следу знікала.

— Не хлопцы — агонь!

Рукавом рубашкі ён выціраў пот, тон голасу яго быў лагодны. Мужчына адчуў сімпатыю да гэтых хлопцаў, якія, здавалася, цалкам аддаліся сваёй працы і не кінулі ніводнага насмешлівага слова пра яго дапамогу.

— Праўда, у вас строга трымаюцца запаведзі: «Будзь верны духу любові да радзімы».

— А што гэта за дух?

— Дух любові да тае мясціны, дзе ты жывеш.

— Гэта вельмі добра!

Мужчына засмяяўся. За ім засмяялася і жанчына. Але яна, мабыць, і сама толкам не ведала, чаго смяецца.

Пачулася тарахценне — ад'язджаў пікап.

— Ну што, перакурым?

— Нельга, калі яны аб'едуць усіх, адразу вернуцца са сваімі кашамі.

— Нічога, астатняе можна і заўтра...

Ён махнуў рукою, устаў і выправіўся да хаты, але жанчына і не думала ісці ўслед за ім.

— Так не гадзіцца. Трэба хоць раз прайціся з рыдлёўкаю вакол хаты.

— Вакол хаты?

— А як жа. Хіба можна дапусціць, каб хата абвалілася?.. Пясок жа сыплецца з усіх бакоў...

Жанчына, нібыта кідаючы выклік, рэзка павярнулася і пабегла. Хоча, напэўна, вярнуцца да абрыву і зноў узяцца за работу. Усё роўна як іспанская мушка. Усё зразумела, цяпер яго гэтым не возьмеш.

— Жах! І гэтак кожную ноч?

— Пясок не адпачывае і не дае адпачынку... І кашы і пікап усю ноч рухаюцца.

— Мабыць, праўда...

Ведама, гэта праўда. Пясок ніколі не адпачывае, ніколі не дае адпачыць. Мужчына разгубіўся. У яго было такое адчуванне, быццам ён раптам заўважыў, што змяя, якой ён легкадумна наступіў на хвост, лічачы яе маленькаю і бяскрыўднаю, вялізная, і яе ядавітая галава пагражае яму ззаду.

— Што ж выходзіць! Вы жывяце толькі, каб адграбаць пясок!

— Але ж нельга ўзяць і ўцячы ўночы.

Мужчына быў ашаломлены. Ён не жадаў быць уцягнутым у такое жыццё.

— Чаму не, можна!.. Хіба так гэта цяжка?.. Вы зможаце ўсё, калі толькі захочаце!

— Не, так нельга...— Жанчына, дыхаючы ў такт ударам рыдлёўкі, прадаўжала абыякавым тонам: — Вёска неяк можа яшчэ існаваць толькі таму, што мы нястомна адграбаем пясок і гэтым зберагаем ёй жыццё... А калі мы перастанем капаць, яе засыпле пяском меней чым за дзесяць дзён — і нічога ад вёскі не астанецца... Ну і потым... Ой, здаецца, чарга да суседзяў дайшла...

— Вельмі ўдзячны вам за цікавы расказ... Па гэтай жа прычыне і пераносчыкі кашоў так шчыруюць?

— Ведама, але яны, праўда, падзённа атрымліваюць нешта ад сельскае ўправы...

— Калі вёска мае такія грошы, чаму ж не насаджаюць лясных палос, каб абараніцца ад пяску?

— Калі падлічыць, дык выйдзе, напэўна, што наш спосаб намнога дзешавейшы...

— Спосаб?.. Хіба гэта спосаб? — Мужчына раптам зазлаваўся. Зазлаваўся на тых, хто прывязаў жанчыну да гэтай мясіны, і на жанчыну, што дазволіла сябе

прывязаць. — Калі так, дык навошта ж трымацца за гэтую вёску? Ну, не разумею прычыны... Пясок не такая ўжо дробязная штука! Вялікаю памылкаю было б думаць, што наша старанне можа процістаяць пяску. Лухта!.. З гэтым глупствам трэба кончыць... кончыць раз і назаўсёды. Я нават не магу спачуваць вам!

Адкінуўшы рыдлёўку да бітонаў, што валяліся водаль, і не звяртаючы ўвагі на выраз яе твару, ён вярнуўся ў хату.

Не спалася. Мужчына прыслухоўваўся, што робіць жанчына. Яму было крыху сорамна: такія яго паводзіны ўрэшце — гэта рэўнасць да таго, што яе тут трымае, прымус кінучь працу і крадком прыйсці да яго ў пасцель. Сапраўды, тое, што ён адчуваў, было не проста абурэнне жаночай дурнотай. Усё было куды глыбей. Коўдры ўсё болей сырэлi, пясок усё мацней прыліпаў да цела. Як гэта несправядліва, як гэта абуральна! І таму няма чаго вінаваціць сябе за тое, што кінучь рыдлёўку і вярнуўся ў хату. Такой адказнасці ён на сябе не возьме. У яго і без гэтага клопату хоць адбаўляй. І тое, што яго завабілі ў пясок і насякомыя, урэшце было толькі спробаю ўцячы, хай сабе ненадоўга, ад нудных абавязкаў шэрага жыцця...

Ніяк не заснуць.

Жанчына без адпачынку ходзіць узад і ўперад. Некалькі разоў гул кашоў, што апускаліся, набліжаўся, потым зноў аддаляўся. Калі так будзе і далей, заўтра ён не зможа працаваць. Трэба ж устаць, як толькі развіднеецца, бо днём мала зробіш. Чым болей ён стараўся заснуць, тым меней браў сон. Пачало рэзаць у вачах, яны слязіліся, маргалі, але не маглі справіцца з пяском, які сыпаўся няспынна. Ён разгладзіў ручнік і накрыві ім твар. Стала цяжка дыхаць. Але гэтак усё ж лепей.

Падумаю пра што-небудзь другое. Заплюшчваеш вочы, і пачынаюць гайдацца, плаваць нейкія доўгія

ніці. Гэта пясчаныя ўзоры бягуць па дзюне. Паўдня не адрываў ад іх вачэй, і яны, напэўна, адбіліся на сятчатцы. Такія самыя ручаіны пяску засыпалі, паглыналі расквітнелыя гарады і вялікія імперыі. Гэта называюць, папраўдзе, сабуляцый Рымскай імперыі... А гарады, апетыя Амарам Хаямам... У іх былі кравецкія майстэрні, крамкі мяснікоў, рынкі. Іх аблытвалі, густа пераплятаючыся, дарогі, якіх, здавалася, нішто не зрушыць з месца. Колькі гадоў трэба было змагацца з уладамі, каб хоць аднае змяніць кірунак... Старажытныя гарады, у непахіснасці якіх не сумняваўся ні адзін чалавек... Але ўрэшце і яны не змаглі процістаяць закону пяску дыяметрам адна восьмая міліметра, які знаходзіцца ў вечным руху.

Пясок...

Калі глядзець праз призму пяску, усе прадметы, што маюць форму, нерэальныя. Рэальны толькі рух пяску, які адмаўляе ўсякую форму. Але там, за тонкаю дашчанаю сцяною, жанчына не перастае капаць. Ну што яна можа зрабіць такімі тонкімі, кволымі рукамі? Усё роўна што спрабаваць вычарпаць мора, каб на яго месцы паставіць дом. Спускаючы карабель на ваду, трэба ведаць, якая тая вада.

Гэтая думка нечакана вызваліла яго ад адчування прыгнечанасці, выкліканага шастаннем пяску, які капала жанчына. Калі карабель прыгодны для вады, ён павінен быць прыгодны і для пяску. Калі збавіцца ад ідэі нерухомасці хаты, дык адпадзе патрэба змагацца з пяском... Свабодны карабель, што плыве па пяску... Пльвучыя дамы... Бясформныя вёскі і гарады...

Пясок, зразумела, не вадкасць. Таму на яго паверхні нішто не ўтрымаецца. Калі, напрыклад, пакласці на яго корак з меншаю ўдзельнаю вагою, дык праз нейкі час ён патоне. Каб плысці па пяску, карабель павінен мець асаблівыя якасці. Напрыклад, дом, паводле формы нахштальт бочкі, які можа рухацца перакочваючы-

ся... Калі ён будзе хоць крыху вярцецца, дык зможа страсаць пясок, што навальваецца на яго, і зноў падымацца на паверхню... Безумоўна, пры няспынным вярчэнні ўсяго дома людзі ў ім не змогуць адчуваць сябе ўстойліва... Трэба будзе, напэўна, выявіць вынаходліvasць — ну хоць бы адну бочку ўкласці ў другую... Зрабіць так, каб цэнтр цяжару ўнутранай бочкі аставаўся нязменны і падлога заўсёды была ўнізе... Унутраная бочка заўсёды будзе нерухомая і толькі верхняя — будзе вярцецца... Дом, які будзе гайдацца, як маятнік вялізнага гадзінніка... Дом-калыска... Карабель пяскоў...

Вёскі і гарады ў няспынным руху — безліч гэтых караблёў...

Ён і не заўважыў, як задрамаў.

7

Мужчыну разбудзіла кукарэканне, падобнае на скрып заржавелае гушкалкі. Трывожнае, непрыемнае абуджэнне. Здавалася, толькі што развіднелася, але стрэлкі гадзінніка паказвалі адзінаццаць гадзін шаснаццаць мінут. Напраўду, сонца свеціць, як у поўдзень. А змрочна тут таму, што гэта дно ў яме і сонечныя промні яшчэ не дайшлі сюды.

Ён падхапіўся. З твару, з галавы, з грудзей, шастаючы, пасыпаўся пясок. Ён наліп і зацвярдзеў ад поту вакол губ і носа. Абціраючы яго тыльным бокам рукі, мужчына збянтэжана маргаў. З чырвоных вачэй цяклі слёзы, быццам цягнулі па павеках нечым шорсткім, ды адных слёз было мала, каб змыць пясок, што накарэў у вільготных кутках вачэй.

Ён пайшоў да бачка, што стаяў на таку, зачэрпнуць хоць крыху вады і раптам убачыў жанчыну, якая спала каля агнішча. Забыўшыся пра рэзь у вачах, ён заціў дыханне.

Жанчына была зусім голая.

Скрозь пялёнку слёз, што засцілала вочы, яна зда-лася яму невыразным, расплывістым ценем. Яна ля-жала на цыноўцы без ніякай падсцілкі, дагары, усё яе цела, апрача галавы, было нібыта выстаўлена напаказ, левая рука крыху прыкрывала ніз пруткага жывата. Куточки цела, якія людзі звычайна хаваюць,— на ві-ду, і толькі твар, якога ніхто не саромеецца паказваць, захінуты ручніком. Гэта, ведама, дзеля таго, каб засла-ніць вочы, рот, нос ад пяску, ды такі кантраст яшчэ болей падкрэсліваў яе галізну.

Усё цела ўкрыта лёгкім, тонкім налётам пяску. Пя-сок прыхаваў дэталі і падкрэсліў жаноцкасць ліній. Яна здавалася скульптурнаю, пазалочанаю пяском. Нечакана з-пад языка ў яго пабегла ліпкая сліна. Але ён не мог праглынуць яе. Пясок, што набіўся між гу-бамі і зубамі, увабраў сліну і распоўзся па ўсім роце. Ён нагнуўся, каб выплюнуць сліну, змяшаную з пяс-ком. Але колькі ні сплёўваў, у роце было шорстка. Як ён ні вычысчаў рот, пясок там усё роўна аставаўся. Здавалася, між зубамі няспынна ўтвараецца ўсё новы пясок.

На шчасце, бак быў зноў поўненькі вады. Апалас-каўшы рот і вымыўшы твар, мужчына адчуў, што вяр-таецца да жыцця. Ніколі яшчэ ён не зведваў так во-стра цудадзейнасці вады. Вада, як і пясок,— мінерал, але гэта такое чыстае, празрыстае неарганічнае рэчыва, што яно злучаецца з целаю намнога лягчэй, чым любы жывы арганізм... Даючы вадзе магчымасць паволі ўлі-вацца ў горла, ён уявіў сабе адчуванне жывёліны, якая корміцца камянямі...

Мужчына зноў павярнуўся і паглядзеў на жанчы-ну. Але падысці бліжэй да яе яму не захацелася. На жанчыну, прыцярушаную пяском, прыемна глядзець, але датыкацца да яе наўрад ці прыемна.

Узбуджанасць і злосць, што зведаў ён уночы, ця-

пер, белым днём, здаваліся яму няпраўдаю. Будзе што сказаць. Нібыта дзеля таго, каб замацаваць у памяці ўсё ўбачанае, ён яшчэ раз паглядзеў навокал і стаў хутка збірацца. Рубашку і штаны не падняць — гэтулькі ў іх набілася пяску. З-за такой дробязі няма чаго хвалявацца. Але вытрасці пясок з адзення аказалася цяжэй, чым вычасаць перхаць з галавы.

Чаравікі таксама былі засыпаны пяском.

Да таго, як пайсці, трэба, напэўна, нешта сказаць жанчыне?.. Але, з другога боку, калі пабудзіць яе, ёй будзе сорамна. Добра, але як жа быць з платаю за начлег?.. А можа, лепей па дарозе назад зайсці ў праўленне арцелі і перадаць грошы дзеду, які ўчора прывёў яго сюды.

Ціхенька ён выйшаў з хаты.

Сонца, нібы кіпучая ртуць, пацякло цераз край пясчанай сцяны і паступова разлілося па дне ямы. Нечакана разанула яму ў твар яркае святло — і ён здрыгануўся і прыплюшчыў вочы. Ды праз імгненне забыўся пра ўсё, гледзячы на пясчаную сцяну, якая высілася перад ім.

Дзіва! Вераўчанья лескі, што віселі тут уночы, зніклі.

Мяшкі, якія ён прыкмеціў, напалавіну засыпаныя пяском, ляжалі на тым самым месцы. Значыць, ён нічога не пераблытаў. Ці можа быць, каб адны толькі лескі патанулі ў пяску? Ён рынуўся да сцяны і стаў разграбаць яе рукамі. Пясок, не супраціўляючыся, абвальваўся і сыпаўся ўніз. Але ж ён шукае не іголку, і калі нічога не знайшоў адразу, дык колькі ні рыйся — нічога не будзе... Намагаючыся заглушыць растучую трывогу, мужчына, збянтэжыўшыся, стаў зноў аглядаць пясчаны абрыў.

Ці няма такой мясціны, дзе можна было б узлезці? Некалькі разоў абышоў ён кругом хаты. Калі ўзлезці на страху каля паўночнай сцяны, павернутаі да мо-

ра, дык тут, напэўна, найбліжэй да верху, але ўсё роўна гэта метраў дзесяць, а то і больш, ды і сцяна гэтая самая абрывістая. І звісае з яе цяжэрная шапка пяску, паглядзіш — вельмі небяспечная.

Болей пакатая заходняя сцяна, крыху ўвагнутая, як конус з сярэдзіны. Паводле самых аптымістычных разлікаў, вугал тут пяцьдзесят, ну, сама меней сорок пяць градусаў. На спробу трэба зрабіць асцярожна адзін крок. Ступіў уверх раз — з'ехаў на паўкрока. Ды ўсё ж, калі пастарацца, можна ўзлезці.

Першыя пяць-шэсць крокаў усё ішло, як ён і думаў. Потым ногі пачалі тануць у пяску. Не паспеў яшчэ добра зразумець, ці прасунуўся наперад, а ногі ўжо ўгрузлі да каленяў, і далей ісці не было сілы. Ён зноў паспрабаваў адолець схіл, караскаючыся на карачках. Гарачы пясак апякаў далоні. Увесь спацеў, на пот наліп пясак, заляпіла вочы. А потым сутарга скурчыла ногі, і ён зусім ужо не мог рухацца.

Мужчына прыпыніўся, каб перадыхнуць. Думаючы, што ўзбраўся высакавата, расплюшчыў вочы і ажно жахнуўся: не падняўся і на пяць метраў. Чаго ж ён высільваўся? Дый схіл у разоў два круцейшы, чым здаваўся знізу. А той, што над ім, яшчэ страшнейшы. Яму трэба было караскацца ўверх, але замест гэтага ўся сіла, відаць, пайшла на тое, каб угрызацца ў пясчаную сцяну. Пясчаны выступ, што навіс перад ім, заступіў яму дарогу.

Мужчына дакрануўся да перасохлага выступа над галавою, і ў гэты момант пясак выплыў у яго з-пад ног. Невядомая сіла выкінула яго з пяску, і ён упаў на дно ямы. У левым плячы хруснула, быццам зламалася палачка, якою ядуць. Ён адчуў невялікі боль. І нібыта каб суцішыць гэты боль, дробны пясок яшчэ бег нейкі час, шастаючы па схіле. Потым прыпыніўся. На шчасце, калецтва было невялікае.

Падаць духам яшчэ рана.

Ледзь стрымліваючы сябе, каб не закрычаць, ён паволі вярнуўся ў хату. Жанчына спала ў той самай позе. Спачатку ціха, потым мацней і мацней ён стаў клікаць яе. Замест адказу яна, быццам незадаволеная, перавярнулася на жывот.

З яе цела ссыпаўся пясок, крыху агаліўшы мясцінамі плечы, рукі, бакі, паясніцу. Але яму было не да гэтага. Падышоўшы, ён садраў у яе з галавы ручнік. Яе твар, увесь у нейкіх плямах, быў непрыемны, грубы, не тое што прыцярушанае пяском цела.

Дзіўная белізна гэтага твару, якая ўразіла яго ўчора, пры лампе, была ад пудры. Цяпер пудра дзёндзе сцерлася і ляжала камякамі. На памяць прыйшлі танныя, згатаваныя без яец катлеты, на якіх белымі плямамі выступае пшанічная мука.

Нарэшце жанчына расплюшчыла вочы, жмурачыся ад яркага святла. Схапіўшы яе за плечы і трасучы з усяе сілы, мужчына загаварыў хутка, умоўна:

— Паслухайце, лесак няма! Як можна падняцца наверх? Адсюль жа без лесак немагчыма выбрацца!

Жанчына збянтэжана схавала ручнік і нечакана рэзка некалькі разоў лопнула сябе па твары, потым павярнулася да яго спіною і ўпала ніц на цыноўку. Можа, яна засаромелася? Магла пакінуць гэта на другі раз. Мужчына залямантаваў, нібыта яго прарвала:

— Я не жартую! Калі зараз жа не аддасі лесак, кепска будзе! Я спяшаюся! Куды ты іх дзела, каб цябе чорт узяў? Жартуй, ды меру ведай! Зараз жа аддавай!

Але жанчына не адказвала. Яна ляжала ў той самай позе і паволі пакручвала галавою.

І раптам мужчына неяк звяў. Пагляд яго патух, спазма сціснула горла, і ён амаль задыхнуўся. Мужчына раптам зразумеў, што допыт гэты недарэчны. Лескі ж былі вераўчаня... Вераўчаня лескі не могуць самі стаяць... Нават калі яны ў цябе ў руках, знізу іх не прыладзіш. Значыць, прыбрала іх не жанчына,

а нехта другі, хто быў на версе, на дарозе... Абсыпаны пяском няголены твар перакрывіўся ў няшчаснай грымасе.

Паводзіны жанчыны, яе маўчанне набылі непраўдападобна-злавесны сэнс. Хай сабе, думаў ён, але ў глыбіні душы разумеў, што збылося найгоршае, чаго ён баяўся. Лескі знеслі, найхутчэй, з яе ведама, і, пэўна, яна згадзілася. Безумоўна, яна з імі — хаўрусніца. І гэта поза яе прадыктавана не сорамам, а двухсэнсавасцю яе становішча. Гэта, безумоўна, поза злачынкі, а можа, і ахвяры, гатовай прыняць любое пакаранне. Хітра падстроілі яны праклятую пастку. Даверліва падаўся на завабліванне іспанскай мушкі, і яна завяла ў пустыню, адкуль няма выйсця, — і здыхай тут, як з голаду мыш...

Ён ускочыў, кінуўся да дзвярэй і яшчэ раз выглянуў на двор. Падняўся вецер. Сонца было амаль над самаю ямаю. Ад распаленага пяскуплылі ўгору хвалі гарачага паветра, пераліваючыся, як мокрыя негатыўныя плёнкі. Пясчаная сцяна расла ўсё вышэй і вышэй. Яна дык ведала ўсё і нібыта гаварыла яго мускулам і касцям пра бяссэнсавасць супраціўлення. Гарачае паветра ўпівалася ў цела. Спякота становілася нясцерпная.

Нечакана мужчына пачаў крычаць, як вар'ят. Ён выкрыкваў нейкія незразумелыя словы — не было слоў, якімі ён мог бы выказаць свой адчай. Ён проста лямантаваў з усяе сілы. Яму здавалася, што гэты страшны сон, напалохаўшыся крыку, адкаснецца і, просячы прабачэння за свой ненаўмысны недарэчны жарт, выкіне яго з пясчанай ямы. Але голас, не звыклы да крыку, быў тонкі і кволы. Дый яго паглынаў пясок, расейваў вецер, і наўрад ці ён чуён быў далёка.

Раптам пачуўся страшэнны грукат, і мужчына змоўк. Як і казалася ўчора жанчына, пясчаны карніз, што звісаў з паўночнай сцяны, перасох і абваліўся. Уся

хата жаласна застагнала, быццам яе скруціла нейкая невядомая сіла, і, нібыта падкрэсліваючы яго пакуты, з шчылін між карнізам і сцяною, шастаючы, пачала сачыцца шэрая кроў. Быў поўны рот сліны, мужчына калаціўся, быццам стукнула яго самога...

Цяжка зразумець. Нейкае ўтрапенне. Ці можна загнаць у пастку, як мыш ці насякомае, чалавека, які ўключаны ў пасямейны спіс, мае працу, плаціць падаткі і карыстаецца правам на бясплатнае медыцынскае абслугоўванне? Напэўна, гэта нейкая памылка. Астаецца толькі лічыць: гэта памылка.

Перш за ўсё, рабіць тое, што яны зрабілі са мною,— неразумна. Я ж не конь і не бык, і проці волі ніхто мяне працаваць не прымусяць. А калі я не падыходжу як рабочая сіла, дык навошта запіраць мяне ў гэтых пясчаных сценах. Навошта садзіць жанчыне на шыю нахлебніка.

Паглядзеўшы на пясчаную сцяну, што акружала яго з усіх бакоў, ён успомніў, хоць гэта было не вельмі прыемна, няўдалую спробу ўзлезці на яе. Колькі ні кідайся каля сцяны — карысці ніякай. Адчуванне бездапаможнасці паралізавала яго... Відаць, гэты, што раз'ядаецца пяском, свет нейкі адмысловы, да якога звычайныя крытэрыі не падыходзяць...

Мужчына верыў і не верыў у свае развагі. Напрыклад, калі праўда, што новыя бітоны і рыдлёўку падрыхтавалі спецыяльна яму, дык праўда і тое, што вераўчаныя лескі прыбралі знарок. Далей, хіба не гаворыць пра небяспеку той факт, што жанчына не сказала ні слова, каб растлумачыць, што здарылася, чаму яна пакорна і маўкліва, нібыта асуджаная, церпіць свой лёс? Можна, і ўчора яна не проста агаварылася, даючы намёк, што ён тут завяз надоўга?

Сарвалася яшчэ адна пясчаная глыба.

Напалохаўшыся, мужчына вярнуўся ў хату. Ён падышоў проста да жанчыны, якая ляжала, як і да-

гэтуль, ніцма на цыноўцы, і са злосцю замахнуўся на яе. Шалёная нянавісьць віравала ў яго ў вачах, болям разлілася па ўсім целе. Ды раптам, абяссілеўшы, не зачэпіўшы жанчыны, ён цяжка апусціў паднятую руку. Напэўна, ён бы не супраць даць ёй плескачоў. Але, можа, на гэта і спадзявалася жанчына? Ведама, яна гэтага чакае. Бо пакаранне — гэта і ёсць прызнанне таго, што злачынства загладжана.

Ён павярнуўся спіною да жанчыны, паваліўся на зямлю, абхапіў галаву рукамі і ціха застагнаў. Хацеў праглынуць сліну, ды не змог — яна засела ў горле. Слізістая абалонка стала, напэўна, вельмі адчувальная да смаку і паху пяску, і колькі б ён тут ні жыў — не зможа прывыкнуць да яго. Сліна ператварылася ў бурья пеністыя згусткі, якія сабраліся ў кутках губ. Выплюнуўшы сліну, ён яшчэ мацней адчуў шорсткасць пяску, што астаўся ў роце. Кончыкам языка ён аблізваў губы з сярэдзіны і выплёўваў, але пяску не было канца. Толькі ў роце стала суха і балела, быццам усё там апечана.

Хай сабе. Нічога не зробіш. Абавязкова пагавару з жанчынаю і паспрабую прымусіць яе расказаць пра ўсё чыста. Толькі тады ён зможа знайсці выйсце, калі зразумее становішча. Нельга не мець плана дзеяння. Хіба можа ён вытрываць такое дурное становішча?.. Але што рабіць, калі жанчына не адкажа?.. Гэта быў бы папраўдзе самы страшны адказ. Такого можна чакаць. Гэта ўпартае яе маўчанне... і чаму яна ляжыць, падкурчыўшы калені, быццам безабаронная ахвяра?

Поза голай жанчыны, якая ляжала ніцма, была занадта непрыстойная, у ёй было нешта жывёльнае. Здавалася, яна гатовая перавярнуцца на спіну, варта толькі дакрануцца да яе. Пры адной гэтай думцы ён задыхнуўся ад сораму. Але нечакана ён убачыў сябе катам, які мучыць жанчыну, убачыў сябе на яе целе, сям-там прыцярушаным пяском. І зразумеў... Рана ці

позна гэта здарыцца... І тады ён не будзе мець права што-небудзь сказаць...

Рэзкі боль працяў ніз жывата. Гатовы лопнуць, ма-чавы пузыр клікаў да апаражнення.

8

Памачыўшыся, мужчына пачуў палёжку і стаяў, удыхаючы цяжкія выпарэнні. Ён не спадзяваўся, што, пакуль стаіць, паявіцца нейкая надзея. Проста ніяк не мог прымусіць сябе вярнуцца ў хату. Воддаль ад жанчыны ён яшчэ лепей зразумеў, як небяспечна быць побач з ёю. Не, справа была, напэўна, не ў самой жанчыне, а ў тым, як яна ляжала, у гэтай яе позе. Ні разу не даводзілася бачыць такой непрыстойнай жанчыны. Ні за што не вярнуся ў хату. Поза жанчыны занадта небяспечная.

Ёсць выраз: стаць падобным на мёртвага. Гэта стан паралічу, у які ўпадаюць некаторыя віды насякомых і павукоў, калі на іх нечакана нападуць... Разбітая выява... Аэрадром, дзе дыспетчарскую захапілі вар'яты... Хацелася верыць, што аняменне, якое апанавала яго, зможа прыпыніць увесь рух на свеце, не бывае жабам зімы, калі яны ў зімовай спячцы.

Пакуль ён марыў, сонца пачало смаліць нясцерпна. Мужчына скурчыўся, нібыта каб схавацца ад пякучых промняў. Потым жвава нахіліў галаву і, ухапіўшыся за каўнер у рубашцы, з сілаю тузануў яго. Пстрыкнулі тры верхнія гузікі. Страсаючы пясок, які набіўся за каўнер у рубашцы, ён зноў успомніў жанчыніны словы, што пясок ніколі не бывае сухі, што ён заўсёды даволі сыры, каб паступова гнаіць усё вакол. Сцягнуўшы рубашку, мужчына паслабіў рэмень, каб штаны хоць крыху прадзьмула ветрам. Ды, увогуле, наўрад ці трэба было гэтак турбавацца, бо млявасць як раптоўна прыйшла, гэтак жа хутка і прапала. Ві-

даць, сыры пясок траціць сваю чартоўскую сілу на паветры.

Тут яму прыйшло ў галаву, што ён зрабіў сур'ёзную памылку, занадта аднабакова вытлумачыў галізню жанчыны. Безумоўна, нельга сказаць, што ў яе не было патаемнага жадання злавіць яго ў пастку. Але ж магло быць і тое, што гэта проста звычка, прадыктаваная ўмовамі, у якіх яна жыла. Зразумела, што жанчына кладзецца спаць толькі досвета. У сне чалавек лёгка пацее. Калі ж даводзіцца спаць днём, ды яшчэ ў распаленай пясчанай яме, дык зусім натуральнае жаданне агаліцца. На яе месцы я б таксама раздзеўся, калі б была такая магчымасць...

Гэта адкрыццё неяк адразу вызваліла яго ад цяжкага адчування, накшталт таго, як парыў ветру вызваляе потнае цела ад пяску. Няма чаго наганяць на сябе страху. Сапраўдны мужчына здолее ўцячы, разбурыўшы колькі хочаш сцен з сталі і жалезабетону. Нельга адчайвацца, убачыўшы замок, пакуль яшчэ не ведаеш, ёсць да яго ключ ці не... Не спяшаючыся, грузнучы ў пяску, ён выправіўся да хаты. Гэтым разам буду гаварыць спакойна і даведаюся ў яе пра ўсё, што мне трэба... Правільна яна зрабіла, што не вымавіла ні слова, калі ён накінуўся на яе з крыкам... А можа, яна маўчала таму, што проста ёй стала сорамна: яна дапусцілася, што ён убачыў яе голу.

9

Пасля сляпучага бляску распаленага пяску ў пакоі было цёмна, зябка і сыра. Цяжкае гарачае паветра пахла плесняю — не тое, што на дварэ. Раптам яму здалося, што ў яго пачынаецца галюцынацыя.

Жанчыны не было. На імгненне ён аслупянеў. Хо-піць загадваць загадкі! Але, увогуле, ніякай загадкі і няма. Жанчына, ведама, тут. Нагнуўшы галаву, яна

моўчкі стаяла спіною да яго перад бакам з вадою каля ўмывальніка.

Яна ўжо была адзетая. Ад падабраных тонах да тону бледна-зялёнага з яркімі ўзорамі кімано і шара-вараў, здавалася, ішоў свежы пах мятнага бальзаму. Напраўду, тут нічога не скажаш. Зноў ён занадта многа думае пра жанчыну. Але ў гэтых зусім незвычайных умовах, ды яшчэ пры тым, што ён не высыпаўся як трэба, у яго не магла не разгуляцца фантазія.

Адною рукою жанчына апіралася аб край бачка і, гледзячы ўсярэдзіну, паволі вадзіла пальцам кругі на вадзе. Мужчына, энергічна размахваючы пацяжэлаю ад пяску і поту рубашкаю, шчытна намотваў яе на руку.

Жанчына азірнулася, насцярожылася. Яе твар так непасрэдна выказваў няное пытанне, просьбу, што здавалася, усё жыццё пражыла яна з гэтым пытаннем на твары. Мужчына стараўся трымацца гэтак, быццам нічога не здарылася.

— Спякота, праўда?.. У такую гарачыню проста не хочацца рубашкі надзяваць.

Але жанчына ўсё яшчэ глядзела на яго недаверліва, запытальна, спадылба. Нарэшце з нясмелым, робленым смяшком перарывістым голасам сказала:

— Ага... праўда... Калі ўпацееш адзетая, усё цела ўкрывае пясчаная высыпка...

— Пясчаная высыпка?

— Ага... Скура чырванее... робіцца як пасля апёку і злазіць.

— Дзіва, злазіць?.. Я думаю, яна проста прэе ад сырасці.

— Можна, і прэе... — Падобна было, што жанчына крыху асмялела, ахватней гаварыла. — Як толькі мы пачынаем пацець, стараемся скінуць з сябе ўсё, што толькі можна... Ды вось жа бачыце, як мы жывём, — няма чаго баяцца, што некаму пападзешся на вочы...

— Яно гэтак... Ведаеце, мне няёмка, папраўдзе, але ўсё ж я хацеў папрасіць вас памыць мне гэтую рубашку.

— Добра, заўтра якраз прывязуць ваду.

— Заўтра?.. Заўтра, напэўна, пазнавата... — Мужчына гмыкнуў. Ён спрытна перавёў гаворку на другое. — Дарэчы, калі ж нарэшце мяне паднімуць наверх?.. Мне ўсё гэта вельмі нязручна... Такому простаму службоўцу, як я, парушэнне вызначанага рэжыму нават на паўдня можа нарабіць вельмі многа непрыемнага клопату... Я не хачу траціць ні хвіліны... Цвердакрылыя — гэта насякомыя, якія лятаюць над самаю зямлёю... Іх вельмі многа ў пясчаных мясцінах, вы ведаеце, якія яны?.. Я якраз і хацеў у час гэтага свайго адпачынку пастарацца знайсці хоць які-небудзь новы від гэтага насякомага...

Жанчына мыляла губамі, але нічога не гаварыла. Відаць, яна паўтарала сама сабе незнаёмае слова «цвердакрылыя». Але мужчына адчуў, што яна зноў замкнулася. І, быццам незнарок, памяняў гаворку.

— Няўжо ў вас няма ніякіх сродкаў, каб трымаць сувязь з людзьмі ў вёсцы?.. Што, калі грукаць, напрыклад, у бітоны з-пад газы?

Жанчына не адказвала. З хуткасцю каменя, кінутага ў ваду, яна зноў апусцілася ў сваё выратавальнае маўчанне.

— У чым справа, га?.. Чаму вы маўчыце? — Ён ледзь стрымаў сябе, каб не закрычаць. — Не разумею, што здарылася... Калі выйшла памылка, будзем лічыць гэта памылкаю — і такой бяды... Што зроблена, тое зроблена, і распачынаць гісторыю я не збіраюся. Таму маўчаць — найгоршае, што вы можаце зрабіць. Добра. Ёсць якраз вось гэтакія школьнікі, але я ім заўсёды кажу: колькі б вы ні прыкідваліся, што бераце віну на сябе, на самай справе гэта найвялікшая маладуш-

насць... Калі вы можаце апраўдаць свой учынак, дык у чым жа справа, гаварыце адразу!

— Дык... — жанчына адвяла вочы, але голас яе прагучаў нечакана цвёрда. — Вы, напэўна, і самі ўжо зразумелі?

— Зразумелі? — Ён нават не спрабаваў схаваць узрушэння.

— Ага, я думала, вы ўжо, напэўна, зразумелі...

— Нічога я не зразумеў! — Мужчына ўсё ж закрычаў: — Як я магу зразумець? Хіба можна зразумець, калі нічога не гавораць?

— Дык жа напярэду жанчыне адной не па сіле вось такое жыццё...

— Але пры чым тут я?

— І праўда, я, напэўна, вінаватая перад вамі...

— Што значыць «вінаватая»?.. — Ад хвалявання ў яго блытаўся язык. — Выходзіць, тут была цэлая змова?.. У пастку паклалі прынаду... Думалі, я ўскочу ў яе, як сабака ці кот, варта толькі пасадзіць туды жанчыну...

— Правільна, скоро ж пачнуцца паўночныя вятры і пясчаныя буры — мы іх вельмі баімся... — Яна зірнула на адчыненыя насцеж дзверы. У яе манатонным, ціхім голасе чулася тупая перакананасць.

— Гэта не жарт! Нават бязглуздзіца мае межы! Гэта не што іншае, як незаконнае затрыманне... Сапраўднае злачынства... Нібыта нельга было абысціся без гвалту: ну, напрыклад, узялі б беспрацоўных за падзённую плату, іх колькі хочаш!

— А хіба добра, калі там дазнаюцца, як у нас тут...

— А калі я, тады нічога?.. Лухта!.. Вы проста памыляецеся! Як гэта ні сумна, але я не валацуга! Я і падаткі плачу, і маю месца сталага жыхарства... Скоро пададуць заяву на росшук, і тады вам усім тут пападзе! Няўжо не зразумела? Нават такая простая шту-

ка?.. Як вы думаеце апраўдвацца... Пакліч вінаватага... я яму до-о-обранька растлумачу, якое ён распачаў глупства!

Жанчына апусціла вочы і ціха ўздыхнула. Плечы ў яе прыгнуліся, але яна нават не зварухнулася. Быццам няшчаснае шччя, якому задалі непасільную задачу. Але гэта яшчэ мацней раз'юшыла мужчыну.

— Ну чаго марудзіш, адважыцца ніяк не можаш?.. Ублытаны тут не толькі я. Выходзіць, і ты такая самая ахвяра? Хіба няпраўда? Толькі што сама сказала, што, калі там дазнаюцца, якое тут жыццё, кепска будзе... Хіба гэта не даказвае, што ты сама лічыш: так жыць нельга. Не рабі пакорнага выгляду — з табою ж абыходзяцца як з рабыняю! Ніхто не меў права засадзіць цябе сюды!.. Ну, хутчэй кліч каго-небудзь! Мы выберамся адсюль!.. Ага, разумею... Баішся, праўда?.. Глупства!.. Чаго табе баяцца!.. Я ж з табою!.. У мяне ёсць сябры, якія працуюць у газеце... Мы ўсё гэта падамо як сацыяльную праблему... Ну, што?.. Чаго маўчыш?.. Гавару ж табе, няма чаго баяцца!

Крыху счакаўшы, нібыта каб суцешыць яго, жанчына раптам сказала:

— Я згатую абед?..

10

Спадцішка, толькі краёчкам вока сачыў ён, як жанчына абірае бульбу, і пакутліва думаў: ці павінен прыняць яду, што яна гатуе.

Цяпер якраз такі момант, калі патрэбны спакой і стрыманасць... Намеры жанчыны зразумелыя, і трэба адкінуць усякія ваганні, не цешыць сябе пустымі надзеямі, а зірнуць у вочы фактам і выпрацаваць рэальны план, як адсюль выбрацца. Абвінавачанні ў незаконных дзеяннях пакінем на потым... А голад толькі забівае волю... перашкаджае сабрацца з духам.

Але, з другога боку, калі ён катэгарычна не прымае цяперашняга становішча, відаць, яму трэба адмовіцца ад яды. Было б проста смешна абурацца і есці адначасна. Нават сабака, калі яго кормяць, падціскае хвост.

Але не будзем спяшацца... Навошта займаць такую рэзкую абарончую пазіцыю, пакуль невядома, як далёка збіраецца зайсці жанчына... Не можа быць і гаворкі пра тое, каб браць ад яе хоць што-небудзь дарэмна... Трэба плаціць акуратна за ўсю яду... І калі грошы заплачаны, не будзеш адчуваць сябе ў даўгу, ніколучкі... Нават тэлевізійны каментатар боксу шмат разоў гаварыў, што атака — найлепшая абарона.

Дык вось, знайшоўшы важкую прычыну, каб не адмаўляцца ад яды, ён уздыхнуў з палёгкаю. Раптам ён быццам зразумеў, злавіў нітачку думкі, якая ўвесь час выслізгвалася ў яго. Ці не пясок яго галоўны вораг? А калі гэтак, дык навошта дарэмна ставіць сабе нейкія невырашальныя задачы — ну, напрыклад, прарывацца праз стальныя завалы ці яшчэ што-небудзь падобнае. Калі вераўчанья лескі прыбралі, дык можна зрабіць драўляныя. Калі пясчаная сцяна вельмі крутая, можна яе скапаць, каб яна стала пакатая... Калі хоць трохі паварушыць мазгамі, дык усё і вырашаецца... Можна, гэта задужа проста, але калі гэтым спосабам можна хутка дасягнуць мэты, дык чым прасцей, тым лепей. Як відаць з прыкладу Калумбавага яйца, самае правільнае рашэнне часта бывае да смехаты простае. Калі толькі не баяцца цяжкасцяў... калі толькі змагацца напорыста... дык яшчэ нічога не страчана.

Жанчына наабірала бульбы, пакрышыла яе і рэдзьку з бацвіннем і высыпала ўсё ў жалезны кацёл, што вісеў над агнішчам. Яна беражліва выняла з поліэтыленавага мяшочка запалкі, распаліла агонь, схавала запалкі і зноў завязала мяшочак. Потым насыпала рысу ў дуршлаг і стала паліваць яго вадою. Напэўна, каб

змышць пясок. Забулькатала ў катле варыва, непрыемна запахла рэдзькаю.

— Вады, праўда, толькі крыха асталася, але, можа, вы твар апаласняце?

— Ды не, чым твар абмываць, я лепей вып'ю...

— Ой, даруйце... Вада, што піць, у другім месцы.— Яна дастала з-пад умывальніка вялікі кацялок, уверчаны ў поліэтылен.— Яна не вельмі халодная, але затое я яе пракіпяціла, каб можна было піць.

— Але калі ані не пакінуць вады ў бачку, дык не будзе чым памыць посуд.

— Не, посуд я праціраю пяском, і ён становіцца зусім чысты.

З гэтымі словамі жанчына набрала каля акна прыгаршчы пяску, сыпнула яго ў талерку, што трымала ў руцэ, некалькі разоў шарганула талерку ўкруга і паказала яе мужчыну. Ён не разабраўся, ці стала яна чысцейшая, але падумаў, што, напэўна, стала. Ва ўсякім разе, такое выкарыстанне пяску зусім адпавядала яго даўнім уяўленням пра пясок.

Ёў ён зноў пад парасонам. Вараная гародніна і вяленая рыба... На зубы пападаўся пясок. Яны маглі б разам паесці, калі б парасон быў падвешаны пад столь, падумаў ён, але сказаць пабаяўся, бо яна магла расцапіць гэта як спробу да збліжэння. Нізкага гатунку чай, нібыта моцны на выгляд, быў нясмачны.

Калі ён паеў, жанчына падсела да ўмывальніка і, накінуўшы на галаву кавалак поліэтылену, пачала цішком есці. Цяпер яна падобная на нейкае насякомае, падумаў ён. Няўжо яна думае ўвесь свой век гэтак жыць?.. Таму, хто на версе, гэта толькі малюсенькі акравачак велізарнай зямлі, а з дна ямы не відаць нічога — толькі бясконцы пясок ды неба... Аднастайнае жыццё, нібыта малюнак, што назаўсёды застыў у вачах... Жыццё адзінокае жанчыны, якой нават няма чаго ўспомніць,— яна за ўсё жыццё ні ад кога не чула

цёплага слова. У яе, напэўна, сэрца затрапяталася, як у дзяўчыны, калі ёй, нібыта робячы вялікае дабро, аддалі мяне, злавіўшы ў пастку... Так шкада яе...

Яму захацелася сказаць што-небудзь жанчыне, і, каб неяк пачаць размову, ён вырашыў закурыць. Папраўдзе, поліэтылен тут — прадмет найпершае патрэбы, без яго не абыдзешся. Колькі ні трымаў ён запаленую запалку каля цыгарэты, яна ніяк не разгаралася. Ён смактаў яе з усяе сілы, ажно шчокі ўцягваліся між зубамі, але, як ні стараўся, чуў толькі прысмак дыму. Дый гэты дым, тлуста-нікацінавы, толькі раздражняў язык, ніяк не замяняючы курэння. Настрой саправаўся, размова не клеілася, ды яму і самому расхацелася гаварыць з жанчынаю.

Саставіўшы на ток посуд, жанчына без спеху стала сыпаць на яго пясок. З намаганнем яна нясмела сказала:

— Вы ведаеце... Пара ўжо пясок скідаць з гарышча...

— Скідаць пясок? А-а, ну што ж, калі ласка... «А пры чым тут я? — падумаў мужчына абыякава.— Няхай гніюць бэлькі, няхай ломяцца падпоры — мне дык які клопат?» — Калі я вам замінаю, мне, можа, пайсці куды-небудзь?

— Выбачайце, калі ласка, але...

Няма чаго прыкідвацца. Не захацела нават выгляду паказаць! А ў самое ўсярэдзіне — быццам гнілую цыбуліну ўкусіла... Аднак жанчына, звыклая да такой работы, спрытна абвязала знізу твар складзеным у дзве столкі ручніком, узяла пад паху венік і кавалак дошкі, узлезла на паліцу ў насценнай шафе, у якой асталася адна створка.

— Шчыра кажучы, калі хочаце ведаць маю думку — такая хата няхай лепей развальваецца!..

Ён сам разгубіўся ад раздражнення, якое ўспыхнула нечакана і з якім пракрычаў гэта, а жанчына

павярнулася да яго яшчэ болей збянтэжаная. Глядзі ты, нібыта зусім яшчэ не ператварылася ў насякомае...

— Не, не думайце, што я злуюся толькі на вас адну. Вы тут усе змовіліся, што навязалі чалавека на ланцуг. А я цяпець не магу інтрыг. Зразумела? Ды калі і незразумела, мне ўсё роўна. Хочаце, я вам раскажу адно цікавае здарэнне... Гэта было даўно. У пакоі, што я наймаў, трымаў я нягеглага сабаку, дварняка... З надта густою шэрсцю, і яна не ліняла нават улетку... У яго заўсёды быў маркотны, няшчасны выгляд, дык я надумаўся пастрыгчы яго... І вось, калі я ўжо канчаў стрыгчы і збіраўся выкінуць састрыжаную шэрсць, сабака, не ведаю, што ўжо яму здалося, раптам заскавытаў, ухапіў у зубы камяк гэтае шэрсі і ўцёк на сваё месца... Можа, ён прыняў састрыжаную шэрсць за частку свайго цела і шкадаваў расставацца з ёю? — Ён крадком паглядзеў на жанчыну: як яна гэта ўспрыме? Але яна аставалася ў той самай позе, ненатуральна скурчыўшыся на паліцы, і нават спробы не зрабіла павярнуцца ў яго бок.— Ну добра... Кожны чалавек разважае па-свойму... Ці капаць пясок, ці рабіць што другое — калі ласка, дзейнічайце, як вы хочаце. А я катэгарычна адмаўляюся цяпець гэта. Даволі! Нічога, яшчэ крыху — і толькі мяне тут і бачылі!.. Дарэмна вы мяне недаацэньваеце... Калі захачу, уцяку адсюль, і без вялікіх намаганняў... Ага, вось якраз кончыліся цыгарэты...

— Цыгарэты.— Яе прастата межавала з дурно-таю.— Гэта пазней, калі прывязуць ваду...

— Цыгарэты?.. І цыгарэты таксама?.. — Мужчына, і сам таго не чакаў, чмыхнуў.— Справа не ў гэтым... А ў састрыжанай шэрсі, састрыжанай шэрсі... Няўжо не зразумела?.. Я хачу сказаць, што дзеля састрыжанай шэрсі гарод гарадзіць не варта.

Жанчына маўчала, і не падобна было, што яна збіраецца нешта сказаць, каб апраўдацца. Яна пачакала

трохі і, калі пераканалася, што мужчына кончыў гаварыць, спакойна зноў узялася за работу, ад якой яе адарвалі. Яна адсунула дзверцы ў столі над шафаю, да пояса ўлезла ў дзірку і, трымаючыся на локцях і нязграбна матляючы нагамі, стала ўзбірацца на гарышча. Сям-там тонкімі нітачкамі пасыпаўся пясок. Ён падумаў, што на гарышчы пасялілася нейкае незвычайнае насякомае... Пясок і гнілое дрэва... Але не, дэволі, незвычайнага і так болей, чым трэба!

Потым са столі то з аднаго месца, то з другога пацякло мноства ручайкоў пяску. Было вельмі дзіўна, што гэты густы ручай плыве амаль без шуму. У адзін момант на саламяных матах, высланых на таку, барэльефам выціснулася дашчаная столь з усімі шчылінамі і дзіркамі ад сучкоў. Пясок набіўся ў нос, еў вочы. Мужчына выскачыў на двор.

У першае імгненне было адчуванне, што ён ускочыў у вогнішча і ступакі пачынаюць плавіцца. Але недзе ўсярэдзіне аставалася цыліндрычная лядзянка, якая не паддавалася нават такой спякоце. Недзе ўсярэдзіне варушыўся сорам. Гэтая жанчына, як жывёліна. Няма ў яе ні ўчора, ні заўтра — жыве сённяшнім днём... Свет, дзе пануе ўпэўненасць, што чалавека можна начыста сцерці, як мел з грыфельнай дошкі... І ў сне не прысніцца, што ў нашы дні недзе яшчэ гнездзіцца падобнае дзікунства. Ну добра... Калі лічыць гэта прыкметаю таго, што ў яго прайшло ашаламленне і пачаў вяртацца спакой, дык гэты сорам не такі ўжо кепскі.

Аднак няма чаго марнаваць час. Добра было б кончыць з гэтым яшчэ завідна. Прыжмурыўшыся, ён прыкінуў на вока вышыню хвалістай сцяны пяску, зацягнутай тонкім вэлюмам, які нагадваў расплаўленае шкло. Чым болей глядзеў ён на сцяну, тым вышайшаю яна здавалася. Цяжка, ведама, ісці супраць прыроды і спрабаваць зрабіць пакаты схіл крутым, але ж ён хо-

ча круты схіл зрабіць пакатым — і толькі. Асаблівых прычын адступацца як быццам няма.

Сама правільна было б пачаць зверху. Але гэтак зрабіць няма магчымасці, і нічога не астаетца, як капаць знізу. Спачатку ён падкапае, колькі трэба, у самым нізе і пачакае, пакуль зверху абваліцца пясок, потым зноў падкапае знізу, і зноў зверху зваліцца пясок... Паўтараючы гэта раз за разам, ён будзе падымацца вышэй і вышэй і ўрэшце апынецца наверху. Яго, безумоўна, чакаюць абвалы, і пясчаныя хвалі будуць скідаць яго ўніз. Але хоць іх і называюць хвалямі — пясок усё ж не вада. Яму ні разу не даводзілася чуць, каб танулі ў пяску.

Рыдлёўка стаяла разам з бітонамі на дварэ каля хаты. Завостранае паўкругам лязо блішчала, як асколак фарфору.

Нейкі час капаў ён без перадыху, увесь аддаўшыся працы. Пясок надта ж падатлівы, і праца хутка ішла наперад. Кожны ўдар рыдлёўкі, якая ўгрызалася ў пясок, кожны яго ўздых адлічвалі час. Але скоро рукі ўсё болей сталі напамінаць пра стому. Яму здавалася, што капае ён вельмі доўга, а плёну працы нешта не было відаць. Абвальваліся толькі невялікія кавалкі злежанага пяску над тым месцам, дзе было падкапана. Усё гэта моцна адрознівалася ад простага геаметрычнай схемы, накрэсленай ім у галаве.

Трывожыцца было яшчэ рана, ён вырашыў перадыхнуць і, зрабіўшы мадэль ямы, праверыць свае разлікі. Матэрыялу, на шчасце, колькі хочаш. Ён выбраў месца пад карнізам каля хаты, у цяні, і стаў капаць ямку, сантыметраў на пяцьдзесят. Але чамусьці схілы яе не ўдавалася зрабіць пад патрэбным яму вуглом. Самае большае — сорок пяць градусаў... як у ступцы, што шырэе пад верх.

Калі ён пачаў падкопваць з дна ў ямцы, па сценах пасыпаўся пясок, але схіл не змяніўся. Здавалася,

пясок мае нейкі стабільны вугал. Маса і супраціўленне пясчынак, відаць, прапарцыянальныя. А калі так, значыць, і гэтая сцяна, якую ён збіраецца адолець, мае такія самыя вугал нахілу.

Не, гэтага не можа быць. Хіба што падман зроку, але не, так не бывае... На які схіл ні глядзі знізу, ён заўсёды будзе здавацца круцейшым, чым на самай справе.

І ўвогуле, можа, усё гэта трэба разглядаць як пытанне колькасці?.. Калі розная колькасць, натуральная, розны і ціск. Калі розны ціск, дык і прапорцыя масы і супраціўлення абавязкова мяняецца. Можа, тут ёсць залежнасць і ад будовы пясчынак? Узяць, напрыклад, чырвоную гліну. Чырвоная гліна натуральная і чырвоная гліна ўжо пасля яе здабычы маюць зусім розную велічыню супраціўлення ціску. Ды яшчэ трэба ўзяць пад увагу вільготнасць... Значыць, мадэль можа быць пад дзеяннем зусім іншых законаў.

Але, тым не менш, яго дослед не быў марны. Ён зразумеў, што вугал нахілу сцяны звышстабільны — адно гэта ўжо вялікі плён. І, увогуле, не так і цяжка звышстабільнасць ператварыць у звычайную стабільнасць.

Варта толькі крышку пабоўтаць перанасычаны раствор, як выпадаюць крышталі і ён ператвараецца ў насычаны.

Раптам, адчуўшы, што побач нехта ёсць, ён павярнуўся. Жанчына стаяла ў дзвярах і пільна глядзела ў яго бок. Ён нават не чуў, калі яна выйшла. Заспеты знянацку, ён збянтэжыўся і адступіўся назад, разгублена азіраючыся. І вось тады ён убачыў, што за яго спіною на краі пясчанага абрыву з усходняга боку тры галавы глядзяць уніз. Яны былі абверчаны ручнікамі, канцы якіх захіналі твар знізу, таму цяжка было пазнаць, ці гэта былі тыя дзяды, што ўчора, ці другія. Але як быццам — яны. Мужчына разгубіўся, але тут

жа ўзяў сябе ў рукі і вырашыў, не звяртаючы на іх увагі, працаваць далей. Тое, што на яго глядзелі, падагнала яго.

Пот капаў з кончыка носа, заліваў вочы. Не было часу выціраць яго, і ён капаў з заплюшчанымі вачыма. Ні ў якім разе не трэба даваць адпачынку рукам. Калі яны ўбачаць, як ён спрытна працуе, дык зразумеюць, якія яны тупагаловыя і нікчэмныя.

Ён зірнуў на гадзіннік. Абцёр аб штаны пясок са шкла. Было яшчэ толькі дзесяць мінут трэцяй. Тыя самыя дзесяць мінут трэцяй, як і раней, калі ён апошні раз глядзеў на гадзіннік. У яго адразу прапала ўпэўненасць у сваёй хуткасці. Калі глядзець вачыма слімака, сонца рухаецца, напэўна, з хуткасцю бейсбольнага мяча. Ён схопіў рыдлёўку і зноў накінуўся на пясчаную сцяну.

Раптам шуганула ўніз глыба пяску. Глуха грукнула, нібыта падала гума, і нешта з сілаю навалілася яму на грудзі. Каб зразумець, што здарылася, ён падняў галаву і паглядзеў уверх, але пазнаць, дзе верх, так і не змог. Ён ляжаў, сагнуты папалам, у сваіх ванітах, а навокал было разліта нейкае цьмянае, малочнае святло.

Ча с т к а   д р у г а я

Дзяб, дзяб, дзяб, дзяб.
Што гэта за гук?
Гук званочка.
Дзяб, дзяб, дзяб, дзяб.
Што гэта за голас?
Голас д'ябла.

11

Жанчына ціхенька нешта мурлыкае. Яна бясконца паўтарае адну фразу, выбіраючы пясок з бака.

Спеў сціх. Потым стала чуто, як жанчына таўчэ

рыс. Мужчына ціхенька ўздыхае, паварочваецца на другі бок і чакае, напружыўшыся, нецярпліва... зараз яна ўвойдзе, напэўна, з тазам вады, каб працерці яго цела. Ад пяску і поту скура раздражнілася. Пры адной думцы пра халодны вільготны ручнік ён увесь сціскаецца.

З таго часу як яго прыдушыла пяском і ён страціў прытомнасць, ён не падымаўся. Першыя два дні яго мучыла гарачка, амаль трыццаць дзевяць, і няўпынная рвота. Потым тэмпература спала, стала хацецца есці. Захварэў ён, відаць, не так ад таго, што быў прыдушаны глыбаю пяску, як ад сонечных промяў, якія ў час працы смалілі вертыкальна і да якіх ён не быў звыклы. Зрэшты, нічога страшнага.

Можа, таму ён хутка ачуняў. На чацвёрты дзень боль у нагах і ў паясніцы прайшоў. На пяты дзень, калі не лічыць млявасці, ён ужо не адчуваў ніякіх прыкмет нядаўняй хваробы. Але з пасцелі ён не ўставаў, нібыта вельмі хворы. На гэта былі, безумоўна, прычыны. Ён ні ў якім разе не адмовіўся ад думкі ўцякаць.

— Вы ўжо прагнуліся?

Жанчынін голас гучаў нясмела. Мужчына глядзеў з-пад апушчаных павекаў на круглявасць яе каленяў, якія выпіналіся з шараваараў, і адказаў незразумелым стогнам. Паволі выкручваючы ручнік над пагнутым медным тазам, жанчына папыталася:

— Як здаровіцца?

— Ды так сабе...

— Пратром спіну?..

Ён пакорліва аддаваў сябе жанчыне ў рукі, не толькі карыстаючыся становішчам хворага, але і таму, што гэта не было яму непрыемна. Ён, помніцца, чытаў верш пра тое, як хлопчыку, у якога была гарачка, прыснілася, што яго ўвертаюць у халодную сярэбраную паперу. Скура, што затхнула пад слоём пяску і поту, паступова ахалоджваецца і пачынае дыхаць. Пах жаночага

цела нібыта пранікае праз яго зноў жывую скуру, крыху трывожыць яго.

І ўсё ж да канца ён так і не дараваў жанчыне. Тое — адно, гэта — другое, рэчы розныя, і няма чаго іх блытаць. Трохдзённы адпачынак даўно кончыўся. Цяпер ужо спяшацца наўрад ці трэба. Яго план падкапаць абрыў, каб пясчаны схіл зрабіць пакатым, не тое што праваліўся, але проста не быў добра падрыхтаваны. Калі б не перашкодзілі непрадбачаныя абставіны — той жа сонечны ўдар — усё б удалося. Праўда, капаць пясок куды цяжэй, чым ён думаў, гэта пякельная праца, і ўсё цяпер будзе залежаць ад таго, ці знойдзе ён зручнейшы спосаб. Вось тут і прыйшло яму ў галаву прыкідвацца, што хворы.

Калі ён ачнуўся і ўбачыў, што ляжыць тамсама, у жанчыны ў хаце, дык страшэнна разлаваўся. Гэтыя тыпы з вёскі і не думаюць пра яго. Ён усё зразумеў, і адразу выспела рашэнне. Ведаючы, што хвароба яго не страшная, яны не паклікалі доктара. А цяпер ён выкарыстае гэта і прымусіць іх яшчэ раскаяцца. Уночы, калі жанчына працуе, ён будзе спаць. Затое ўдзень, калі яна павінна спаць, ён ёй будзе перашкаджаць, скардзячыся на нясцерпны боль.

— Баліць?

— Дзіва, што баліць... Пазваночнік, напэўна, недзе пакалечаны...

— Можна паспрабаваць нацерці?

— Барані бог! Хіба можна даверыць гэта спецыялісту? Гэтак і да магілы нядоўга. Спінны ж мозг — канал жыцця. А раптам я памру? Вам жа ўсім горай будзе. Паклічце доктара, доктара! Баліць... Страшна баліць... Калі не паспяшаецца, будзе позна!

Жанчына доўга не вытрывае такога і выб'ецца з сілы. Яе працаздольнасць панізіцца, і хата апынецца ў небяспецы. А гэта і ўсёй вёсцы не малы клопат. Праз сваю дурноту, замест таго каб атрымаць дадатковую

рабочую сілу, узвалілі на сябе яшчэ цяжар. І калі яны не збавяцца ад мяне цяпер, дык потым позна будзе.

Але і гэты план прасоўваўся не так гладка, як ён меркаваў. Ноч тут люднейшая за дзень. Праз сцяну чуцён бразгат рыдлёўкі... жанчыніна цяжкае дыханне... выкрыкі і цмоканне мужчын, якія выцягвалі кашы з пяском... Дый вецер даносіць здалёку тарахценне пікапа, брэх сабак... Як ні стараўся ён заснуць, нічога не выходзіла — нервы былі надта напята, і ён не мог заплюшчыць вачэй.

Уночы ён спаў кепска, і таму даводзілася дасыпаць днём. І, што найгорай, ён усё болей траціў цярпенне: пачынаў пераконваць сябе, што, калі нават і гэты план праваліцца, усё роўна знойдзецца колькі хочаш спасабаў уцячы. З таго дня прайшоў ужо тыдзень. Якраз пара падаваць заяву на пошукі. Першыя тры дні былі яго законным адпачынкам. Але далей — адсутнасць без папярэджання. Таварышы на працы, якія часта без дай прычыны раўніва сочаць за тым, што робяць іх калегі, наўрад ці змаўчаць пра гэты факт. Ужо напэўна ў адзін з гэтых вечароў які-небудзь ахвотнік зазірнуў да яго дахаты. Душны, распалены сонцам пакой пусты — ясна, што гаспадара няма. Наведвальнік у душы інстынктыўна зайздросціць яшчэ, напэўна, шчасліўчыку, які вырваўся з гэтай нары. А на другі дзень — зневажальныя абгаворы, брыдкія пошпакі з неадабральна нахмуранымі брывамі і двухсэнсоўнымі жэстамі. І ніякага дзіва... Душою ён чуў яшчэ тады, што гэты незвычайны адпачынак выкліча ў калегаў іменна такую рэакцыю. Ведама, у настаўнікаў своеасаблівае жыццё, якое ўвесь час атручваецца грыбком зайздрасці... Год за годам міма іх, як вада ў рэчцы, цякуць і сплываюць вучні, а настаўнікі, нібы камяні, мусяць аставацца на дне гэтай рэчкі. Яны гавораць пра надзеі другіх, а самі не маюць права мець надзею, нават у сне. Яны адчуваюць сябе непатрэбным хламам і ці

ўпадаюць у мазахісцкую адзіноту, ці становяцца пурыстамі, да другіх пранікаюцца падазронасцю, абвінавачваюць іх у арыгінальнасці. Яны так сумуюць па свабодзе дзеянняў, што не могуць не ненавідзець свабоды дзеянняў.

...Няшчасны выпадак, напэўна?.. Не, калі б гэта быў няшчасны выпадак, дык, відаць, як-небудзь паведамілі б... А можа, самагабства?.. Але, зноў жа, пра гэта, безумоўна, ведала б паліцыя!.. Не трэба пераацэньваць гэтага недалёкага хлопца!.. Напраўду, ён прапаў без весткі па сваёй волі, і няма чаго лезці ў чужую справу... Але ўжо ж амаль тыдзень... Ну што за чалавек, вечна ён людзям дае клопату, і не дазнаешся ніяк, што ён сам сабе думае...

Наўрад ці яны шчыра перажываюць за яго. Проста неспатоленая іх цікаўнасць пераспела, як хурма, у пару не знятая з дрэва. Далей падзеі разгортваюцца гэтак. Старшы настаўнік ідзе ў паліцыю, каб высветліць форму заявы на пошукі. За пошым тварам схавана задавальненне, якое ажно распірае яго... «Прозвішча і імя: Нікі Дзюмпэй. Узрост: 31 год. Рост: 1 м 58 см. Вага: 54 кг. Валасы: рэдкія, зачасаныя назад, брыялінам не карыстаецца. Зрок: правы — 0,8, левы — 1,0. Трошкі касавокі. Скура смуглявая. Прыкметы: твар прадаўгаваты. Нос кароткі. Сківіцы квадратныя, пад левым вухам прыкметная радзімка, другіх асаблівых прыкмет няма. Група крыві: АВ. Гаворыць хрыпата, трохі заікаючыся. Засяроджаны, упарты, але ў абыходжанні з людзьмі просты. Адзенне: відаць, на ім адзенне, якім карыстаюцца пры энтамалагічнай рабоце. Змешчанае зверху фота анфас зроблена два месяцы назад».

Безумоўна, людзі ў вёсцы ўжылі патрэбныя меры засцярогі, калі так рашуча прадаўжаюць гэту недарэчную авантуру. Абвесці вакол пальца аднаго-двух вясковых паліцэйскіх — справа няхітрая. Яны, ведама,

паклапаціліся, каб паліцэйскія без асаблівай патрэбы не прыходзілі ў вёску. Але такая дымавая заслона карысная і патрэбная толькі да таго часу, пакуль ён здаровы і можа адграбаць пясок. І неразумна рызыкаваць, хаваючы цяжкахворага чалавека, які ўжо цэлы тыдзень валяецца ў пасцелі. Калі яны вырашаць, што ён ім не патрэбен, тады самае разумнае — як мага хутчэй збавіцца ад яго, пакуль ціха. Цяпер яшчэ можна прыдумаць якую-небудзь праўдападобную версію. Можна, напрыклад, заявіць, што чалавек сам упаў у яму і ад страсення ў яго пачаліся нейкія дзіўныя галюцынацыі. Безумоўна, гэтае тлумачэнне будзе прынята ахвотней, чым яго зусім фантастычнае сцверджанне, быццам яго хітрыкамі запраторылі ў яму.

Зарыкала карова — нібыта ў горла ёй усталі медную трубку. Недзе пракукарэкаў певень. У пясчанай яме няма ні адлегласці, ні кірунку. Толькі там, наверху, — звычайны, нармальны свет, дзе на абочыне дарогі дзеці гуляюць у класы, у пэўны час настае світанне, і фарбы яго змешваюцца з пахам рысу, што варыцца ў чыгунках.

Жанчына старанна, нават вельмі старанна працірае яго цела. Пасля працірання досуха выкручвае вільготны ручнік, ажно ён робіцца цвёрды, як дошка, тады сухім трэ так дбайна, быццам паліруе запацелае шкло. Ад ранішніх гукаў і гэтых рытмічных штуршкоў яго пачынае хіліць на сон.

— Ага, дарэчы... — Ён сілаю праганяе позех, які, быццам абцугамі, гвалтам выцягнулі з яго. — Як бы гэта... Даўно ўжо хочацца пачытаць газету. Ніяк гэтага зрабіць нельга?

— Добра, я папытаюся, пазней.

Ён адразу зразумеў: жанчына хоча паказаць сваю шчырасць. У яе сарамлівым, баязлівым голасе добра чуцно старанне не пакрыўдзіць яго. Але гэта раззлава-

ла яго яшчэ болей. «Папытаюся?!» Значыць, і газет я не маю права чытаць без дазволу, ці што?.. Забурчаўшы, ён адкінуў жанчыніну руку. Яму так і карцела перакінуць тазік з вадою. Выходзіць, жанчына выканала яго просьбу?

Аднак у яго становішчы надта бушаваць не варта — гэта можа разбурыць усе планы. Цяжкахворы наўрад жа ці будзе так хвалявацца з-за нейкай там газеты. Ён, ведама, хоча прагледзець газету. Калі няма пейзажу, дык паглядзець хоць на карцінку — жывапіс развіўся ж у мясцінах з беднаю прыродаю, а газеты найболей развіліся ў прамысловых раёнах, дзе сувязь паміж людзьмі паслабела. Апрача таго, раптам ён знойдзе там аб'яву пра тое, што прапаў без весткі чалавек. А калі пашанцуе, дык не выключана, што ў кутку старонкі, прысвечанай сацыяльным пытанням, пра яго знікненне будзе апублікаваны артыкул. Але ж наўрад ці дадуць вяскоўцы яму газету, у якой будзе такі артыкул. Ды самае галоўнае цяпер — цяргненне.

Прыкідвацца хворым не так ужо соладка. Усё роўна што спіскаць у руцэ тугую спружыну, гатовую вырвацца. Доўга такога не вытрымаеш. Змірыцца таксама нельга. Ён павінен, што б там ні было, прымусіць гэтых тыпаў зразумець, які яны ўзялі на сябе непатрэбны клопат. Вось сёння, чаго б гэта ні каштавала, не даць жанчыне ні на хвіліну заплюшчыць вачэй!

(Не спі... Спаць няможна!)

Мужчына скурчыўся і прытворна застагнаў.

12

Пад парасонам, што павесіла жанчына, ён сёрбаў, апякаючыся, густы крупнік з гародніны і рысу, падсмачаны марскімі водарасцямі. На дне ў місцы асеў пясок.

Але тут успаміны перарываюцца, і далей усё пата-

нае ў нейкім бясконцым гнятлівым жаху. У сне ён верхам на старых патрэсканых палачках, якімі ядуць, лятаў па дзіўных, незнаёмых вуліцах. На гэтых палачках ён імчаўся, як на skutэры, і было гэта не так ужо дрэнна, але як толькі пачынала расейвацца ўвага — яго адразу цягнула да зямлі. Паблізу вуліца здавалася карычневаю, далей раставала ў зялёнай смуге. У гэтай колеравай геме было нешта, што спараджала неспакой. Нарэшце ён падляцеў да доўгага драўлянага будынка накштальт казармы. Пахла танным мылам. Падцягваючы штаны, што з'язджалі з паясніцы, ён падняўся па лесвіцы і ўвайшоў у пусты пакой, у якім стаяў толькі адзін доўгі стол. Вакол яго сядзела чалавек дзесяць мужчын і жанчын, заядла ў нешта гулялі. Той, што сядзеў у цэнтры, тварам да яго, раздаваў карты. Канчаючы раздаваць, апошнюю карту ён раптам сунуў яму і нешта моцна крыкнуў. Нехаця ўзяўшы яе, ён убачыў, што гэта не карта, а пісьмо. Яно было надзіва мяккае навобмацак, і, калі ён мацней паціснуў пальцамі, з яго пырснула кроў. Ён закрычаў і прачнуўся.

Нейкая мурзатая заслона замінае глядзець. Ён паварушыўся, пачулася шастанне сухой паперы. Яго твар быў прыкрыты разгорнутаю газетаю. Каб на яго халера, зноў заснуў!.. Адкінуў газету. З яе пабеглі ручайкі пяску. Мяркуючы па яго колькасці, прайшло нямала часу. Накірунак сонечных промняў, якія прабіваюцца праз шчыліны ў сцяне, гаворыць пра тое, што ўжо каля паўдня. Ну і няхай сабе, але што гэта за пах? Свежая друкарская фарба?.. Не можа быць, падумаў ён і зірнуў на дату. Шаснацатага, серада... Дык гэта ж сённяшня газета! Не верылася, але факт аставаўся фактам.

Мужчына прыпадняўся, абапёршыся локцем на свой наскрозь прапацелы матрац. І адразу ў галаве завіравалі самыя розныя думкі, і ён пачаў назіркам,

адхінаючыся, праглядаць з такою цяжкасцю здабытую газету.

«Дапоўнены парадак дня Япона-амерыканскага аб'яднанага камітэта...»

...Як жа ўсё-такі гэтай жанчыне ўдалося раздабыць газету?.. Можа, гэтыя тыпы адчулі, што ў іх ёсць нейкія абавязкі ў дачыненні да яго?.. Але, мяркуючы па тым, як было да гэтага часу, усякая сувязь з навакольным светам спыняецца пасля снедання. Можа быць адно з двух: ці жанчына нейкім невядомым яму спосабам можа звязвацца з навакольным светам, ці яна сама выбралася адсюль і купіла газету.

«Дзейсныя меры супраць застою на транспарце!»

Ну добра... Дапусцім, жанчына выбралася... Гэта немагчыма без вераўчаных лесак. Не ведаю, як гэта ёй удалося, ведаю толькі адно — яна карысталася вераўчанымі лескамі... Ну, а калі гэтак... думка яго шалёна запрацавала. Вязень, які толькі і думае пра ўцёкі, — гэта адна справа. Але ж жанчына, жыхар гэтай вёскі, не пацерпіць, каб яе пазбавілі магчымасці свабодна выходзіць з ямы... тое, што забралі лескі — гэта зрабілі часова, каб мяне тут заперці... Значыць, калі я зраблю ўсё, каб аслабіць іх пільнасць, рана ці позна такая магчымасць паявіцца і ў мяне.

«У рэпчатай цыбулі — рэчывы, эфектыўныя пры лячэнні прамянёвай хваробы».

Мабыць, мой план сімуляцыі хваробы быў трохі парушаны непрадбачанымі абставінамі. Яшчэ старажытныя людзі вельмі правільна гаварылі: калі ўдача спіць — чакай... Але чамусьці сэрца да гэтага зусім не ляжала. Было неяк трывожна. Ці не з-за гэтага страшнага, нейкага няўтульнага і дзіўнага сну?.. Яму не давала спакою думка пра небяспечнае — чаму небяспечнае, ён і сам не разумеў — пісьмо. Што б значыў гэты сон?

Але так не гадзіцца — прымаць вельмі блізка да

сэрца звычайны сон. У любым выпадку трэба давесці пачатае да канца.

Жанчына, ціхенька сапучы, як звычайна, спала на таку каля агнішча, увярцеўшыся з галавою ў зношанае кімана, скруціўшыся абаранкам, абняўшы рукамі калені. З таго дня яна ні разу не паказвалася яму голая, але пад кімана на ёй, відаць, нічога няма.

Мужчына хутка прабег старонку, прысвечаную сацыяльным пытанням, калонкі мясцовага жыцця. Ён, безумоўна, не знайшоў ні артыкула пра сваё знікненне, ні аб'явы пра тое, што без весткі прапаў чалавек. Так ён і думаў і таму не вельмі засмуціўся. Ціхенька ўстаў і спусціўся на ток. На ім не было нічога, апрача доўгіх трусоў са штучнага шоўку. Так было найлепей. Пясок збіраўся ў тым месцы, дзе гумка апяразвала цела, і толькі тут паяўляліся чырвань і сверб.

Стоячы ў дзвярах, ён паглядзеў угору, на пясчаную сцяну. Святло разанула ў вочы, і ўсё навокал быццам загарэлася жоўтым полымем. Ні душы. Лесак, ведама, таксама няма. Ніякага дзіва. Хацелася толькі праверыцца ў праўдзе. Няма ніякіх прыкмет, што іх апускалі. Праўда, пры такім ветры і пяці мінут не пройдзе, як любы след знікне. Дый адразу ж за дзвярыма верхні слой пяску бясконца цёк, быццам з пяску здзіралі шкурку.

Ён вярнуўся ў хату і лёг. Ляцела муха. Маленькая карычняватая дразафіла. Напэўна, нешта недзе гніе. Папаласкаўшы горла з ўверчанага ў поліэтылен кацялка, што стаяў у галавах, ён паклікаў жанчыну:

— Паслухайце, можа, вы ўстанеце...

Жанчына здрыганулася і падхапілася. Халат споўз, агаліўшы грудзі, крышку адвіслыя, але яшчэ поўныя. На іх прасвечваліся блакітныя жылкі. Мітуслівым, няўпэўненым рухам жанчына нацягнула халат, вочы ў яе былі заспаныя — відаць, яшчэ не зусім прачнулася.

Мужчына завагаўся. Ці павінен ён злосна і без хіт-

рыкаў пытацца ў яе пра лескі... Ці, можа, лепей падзякаваць за газету і заадно папытацца лагодным тонам? Калі ён разбудзіў жанчыну, каб толькі перарваць яе сон, дык самае правільнае — трымацца агрэсіўна. А зачэпак, каб прыдрацца, колькі хочаш. Але гэта можа далёка адвесці ад галоўнае мэты — прыкідвацца цяжкахворым. Нельга сказаць, што такія паводзіны вельмі падобныя да паводзін чалавека, у якога пакалечаны пазваночнік. Што яму сапраўды трэба — дык гэта прымусяць іх пераканацца, што яго нельга выкарыстоўваць як рабочую сілу, і любымі сродкамі ўсыпіць іх пільнасць; сэрцы ў іх ужо памякчэлі — яны нават далі яму газету; цяпер трэба зрабіць так, каб яны ўвогуле не маглі супраціўляцца.

Але ўсе яго радасныя надзеі пайшлі марна.

— Ды не, нікуды я не выходзіла. Адзін з нашае арцелі якраз прынёс сродак ад гніення дрэва, які даўно ўжо мне абяцалі. Яго я і папрасіла... Тут у вёсцы газету атрымліваюць толькі ў чатырох-пяці хатах... Давялося яму знарок ісці ў горад, каб купіць яе...

Такое супадзенне можа быць. Але ці не значыць гэта, што ён замкнёны ў клетцы на замок, да якога не падбярэш ключа? Калі нават мясцовыя жыхары павінны мірыцца з падобным зняволеннем, дык крутасць гэтых пясчаных сценаў — не жартачкі. Мужчына ашалеў, але ён узяў сябе ў рукі.

— Во як?.. Паслухайце... Вы ж тут гаспадыня, праўда?.. А не якая-небудзь сучка... Не можа быць, каб вы не маглі свабодна выходзіць адсюль і варочацца назад, калі захочаце! Ці вы такога натварылі, што людзям у вочы глядзець не можаце?

Заспаныя вочы ў жанчыны расплюшчыліся ад здзіўлення. Яны наліліся крывёю, быццам распаліся, яму здалася нават, што ў пакоі стала святлей.

— Ну што вы. Не магу глядзець у вочы. Во якая лухта!

— Добра, дык тады вам няма чаго быць такою баязліваю!

— А калі я і выйду адсюль, мне там рабіць асабліва няма чаго...

— Можна пагуляць!

— Гуляць?..

— Ну але... Пахадзіць сюды-туды, хіба гэтага мала?.. Я кажу, вось вы, да таго як я сюды прыйшоў, свабодна выходзілі, калі хацелі?

— Але без справы хадзіць — толькі дарэмна та-міцца...

— Я праўду кажу! Падумайце добра! Вы павінны гэта зразумець!.. Нават сабака, калі яго надоўга зачыніць у клетцы, і той здурнее.

— Ды гуляла я! — выкрыкнула жанчына сваім глухім аднатонным голасам. — Напраўду, мне давалі гуляць, колькі я захачу... Пакуль сюды не трапіла... Доўга гуляла з дзіцем на руках... Нават замучылася ад гэтых гулянак...

Мужчына не чакаў такога. Нейкая дзіўная манера гаварыць. Калі яна глядзіць на яго так, няма сілы адказаць.

Праўда... гадоў дзесяць назад, калі панавала разруха, усе толькі і марылі пра тое, каб нікуды не хадзіць. Такою бачылася ім свабода. Але ці можна сказаць, што цяпер яны здаволіліся гэтаю свабодаю?.. А можа, у гэты пясчаны край цябе і завабіла якраз тое, што ты ўжо знемаглася ад пагоні за гэтаю прывіднаю свабодаю... Пясок... Бясконцы рух аднае восьмае міліметра... Гэта аўтапартрэт на негатыўнай плёнцы навыварат, які расказвае пра свабоду жыцця, нікуды не выходзячы. Нават дзіця, гатовае гуляць колькі хочаш, пачынае плакаць, калі заблудзіцца.

Жанчына раптам рэзка змяніла тон:

— Як здаровіцца? Усё ў парадку?

Ну што ўтаропілася, як баран! Мужчына раззлаваў-

ся. У тры пагібелі цябе сагну, але прымушу прызнацца, што ты ва ўсім вінаватая! Пры адной думцы пра гэта па целе прабеглі мурашкі, і яму нават здалося патрэскванне, быццам ад скуры аддзіралі засохлы клей. Скура нібыта адчувала асацыяцыі, звязаныя са словам «сагну». Раптам жанчына ператварылася ў сілуэт, які аддзяліўся ад фону. Дваццацігадовага мужчыну распяляюць думкі... Саракагадовага — распяляе скура. А трыццацігадоваму самае небяспечнае — калі жанчына ператвараецца ў сілуэт... Ён можа абняць яго гэтак жа лёгка, як самога сябе... Але за спіною ў жанчыны мноства вачэй... І яна толькі лялька, якую водзяць за ніткі гэтых паглядаў... Толькі абдымі яе, і ўжо цябе будуць вадзіць на нітачцы... Тады і гэтая ма-на з пашкоджаным пазваночнікам адразу выявіцца. Хіба можа ён у такім месцы, як гэта, перакрэсліць усё сваё мінулае жыццё!

Жанчына бачком падсунулася бліжэй. Яе круглявыя калені ўперліся яму ў сцягно. Навокал разліўся густы пах застоенай пратухлай вады, што ішоў у яе з рота, носа, вушэй, з-пад пахаў, ад усяго яе цела. Нясмела, нерашуча яе гарачыя, як агонь, пальцы заслізгалі ўверх і ўніз па яго пазваночніку. Мужчына ўвесь напружыўся.

Раптам пальцы дакрануліся да яго бока. Мужчына крыкнуў:

— Казычацца!

Жанчына засмяялася. Яна і фліртавала крышку, і крышку баялася. Усё гэта было надта нечакана, і ён яшчэ не ведаў, як трымацца. Але чаго яна хоча?.. Знарок гэта рабілася ці пальцы проста саскочылі?.. Толькі што яна маргала вачыма, з усяе сілы намагаючыся прагнуцца... Але ж і першы вечар яна гэтаксама здзіўна смяялася, калі, праходзячы міма, штурхнула яго ў бок... Можа, яна ўкладае ў свае дзеянні нейкі асаблівы сэнс? Магчыма, у душы яна не верыць у яго

хваробу і робіць усё гэта, каб праверыць свае сумненні... Хто ведае... Трымай вуха востра... Яе прывабнасць — самая звычайная пастка, урэшце такая самая, як салодкі пах мёду ў раслін-драпежнікаў, якія кормяцца насякомымі. Спачатку яна справакуе яго на гвалт, выкліча гэтым скандал, а потым ён будзе ўблытаны ў моцную сетку шантажу.

13

Мужчына ўваўрэў і пачаў плавіцца, як воск. Цела яго сцякала потам. Гадзіннік спыніўся, і дакладнага часу ён не ведаў. Там, на версе, можа, яшчэ ў разгары дзень. А на дне дваццаціметровай ямы было ўжо змрочна.

Жанчына яшчэ моцна спала. Ногі і рукі ў яе нервава паторгваліся — нешта снілася. Ён хацеў быў перабіць ёй сон, але перадумаў. Яна ўсё роўна ўжо выспалася.

Мужчына падняўся, падстаўляючы цела ветру. Калі ён варочаўся ў сне, ручнік, відаць, ссунуўся з твару, і цяпер за вушамі, каля носа, у кутках рота наліпла гэтулькі пяску — хоць саскрабай. Ён накапаў у вочы і асцярожна правёў па іх канцом ручніка. Толькі зрабіўшы гэта некалькі разоў, змог нарэшце расплюшчыць іх. Яшчэ два-тры дні — і вочных капель не астанецца. Нават з-за аднаго гэтага хочацца, каб хутчэй быў які-небудзь канец. Цела такое цяжкае, быццам у жалезных даспехах ляжыш на магніце. Ён з усяе сілы пачаў узірацца, але ў цьмяным святле, што прабівалася праз дзверы, іерогліфы ў газеце здаваліся застылымі лапкамі здохлых мух.

Безумоўна, трэба было ўдзень добра папрасіць жанчыну, каб яна яму пачытала. Гэта б і спаць ёй не дало. Адным стрэлам забіў бы двух зайцоў. Але, на жаль, сам ён заснуў раней за яе. Як ні стараўся — усё сапсаваў.

І вось цяпер зноў у яго будзе гэтая невыносная бяссонніца. Ён спрабаваў у рытме дыхання лічыць ад ста назад. Спрабаваў у думках крок за крокам прайсці звыклаю дарогаю з дому ў школу. Спрабаваў у пэўным парадку назваць вядомых яму насякомых, групуючы іх па відах і сямействах. Але, пераканаўшыся, што ўсе намаганні дарэмныя, пачаў яшчэ болей нервавацца. Глухое гырканне ветру, які нясецца па краі ямы... Скрыгат рыдлёўкі, што рэжа сыры пясок... Далёкі брэх сабак... Ледзь чутныя галасы, якія калышуцца, быццам язычок полымя ў свечцы... Пясок, што сыплецца няспынна і, як наждак, вострыць кончыкі нерваў... І ўсё гэта ён павінен цярапець.

Нічога, як-небудзь вытрывае. Але ў тое імгненне, калі свежыя блакітныя промні слізганулі ўніз з краю ямы, усё стала наадварот — пачалася стычка з пяском, які ўбіраўся ў яго, як вада ў губку. І калі гэтае ганебнае кола не будзе недзе разарванае, дык, чаго добрага, крупінкі пяску спыняць не толькі гадзіннік, але і сам час.

Артыкулы ў газеце былі такія самыя. У ёй нельга было пазнаць нават слядоў таго, што тыднёвы разрыў усё ж існуе. Калі гэта акно ў навакольны свет, дык, відаць, шыбы ў ім — матавыя.

«Хабарніцтва ў сувязі з падаткамі перакінулася з прыватных кампаній на гарадскія ўлады»... «Універсітэцкія гарады зрабіць Мекаю індустрыі»... «Прадпрыемствы адно за адным прыпыняюць работу. Паседжанне Генеральнага савета прафсаюзаў набліжаецца; пункт погляду будзе апублікаваны»... «Маці забіла дваіх дзяцей і атруцілася сама»... «Пачашчаная кража аўтамабіляў — новы стыль жыцця ці новы від злачынстваў?»... «Невядомая дзяўчына ўжо тры гады прыносіць кветкі да паліцэйскае будкі»... «Цяжкасці алімпійскага бюджэту Токію»... «Сёння прывід зноў зарэзаў дзвюх дзяўчат»... «Студэнты губяць здароўе наркоты-

камі»... «Да курса акцый дакрануўся асенні вецер»... «Вядомы тэнар Блю Джэксан прыязджае ў Японію»... «У Паўднёва-Афрыканскім Саюзе зноў хваляванні: 280 забітых і параненых»... «Зладзейская школа без платы за навучанне; ублытаны жанчыны; атэстаты аб заканчэнні — пры паспяховай здачы экзаменаў».

Ніводнага артыкула, які шкада было б прамінуць. Прывідная вежа з прасветамі, складзеная з прывіднае цэглы. Увогуле, калі б на свеце існавала толькі тое, што шкада ўпусціць, рэальнасць ператварылася б у крохкі шклянны выраб, да якога страшна дакрануцца. Але жыццё — тыя самыя газетныя артыкулы. Таму кожны, разумеючы яго бяссэнсавасць, цэнтр компаса размяшчае ў сваёй хаце.

І раптам на вочы трапіўся ашаламляльны артыкул.

«Каля васьмі гадзін раніцы чатырнацатага на будаўнічым участку жылога дома, вуліца Ёкавава, 30, экскаватаршчык Тасіра Цугому (28 гадоў), які працаваў у кампаніі Хінахара, быў прыдушаны пяском, што абваліўся, і моцна пакалечаны. Яго прывезлі ў бліжэйшую бальніцу, і неўзабаве ён памёр. Згодна з расследаваннем, зробленым паліцэйскім участкам Ёкавава, прычынаю няшчасця паслужыла тое, напэўна, што, скопваючы дзесяціметровую гару, ён выбраў знізу занадта многа пяску».

Зразумела... Яны знарок падсунулі мне гэты артыкул. Дарэмна яны не выконвалі б мае просьбы. Добра яшчэ, што не абвялі яго чырвоным чарнілам. Вельмі скандальных тыпаў можна ўрымсціць і Чорным Джэкам... Скуруны мяшок насыпаюць пяском — такою штукаю стукнеш не горай, чым жалезным ці свінцовым кіем... Колькі б ні гаварылі, што пясок цячэ, але ад вады ён адрозніваецца... Па вадзе можна плысці, пад цяжарам пяску чалавек тоне...

Занадта радасным здавалася мне становішча.

Але змена тактыкі была звязана з сур'ёзнымі ваганнямі і забрала нямала часу. Прайшло, напэўна, гадзін чатыры, як жанчына пайшла капаць. Мяркуючы па часе, кашы з пяском паднялі ўжо другі раз, пераносчыкі кончылі сваю працу і пайшлі да пікапа. Прыслушаўшыся і пераканаўшыся, што яны не вернуцца, мужчына ціхенька ўстаў і адзеўся. Жанчына пайшла з лямпаю, таму рабіць усё даводзілася навобмацак. Чаравікі былі поўныя пяску. Ён увабраў штаны ў шкарпэткі, дастаў гетры і паклаў іх у кішэню. Начыне лавіць насякомых і іншыя свае рэчы ён вырашыў скласці каля дзвярэй, каб потым лягчэй было знайсці. Ток, на які ён спустыўся, быў услааны пясчаным дываном, і ён мог не красціся — хады ўсё роўна не было чуваць.

Жанчына занятая працай. Лёгка арудзе рыдлёўкаю, утыкаючы яе ў пясок... Дыхае роўна, моцна... У святле лямпы, што стаіць у яе каля ног, танцуе доўгі цень... Прытаіўшыся за вуглом хаты, мужчына не дыхаў. Узяўшы ў рукі канцы ручніка, ён моцна расцягнуў яго ў бакі. Далічу да дзесяці і выскачу... Трэба раптоўна напасці ў той момант, калі яна, нагнуўшыся, пачне падымаць рыдлёўку з пяском.

Ведама, нельга сказаць, што ніякай небяспекі няма. Але і другое — іх адносіны да яго могуць праз якой-небудзь паўгадзіны рэзка памяняцца. Існуе ж гэты самы чыноўнік з прэфектуры. Не выпадкова дзед прыняў яго спачатку за гэтага чыноўніка і вельмі насцярожыўся. Яны, відаць, чакаюць, што вось-вось прыедуць іх інспектаваць. А калі гэтак, дык можа быць, што пры абследаванні меркаванні ў вёсцы раздзеляцца, хаваць яго стане немагчыма, і яго выпусцяць з-пад замка. Праўда, няма ніякай гарантыі, што гэтыя паўгадзіны

не расцягнуцца на паўгода, на год, а то і болей. Паўгадзіны ці год — шанцы роўныя.

А калі ўявіць сабе, што яму пададуць руку дапамогі, дык куды выгадней і далей прыкідвацца хворым. Іменна да гэтага ён увесь час вяртаўся ў думках. Калі ён жыве ў краіне, дзе існуе закон і парадак, дык натуральна спадзявацца на дапамогу. Тыя людзі, што былі схаваны ў тумане загадкавасці і, не падаўшы прыкмет жыцця, траплялі ў лік прапалых без вестак, у большасці выпадкаў самі гэтага хацелі. Апрача таго, калі не было ніякіх прыкмет злачынства, знікненне разглядаецца не як крмінальная, а як грамадзянская справа, і паліцыя ў яе наўта глыбока не ўнікае. Але ў выпадку з ім абставіны зусім не тыя. Ён прагне дапамогі, ён просіць ратунку ва ўсіх — яму ўсё роўна, адкуль яна прыйдзе. Нават чалавек, які ні разу не бачыў яго, не чуў яго голасу, адразу ўсё зразумее, як толькі хоць раз вокам кіне на яго хату, якая асталася без гаспадара. Недачытаная кніга, разгорнутая на той старонцы, дзе ён яе пакінуў... Драбязя ў кішэнях у касцюме, у якім ён хадзіў на працу... Чэкавая кніжка, хоць і небагатая, з якое апошнім часам не здымалі грошай... Скрынка з недасушанымі насякомымі, яшчэ не спарадкаванымі... Заказ на новыя бляшанкі на насякомых, падрыхтаваны да адпраўкі, з наклеенаю маркаю... Усё гэта гаворыць пра намер гаспадара вярнуцца. Той, хто сюды зазірне, хоча ён таго ці не, не можа не пачуць просьбы, якая так і чуецца ў гэтым пакоі.

Але ж... Каб жа не было таго пісьма... Каб жа толькі не было таго дурнога пісьма... Але яно было... Сон аказаўся прароцкім, а цяпер ён зноў стараецца пераканаць у нечым самога сябе. Дзеля чаго? Хопіць выкручвацца. Страчанага не вернеш. Ён сваімі рукамі даўно задушыў сябе.

Усё, што звязана з гэтым адпачынкам, трымаў ён у вялікім сакрэце і ніводнаму калегу знарок не рас-

казваў, куды едзе. І мала таго, што маўчаў, ён свядома стараўся ахутаць сваю паездку тайнаю. Гэта быў выдатны спосаб — лепей і не прыдумаеш, каб пацвяліць гэтых людзей, якія ў сваім будзённым шэрым жыцці самі з ног да галавы сталі шэрыя. Цяпер ён знішчаў сам сябе, яму варта было падумаць, што сярод усяе гэтай шэрасці не ён, ведама, а другія маглі быць і інакшага колеру: чырвонага, блакітнага, зялёнага...

Лета, поўнае асляпляльнага сонца, бывае толькі ў раманах і кінафільмах. А ў жыцці — гэта нядзельныя дні сціплага маленькага чалавека, які выехаў за горад, дзе той самы пах едкага дыму, і ляжыць на зямлі, падаслаўшы газету, разгорнутую на старонках, прысвечаных палітыцы... Тэрмас з магнітнаю шкляначкаю і кансерваваны сок... узятая напакат пасля доўгага стаяння ў чарзе лодка — пятнаццаць іён за гадзіну... Узбярэжжа, на якое накічываецца свінцовая пена прыбою, у якой кішыць здохлая рыба... А потым электрычка, бітком набітая да смерці стомленымі людзьмі... Усе выдатна ўсё разумеюць, але, не хочучы паказацца дурнямі, якія далі сябе ашукаць, старанна малююць на шэрым палатне нейкае падабенства да свята. Нікчэмныя, няголеныя бацькі тармосяць сваіх незадаволеных дзяцей, прымушаючы іх пацвердзіць, што нядзеля прайшла цудоўна... Сцэнкі, якія кожны хоць раз ды бачыў у кутку ў электрычцы... Амаль замілаваная зайздрасць да чужога сонца.

Ды калі б справа была толькі ў гэтым, вельмі блізка прымаць усё да сэрца было б няварта. Калі б той чалавек не рэагаваў на ўсё гэтаксама, як і астатнія калегі, дык наўрад ці стаў бы ён упарціцца.

Толькі яму ён давяраў. Гэта быў чалавек з яснымі, праўдзівымі вачыма, з тварам, які заўсёды здаваўся толькі што ўмытым. Чалавек гэты актыўна ўдзельнічаў у прафсаюзным руху. Адноўчы ён нават паспраба-

ваў сур'ёзна і шчыра падзяліцца з ім сваімі патаемнымі думкамі, якія хаваў ад другіх.

— Ты так лічыш?.. Мяне вось проста мучыць праблема адукацыі, якая падмацоўваецца жыццём...

— Што значыць «падмацоўваецца»?

— Ну, увогуле, адукацыя, якая грунтуецца на ілюзіі і прымушае ўспрымаць нерэальнае як рэальнае. Узяць хоць бы пясок — гэта цвёрдае цела, але ў той жа час ён мае гідрадынамічныя ўласцівасці. Гэтым якраз ён мяне і вабіць...

Чалавек збянтэжыўся. Заўсёды сутулы, ён ссутуліўся яшчэ болей. Але выраз твару, як заўсёды, заставаўся адкрыты. Ён нічым не паказаў, што ідэя агідная яму. Нехта сказаў аднойчы, што ён нагадвае стужку Мёбіуса. Стужка Мёбіуса — гэта перакручаная адзін раз і злучаная канцамі палоска паперы, якая ператвараецца такім чынам у плоскасць без вонкавага і адваротнага бакоў. Можа, у гэту мянушку ўкладалі той сэнс, што ён, як стужка Мёбіуса, паяднаў прафсаюзную дзейнасць і асабістае жыццё? Разам з лёгкім здзекам у гэтай мянушцы была і ўхвала.

— Можа, ты маеш на ўвазе рэалістычную адукацыю?

— Не, вазьмі мой прыклад з пяском... хіба свет, урэшце, не падобны на пясок?.. Гэты самы пясок, калі ён у спакойным стане, ніяк не выяўляе свае сутнасці... На самай справе не пясок рухаецца, а сам рух ёсць пясок... Лепей я не растлумачу...

— Я і так зразумеў. У практыцы ж выкладання змешчаны найважнейшыя элементы рэлятывізму.

— Не, гэта не так. Я сам стану пяском... Буду бацьчыць усё вачыма пяску... Памёршы раз, няма чаго трывожыцца, што памрэш зноў.

— Ці не ідэаліст ты, га?.. А ты ж, напэўна, баішся сваіх вучняў, праўда?

— Ды таму, што я і вучняў лічу нечым падобным на пясок...

Ён тады звонка засмяяўся, агаліўшы свае белыя зубы, нічым не паказваючы, што яму не даспадобы гэтая размова, у якой мы так і не знайшлі пунктаў дотыку. Яго і без таго маленькія вочы зусім схаваліся ў складках твару. Я, помню, таксама не мог не ўсміхнуцца ў адказ. Гэты чалавек напраўду быў стужкаю Мёбіуса. І ў добрым сэнсе, і ў благім. Варта было паважаць яго хоць бы за добрую палавіну.

Але нават гэты «Стужка Мёбіуса», як і астатнія калегі, яўна выказваў шэрую зайздрасць да яго адпачынку. Гэта ўжо зусім не было падобна на стужку Мёбіуса. Зайздросцячы, у той жа час ён і радаваўся. Хадзячая дабрачыннасць часта раздражняе. І таму пацвяляць яго было вялікае задавальненне.

І тут гэтае пісьмо... Здадзеная карта, якое ўжо не вернеш. Учарашні жах нельга лічыць беспрычынным.

Было б хлуснёю сказаць, што між ім і тою, другою жанчынаю, не было ніякага кахання. Між імі былі нейкія цьмяныя і, напэўна, незразумелыя адносіны, і ён ніколі не ведаў, чаго можна ад яе чакаць. Варта было, напрыклад, сказаць, што шлюб, па сутнасці, падобны на ворыва цаліны, як яна безапеляцыйна і злосна пярэчыла, што шлюб павінен азначаць пашырэнне хаты, якая стала цесная. А сказаў бы ён наадварот, яна і на гэта, безумоўна, пярэчыла б. Гэта была гульня — хто каго перацягне, якая вялася без стомы два гады і чатыры месяцы. Можна, правільней было б сказаць, што яны не так страцілі запал, як урэшце замарозілі яго, бо занадта ідэалізавалі.

Вось тады зусім нечакана і выспела рашэнне пакінуць пісьмо і паведаміць у ім, што на нейкі час ён паедзе адзін, не сказаўшы куды. Таемнасць, якою ахутаў ён свой адпачынак і якая безадказна падзейнічала на таварышаў, не магла не падзейнічаць і на яе. Але ў

апошнюю хвіліну, ужо напісаўшы адрас і наклеіўшы марку, ён вырашыў, што гэта дурькі, пакінуў пісьмо на сталае.

Бяскрыўдны жарт выканаў ролю аўтаматычнага замка з сакрэтам, які можа адамкнуць толькі ўладальнік сейфа. Пісьмо абавязкова павінна было трапіць каму-небудзь на вочы. У ім, ведама, убачылі знарок пакінуты доказ таго, што ён знік па сваёй ахвоце. Ён стаў падобны на неразумнага злачынцу, які з тупою ўпартасцю знішчае адбіткі пальцаў, хоць яго бачылі на месцы злачынства, і гэтым толькі даказвае сваю злачыннасць.

Магчымасць выбрацца з палону аддалілася. І цяпер, хоць ён усё яшчэ не траціў надзеі, надзея задыхалася ад яду, якім ён сам яе атруціў. Цяпер у яго адна дарога — не чакаючы, пакуль яму адчыняць дзверы, самому адчыніць іх і вырвацца адсюль, хай сабе нават сілаю. Вагацца цяпер нельга.

Перанёшы ўвесь цяжар цела на пальцы ног, ажно да болю яны ўрэзаліся ў пясок, ён вырашыў: далічу да дзесяці і выскачу... Але далічыў да трынаццаці — і ўсё не мог адважыцца. Нарэшце, адлічыўшы яшчэ чатыры ўздыхі, ён выйшаў са сховішча.

15

Для таго, што ён задумваў, рухі яго былі задужа марудныя. Пясок адбіраў усю сілу. Тым часам жанчына павярнулася і, абапёршыся на рыдлёўку, здзіўлена ўтаропілася на яго.

Калі б жанчына супраціўлялася, вынік быў бы зусім не такі. Але яго разлік на нечаканасць апраўдаўся. Праўда, дзейнічаў ён надта нервозна, але жанчына была гэтак ашаломлена, што яе быццам паралізавала. Ёй і ў галаву не прыйшло адагнаць яго рыдлёўкаю, якую трымала яна ў руках.

— Не падымай крыку!.. Нічога табе не зраблю... Ціха!..— шаптаў ён здушаным голасам, абы-як затыкаючы ёй у рот ручнік. Але яна і не спрабавала працівіцца гэтым няспрытным сляпым дзеяннем.

Адчуўшы яе пасіўнасць, мужчына ўзяў сябе ў рукі. Ён выцягнуў канец ручніка ў яе з рота, шчытна абматаў ёй галаву і моцна сціснуў ззаду вузлом. Потым гетраю, падрыхтаванаю загадзя, моцна-моцна звязаў ёй за спіною рукі.

— А цяпер хутчэй у хату!

Жанчына, зусім анямелая, пакорна падпарадкоўвалася не толькі яго дзеянням, але і словам. Якая ўжо тут варожасць — яна і не думала працівіцца. Відаць, была ў стане, падобным гіпнозу. Мужчына не думаў пра тое, што рабіў, і не ведаў, ці робіць ён тое, што трэба, але грубы гвалт, відаць, адабраў у яе здольнасць супраціўляцца. Ён прымусіў жанчыну падняцца з току наверх. Другою гетраю звязаў ногі каля костачак. Рабіў ён усё ў цемры. Навобмацка кавалкам гетры, што астаўся, для большае пэўнасці яшчэ раз абматаў вакол ног.

— Ну вось, сядзі спакойна, зразумела?.. Будзеш пакорная, нічога табе не зраблю... Але глядзі, са мною жарты кароткія...

Углядаючыся ў той бок, адкуль чулася дыханне жанчыны, ён адступіўся задам да дзвярэй, потым выскачыў на двор, схапіў рыдлёўку і лямпу і адразу вярнуўся ў хату. Жанчына павалілася набок. Яна часта і цяжка дыхала і ў такт дыханню падымала і апускала галаву. Пры ўдыху яна выцягвала сківіцу — напэўна, для таго, каб не ўдыхаць пясок з цыноўкі. А пры выдыху — наадварот, каб паветра з ноздраў з большаю сілаю здзімала пясок з твару.

— Добра, пацерпіш крыху. Дачакайся, пакуль вернуцца гэтыя, з кашамі. Пасля ўсяго, што я перанёс, табе лепей маўчаць. Апрача таго, я ж заплачу за ўсе

дні, што быў тут... Ну, а ўсякія там траты ты, увогуле, сама падлічыш... Не пярэчыш?.. Пярэчыш?! Па праўдзе кажучы, я нічога не павінен плаціць, але я проста люблю, каб усё было справядліва. Таму, хочаш ці не хочаш, усё роўна аддам гэтыя грошы.

Абхапіўшы рукамі шыю, быццам памагаючы сабе дыхаць, мужчына напружана, з неспакоем прыслухоўваўся да нейкага шуму, што чуён стаў з двара. Ага, лямпу лепей патушыць. Ён падняў шкло і хацеў дзьмухнуць на агонь... Не, праверу яшчэ разок, як там жанчына. Ногі звязаны даволі моцна — пальца не падсунеш, рукі — таксама: запяскі пачырванелі, абламаныя да мяса ногці сталі сінія, як загуслае чарніла.

Затычка выдатная. Яе і без таго бясколерныя губы былі такія расцягнутыя, што ў іх не асталося ні крывінкі — нібыта ў здані. Ад сліны, што сачылася з рота, утварылася чорная пляма на цыноўцы, якраз пад шчакою. У зыбкім святле лямпы адтуль, дзе была жанчына, здавалася, чуўся бязгучны крык.

— Нічога не зробіш. Сама заварыла кашу... — У яго спехам кінутых словах чулася нервовасць. — Ты мяне хацела ашукаць, я — цябе. Парахаваліся? Усё ж я чалавек, мяне нельга проста вось гэтак пасадзіць на ланцуг, як сабаку... Любы скажа, што гэта справядлівая, законная самаабарона.

Нечакана жанчына павярнула галаву, намагаючыся куточкам прыплюшчанага вока злавіць яго пагляд.

— Ну што? Сказаць што-небудзь хочаш?

Жанчына неяк ненатуральна паківала галавою. Нібыта згаджалася, нібыта не згаджалася. Ён прыблізіў лямпу да яе твару, спрабуючы прачытаць па вачах. Спачатку ён нават не паверыў. У іх не было ні злосці, ні нянавісці, а толькі бясконцы смутак і, здавалася, просьба пра нешта.

Быць не можа... Напэўна, здаецца... «Выраз вачэй» — гэта проста прыгожы ход... Хіба могуць вочы

нешта выказваць, калі вочны яблык не мае мускулаў? Ды ўсё ж мужчына завагаўся і выставіў быў рукі, каб паслабіць ручнік, што заціскаў ёй рот.

І тут жа адхапіў рукі. Спехам патушыў лямпу. Набліжаліся галасы пераносчыкаў кашоў з пяском. Каб патушаную лямпу лягчэй было знайсці, ён паставіў яе на палку, на самы край, і, выняўшы з-пад умывальніка кацялок з вадою, прыпаў да яго губамі і стаў прагна піць. Потым, схваўшы рыдлёўку, прытаіўся каля дзвярэй. Ён увесь стаў мокры. Вось зараз... Яшчэ пяць — дзесяць мінут цярпення... Рэзка падцягнуў да сябе скрынку з калекцыяй насякомых.

16

— Гэй! — раздаўся хрыплы голас.

— Што там робіце? — быццам рэха, пачуўся другі, яшчэ з маладымі ноткамі голас.

Яма была ахутана такою густою цемраю, што яе, здавалася, можна было памацаць, а на небе ўжо, напэўна, узышоў месяц, бо на мяжы між пяском і небам расплывістаю плямаю цямнела група людзей.

З рыдлёўкаю ў правай руцэ мужчына папоўз па дне ямы.

Наверсе пачуліся непрыстойныя смешкі. Уніз апусцілася вяроўка з крукам, каб падымаць бітоны.

— Цётка, хутчэй давай!

У тую ж хвіліну мужчына кінуўся да вяроўкі, падняўшы за сабою клубы пяску.

— Гэй, падымай! — закрычаў ён, ухапіўшыся абедзвюма рукамі за каструбаватую вяроўку з такою сілаю, што, калі б гэта быў і камень, пальцы ўрэзаліся б у яго. — Падымай! Падымай! Пакуль не падымеце, не выпушчу... Жанчына ў хаце ляжыць звязаная! Хочаце памагчы ёй — хутчэй цягніце вяроўку! А да таго часу нікога не падпушчу да яе!.. Калі хто па-

спрабуе ткнуцца сюды, рыдлёўкаю мазгаўню раскалю... Суд будзе — я выйграю! Паблажкі не чакайце!.. Ну, чаго марудзіце? Калі цяпер падымеце мяне, не падам у суд, буду пра ўсё маўчаць... Незаконная затрымка — злачынства немалое!.. Ну, што там? Давайце цягнуце!

Пясок, што падае зверху, сячэ ў твар. Пад рубашкаю, ад шыі ўніз, паўзе нешта непрыемнае, ліпкае. Гарачае дыханне апякае губы.

Наверсе нібыта раяцца. І раптам — моцны рывок, і вяроўка папаўзла ўверх. Цяжар яго цела, якое матляецца ў паветры, намнога большы, чым ён меркаваў, вырывае вяроўку з рук. Мужчына ўчапіўся ў яе з двайною сілаю. Спазма, быццам ад смеху, які стрымліваеш, сціснула живот, а з рота вырваліся пырскі... Дурны сон, што цягнуўся тыдзень, рассыпаўся і ўцякае... Добра... Так добра... Цяпер выратаваны!

Нечакана ён адчуў бязважкасць і паплыў у прасторы... Адчуванне, як пры марской хваробе, разлілося па ўсім целе; вяроўка, якая да гэтага ледзь не здзірала скуру з рук, цяпер бяссільна ляжала ў далонях.

Гэтыя паганцы адпусцілі яе!.. Перакуліўшыся цераз галаву, ён няспрытна ўпаў у пясок. Трэснула пад ім скрынка на насякомых. Потым нешта праляцела, зачэпіўшы шчаку. Відаць, крук, прывязаны да канца вяроўкі. Што робяць, нягоднікі! Памацаў бок, якім упаў на скрынку,— здаецца, нідзе асабліва не баліць. Ускочыў, як падкінуты, і стаў шукаць вяроўку. Яе ўжо паднялі наверх.

— Дурні! Потым каяцца будзеце!

Ніякай рэакцыі. Толькі ціхі шэпт — не зразумець слоў — плыве, быццам дым. І гэтага не вытрываць.

Злосць і прыніжэнне, быццам стальнымі абручамі, скавалі яго цела. Ён не пераставаў крычаць, сціснуўшы кулак, ажно пазногці ўпіліся ў змакрэлыя далоні.

— Яшчэ не зразумелі?! Слоў вы, напэўна, не

разумеце, дык я зраблю такое, што нават вы зразумеце! Жанчына звязана! Чуеце?.. Пакуль не падымеце мяне наверх ці лесак не спусціце, яна так і будзе звязаная!.. І не будзе каму пясок адграбаць... Ну як, падабаецца?.. Падумаіце добранька... Калі ўсё тут засыпле пяском, вам жа будзе горай, праўда?.. Пясок перасыплецца цераз яму і пачне насоўвацца на вёску!.. Што тады будзеце рабіць?.. Чаму не адказваеце?!

Замест адказу яны проста пайшлі, чулася толькі шаргаценне кашоў, якія яны валаклі па пяску.

Жаласны крык, якога ўжо ніхто, апроча яго, не чуў. Калоцячыся ўсім целам, мужчына нагнуўся і стаў навобмацак збіраць усё, што высыпалася з рас-трушчанае скрынкі. Пляшка са спіртам, відаць, раскалолася, бо калі ўзяў яе ў рукі, між пальцамі разлілася прыемная прахалода. Ён заплакаў. Бедаваў ён не асабліва моцна. Дый здавалася яму, што плача нехта другі.

Пясок поўз за ім, як хітры звер. Блудзячы ў пякельнай цемры, ледзь перастаўляючы ногі, ён з цяжкасцю дабраўся да дзвярэй. Скрынку з адламанаю накрыўкаю ціхенька навобмацак паклаў каля агнішча. Рык ветру разарваў паветра. З пустое бляшанкі каля агнішча ён выняў загорнутыя ў поліэтылен запалкі і запаліў лямпу.

Жанчына ляжала ў той самай позе, трошкі болей нахіліўшыся да току. Яна крыху павярнула галаву да дзвярэй, стараючыся, відаць, разабрацца, што робіцца на дварэ. Заморгала ад святла і адразу зноў заплюшчыла вочы. Як успрыняла яна жорсткасць і грубасць, якія толькі што перацярапеў ён сам?.. Хоча плакаць — хай плача, хоча смяцца — хай смяецца... Яшчэ не ўсё страчана. Я, і ніхто другі, трымаю запал да міны замаруджанага дзеяння.

Мужчына апусціўся на калена за спіною ў жанчыны. Трохі павагаўся, потым развязаў ручнік, што за-

ціскаў ёй рот. І не таму, што мучыла сумленне. І, пэўна ўжо, не ад шкадавання ці спачування.

Ён проста знямогся. І ўжо не мог трываць гэтага бясконцага напружання. Затычка, па сутнасці, была недарэчы. Калі б тады жанчына і гукала на дапамогу, гэта, можа, наадварот, выклікала б разгубленасць сярод яго ворагаў і прымусіла б іх хутчэй вырашыць усю справу.

Жанчына, выцягнуўшы падбародак, цяжка дыхала. Ад яе сліны, змяшанай з пяском, ручнік стаў сыры і цяжкі, як здохлы пацук. Сінія сляды ад ручніка, здавалася, ніколі не знікнуць. Каб размякчыць здранцвелыя шчокі, што сталі цвёрдыя, як вяленая рыба, яна няспынна варушыла ніжняю сківіцаю.

— Ужо пара...— Узяўшы двума пальцамі ручнік, ён кінуў яго на ток.— Пара ім кончыць раіцца. Зараз прыбягуць з вераўчанымі лескамі. Бо калі ўсё астанецца гэтак, як ёсць, ім самім горай будзе. Гэта праўда... Не хацелі клопату — не трэба было тады завабліваць мяне ў гэтую пастку.

Жанчына праглынула сліну і аблізнула губы.

— Але...— Язык яшчэ кепска яе слухаўся, і яна гаварыла глуха, быццам з яйцом у роце.— Зоркі ўзышлі?

— Зоркі?.. Пры чым тут зоркі?

— А раптам зоркі не ўзышлі..

— Ну і што, калі не ўзышлі?

Жанчына, абясцілеўшы, зноў змоўкла.

— У чым жа справа? Пачалі — дагаворвайце! Хоцае скласці гараскоп? Ці, можа, гэта мясцовыя прымхі?.. Яшчэ скажаце, што ў бяззорныя ночы нельга апускаць лесак?.. Ну дык як? Я не разумею, калі маўчаць!.. Можа, вы загаворыце, калі ўзыдуць зоркі? Чакайце, справа ваша... Але што будзе, калі ў гэты час разгуляецца тайфун? Тады ўжо не трэба будзе клапаціцца пра зоркі!

— Зоркі...— Жанчына нібыта па кроплі выціскала словы з няпоўнага цюбіка.— Калі да гэтага часу зоркі яшчэ не ўзышлі, дык моцнага ветру не будзе...

— Чаму?

— Зоркі ж не відны з-за туману.

— Падумаць толькі. Хіба цяпер вецер дзьме не гэтак, як раней?

— Не, тады быў намнога мацнейшы. Чуеце, ён сціхае...

Можа, і праўда, што яна гаворыць. Зоркі відны як у тумане, бо ў ветру не хапае сілы разагнаць выпарэнні ў паветры. Сёння ўночы наўрад ці будзе моцны вецер... Значыць, і яны там, у вёсцы, не будуць спяшацца з рашэннем. І тое, што яму спачатку здалося бязглуздзіцаю, недарэчнасцю, аказалася разумным адказам.

— Напраўду... Але я зусім не перажываю... Калі яны так, дык і я магу чакаць. Дзе тыдзень, там і дзесяць дзён, і пятнаццаць дзён — розніца невялікая...

Жанчына з сілаю падціснула пальцы на нагах. Яны сталі падобныя на прысоскі прыліпалы. Мужчына засмяўся. І, засмяўшыся, адчуў, як да горла падступіла млосць.

Навошта сябе мучыць?.. Хіба ты не намацаў слабага месца ў сваіх ворагаў?.. Чаму ж ты не супакойваешся, не сочыш?! Калі ўжо ты шчасліва вернешся дахаты, бэзумоўна, варта апісаць усё перажытае.

...О! Мы здзіўлены. Нарэшце вы наважыліся нешта напісаць. Папраўдзе, перажылі вы нямала. Але на практыцы мы вучымся — нават дажджавы чарвяк не выцягнецца, калі не раздражняць яго скуркі. Дзякуй. Мне і праўда многае давялося прадумаць, нават заглавак ужо ёсць... О! Ну і які заглавак?.. «Д'яблаў дзюн» ці «Жах мурашынага пекла»... Праўда, інтрыгуюць загатоўкі. Але ці не ствараюць яны ўражанні пэўнай несур'ёзнасці?.. Вы так лічыце?.. Якія б жах-

лівыя ні былі выпрабаванні, няма сэнсу абмалёўваць толькі вонкавы бок падзей. Апрача таго, героі трагедыі — гэта людзі, якія там жывуць, і калі ў вашым пісанні не будзе хоць бы пазначаны шлях да вырашэння праблемы, што тады вашы цяжкія выпрабаванні... Свінства!.. Што?..

Ага, здаецца, недзе чысцяць сцёкавую канаву? Ці, можа, адбываецца нейкая асаблівая хімічная рэакцыя паміж дызінфекцыйным сродкам, распырсканым у калідоры, і пахам часнаку, які ідзе ў вас з рота... Што?.. Нічога, нічога, не хвалюцца, калі ласка. Колькі я ні пісаў, бачу, не гаджуся я ў пісьменнікі... Гэта зноў зусім непатрэбная сціпласць, не падыходзіць яна вам. Мне здаецца, не трэба глядзець на пісьменнікаў як на людзей адмысловай катэгорыі. Калі пішаш,— значыць, ты пісьменнік... Існуе сталая думка, што хто-хто, а ўжо гэтыя настаўнікі любяць пісаць — дай ім толькі волю... Гэта, напэўна, таму, што прафесійна яны параўнальна блізкія да пісьменнікаў... Гэта і ёсць творчае навучанне? І нягледзячы на тое, што самі і скрыначкі на мел змайстраваць не ўмеюць. Скрыначкі на мел, шчыры дзякуй. Хіба адно тое, што табе адсланяюць вочы на цябе самога, не ёсць выдатная творчасць?.. І дзякуючы гэтаму мяне прымушаюць перажываць новыя ўражанні, якія нясуць новы боль... Але і надзею!.. Не маючы ніякай адказнасці за тое, спраўдзіцца гэта надзея ці не... Калі з самага пачатку кожны не будзе верыць у сваю сілу... Ну, хопіць падманваць сябе. Ніводнаму настаўніку не дазволена падобная загана... Загана?.. Гэта я пра пісьменніцтва. Жаданне стаць пісьменнікам — самы звычайны эгаізм: імкненне стаць лялькаводам і тым самым адлучыць сябе ад астатніх марыянэтак. Тое самае, дзеля чаго жанчыны карыстаюцца касметыкай... Ці не занадта строга? Але калі слова «пісьменнік» вы ўжываеце ў такім значэнні, дык быць пісьменнікам і про-

ста пісаць, мабыць, і праўда не тое самае. Мабыць. І якраз таму я хацеў стаць пісьменнікам! Калі не змагу, дык і пісаць не варта!..

Дарэчы, які выгляд у дзіцяці, якому не далі абяцанага?

17

Знадворку пачуўся гук накішталт лопату крылаў. Схапіўшы лямпу, мужчына выскачыў за дзверы. На дне ямы валялася нешта, загорнутае ў рагожу. Наверсе — ні душы. Не чапаючы скрутка, ён моцна закрычаў. Ніякага адказу. Ён развязаў аборку, якую была звязана рагожа. Пакет невядома з чым — гэта ўзрыўчатка, да якое паднеслі запал, які называецца цікаўнасцю. Проці волі ў глыбіні душы зацеплілася надзея: можа, якое-небудзь прыстасаванне, каб выбрацца з ямы... Гэтыя вяскоўцы скінулі сюды ўсё патрэбнае і хуценька ўцяклі...

Але там быў толькі маленькі пакет, загорнуты ў газетную паперу, і прыкладна літровая пляшка, заткнутая драўляным коркам. У пакеце тры пачкі, па дваццаць штук, цыгарэт «Сінсэй». І болей нічога. Проста не хацелася верыць. Ён зноў узяў рагожу за край і моцна страсянуў яе — пасыпаўся толькі пясок... На блягі канец, хоць запісачка павінна быць, усё яшчэ спадзяваўся ён, але яе не было. У пляшцы была паганая гарэлка, якая пахла пракіслымі рысавымі ляпёшкімі.

Нашто ўсё гэта? Пагадненне якое-небудзь?.. Ён некалі чуў, што індзейцы ў знак дружбы абменьваюцца люлькамі. Дый гарэлка — адзнака ўрачыстасці. Значыць, ёсць поўная падстава меркаваць, што ў такой форме яны выказваюць сваю згоду неяк дамовіцца.

Вяскоўцы звычайна саромеюцца выказваць свае

пачуцці словамі. У гэтым сэнсе яны вельмі добра-
душныя.

Але пакуль убок усякія пагадненні — спачатку
цыгарэты. Як гэта ён цэлы тыдзень вытрываў без іх?
Звыклым рухам адрываючы ражок пачка, ён адчуў
глянцавітасць паперы. Пстрыкнуў па дне і выбіў цы-
гарэту. Пальцы, узяўшы яе, дрыжалі. Прыкуруўшы
ад лямпы, ён паволі і глыбока зацягнуўся, і пах дух-
мянага апалага лісця разліўся па ўсім целе. Губы аня-
мелі, перад вачыма павісла цяжкая аксамітавая за-
слона. Быццам ад удару, у яго закружылася галава,
скаланулі дрыжкі.

Моцна прыціснуўшы да сябе пляшку, ледзь тры-
маючы раўнавагу, ён паволі пайшоў у хату. Ногі не
слухаліся. Галава, быццам сціснутая абручом, усё
яшчэ кружылася. Ён хацеў паглядзець туды, дзе была
жанчына, але ніяк не мог павярнуць галавы. Твар у
жанчыны, які ён убачыў краёчкам вока, здаўся вель-
мі маленькім.

— Гасцінец, вось...— Ён высока падняў пляшку і
страсянуў ёю.— Здрава прыдумалі, праўда? Цяпер,
дзякуй ім, мы можам загадзя ўсё адсвяткаваць... Без
слоў зразумела... Я з самага пачатку ўсё зразумеў...
Што прайшло, тое прайшло... ну, можа, за кампанію
чарачку?

Замест адказу жанчына моцна заплюшчыла вочы.
Можа, яна злуецца за тое, што ён не развязаў яе? Дур-
ная жанчына. Каб жа яна хоць на адно пытанне тол-
кам адказала, ён адразу яе развязаў бы. А можа, ёй
проста крыўдна? За тое, што яна не можа ўтрымаць
з такою цяжкасцю здабытага мужчыну і мусіць — тут
ужо нічога не зробіш — яго адпусціць. Нейкія падста-
вы ў яе, пэўна, ёсць... Ёй жа гадоў трыццаць, удава.
Ззаду на костачках у яе нейкія дзіўныя, рэзка акрэс-
леныя ямкі. Ён зноў адчуў прыліў беспрычыннага
сміху. Чаму ў яе ногі такія дзіўныя?

- Хочаце закурыць? Дык агеньчыку дам.
- Не, не хачу, і так у горле сохне...— ціха адказала яна, пакруціўшы галавою.
- Можа, даць папіць?
- Ды няхай сабе.
- Не саромейцеся. Я зрабіў з вамі такое не таму, што злосны іменна на вас. Вы самі павінны зразумець, што гэтак трэба было дзеля стратэгіі. І вось цяпер яны як быццам адступілі...
- Мужчынам раз на тыдзень выдаюць гарэлку і тытунь.

— Выдаюць?..— Вялікая муха, якой здаецца, што яна ляціць, калі на самай справе яна б'ецца галавою аб шкло... Навуковая назва *Muscina stabulans*... Амаль сляпыя вочы, якія ўспрымаюць прадметы па частках... Нават не стараючыся схаваць разгубленасць, ён з трывогаю папытаўся: — Ды навошта ім лішні клопат пра нас?! Хіба не лепей даць людзям магчымасць самім купляць, што ім трэба?

— Праца вельмі цяжкая, і многа яе — ні на чога больш не астаецца часу... Дый вёсцы выгадна: частку расходаў бярэ на сябе Ліга¹.

Калі так, усё гэта значыла не пагадненне, а зусім наадварот — параду капітуляваць!.. Ды не, напэўна, яшчэ горш. Можа, ён ужо ператварыўся ў колца, адно з тых, што прыводзяць у рух штодзённае жыццё, і як такое ўключаны ва ўсе спісы?

— Ага, мне для пэўнасці хацелася б папытацца. Я першы, з кім здарылася тут вось такое?..

— Не. Што ні кажы, а рук жа не хапае... І людзі з гаспадаркі, і беднякі — усе, хто можа працаваць,

---

¹ Маецца на ўвазе Усеяпонская ліга дапамогі прыгнечаным абшчынам. Як вядома, пасля 1868 года каста парыяў (эта́) была фармальна ліквідавана. Але эта́ фактычна існуе і цяпер. Жыхары вёскі належаць да эта́.

адзін за адным пакідаюць вёску... Бедная вёсачка — пясок адзін...

— Ну дык як...— Нават голас яго набыў ахоўную афарбоўку — пад колер пяску.— Апрача мяне, ёсць яшчэ хто-небудзь, каго вы злавілі?

— Ёсць, гэта было летась, на пачатку восені... паштовачнік...

— Паштовачнік?

— Ага, агент аднае кампаніі, якая выпускае паштоўкі турыстам, прыехаў у госці да тутэйшага кіраўніка Саюза... Прыгожы пейзаж, кажа, толькі разрэкламаваць гараджанам...

— І яго злавілі?

— Якраз у адной хаце, у нашым радзе, не хапала рабочых рук...

— І што далей?

— Ды быццам адразу і памёр... Не, ён з самага пачатку кволы быў... А тут яшчэ, як на злосць, пара тайфунаў, вось і перасіліўся...

— Чаму ж ён адразу не ўцёк?

Жанчына не адказала. І так усё зразумела, што і адказваць няма чаго. Не ўцёк, бо не змог уцячы... Прычына, ведама, толькі гэта.

— А апрача яго?

— Ага... на самым пачатку года быў тут студэнт, ён, здаецца, прадаваў кнігі.

— Карабейнік, ці што?

— Нейкія танюсенькія кніжачкі, усяго па дзесяць іен. У іх проці некага было напісана...

— Студэнт — удзельнік руху за вяртанне на радзіму... Яго таксама злавілі?

— Ён і цяпер, напэўна, жыве ў трэцяй ад нас хаце.

— І вераўчаныя лескі таксама знялі?

— Моладзь ніяк у нас не прыжываецца... Што ж

зробіш, у горадзе лепей плацяць, ды і кіно і рэстараны кожны дзень адчынены...

— Але ж не можа быць, каб ніводнаму чалавеку яшчэ не ўдалося адсюль уцячы!

— Чаму ж не, быў адзін малады хлопец, якога збілі з тропу сябры, і ён уцёк у горад... Некага ён там нажом парнуў — нават у газетах пра гэта пісалі... Засудзілі яго, а потым зноў сюды вярнулі, жыве, напэўна, спакойна, у бацькавай хаце...

— Не пра гэта я пытаюся! Я пытаюся пра тых, якія ўцяклі адсюль і не вярнуліся!

— Гэта даўно было... Помню, цэлая сям'я спрытна ўцякла ўночы... Хата доўга пуставала, і гэта стала вялікаю небяспекаю, але ўжо нічога не зробіш... праўда, вялікаю небяспекаю... Калі хоць адно гнездзішча тут разваліцца — гэта ўсё роўна што трэшчына ў плаціне...

— І пасля гэтага, кажаце, не было?

— Думаю, што не...

— Абсурд нейкі! — Жылы ў яго на шыі надзьмуліся, стала цяжка дыхаць.

Раптам жанчына перагнулася папалам, быццам аса, што кладзе яйцы.

— Што такое?.. Баліць?

— Баліць...

Ён дакрануўся да яе пабялелай рукі. Потым падсуноў пальцы пад вузел і памацаў пульс.

— Чуеце? Пульс нармальны... Па-мойму, нічога сур'эзнага. Разумею, што раблю нядобра, але мне трэба, каб вы паскардзіліся тым, з вёскі, якія ва ўсім вінаватыя.

— Прабачце, вы не пачухаеце мне шыю, там за вухам?

Заспеты знянацку, ён не мог адмовіцца. Паміж скураю і накарэлым пяском быў слой густога поту,

які нагадваў разліты алей. Было адчуванне, што пазногці пралазяць скрозь персікавую скурку.

— Даруйце... Але праўда, адсюль яшчэ ніхто не выбраўся?..

Раптоўна абрысы дзвярэй ператварыліся ў бясколерную невыразную лінію і сплылі. Гэта быў месяц. Асколкі бляклага святла — быццам мурашыныя крылцы. І, чым болей вочы прывыкалі, тым болей дно пясчанай ямы набывала вільготную глянцавасць, якая бывае на сакаўным маладым лісці...

— Ну што ж, у такім выпадку я буду першы!

18

Чакаць было цяжка. Час ляжаў бясконцымі петлямі, падобнымі на змяіныя кольца. Наперад можна рухацца толькі з кольца ў кольца. І ў кожным кольцы сумненне, а ў кожнага сумнення свая зброя. І вельмі нялёгка было прасоўвацца наперад, спрачаючыся з гэтымі сумненнямі, ігнаруючы іх ці адкідаючы.

У пакутлівым чаканні прайшла ноч. Развіднелася. Праз акно смяялася з яго раніца, якая паўзла, нібыта белы смоўж, у яго па лобе і носе.

— Даруйце, каб вадзічкі...

Што такое? Напэўна, задрамаў на нейкае імгненне. Рубашка, штаны на каленях змакрэлі. Пясок, наліплы на пот, і колерам і навобмацак — быццам недапечаная пшанічная аладка. Ён забыўся прыкрыць твар, таму ў носе і ў роце перасохла, як на рысавым полі зімою.

— Даруйце, вельмі прашу...

Жанчына, з ног да галавы засыпаная пяском, каляцілася як у ліхаманцы. Яе пакуты, быццам па правадах, перадаваліся і яму. Ён зняў з кацялка поліэтылен і спачатку сам прагна прыпаў да яго. Набраў крыху вады, каб прапаласкаць рот, але аднаго разу, нават

двух было мала. Ён усё выплёўваў з рота пясок. Потым махнуў рукою і праглынуў яго разам з вадою. Гэта было ўсё роўна што глытаць камяні.

Выпітая вада адразу выступіла потам. Запалёная скура — на спіне зверху данізу, на грудзях і на баках да самае паясніцы — балела так, быццам яе здзіралі палосамі.

Ён напіўся і з вінаватым выглядам паднёс кацялок жанчыне да рота. Яна схапіла яго зубамі і, не прапаласкаўшы рота, стала піць, стогнучы, як голуб. Тры разы каўтнула — і кацялок стаў пусты. Вочы яе глядзелі на мужчыну з-пад прыпухлых павекаў, упершыню яны выказвалі бязлітаснае асуджэнне. Апарожнены кацялок стаў лёгкі, нібыта папяровы.

Каб збавіцца ад непрыемнага адчування віны, мужчына спусціўся на ток, атрасаючы з сябе пясок. Можна, хоць твар працерці ёй мокрым ручніком? Ведама, гэта разумней, чым даваць ёй душыцца потам. Лічыцца, што ўзровень цывілізацыі прапарцыянальны ступені чысціні скуры. Калі ў чалавека ёсць душа, яна, безумоўна, пасяляецца ў скуры. Варта толькі падумаць пра вадку, як брудная скура адразу ўкрываецца дзесяткамі тысяч саскоў, гатовых яе ўсмактаць. Халодная і празрыстая, што лёд, мяккая, што пух, — выдатнае ёмішча душы... Яшчэ хвіліна — і скура на ўсім яго целе згніе і адваліцца.

Ён зірнуў у бак і раптам шалёна крыкнуў:

— Там пуста!.. Зусім пуста!

Ён засунуў у бак руку. Кончыкамі пальцаў дастаў да пяску, што асеў на дне. Пад скураю, якая смагла вады, заварушылася процьма тысячаджак.

— Сволачы, пра вадку забыліся!.. Можна, яны пазней збіраюцца прывезці?

Ён добра разумеў, што хоча гэтым супакоіць сябе. Пікап заўсёды канчае работу і вяртаецца ў вёску, як толькі развіднеецца. Задума гэтых нягоднікаў зразу-

мелая. Яны, відаць, надумаліся не даць вады і давесці яго да шаленства. І ён успомніў — вось гэтыя людзі, добра ведаючы, якая небяспека падкопваць пячаны абрыў знізу, нават не падумалі перасцерагчы яго. Ім і клопату няма пра тое, каб з ім чаго не здарылася. Яны, мабыць, напраўду не збіраюцца выпускаць адсюль жывога чалавека, які вельмі глыбока пранік у іх тайну, і калі ўжо сталі на гэтую дарогу, дык не сыдуць з яе да канца.

Мужчына прыпыніўся ў дзвярах і паглядзеў на неба. У чырвані, разлітай промнямі ранішняга сонца, ледзь пазнаваліся пушыстыя сарамлівыя воблакі. Неба не паказвала на дождж. З кожным выдыхам цела, здавалася, траціць ваду.

— Ды што ж яны надумаліся?! Хочуць забіць мяне, ці што?!

Жанчына і цяпер моўчкі калацілася. Можа, таму, што яна ўсё добра ведае. Карацей — хаўрусніца злачынства, якая прыкідваецца ахвяраю. Памучся!.. Твае пакуты — толькі справядлівая кара.

Але ўсе яе пакуты нічога не дадуць, калі пра іх не дазнаюцца тыя паганцы з вёскі. А гарантыі няма ніякай, што яны дазнаюцца. Мала таго, калі спатрэбіцца, яны, можа быць і такое, не задумваючыся, ахвяруюць і жанчынаю. Можа, таму яна і напалохалася гэтак. Звер надта позна зразумеў, што шчыліна, у якую ён палез, спадзеючыся ўцячы на волю, аказалася ўваходам у клетку... Рыба нарэшце здагадалася, што шкло ў акварыуме, у якое яна сюд-туд тыцкалася носам, — непераадольная перашкода... Ён другі раз астаўся ні з чым. І цяпер зброя ў іх у руках.

Але палохацца не трэба. Людзі, якія пацярпелі караблекрушэнне, гінуць не так ад голаду і смагі, як ад страху, што яды і вады не хопіць. Варта толькі падумаць, што прайграў, і ў тое ж імгненне пачынаецца паражэнне. З кончыка носа ўпала капля поту. Звар-

таць увагу на тое, колькі кубічных сантыметраў вільгаці страчана, — значыць, папасціся ворагу на вудачку. Трэба было б падумаць, колькі спатрэбіцца часу, каб выпарылася шклянка вады. Непатрэбныя хваляванні не падгоняць жа гэтую клячу — час.

— Можа, развязаць, га?

Жанчына недаверліва замерла, затаіўшы дыханне.

— Не хочаце — мне ўсё роўна... Калі хочаце — развяжу... Але з адною ўмоваю... Без дазволу рыдлёўкі ў рукі не браць... Ну як, абяцаеце?

— Вельмі прашу, ну, калі ласка! — стала жаласна прасіць жанчына, якая да гэтага цяроўная, як сучка, усё трывала. Гэта было нечакана, быццам парасон вывернула парывам ветру. — Што хочаце, абяцаю! Вельмі прашу, ну, калі ласка... калі ласка!..

Аборкі пакінулі чырвоныя рубцы, зверху зацягнутыя белаватаю плёўкаю. Лежачы ў тым самым становішчы, дагары, жанчына церла ступакі адзін аб адзін. Потым пачала пальцамі расціраць запяскі. Каб не стагнаць, яна сціснула зубы, на твары выступіў пот. Вось яна паволі перавярнулася і стала на карачкі: спачатку на калені, пасля на рукі. Нарэшце з цяжкасцю падняла галаву. Нейкі час гэтак яна і стаяла, крыху пагойдваючыся.

Мужчына ціха сядзеў на таку. Ён збіраў у роце сліну і глытаў. Пасля некалькіх глыткоў сліна зрабілася вязкая, што клей, і засела ў горле. Яму не хацелася спаць, але ад стомы ўсё расплывалася перад вачыма, як чарніла на вільготнай паперы, мільгалі нейкія мутныя плямы і лініі. Быццам загадкавы малянак. Ёсць жанчына... Ёсць пясок... Ёсць пусты бак з-пад вады... Ёсць жывёліна, якая зусім раскісла... Ёсць сонца... І недзе — дзе, ён і сам не ведае, — ёсць, ведама, і раён нізкага атмасфернага ціску, і лініі разрыву. З якога ж боку падступіцца да гэтага ўраўнення з мноствам неведомых?

Жанчына ўстала і паволі пайшла да дзвярэй.

— Куды ідзеш?!

Каб толькі адчапіцца, яна прамармытала нешта, чаго ён не разабраў. Ён зразумеў, чаму ўвесь гэты час ёй было блага. За сцяною адразу пачулася, як яна ціха мочыцца. І раптам усё здалося яму да жаху нікчэмным.

19

Гэта вельмі правільна: час не пачынае раптам ляцець галопам, як конь. Але і не валачэцца паволі, як калымага. Паступова ранішняя спякота дасягнула свайго найвышэйшага пункта; яна давяла да кіпення вочы і мозг, распавіла вантробы, падпаліла лёгкія.

Пясок, уабраўшы вільгаць, выпарае яе ў атмасферу... Дзякуючы пераламленню святла, ён блішчыць, як мокры асфальт... Але на самай справе, гэтая, без ніякіх дамешкаў, адна восьмая міліметра, сушэйшая за падпражаную на патэльні муку.

І вось першы пясчаны абвал... Звыклы гук, без якога не пачынаецца ніводзін дзень, але мужчына міжвольна пераглянуўся з жанчынаю. Адзін дзень пяску не адграбалі — што з гэтага будзе?.. Нічога асаблівага, падумаў ён, ды ўсё ж затрывожыўся. Жанчына, апусціўшы вочы, маўчыць. Усім сваім выглядам паказвае — трывожся сам колькі хочаш. Ну, калі гэтак, — прападзі яно ўсё прападам, не стане ён у яе распытвацца. Пясчаны ручай, які звузіўся быў да тоненькае ніткі, зноў разросся, ператварыўшыся ў абі¹, і, зрабіўшы гэтак некалькі разоў, нарэшце знік.

Увогуле, нічога страшнага. Ён з палёгкаю ўздыхнуў. Раптам у шчацэ пачалася пульсацыя і стала пя-

---

¹ А б і — жаночы пояс, кавалак матэры шырынёю 30—40 см.

чы. Танная гарэлка, пра якую да гэтага ён стараўся не ўспамінаць, стала раптам неадольна вабіць да сябе, быццам свяцільнік у цемры. Што б там ні было, а горла прамачыць не шкодзіць. А не дык уся кроў з цела выпарыцца. Ён добра разумеў, што гэты высеў дасць пакуты і ён раскаецца, але болей не мог працівіцца жаданню. Адкаркаваў бутэльку і стаў піць проста з рыльца. Ды язык усё яшчэ аставаўся верным вартавым сабакам — стаў кідацца, напалохаўшыся нечаканага ўварвання. І захлынуўся. Нібыта ад лішняга кіслароду. Чалавек не спыніўся перад спакусаю глынуць трэці раз. П'е ў гонар нечага страшнага...

Давялося і жанчыне прапанаваць. Але яна, ведама, наадрэз адмовілася. І з такім выглядам, быццам ёй атруту прапануюць выпіць. Як ён ні баяўся, алкаголь, трапіўшы ў страўнік, адразу, як шарык пінг-понга, падскочыў да галавы і загудзеў у вушах, быццам аса. Скура робіцца цвёрдая, як на свінні. Кроў распадаецца!.. Кроў выпараецца!

— Трэба нешта рабіць! Самой, напэўна, таксама не соладка? Вяроўкі я ж развязаў — рабі цяпер што-небудзь!..

— Добра... Але калі я не папрашу прывезці вады каго-небудзь з вёскі...

— А хіба гэтага нельга зрабіць?!

— Толькі калі працаваць пачнём, тады...

— Мне не да жартаў!.. Ну скажы... Хіба ёсць у каго-небудзь такое права?

Жанчына апусціла вочы і сціснула губы. Ну што ты будзеш рабіць? Лапик неба, што віднеўся ў самым версе дзвярэй, з ярка-блакітнага ператварыўся ў бліскуча-белаваты, як марская ракавіна ўсярэдзіне. Дапусцім, абавязак — гэта чалавечы пашпарт, але чаму ён павінен візаваць яго ў гэтых тыпаў!.. Чалавечы жыццё — не раскіданыя абрыўкі паперы... Яно — загорнуты, старанна збрашураваны дзённік... Аднае пер-

шае старонкі на адзін экзэмпляр даволі... І няма патрэбы выконваць свой абавязак на тых старонках, якія не будуць мець прадаўжэння... Калі кожны раз ратаваць блізкіх, што паміраюць ад голаду, ні на што другое часу не астанецца... Ліха на яго, гэтак хочацца піць!.. А колькі памірае ад смагі, — калі б яму трэба было хаваць усіх памерлых, дык колькі б целаў ён ні меў, іх усё роўна не хапіла б.

Пачаўся новы абвал.

Жанчына паднялася і ўзяла венік, што стаяў пры сцяне.

— Не надумайся працаваць! Абяцала ж, здаецца?

— Не, з коўдры...

— З коўдры?

— Калі вы крышку не паспіце...

— Захачу спаць — сам зраблю ўсё, што трэба!

Нечаканы штуршок, быццам скаланулася зямля, страсянуў хату. На імгненне вочы, як дымам, затуманіла пяском, што пасыпаўся з столі. Вось нарэшце вынік таго, што пяску не адграбалі. Не маючы сцёку, ён прарваўся ўніз. Бэлькі і слупы ў хаце, стрымліваючы націск, жаласна застагналі ўсімі суставамі. Але жанчына, пільна ўгледзеўшыся на вяршнік у дзвярах, не выказала асаблівае трывогі. Напэўна, таму, што ціск адчуў пакуль што толькі падмурак.

— Сволачы, паганцы... Колькі ж можна?.. Ім, відаць, усё роўна...

Сэрца трапечацца... Яму не цярпіцца ўцячы, як напалоханаму зайчыку... Не маючы сілы ўседзець у сваёй норцы, яно гатова схавацца дзе хочаш — у роце, у вушах, у кішках. Сліна стала яшчэ гусцейшая. Але ў горле не вельмі перасохла. Мабыць, таму, што выпіў гарэлкі і трохі ап'янеў. Але як толькі алкаголь выветрыцца, яно пачне гарэць агнём. І агонь спаляліць яго.

— Зрабілі такое... і радуюцца... Бо і мышыных

мазгоў у іх няма... Ну што яны будуць рабіць, калі я тут здохну?!

Жанчына падняла галаву, збіраючыся нешта сказаць, але зноў прамаўчала. Падумала, мабыць, што адказваць няма карысці. Гэта яе маўчанне нібыта пацвярджала, што гаворкі нічога не даюць, што адказ можа быць толькі благі. Хай сабе... калі канец усё роўна адзін, дык чаму б яму не паспрабаваць усё, што толькі можна?!

Мужчына яшчэ раз каўтнуў з бутэлькі і, падбадзёрыўшыся, выскачыў на двор. У вочы разануў струмень расплаўленага сонца, ён пахіснуўся. У слядах, пакінутых нагамі, адразу закружыліся віры пяску. Вунь там кінуўся ён уночы на жанчыну і звязаў яе. Недзе там павінна быць засыпана і рыдлёўка. Абвал нібыта прыпыніўся, але з абрыву, павернутага да мора, няспынна сыпаўся пясок. Часамі, з-за ветру, ці што, гэты ручай адрываўся ад сцяны і, быццам кавалак палатна, матляўся ў паветры. Асцерагаючыся, каб не выклікаць новае лавіны, ён стаў паволі наском чаравіка мацаць у пяску.

Нядаўна быў абвал, значыць, шукаць, пэўна, трэба глыбей, аднак нага нідзе не намацвала цвёрдага. Простыя промні сонца пяклі нясцерпна. Сціснутыя да кропкі зрэнкі... Страўнік дрыжыць, як медуза... Востры боль скоўвае лоб... Нельга болей траціць ні кроплі поту... Гэта мяжа. Але дзе дзелася мая рыдлёўка?.. Помню, трымаў я яе ў руках, збіраючыся выкарыстаць як зброю... Ну, значыць, яе засыпала недзе там... Ён стаў аглядаць дно ў яме і адразу ўбачыў у адной мясціне гурбачок пяску накшталт рыдлёўкі.

Мужчына хацеў быў сплюнуць, але адразу перапыніў сябе. Усё, што мае хоць кроплю вільгаці, трэба трымаць у арганізме. Між зубамі і губамі ён пастараўся аддзяліць пясок ад сліны і толькі тое, што наліпла на зубах, счысціў пальцам.

У кутку ў пакоі жанчына, павярнуўшыся тварам да сцяны, корпалася ў сваім кіманю. Мусіць, паслабіла пояс і вытрасала адтуль пясок. Мужчына ўзяў рыдлёўку пасярэдзіне за тронак і падняў яе ўпоравень з плячом. І толькі нацэліўся вастрём у сцяну каля дзвярэй знадворку... У яго за спіною пачуўся жаночы крык. Ён стукнуў з усяе сілы. Рыдлёўка прабіла драўляную сцяну, як сырую вафлю. Вышараваная знадворку пяском, сцяна глядзелася як новая, але на самай справе амаль зусім згніла.

— Што вы робіце?

— Паламлю яе на кавалкі, і ў мяне будзе матэрыял на лескі.

Выбраў другую мясціну і паспрабаваў яшчэ раз. Тое самае. Відаць, жанчына праўду казала, што пясок гноіць дрэва. Калі гніе нават гэтая сцяна, на сонечным баку, дык можна сабе ўявіць, якія астатнія. Як толькі гэтая разваліна яшчэ стаіць... Скрывілася, быццам адзін бок у яе паралізаваны... Можна, самым апошнім часам, калі сталі будаваць дамы з паперы і пластыку, і ёсць канструкцыі, якія трымаюцца невядома як...

— Ну што ж, калі дошкі не гадзяцца, паспрабуем бэлькі.

— Няможна! Не чапайце, калі ласка!

— Чаго бедаваць, пясок яе ўсё роўна вось-вось раздушыць.

Не звяртаючы на яе ўвагі, ён размахнуўся, каб стукнуць па бярвяне, але жанчына з крыкам кінулася наперад і павісла ў яго на руцэ. Ён вырваў локаць і крутнуўся, каб скінуць яе. Але, мабыць, не разлічыў, бо паваліўся сам. Адразу ж ускочыў і накінуўся на яе, але яна з усяе сілы ўчапілася за рыдлёўку. Што такое... Сілаю адолець яна яго не павінна... Яны некалькі разоў перакаціліся на таку, і ў той кароткі момант, калі яму ўжо здавалася, што ён яе адужаў і прыціснуў да току, жанчына, арудуючы рыдлёўкаю,

як шчытом, лёгка скінула яго з сябе. Што ты будзеш рабіць!.. Напэўна, праз тое, што гарэлкі выпіў... І, ужо не лічачыся з тым, што яго праціўнік — жанчына, ён з усяе сілы стукнуў сагнутым каленам ёй у жывот.

Жанчына закрычала і адразу абмякла. Не трацячы ні хвіліны, ён ускочыў на яе і прыціснуў зверху. Грудзі ў яе агаліліся, і рукі мужчыны слізгаліся па спацелым голым целе.

Раптам яны замерлі, як бывае ў кіно, калі сапсуецца кінапраектар. Яшчэ хвіліна — і бойка за рыдлёўку магла перакінуцца ў нешта зусім іншае. Але тут яна раптам сказала хрыпла:

— А вось гарадскія жанчыны ўсе прыгожыя, праўда?

— Гарадскія жанчыны?..— Ён раптам сумеўся... І патух... Небяспека як быццам мінула... Ён нават не мог падумаць, што меладрама можа быць і тут, у гэтым пяску. Але, відаць, няма такое жанчыны, якая, нават растульваючы калені, не была б перакананая, што мужчына ацэніць яе з годнасцю, толькі калі будзе разыграна меладрама. Гэта чуллiвая і наіўная ілюзія якраз і робіць жанчыну ахвяраю аднабаковага духоўнага гвалту... Наіўнасць жанчыны ператварае мужчыну ў яе ворага.

20

Лубяны, быццам накрухмалены, твар, дыханне, якое вырываецца з хуткасцю урагана, сліна на смак — як палены цукар... Жахлівая затрата энергіі. Потам выйшла не меней за шклянку вільгаці. Жанчына паволі паднялася, апусціўшы галаву. Яе засыпаны пяском твар быў упоравень з яго вачыма. Нечакана яна высмаркалася і выцерла руку пяском. Потым нахілілася, і шаравары саслізнулі ўніз.

Мужчына з раздражненнем адвёў вочы. Хоць сказаць «з раздражненнем» было б не зусім правільна. На языку асталася нейкае дзіўнае адчуванне, але не смага — другое...

Ён невыразна адчуваў, што ёсць два віды полавай цягі. Напрыклад, людзі, накштальт «Стужкі Мёбіуса», заляцаючыся да дзяўчыны, пачынаюць звычайна з лекцый пра яду і смак. Калі ўзяць галоднага чалавека, разважаюць яны, ён разумее толькі яду наогул, яму ўсё на адзін смак — і ялавічына з Кубэ, і хірасімскія вустрыцы... Але варта яму наесціся, як ён пачынае адрозніваць смак яды... Тое самае і ў полавай цязе: ёсць полавая цяга ўвогуле, і ўжо потым узнікае полавая цяга ў прыватнасці... Секс таксама нельга разглядаць увогуле. Усё залежыць ад месца і часу: іншы раз патрэбны вітаміны, у другіх выпадках — вугор з рысам. Гэта была дасканалая, глыбока прадуманая тэорыя, але, як ні шкада, пакуль не знайшлося ніводнае дзяўчыны, якая б аддалася яму, каб адчуць, паводле гэтай тэорыі, полаваю цягу ўвогуле або ў прыватнасці. І зусім натуральна. Ні мужчыну, ні жанчыну нельга забавіць з дапамогаю аднае тэорыі. Дый гэты да дурнаты шчыры «Мёбіус» добра ўсё разумеў, і толькі таму, што яму быў агідны духоўны гвалт, ён прадаўжаў званіць пад дзвярыма пустых хат.

Ён і сам не быў, ведама, такі рамантычны, каб марыць пра чыстыя полавыя адносіны. Яны магчымыя, толькі калі ўжо стаіш адною нагою ў магіле... Бамбук, які пачынае сохнуць, спяшаецца даць плады... Мышы, якія паміраюць ад голаду, у час міграцыі нястрымна спароўваюцца... Хворыя на сухоты ўсе, як адзін, маюць павышаную ўзбудлівасць. Кароль ці правіцель, які жыве ў вежы і здольны толькі на тое, каб спускацца па лесках, усяго сябе аддае будаўніцтву гарэма...

Але, на шчасце, чалавек не заўсёды знаходзіцца

пад пагрозаю смерці. Чалавек, якому не трэба зведваць страху перад зімою, змог вызваліцца і ад сезонных перыядаў кахання. Але калі канчаецца барацьба, зброя ператвараецца ў цяжар. Прышоў той, каго называюць парадкам, і, замест прыроды, ён даў чалавеку права кантраляваць іклы, кіпцюры і пол. І полавяы адносіны сталі падобныя да сезоннага білета на прыгарадны цягнік: пры кожнай паездцы абавязкова кампасціраваць. Ды яшчэ трэба пераканацца, што білет не падроблены. І гэта праверка дакладна адпавядае грувасткасці вызначанага парадку. Яна надзвычай цяжкая. Самыя розныя дакументы: кантракты, ліцэнзіі, пасведчанне асобы, пропуск, пасведчанне на зацверджанне звання, дакумент рэгістрацыі, членскі білет, дакументы на ўзнагароды, вэксалі, пазыковыя абавязацельствы, страхавы поліс, дэкларацыя прыбыткаў, віткі і нават радаслоўная,— увогуле, трэба мабілізаваць усе паперкі, якія толькі могуць прыйсці ў галаву.

Праз гэта полавяы адносіны апынаюцца ў магіле пад кучаю дакументаў, як лічынка матылька-мяшочніка. Ды яшчэ б нічога, калі б на гэтым усё канчалася. А можа, паперкі патрэбны і далей?.. Ці не забыліся яшчэ якія-небудзь?.. І мужчыну і жанчыну грызуць сумныя падазрэнні, што процілеглы бок не вельмі дбайна збіраў дакументы... І вось, каб паказаць сваю сумленнасць, яны выдумляюць усё новыя і новыя... І ніхто не ведае, дзе ж ён, гэты апошні дакумент... І няма канца гэтым дакументам...

(Тая жанчына вінаваціла мяне, што я залішне прыдзірлівы. Але я не чапляюся, так яно і ёсць!)

— Ды хіба не такія абавязкі кахання?

— Ні ў якім разе! Каханне — гэта тое, што астаецца, калі метадам выключэння адкідаюцца забароны. Калі не верыць у гэта, значыць, ні ў што не верыць.

Было б, ведама, неразумна даходзіць да таго, каб цярпець брыдкія штукі: прымацоўваць да ўсяго, што звязана з полам, наклейкі, нібыта гэта гасцінец. Будзем кожнае раніцы старанна разгладжваць каханне прасам... Трохі паношанае, яно робіцца старое... А разгладзіш складкі — і яно зноў як новае... І як толькі яно становіцца новае — адразу пачынае старэць... Хіба хто-небудзь абавязаны слухаць падобныя непрыстойнасці?

Безумоўна, калі б парадак гарантаваў жыццё таму, хто яго падтрымлівае, дык яшчэ быў бы сэнс ісці на ўступкі. Але на самай справе як? Шыпы смерці падаюць з нябёсаў. Дый на зямлі відам смерці няма ліку. Тое самае пачынае трывожна адчувацца ў полавым жыцці. Нібыта ў руках — фіктыўны вэксаль. Вось тады і пачынаецца падробка сезоннага білета — калі адзін не задаволены. Ну што ж, гэта дзелавы падыход. Або, як непазбежнае зло, прызнаецца патрэба духоўнага гвалту. Без гэтага не было б амаль ніводнага шлюбу. Прыкладна гэтак робяць і тыя, хто прапаведуе свабоднае каханне. Яны толькі, знайшоўшы зручную прычыну, да канца рацыяналізуюць узамны гвалт. Калі прыняць гэта як належнае, дык у ім, відаць, можна знайсці пэўнае задавальненне. Але свабода з няспыннаю трывогаю, што кепска завешаныя фіранкі, прыводзіць толькі да псіхічнага расстройства.

Жанчына, здавалася, тонка адчувала пачуцці, якія валодалі мужчынам. Яна нібыта перадумала завязваць шнурок, на якім трымаліся шаравары. Канец шнурка вісеў у яе між пальцамі. Сваімі трусінымі вачыма яна паглядзела на мужчыну. Вочы яе былі падобныя на трусіныя не толькі з-за пачырванелых паветаў. Мужчына адказаў ёй паглядам, у якім спыніў-

ся час. Вакол жанчыны разыходзіўся рэзкі пах: так пахне, калі вараць жылістае мяса.

Прытрымліваючы рукамі шаравары, яна прайшла міма мужчыны, зайшла ў пакой і стала здымаць шаравары. І так проста, натуральна, быццам прадаўжала рабіць тое, што пачала раней. А гэта ж і ёсць сапраўдная жанчына, мільганула ў яго ў галаве. І ён адважыўся. Боўдзіла, памарудзіш яшчэ крыху — і ўсё прапала. Ён таксама хутка расшпіліў рэмень.

Яшчэ ўчора ён палічыў бы, напэўна, што гэта чарговы спектакль, які наладжвае жанчына, — як і тая ямачка на шчацэ, і той сарамлівы смех. А можа, гэтак яно і ёсць? Але яму не хацелася так думаць. Час, калі ён мог выкарыстоўваць яе як прадмет гандлю, ужо прайшоў... Цяпер вырашыць усё можа толькі сіла... У яго былі ўсе падставы думаць, што ад гандлю трэба адмовіцца, што іх адносіны будуць будавацца на ўзаемным даверы...

Прысеўшы на адно калена, жанчына скручаным ручніком змятала пясок з шыі. Нечакана сарвалася яшчэ адна лавіна. Хата здрыганулася і заскрыпела. Прыкрая перашкода!.. Галаву жанчыне абсыпала белая пудра. Пясок плаваў у паветры, быццам туман. Плечы і рукі таксама ўкрыліся тонкім слоём пяску. Абняўшыся, яны чакалі, калі кончыцца абвал.

Наліплы пясок змочваўся потам, а зверху сыпаўся яшчэ і яшчэ... Плечы ў жанчыны дрыжалі, мужчына таксама распаліўся — вось-вось закіпіць... І ўсё ж незразумела, чаму яго з такою сілаю вабяць да сябе яе сцёгны?.. Гэтак, што ён гатовы выцягваць з сябе нерв за нервам і абвіваць вакол яе сцёгнаў... Гэта нагадала пражэрліваць драпежнага зверу. Ён увесь быў наліты сілаю, быццам скручаная спружына... З тою ні разу ён такога не адчуваў...

Абвал спыніўся. Мужчына, быццам гэтага толькі і чакаў, пачаў памагаць жанчыне змятаць пясок з це-

ла. Яна хрыпла смяялася. Ад грудзей да падпах, а адтуль да сцёгнаў — рукі ў мужчыны становіліся ўсё болей настойлівыя. Жанчына з сілаю ўпілася пальцамі яму ў шыю; часам яна ціха войкала.

Калі ён кончыў, настала жанчыніна чарга счышчаць пясок з яго. Ён прыплюшчыў вочы і чакаў, перабіраючы яе валасы. Яны былі густыя і цвёрдыя.

Сутарга... Паўтараецца тое самае... Яна заўсёды прыходзіць, калі ён, аддаўшыся марам пра нешта, займаецца іншаю справаю: есць, ходзіць, спіць, ікае, крычыць, злучаецца з жанчынаю...

21

Мабыць, задрамаў ён ненадоўга, неспакойна варочаючыся, увесь у поце і слізі, якая нагадвала прагорклы рыбін тлушч. Ён бачыў сон. Яму снілася разбітая шклянка, доўгі калідор, у якім раз'ехалася падлога, прыбіральня з унітазам, даверху поўным спаражненняў, ванна, якую ён ніяк не мог знайсці, хоць шум вады ўвесь час быў чуцён. Нейкі мужчына прабег з пляшкаю. Ён папрасіў глыточак вады, але той злосна паглядзеў на яго і, як конік, паскакаў.

Мужчына прачнуўся. Нешта клейкае і гарачае пякло язык. З двайною сілаю вярнулася смага... Піць!.. Іскрыстая крышталёвая вада... Серабрыстыя пухіркы паветра, што падымаюцца з дна шклянкі... А сам ён — водаправодная труба ў занябаным, разваленым доме, запыленая, аблытаная павуцінаю, якая затхнула, як выкінутая з вады рыба...

Ён устаў. Рукі і ногі цяжкія, як гумовыя падушкі, поўныя вады... Ён падняў з току кацялок, перакуліў яго над ротам. Секунд праз трыццаць на кончык языка ўпала дзве-тры кроплі. Але язык усмактаў іх, як прамакатка. А горла, якое так чакала гэтых кро-

пель, канвульсіўна сціскалася, стараючыся праглынуць іх.

Шукаючы вады, мужчына перагледзеў каля ўмывальніка ўсё, што траплялася пад руку. Сярод усіх хімічных злучэнняў вада самае простае. Нельга не знайсці яе, як нельга не знайсці дзесяціенавай манеты, якая закінулася ў сталае ў шуфлядзе. Ага, запахла вадою. Напраўду, пахне вадою. Мужчына згроб з дна ў баку вільготны пясок і напхаў яго ў рот. Стала млосна. Ён нагнуўся, жывот сціснула спазма. Яго вырвала жоўцю, пацяклі слёзы.

Боль галавы быццам свінцовым лістом прыдушыў вочы... Фізічная блізкасць, урэшце, толькі скараціла дарогу да гібелі. Раптам мужчына, стаўшы на карачкі, пачаў, як сабака, разграбаць пясок на таку. Выграбшы яму да локця, ён убачыў, што пясок стаў цёмны і сыры. Апусціўшы туды галаву, прыціснуўся да яго гарачым ілбом і стаў глыбока ўдыхаць пах пяску. Калі доўга падыхаць гэтак, дык у страўніку кісларод і вадарод абавязкова злучацца.

— Ліха на яго, рукі такія брудныя! — Ён учапіўся пазногцямі ў далонь і павярнуўся да жанчыны. — Ну што рабіць?! Вады праўда болей нідзе няма?!

Нацягнуўшы на ногі кімано і скурчыўшыся, жанчына прашаптала:

— Няма, зусім няма...

— Няма? Дык што, з гэтым «няма» ты так і збіраешся аставацца?! Тут і ногі выцягнуць нядоўга... Г... сабачае! Хутчэй дастань дзе хочаш!.. Прашу цябе... Чуеш? Я пакуль кажу «прашу».

— Але варта нам толькі пачаць работу, і адразу...

— Добра, здаюся!.. Нікуды не дзенешся, здаюся!.. Не хачу стаць вяленым селядцом... Гэтак здыхаць — ні за што. Гэта ж капітуляцыя не ад шчырага сэрца. Каб здабыць вады, можна нават малпаю танец выканаць — хай глядзяць. Здаюся, напраўду... Але чакаць

таго часу, калі звычайна прывозяць ваду, — не ўжо, дзякуй... Па-першае, такія высушаныя мы і працаваць не зможам. Праўда? Любым спосабам неадкладна звяжыся з імі... У самой, напэўна, таксама ў роце перасохла?

— Калі пачнём працаваць, яны адразу дазнаюцца... Заўсёды хто-небудзь з пажарнае вышкі глядзіць у бінокль.

— Пажарная вышка?

Не жалезныя вароты, не глухія сцены, а маленькае вочка ў дзвярах у камеры — вось што найболей напамінае чалавеку пра няволю. Мужчына, сціснуўшыся, стаў азіраць у думках наваколле. На даляглядзе — неба і пясок, болей нічога... Няма там ніякае пажарнае вышкі. А калі яе не відаць адсюль, дык наўрад ці бачаць нас адтуль...

— Калі пагледзіце ад тае сцяны абрыву, адразу ўсё зразумеце...

Мужчына нагнуўся і падняў рыдлёўку. Думаць цяпер пра сваю годнасць — усё роўна што старанна працаваць выкачаную ў гразі рубашку. Ён выскачыў на двор, быццам за ім нехта гнаўся.

Пясок гарэў, як пустая патэльня на агні. Ад спякоты перацяло дыханне. Паветра пахла мылам. Але трэба ісці наперад. Толькі так можна наблізіцца да вады. Калі ён спыніўся перад абрывам, павернутым да мора, і паглядзеў угору, дык напраўду ўбачыў макаўку чорнае вышкі, велічынёю з кончык мезенца. А малюсенькі выступ наверх, можа, назіральнік. Ужо, напэўна, заўважыў. Ён нябось з нецярпеннем чакаў гэтага моманту.

Мужчына павярнуўся да чорнага выступу і, падняўшы рыдлёўку, энергічна памахаў ёю. Ён стараўся трымаць яе пад такім вуглом, каб назіральнік заўважыў бляск выгладжанага ляза... У вачах разліваецца

гарачая ртуць... Што там робіць гэтая жанчына? Магла б прыйсці памагчы...

Раптам упаў цень, быццам вільготная хустка: воблака, не большае за апалы лісток, якое вецер гнаў на краі неба. Ліха на яго, пайшоў бы дождж, не давялося б рабіць гэтага... Эх, выставіў бы абедзве рукі, а яны поўныя вады... Ручаі вады на шыбах... Струмені вады б'юць з жолаба... Пырскі дажджу дымяцца на асфальце...

Сніцца яму — ці прывід ператварыўся ў рэальнасць, — нечакана вакол яго ўзнік шум і рух. Калі ён апамятаўся, дык убачыў, што стаіць у сярэдзіне пясчанае лавіны. Ён кінуўся да хаты і прытуліўся да сцяны. Косці сталі мяккія, як у кансерваванае рыбы. Смага стукала ўжо недзе ў скронях. І драбочкі яе рассыпаліся на паверхні свядомасці цёмнымі плямамі. Выцягнуўшы ўперад падбародак, паклаўшы рукі на жывот, ён змагаўся з ірвотаю.

Пачуўся жанчынін голас. Павярнуўшыся да абрыву, яна нешта крычала. Мужчына ледзь падняў цяжкія павекі і паглядзеў у яе бок. Той самы дзед, што прывёў яго сюды, асцярожна апускаў на вяроўцы вядро. Вада!.. Прынеслі нарэшце!.. Вядро нахілілася, і на пясчаным схіле асталася мокрая пляма. Сапраўдная, самая сапраўдная вада!.. Мужчына закрычаў і кінуўся да вядра.

Калі вядро апусцілася так, што можна было дастаць яго, ён адпхінуў жанчыну і, расставіўшы ногі, стаў асцярожна, дзвюма рукамі, прытрымліваць яго. Ён адвязаў вяроўку і — увесь нецяярпенне — нагнуўся над вядром, і ўсё цела яго ператварылася ў помпу. Ён падымаў галаву, перадыхаў і зноў прыпадаў да вядра. Калі ён трэці раз адарваўся ад вядра, у яго з носа і губ лілася вада, ён задыхаўся. У яго падагнуліся калені, вочы заплюшчыліся. Цяпер была жанчыніна чарга. Яна яму не паддалася: з шумам, быц-

цам цела яе — гумовы поршань, за імгненне яна выпіла паўвядра.

Узяўшы вядро, жанчына вярнулася ў хату, а дзед стаў выцягваць вяроўку. Ды тут мужчына павіс на ёй і пачаў жаласна:

— Пачакайце! Я хачу, каб вы мяне выслухалі. Толькі выслухалі. Прашу вас, пачакайце!

Дзед не працівіўся, спыніўся. Ён збянтэжыўся і замаргаў вачыма, але выраз твару ў яго амаль не змяніўся.

— Раз вы прынеслі ваду, я зраблю тое, што павінен зрабіць. Я гэта абяцаю і хачу, каб вы мяне выслухалі. Вы моцна памыляецеся... Я школьны настаўнік... У мяне ёсць сябры, ёсць прафсаюз, педагогічны савет і Асацыяцыя бацькоў і педагогаў, і ўсе чакаюць мяне... Што ж, вы думаеце, грамадскасць будзе маўчаць пра маё знікненне?

Дзед правёў кончыкам языка па верхняй губе і абьякава ўсміхнуўся. Не, мабыць, гэта і не была ўсмешка — проста ён прыжмурыў вочы, каб у іх не папаў пясок, які нёсся разам з ветрам. Але ад растрывожанага мужчыны не схавалася б нават маршчынка.

— Што? У чым справа?.. Хіба вы не разумееце, што вы на мяжы злачынства?

— Злачынства? Прайшло ўжо дзесяць дзён з таго часу, а паліцыя маўчыць... — Дзед гаварыў мерна, слова за словам. — А калі цэлых дзесяць дзён маўчыць, дык што ўжо там...

— Не дзесяць дзён, тыдзень!

Дзед не адказаў. Папраўдзе, такая размова нічога цяпер не дасць... Мужчына патушыў узрушэнне і стараўся гаварыць далей спакойным голасам:

— Хай сабе, гэта не так важна... Лепей, можа, вы спусціцеся сюды і мы з вамі сядзем спакойна і пагаворым? Я вам нічога не зраблю. Ды калі б і хацеў

што-небудзь зрабіць, усё роўна не змог бы. Проці вас я слабы. Абяцаю.

Дзед маўчаў. Мужчына задыхаў часцей.

— Я ж разумею, як важна вёсцы адграбаць пясок. Што ні кажы — пытанне жыцця... Вельмі вострае пытанне... Добра разумею... Калі б мяне не прымушалі сілаю, можа, я сам, па добрай волі, астаўся б тут... Клянуся вам! Варта ўбачыць, якое тут жыццё,— і кожны з простаі чалавечнасці захоча вам памагчы. Але хіба тое, што я раблю, можа лічыцца сапраўднаю дапамогаю?.. Сумняваюся... Чаму вы не падумаеце пра якія-небудзь іншыя, болей прымальныя спосабы супрацоўніцтва?.. Людзей трэба расстаўляць разумна... Самае добрае жаданне памагчы будзе зламана, калі чалавеку не знойдзецца правільнага месца... Праўду кажу?.. Хіба нельга было знайсці лепшага спосабу выкарыстаць мяне, не ідучы на такую рызыку?

Дзед з такім выглядам, што не зразумееш, слухае ён ці не, павярнуў галаву і махнуў рукою, быццам адганяў кацяня, якое дужа разгулялася. А можа, баіцца на вачах у назіральніка з вышкі весці тут размовы?

— Згадзіцеся... Адграбаць пясок справа сапраўды важная... Але гэта сродак, а не мэта... Мэта — гэта папярэдзіць страшную небяспеку... Праўда ж? На шчасце, я даволі доўга даследаваў пясок. Я глыбока цікавіўся гэтым пытаннем. Таму я і прыехаў у такую мясціну. Што ні кажы, а пясок у нашы дні вабіць чалавека... Можна з поспехам гэта выкарыстаць... Пераварыць тутэйшыя мясціны ў турыцкі раён... Выкарыстаць пясок, ідучы за ім, а не працівачыся яму... Карацей кажучы, паспрабуйце думаць інакш...

Дзед падняў вочы і сказаў абыякава:

— Які там турыцкі раён, калі тут няма гарачых крыніц... Дый усе ведаюць, што на турызме нажываюцца адны гандляры і наезджыя...

Мужчына пачуў у яго словах насмешку, і тут ён

успомніў жанчынін расказ пра паштовачніка, якога напаткаў такі самы лёс, і пра тое, як ён захварэў і памёр.

— Ведама, тое, што я сказаў,— гэта толькі да прыкладу... Ці думалі вы пра спецыяльныя сельскагаспадарчыя культуры, якія адпавядалі б уласцівым пяску?.. Увогуле, няма ніякай патрэбы гэтак моцна трымацца за даўнейшы лад жыцця...

— Мы тут усяляк прыкідвалі. Спрабуем садзіць і земляныя арэхі, і расліны, карань у якіх цыбулінаю... Паглядзелі б, як тут цюльпаны растуць...

— А як вядуцца работы па ахове ад пяску?.. Спраўдныя работы па ахове ад пяску... Адзін мой таварыш працуе карэспандэнтам... З дапамогаю газеты ўдасца падняць грамадскую думку. У гэтым няма нічога немагчымага.

— Колькі б гэта ваша грамадская думка ні шкадавала нас, яна нічога не вартая, калі мы не атрымаем грашовае дапамогі.

— Вось я і прапаную пачаць кампанію за атрыманне такіх субсідый.

— Пяскі, што гоніць вецер, улады не лічаць стыхійным няшчасцем і страт нам не пакрываюць.

— Трэба іх прымусіць!

— Ды хіба ў нашай жабрацкай прэфектуры можна чаго-небудзь дамагчыся... А калі спадзявацца на ўлады, дык пакуль яны там будуць лічыць ды прыкідваць, нас якраз пясок і накрыве...

— Але ж у мяне, у мяне ж ёсць сваё месца! — закрычаў мужчына на ўсю сілу сваіх лёгкіх.— Вось вы, хіба вы не бацькі сваім дзецям? Вы не можаце не разумець, што такое абавязак настаўніка!

У гэты самы момант дзед тузануў вярхоўку ўверх. Заспеты знянацку, мужчына выпусціў яе. Што ж гэта такое?.. Няўжо дзед прыкідваўся, што слухае яго, толькі каб уллучыць момант і вырваць у яго з рук

вяроўку?.. У разгубленасці ён вадзіў у паветры выцягнутымі рукамі.

— Вы вар'яты... Вы ненармальныя... Нават малпа, калі яе навучыць, зможа адграбаць пясок... Я здольны на большае... А чалавек абавязаны цалкам выкарыстаць свае магчымасці...

— Угу...— кінуў дзед абыякава, паказваючы ўсім сваім выглядам, што яму надакучыла гэта балбатня.— Ну добра, выбачайце, калі што не так. Усё, што мы можам, зробім дзеля вас...

— Пачакайце! Я ж сур'ёзна! Гэй, пачакайце, калі ласка!.. Пашкадуеце! Вы ж яшчэ нічога не зразумелі!.. Прашу... Ну пачакайце!..

Але дзед нават ні разу не аглянуўся. Згорбіўшыся, быццам нёс на плячах цяжкую паклажу, ён устаў і пайшоў. Праз тры крокі зніклі яго плечы, а пасля чацвёртага ён зусім прапаў з вачэй.

Знямоглы мужчына прыпёрся да сцяны. Рукі і галаву ён акунуў у пясок. І пясок пасыпаўся за каўнер, распіраў рубашку. І раптам густы пот выступіў на шыі, твары, між ног. З яго выйшла ўся толькі што выпітая вада. Злучыўшыся, пот і пясок утварылі нешта накшталт гарчычніка, шчытна прыліпла да скуры. Скура распухла і стала падобная на гумовы плашч.

Жанчына ўжо ўзялася за працу. Мужчына раптам западозрыў, што яна выпіла рэшту вады. У паніцы ён кінуўся ў хату.

Вада стаяла нечапаная. Адным духам каўтнуў ён тры-чатыры разы і зноў здзівіўся са смаку гэтага празрыстага мінералу. Ён не мог схаваць трывогі. Да вечара яму гэтым не пратрымацца. А на гатаванне яды, ведама, не хопіць. Дакладна гэтыя тыпы разлічылі. Страх перад смагаю — гэта лейцы, на якіх яны збіраюцца вадзіць яго, як захочуць.

Насунуўшы на самыя вочы вялікі саламяны капя-

люш, ён выскачыў на двор, быццам за ім гналіся. Яго думкі і развагі перад постаццю смагі ператварыліся ў мізэрныя сняжынкi, што ўпалі на гарачы лоб. Калі дзесяць шклянак — прыкры сіроп, дык адна шклянка — напэўна, бізун.

— Ну дзе яна там, гэта рыдлёўка?

Жанчына паказала на павець і, стомлена ўсмінуўшыся, выцерла рукавом пот з ілба. Хоць была яна ўся знявечаная, але ні на хвіліну не забылася, дзе стаяць інструменты. Гэта звыклы лад мыслення, натуральна набыты чалавекам, што жыве ў пяску.

У тое імгненне, калі ўзяў ён у рукі рыдлёўку, яго стомленыя косці пакарацелі, быццам ногі ў складаным трыножку. Напэўна, таму, што мінулае начы ён ні на валасок не заснуў. Пры любых абставінах трэба, відаць, найперш дамовіцца з жанчынаю пра мінімальны аб'ём работы, што трэба выканаць. Але яму было проста цяжка гаварыць. Мабыць, таму, што размове з дзедам ён аддаў вельмі многа сілы, галасавыя звязкі распаўзліся, як прэлая пражка. Нібы аўтамат, ён стаў побач з жанчынаю і ўзяўся за працу.

Яны капалі, зладжана ідучы наперад між абрываў і хатаю, быццам злыганья. Дашчаныя сцены ў хаце, мяккія, як недапечаныя рысавыя аладкі, ператварыліся ў расаднік грыбоў. Нарэшце яны згрэблі пясок у адну кучу. Потым сталі насыпаць яго ў бітоны і адцягваць на ачышчаную мясціну. Адцягнуўшы ўсе бітоны, яны зноў узяліся капаць.

Бяздумныя, амаль аўтаматычныя рухі. Рот поўны пеністай сліны, на смак яна — як сыры бялок. Сліна цячэ па барадзе і капае на грудзі, але ён не звяртае на гэта ўвагі.

— Ведаеце, вазьміцеся леваю рукою ніжэй... — ціха заўважыла жанчына. — Тады рыдлёўкаю можна не варочаць, а правая рука будзе як рычаг, і таміцца будзе меней.

Каркнула варона. Жоўтае святло раптам ператварылася ў блакітнае. Боль, нібыта зняты шырокім планам, растварыўся ў навакольным ландшафце. Уздоўж узбярэжжа нізка праляцелі чатыры вароны. Канцы крылаў іх адсвечвалі цёмнаю зеленню, і мужчына чамусьці ўспомніў пра цыяністы калій у бляшанках на насыкомых. Ага, пакуль не забыўся, трэба перакласці іх у другую скрынку і ўварцець у поліэтылен. Бо ад спякоты рассыплюцца...

— На сёння, напэўна, хопіць...

Сказаўшы гэта, жанчына паглядзела на верх абрыву. Яе твар стаў зусім сухі, і, хоць ён быў укрыты слоём пяску, мужчына зразумеў, што ў ім няма ні крывінкі. Усё навокал пацямнела, быццам укрылася ржою. Вобмацкам, скрозь тунель памутнелае памяці, ён дабраўся нарэшце да свае зашмальцаванае пасцелі. Калі вярнулася жанчына, ён ужо не чуў.

22

Калі прамежкі паміж мускуламі заліць гіпсам, дык, напэўна, самаадчуванне будзе прыкладна такое самае. Вочы нібыта расплюшчаны, але чамусьці вельмі цёмна? Недзе мыш цягне нешта ў сваю нару... У горле пячэ, быццам шарганулі рашпілем... З рота пахне, як з памыйнае ямы... Хочацца курыць... Не, раней, пэўна, нап'юся... Вада!.. Ён адразу вярнуўся да рэальнасці. Вунь яно што. Гэта была не мыш — жанчына пачала працаваць!.. Колькі ж часу ён праспаў?.. Спрабаваў падняцца, але нейкая страшная сіла кінула яго на матрац... Раптам ён сцяміў і садраў з твару ручнік. Праз адчынення насцеж дзверы лілося свежае месячнае святло, быццам прапушчанае цераз жэлацін. Непрыкметна зноў наступала ноч.

Каля пасцелі стаялі кацялок, лямпа і пляшка з гарэлкаю. Ён падняўся на локці і прапаласкаў рот. Ваду

выплюнуў як найдалей, да агнішча. Паволі, са смакам некалькі разоў каўтнуў. Памацаў каля лямпы, намацаў мяккі скрутак — запалкі і цыгарэты. Запаліў лямпу, прыкурыў. Яшчэ крыху выпіў з пляшкі. Разбітая на кавалкі свядомасць стала паступова складавацца ў нешта цэлае.

У скрутку была і яда. Яшчэ цёплыя тры піражкі з рысу і мукі, два вяленыя селядцы, высахлая зморшчаная марынаваная рэдзька і крыху варанае гародніны, горкае на смак, — здаецца, сушанае лісце тае самае рэдзькі. Аднаго селядца і піражка было даволі. Страўнік стаў велічынёю з гумовую пальчатку.

Калі ён устаў, суставы затрашчалі, як бляшаны дах ад моцнага ветру. З апаскаю мужчына зазірнуў у бак. Ён зноў быў поўны да краёў. Мужчына намачыў ручнік і прыклаў яго да твару. Дрыжыкі пранізалі ўсё цела, як іскра — лямпу дзённага святла. Ён працёр шыю, бакі, выцер пясок між пальцамі. Можа, такімі імгненнямі і трэба вызначаць сэнс жыцця.

— Чайку не хочаце? — Жанчына стаяла ў дзвярах.

— Не варта... Жывот як барабан — вадою наліты.

— Спалі добра?

— Калі ўставала, трэба было і мяне разбудзіць...

Апусціўшы галаву, жанчына сказала са смехам у голасе, быццам яе казыталі:

— Я за ноч тры разы ўставала, папраўляла ў вас на твары ручнік.

Гэта было какецтва трохгадовага дзіцяці, якое з цяжкасцю нарэшце навучылася пераймаць смех у дарослых. Яе збянтэжанасць добра паказвала, што яна проста не ведае, як лепей выказаць сваю вялікую радасць. Мужчына панура адвёў вочы.

— Памагчы капаць?.. Ці лепей насіць бітоны?

— Ды пара ўжо. Вось-вось павінны кашы апускасць...

Пачаўшы працаваць, ён здзівіўся, што не адчуў та-

го супраціўлення, якога чакаў ад сябе. У чым прычына гэтай перамены? Можа, ад страху астацца без вады ці ў даўгу ў жанчыны, а можа, у характары самой працы? Папраўдзе, праца памагае чалавеку прымірыцца з часам, нават калі ён пралятае бязмэтна.

Аднойчы «Стужка Мёбіуса» завалок яго на нейкую лекцыю. Месца, дзе яна праводзілася, было абгароджана ржаваю жалезнаю сеткаю, за якою валялася гэтулькі абрыўкаў паперы, пустых бляшанак і ўсялякіх ануч, што не відаць было зямлі. Чаму праекціроўшчыку прыйшло ў галаву паставіць тут агароджу? І, як бы адказваючы на гэта яго дзіўнае пытанне, паявіўся нейкі чалавек у зношаным пінжаку, які перагнуўся цераз агароджу і старанна скроб яе пальцамі. «Стужка Мёбіуса» шапнуў, што гэта паліцэйскі, пераадзеты ў цывільнае. На столі расцякліся кававага колеру дажджавыя рагі — такіх вялікіх ён нідзе не бачыў. І вось у такіх абставінах лектар гаварыў: «Няма іншага шляху ўзвысіцца над працаю, як цераз самую працу. Не праца сама па сабе мае каштоўнасць, а пераадоленне працы працаю... сапраўдная каштоўнасць працы ў сіле яе самаадмаўлення».

Пачуўся рэзкі свіст. Уклаўшы пальцы ў рот, нехта падаваў умоўны сігнал. Бесклапотныя выкрыкі суправаджалі пад'ём кашоў з пяском, але чым бліжэй да іх ямы, тым цішэй становілася. Апускаліся кашы, калі стала зусім ціха. Ён адчуваў, што за імі сочаць, але крычаць перад сцяною было яшчэ болей неразумна, чым раней. Калі выграбены пясок паднялі наверх, напружанне знікла, атмасфера як быццам разрадзілася. Ніхто нічога не сказаў, але было ўражанне, што патрэбнага ўзаемаразумення дасягнулі.

У паводзінах жанчыны таксама адбылася прыкметная перамена.

— Перакурым... Я чайку прынясу...

І ў яе голасе і ў рухах адчувалася бадзёрасць.

Ёй хацелася жартаваць, і яна не хавала гэтага. Мужчына быў перасычаны, быццам аб'еўся цукру. Але ўсё ж, калі жанчына праходзіла міма яго, ён лёгенька паляпаў ёй па азадку. Калі напружанне дасягае мяжы, засцерагальнік перагарае. Ні ў якім разе не трэба яе гэтак ашукваць. Ён ёй калі-небудзь раскажа пра вартавога, што абараняў прывідную крэпасць.

Была крэпасць... Не, не абавязкова крэпасць — завод, банк, ігральны дом — усё роўна. І замест вартавога можа быць проста вартаўнік. Дык вось, вартаўнік, заўсёды чакаючы нападения ворага, увесь час быў напегавы. Нарэшце вораг, якога ён гэтулькі чакаў, прыйшоў. Вартаўнік адразу затрубіў у сігнальную трубу. Аднак, як ні дзіўна, ад галоўных сіл ніякага адказу не паступіла. Ясна, што вораг без цяжкасці, адным махам змеў вартавога. У свае апошнія хвіліны той бачыў, як праз туман, што вораг, не сустракаючы супраціўлення, быццам паветра, прарываўся праз вароты, сцены, дамы. На самай справе паветрам быў не вораг, а крэпасць. Вартавы, адзінокі, як сухое дрэва ў дзікім полі, усё жыццё ахоўваў прывід...

Мужчына сеў на рыдлёўку і стаў закурваць. З трэцяй запалкі ён нарэшце прыкурыў. Стома, быццам туш, улітая ў ваду, расплывалася кругамі, распаўзалася, як медуза, ператваралася ў мудрагелісты арнамент, у схемы атамных ядраў і, нарэшце, растваралася. Начная птушка, заўважыўшы палявую мыш, агідным голасам кліча сваю сяброўку. Глуха брэша патрывожаны нечым сабака. Завываюць, сутыкаючыся высока ў небе, плыні паветра. А на зямлі рэзкі вецер, як нож, слой за слоём здзірае тонкую скуру пяску.

Мужчына выцер пот, высмаркаўся, строс пясок з галавы. Пясчаныя ўзоры ў яго пад нагамі былі падобныя на грабяні застылых хваляў.

Калі б гэта былі гукавыя хвалі, якая б тут гучала

цяпер мелодыя? Калі б заціснуць нос абцугамі, забіць вушы згусткамі крыві, выбіць малатком усе зубы, дык тады і чалавек, напэўна, змог бы напець яе. Але гэта вельмі жорстка, ды і музыка ўсё роўна будзе не тая... Раптам яму здалася, што яго вочы, быццам ітушкі, падняліся высока ў неба і адтуль уважліва глядзяць на яго. І не хто іншы, а ён сам думае пра дзівацтва жыцця, але сам жыве як дзівак.

23

Got a one way ticket to the blues, woo, woo...

(Я купіў білет у адзін канец на нябёсы, вуу, вуу...) Хочаш спяваць — спявай, калі ласка. На самай справе чалавек, якому ўперлі білет у адзін канец, ні за што не стане гэтак спяваць. Падэшвы ў людзей, якія маюць білет толькі ў адзін канец, вельмі тонкія, і яны войкаюць, наступіўшы нават на самы маленькі каменьчык. Далей — ні з месца. Ім хацелася б праспяваць пра білет на нябёсы ў два канцы. Білет у адзін канец — гэта жыццё, якое распалася на часткі, без сувязі паміж учарашнім днём і сённяшнім, паміж сённяшнім і заўтрашнім. І толькі чалавек, які заціснуў у кулаку зваротны білет, можа спяваць трохі сумную песеньку пра білет у адзін канец. Гэта праўда. Іменна таму ён увесь трывожыцца — баіцца, што згубіць палавіну білета на паездку назад ці яе ўкрадуць; ён купляе акцыі, страхуе жыццё, крывіць душою перад прафсаюзам і начальствам. Ён затыкае вушы, каб не чуць немых крыкаў-просьбаў дапамогі, што даносяцца з памыйных каналаў і ям,— крыкаў тых, каму дасталіся білеты ў адзін канец. Каб не думаць, ён на ўсю магутнасць уключае тэлевізар і на ўвесь голас спявае блюз пра білет у адзін канец. І можна верыць, што кожны зняволены будзе спяваць блюз пра білет у абодва канцы.

Як толькі выпадала вольная хвіліна, мужчына цяпер употайкі рабіў вяроўку. Ён падраў на палосы верхнюю рубашку, звязаў, прывязаў да іх пояс ад кімано жанчынінага нябожчыка мужа — і выйшла метраў пяць. Прыйдзе час, і ён прывяжа на канец вяроўкі старыя ржавыя нажніцы. Ён укладзе ў іх трэску і замацуе, каб яны былі да палавіны разведзеныя. Вяроўка пакуль яшчэ кароткая. Каб яна была даўжэйшая, давядзецца прывязаць і саламяную вяроўку, нацягнутую над токам, на якой сушыцца рыба і зерне, а таксама вяроўку з-пад бялізны.

Гэтая ідэя ўзнікла зусім нечакана. Але ж зусім не абавязкова, каб здзяйсняліся толькі планы, якія выношваюцца доўгі час. Паколькі немагчыма ўсвядоміць дарогу, па якой рухаецца думка пры выпрацоўцы плана, падобнае нечаканае прасвятленне мае аснову ў самім сабе. У нечаканых рашэннях многа болей шанцаў на поспех, чым у тым, якія бясконца абмазгоўваюцца і ўзважваюцца.

Цяпер асталося толькі адно пытанне — час ажыццяўлення плана. Выбрацца з ямы найболей зручна ўдзень, калі жанчына спіць. Гэта вырашана. Але ісці цераз вёску павідну — нікуды не гадзіцца. Мабыць, найлепей зрабіць гэтак: вылезці наверх перад тым як прачнецца жанчына, схавацца ў надзейным месцы і, пачакаўшы, пакуль зойдзе сонца, пачаць выбірацца з вёскі. Карыстаючыся цемраю, пакуль узйдзе месяц, можна будзе лёгка дабрацца да шашы, па якой ходзяць аўтобусы.

Увесь гэты час мужчына стараўся выведаць у жанчыны рэльеф мясцовасці і размяшчэнне вёскі. Як вядзе гаспадарку вёска, якая не мае ніводнага рыбацкага судна, хоць і стаіць на беразе мора?.. Калі апынулася яна ў такім становішчы? Колькі ўсяго людзей жыве ў вёсцы?.. Хто і дзе вырошчвае цюльпаны?.. Якою дарогаю ходзяць дзеці ў школу?.. Паяднаўшы

атрыманыя такім шляхам ускосныя весткі пра вёску з сваімі цьмянымі ўспамінамі таго адзінага дня, калі бачыў яе сваімі вачыма, ён здолеў мысленна намаляваць прыкладны план мясцовасці.

Было б ідэальна ўцячы, не заходзячы ў вёску, абмінуўшы яе. Але з захаду дарогу засланяе абрывісты мыс. Ён не вельмі высокі, але хвалі з даўніх часоў угрызаюцца ў яго і ператварылі яго ў награвашчванне стромых скал. Там, праўда, ёсць сцежкі, па якіх караскаюцца вяскоўцы, калі ходзяць збіраць галлё, але яны схаваныя ў зарасніках, і знайсці іх не так проста. Назойлівыя роспыты маглі выклікаць у жанчыны падазрэнне. А на ўсход ад вёскі ў сушу глыбока, кіламетраў на дзесяць, удаецца заліў, акружаны бязлюднымі дзюнамі. Ён робіць рэзкі паварот і падыходзіць амаль да самае вёскі. Такім чынам, яна знаходзіцца як быццам у пячаным мяшку, завязаным пад горлам стромымі скаламі і залівам. Чым блудзіць і даць магчымасць гэтым тыпам наладзіць пагоню, найлепей зрабіць смелы прарыў цераз цэнтр.

Але ўсё гэта яшчэ не значыць, што праблема вырашана. Ну, хоць бы назіральнік на гэтай няшчаснай пажарнай вышцы. Апрача таго, трэба баяцца, што жанчына, убачыўшы, што ён уцёк, падыме вэрхал, і выхад з вёскі будзе перакрыты раней, чым ён яе абміне. Можа, дзве гэтыя праблемы ўдасца звесці да аднае. Першыя пераносчыкі пяску заўсёды прывозяць вадзі і ўсё астатняе пасля захаду сонца. І калі жанчына захоча паведаміць ім, што ён уцёк, яна зможа зрабіць гэта толькі цераз назіральніка на пажарнай вышцы. Таму пытанне зводзіцца да таго, як быць з назіральнікам.

На шчасце, у гэтай мясціне, відаць, з-за рэзкай зменны тэмпературы, прыкладна трыццаць мінут, а часам і цэлую гадзіну перад захадам сонца зямлю засцілае лёгкі туман. Адбываецца гэта па той прычыне, што

крэмніевая кіслата, якая ёсць у пяску, які мае малую цеплаёмкасць, хутка аддае паглынутае за дзень цяпло. Калі глядзець з вышкі, уся гэтая мясціна знаходзіцца ў адносінах да яе пад вуглом адбівання святла, і нават невялікі туман ператвараецца перад назіральнікамі у тоўстую белую пялёнку, скрозь якую ён не можа нічога разгледзець. Для пэўнасці ён яшчэ раз пераканаўся ў гэтым пазаўчора: каля падножжа абрыву, павернутага да мора, нейкі час размахваў ручніком, нібыта сігналіў пра нешта, але, як і думаў, рэакцыі не было ніякай.

Ажыццявіць свой план ён вырашыў на чацвёрты дзень пасля таго, як прыдумаў яго: выбраў суботні вечар, калі прывозяць ваду мыцца. Уночы перад уцёкамі ён вырашыў прыкінуцца прастуджаным, каб добра выспацца. З асцярогі зрабіў нават так, каб яго прымуслі выпіць аспірыну. Таблеткі, відаць, недзе доўга валяліся ў краме — зусім страцілі колер. Ён каўтнуў дзве таблеткі, запіў вадою. Яны падзейнічалі. Пакуль жанчына не вярнулася з працы, ён не чуў ні гуку — толькі адзін раз падымалі кашы з пяском.

Жанчыне пасля доўгага перапынку зноў давялося працаваць адной, і яна падала з ног ад зморанасці. Пакуль яна спяшалася згатаваць паесці, а было ўжо позна, ён ляніва балбатаў пра ўсё-ўсялякае — гаварыў, напрыклад, што добра было б адрамантаваць умывальнік, які даўно прадзіравіўся. Жанчына не злавалася — шанавала яго здароўе, і яна лічыла, напэўна, што эгаізм яго гаворыць пра тое, што ён тут пусціў ужо карані. Пасля працы кожнаму хочацца памыцца. Асабліва раздражняе пясок, што прыліп да скуры, потнай пасля сну... А тут якраз дзень, калі прывозяць ваду мыцца, дый ёй прыемна мыць яго, так што сёння яна, напэўна, будзе лагодная.

Пакуль жанчына мыла яго, яму раптам закарцела, і ён садраў з яе кімано. Ён таксама захацеў памыць

яе. Жанчына збянтэжылася і аслупянела, чакаючы. Потым з пратэстам падняла руку, але было незразумела, чаму, папраўдзе, яна працівіцца. Мужчына спехам выліў на яе коўш гарачай вады і без мачалкі, мыльнымі рукамі пачаў церці яе цела. Рукі слізгалі ад шыі да падбародка, па плячах, і адна дабралася да грудзей. Жанчына крыкнула і прытулілася да яго. Яна чакала. Але мужчына марудзіў. Яго рукі ўсё яшчэ гладзілі яе цела.

Жанчынiна юрлівасць перадалася нарэшце і яму. Ды раптам на яго найшла нейкая туга. Жанчына ўся свяцілася з сярэдзіны, быццам у ёй гарэлі светлячкі. Здрадзіць ёй цяпер — усё роўна што дазволіць уцякаць прыгаворанаму да смерці і адразу ж выстраліць яму ў спіну. Ён шалёна накінуўся на яе, падганяючы жаданне, якое прачнулася зноў. Ды любы запал мае межы. Спачатку жанчына, якая так чакала ласкі, спалохалася шаленства мужчыны, і ён упаў у прастрэцыю, нібыта ўжо задаволіў жаданне. Потым зноў пачаў распальваць сябе, бударажачы ўяўленне рознымі рызыкаўнымі сітуацыямі, цалуючы яе грудзі, ірвучы за цела, якое ад мыла, поту і пяску здавалася ўкрытым машыновым маслам, змяшаным з жалезнымі апілкамі. Ён гатовы быў прадаўжаць так хоць дзве гадзіны. Але жанчына нарэшце нават зубамі заскрыгітала ад болю і прысела на кукішкі. Ён кінуўся на яе... Імгненне — і ўсё было кончана. Ён стаў паліваць яе вадою, каб змыць мыла, а потым сілаю прымусіў выпіць гарэлкі з растваранымі ў ёй трыма таблеткамі аспірыну. Цяпер да самага захаду сонца, а калі пашанцуе, дык і да таго часу, пакуль яе не разбудзяць крыкамі пераносчыкі пяску, яна будзе моцна спаць.

Жанчына сапла ў сне, быццам нос ёй заткнулі паяровым коркам... Яна глыбока дыхала. Мужчына паволі пакратаў яе за пятку, але яна нават не пашавялілася. Пусты цюбік, з якога выціснулі адчувальнасць.

Ён паправіў ручнік, што прыкрываў ёй твар, і абцягнуў да каленяў кіmano, скручанае, як вяроўка, і задранае ўгору. На шчасце, ён заняты апошняю падрыхтоўкаю і ў яго няма часу аддавацца сантыментам. Калі ён кончыў варажыць са старымі нажніцамі, якраз настаў патрэбны момант. Апошні раз зірнуўшы на жанчыну, ён, як і чакаў, адчуў, што ў яго сціснулася сэрца.

Па сценах у яме, прыкладна за метр ад верху, разлівалася слабое святло. Паводле падлікаў, павінна быць палавіна сёмай — без дваццаці сем. Самая пара. Ён з сілаю закінуў рукі назад і зрабіў некалькі рухаў шыяй, выпроставаючы здранцвелую спіну.

Спачатку трэба ўзлезці на страху. Найлепей кідаць прадмет пад вуглом, бліскім да сарака пяці градусаў. Ён хацеў паспрабаваць узлезці на страху з дапамогаю вяроўкі, але не адважыўся — стук нажніц аб страху мог разбудзіць жанчыну. Таму лепей адмовіцца ад такога эксперыменту, а абысці хату і ўзлезці на яе па разваленай павеці, пад якою некалі сушылі бялізну. Тонкія чатырохкантовыя бэлькі амаль згнілі, і гэта яго палохала. Але самае горшае было наперадзе. Страха, адпаліраваная пяском, што насіўся ў паветры, зіхацела белымі дошкамі, як новая. Але як толькі ён на яе ўскараскаўся, выявілася, што яна мяккая, як бісквіт. Вось будзе клопату, калі праваліцца. Распластаўшыся, ён асцярожна папоўз уперад. Нарэшце дабраўся да грывы і, асядлаўшы яе, стаў на калені. Ужо і верх страхі быў у цяні, і ярка пазначаныя зярняты пяску, колерам як зацукраваны мёд, на краі ямы з заходняга боку гаварылі пра тое, што пачынае спускацца туман. Цяпер можна не асцерагацца назіральніка з вышкі.

Узяўшыся праваю рукою за вяроўку прыкладна за метр ад нажніц, ён стаў размахваць ёю над галавою, цэлячыся ў тыя самыя мяшкі, што выкарыстоўвалі

замест блокаў на пад'ёме кашоў. Калі яны вытрымліваюць вераўчанья лескі — значыць, надзейна ўкапаныя. Ён махаў вяроўкаю ўсё хутчэй, потым, прыцэліўшыся, кінуў яе. Але яна паляцела ў другі бок. Не разлічыў. Нажніцы павінны ляцець па датычнай да акружнасці; таму вяроўку трэба выпускаць з рук у той момант, калі яна будзе пад прамым вуглом да цэлі ці за імгненне да гэтага. Гэта праўда... Шкада, нажніцы, стукнуўшыся аб сярэдзіну абрыву, упалі ўніз. Відаць, былі недастатковыя скорасць вярчэння і вугал павышэння.

Робячы новыя і новыя спробы, ён нарэшце дакладна вызначыў адлегласць і кірунак. Да поспеху, праўда, было яшчэ далёка. Ён быў бы рады хоць маленькаму пробліску надзеі. Але пакуль не відаць, каб ён набліжаўся да мэты, — наадварот, стома і нервовасць вялі яго ўсё далей ад яе. А бачылася яму ўсё гэта куды прасцей. Ён нерваваўся, злаваўся і гатовы быў расплакацца, хоць яго ніхто і не абнадзейваў.

А напэўна ж, закон верагоднасці, паводле якога магчымасць прапарцыянальная колькасці спроб, не такі ўжо няправільны. І калі ён, невядома нават які раз, проста так, без ніякай надзеі кінуў вяроўку, яна нечакана проста трапіла на мяшкі. Мужчына аслупянеў, разявіўшы рот. Пацякла з рота сліна. Але радавацца яшчэ рана... У яго ў руках пакуль толькі грошы, на якія можна купіць латарэйны білет... Выйграе білет ці не выйграе — пакажа час. Кожны яго нерв быў нібыта прывязаны да вяроўкі. Ён пацягнуў яе да сябе, асцярожна, быццам ніткаю павуціны падцягваў зорку.

Адчуў супраціўленне. Спачатку цяжка было ў гэта паверыць, але вяроўка напраўду не падалася. Пацягнуў мацней... Наструніўшыся, чакаў — вось-вось сарвецца... Але ўжо ніякіх сумненняў не было. Нажніцы, ператвораныя ў крукі, моцна ўпіліся ў мяшкі. Так

пашанцавала!.. Надзвычай пашанцавала!.. З гэтай хвіліны ўсё пойдзе добра! Абавязкова!

Мужчына хутка злез з страхі і падбег да вяроўкі, якая цяпер спакойна звисала ўніз, пераразаючы пясчаную сцяну. Вунь там, там паверхня зямлі... Так блізка, што проста не верыцца... Твар напружыўся, рукі дрыжалі. Калумбава яйцо было, безумоўна, крутое. Але калі зварыць яйцо залішне крута, дык усё сапсуеш.

Ухапіўшыся за вяроўку, ён павіс на ёй усім целам. І адразу яна стала цягнуцца, як гумовая. Ад перапалоху яго кінула ў пот. На шчасце, выцягнуўшыся сантыметраў на трыццаць, вяроўка перастала расцягвацца. Ён зноў павіс на ёй. На гэты раз не было прычыны, каб хвалявацца. Папляваўшы на далоні, ён абхапіў вяроўку нагамі і стаў падымацца. Ён караскаўся, нібыта цацачная малпачка на цацачную пальму. Мабыць, ад узрушанасці пот, што выступіў на лбе, быў халодны. Каб пясок не сыпаўся на яго, мужчына лез, чапляючыся толькі за вяроўку, ад гэтага цела яго вярцелася. Усё ішло намнога павальней, чым ён думаў. Зямное прыцяжэнне напраўду страшнае. І адкуль узяліся гэтыя дрыжкі? Рукі рухаліся самі па сабе, здавалася, ён сам сябе выкідае наверх. У гэтым не было нічога дзіўнага, калі ўспомніць сорок шэсць дзён, атручаных ядам. Калі ён падняўся на метр, дно ямы сплыло ў глыбіню на сто метраў, калі падняўся на два — дно апусцілася на дзвесце. Глыбіня ўсё большала, нарэшце ператварылася ў бездань. Да смерці стаіўся. Не трэба глядзець уніз!.. Ды вось ужо і паверхня. Зямля, аперазаная дарогамі, па якіх можна свабодна ісці куды хочаш, хоць на край свету... Калі ён дабярэцца да верху, усё, што тут было, ператворыцца ў маленькія кветкі, засушаныя на памяць між старонкамі запіснае кніжкі... І атрутныя, і драпежныя — усе яны ператворацца ў тонкія, амаль празры-

стыя шматкі каляровае паперы, і, папіваючы чай дома, трымаючы іх на святло, ён будзе з задавальненнем расказваць пра ўсё, што з імі звязана.

І якраз таму ў яго прапала ўсякае жаданне вінаваціць жанчыну. Можна даць поўную гарантыю, што яна не была добразычліваю, але не была і прадажнаю. Калі спатрэбяцца рэкамендацыйныя пісьмы, ён гатовы даць іх ёй з радасцю — хоць колькі, хоць дзесятак. Але якая неразумная гэта жанчына, якая толькі і магла, што ўхапіцца са мною за адзін той самы білет у або-два канцы. Дык нават калі білет той самы, калі месца адпраўкі процілеглае, процілеглае будзе, натуральна, і месца прызначэння. І няма ніякага дзіва ў тым, што яго білет назад будзе яе білетам туды.

Хай сабе жанчына зрабіла нейкую памылку... Але ж памылка — гэта памылка, і не болей.

...Не глядзі ўніз! Нельга глядзець уніз!

Альпініст, мыйшчык вокан, манцёр на тэлевізійнай вышцы, цыркавы гімнаст на трапецыі, камінар на высокім коміне электрастанцыі — варта любому з іх глянуць уніз, і ён разаб'ецца.

24

Усё ў парадку!

Учапіўшыся ногцамі ў мяшок, абдзіраючы да крыві рукі, ён выкараскаўся з ямы. Ну вось ён і наверх! Цяпер ужо можна не баяцца, што ўпадзеш, калі расшчэпіш пальцы. Але пальцы ўсё яшчэ моцна трымалі мяшок.

Свабода, здабытая на сорок шосты дзень, сустрэла яго моцным, парывістым ветрам. Калі ён папоўз, пясчынкі сталі балюча секчы па твары і шыі. Ён не разлічваў на такія шалёны вецер... У яме толькі шум мора здаваўся мацнейшым, чым звычайна. Ды цяпер жа якраз пара вячэрняга штылю. Інакш няма ніякай на-

дзеі на туман. А можа, неба здавалася зацягнутым дымкаю, калі ён глядзеў на яго з ямы? Ці гэта пясок, што хмарамі насіўся ў паветры, здаўся яму туманам? У любым выпадку — нічога добрага.

Не падымаючы галавы, ён стаў трывожна азірацца па баках... У цьмяным святле пажарная вышка здавалася крыху скрыўленай. Яна была нейкая мізэрная, і да яе было даволі далёка. Але адтуль глядзяць у бінокль, таму нельга давярацца адлегласці. Цікава, убачылі яго ўжо ці не?.. Мабыць, не. Бо адразу зазванілі б у звон.

Жанчына расказвала яму неяк, што з паўгода назад уночы разгулялася бура, сцяна ў адной яме на заходняй ускраіне вёскі абвалілася, і хату да палавіны засыпаў пясок. І потым лінуў дождж, мокры пясок стаў у многа разоў цяжэйшы. Хата развалілася, як карабок ад запалак. На шчасце, ахвяр не было, і раніцаю жыльцы гэтае хаты паспрабавалі выбрацца з ямы. Адразу зазваніў звон, і не прайшло і пяці хвілін, як пачуўся плач бабулі, якую валаклі назад... «Кажуць, у гэтай сям'і нейкая спадчынная хвароба мозгу», — дадала яна хітравата...

Ну добра, не трэба марудзіць. Ён падняў галаву. Уздоўж пясчаных хваляў, афарбаваных у чырванаваты колер, леглі доўгія цені. Заслона пяску, паднятая з аднаго ценю, уцягвалася наступнаю і наступнаю. Можа, гэтая заслона лятучага пяску і не дасць заўважыць яго?.. Азірнуўшыся, каб праверыць, ці моцна б'е ў вочы святло, мужчына аслупянеў ад здзіўлення. Значыць, не толькі ад лятучага пяску сонца на захадзе здавалася размаляваным каляровымі алоўкамі, а ўсё навокал — зацягнутым малочнаю дымкаю... Ад зямлі тут і там падымаліся пасмы туману. Развееныя ў адной мясціне, яны ўзнікалі ў другой, разагнаныя там, зноў кудзеліліся тут... Седзячы ў яме, ён сам пераканаўся, што пясок прыцягвае вільгаць, але не

Ўяўляў, што да такой ступені... Усё гэта нагадвала пажарышча пасля таго, як яго пакінулі пажарнікі... Туман, праўда, рэдкі і не надта прыкметны, бо святло падае ў яго з-за спіны, ды ўсё ж гэта добрая схованка ад вачэй назіральніка.

Ён абуў чаравікі, што віселі за поясам, скруціў аборку і схаваў у кішэню. Нажніцы, на выпадак чаго, маглі паслужыць і зброяй. Уцякаць трэба на захад — святло, б'ючы назіральніку ў вочы, будзе засланяць яго. Трэба недзе схавацца і перачакаць там да захаду сонца.

Ну, хутчэй жа!.. Прыгніся і бяжы па нізінцы!.. Цяпер смялей... Спяшайся, ды будзь асцярожны... Схаваюся вунь у той лагчыне!.. Што за падазроны гук?.. Благая прыкмета?.. А можа, не... Устану і наперад... Вельмі не бяры ўправа!.. Правы схіл надта нізкі, ужо на сярэдзіне могуць заўважыць...

Ад штоночнай пераноскі кашоў з пяском між ямамі пратаптаны глыбокія простыя хады. Правы іх бок сям-там абваліўся і стаў пакаты. Ніжэй ледзь відны былі грывы стрэх другога раду хат, схаваных у ямах. Іх засланяў трэці рад, бліжэйшы да мора. Тут і ямы былі намнога мялчэйшыя, і плеченая агароджа ад пяску магла яшчэ служыць тут сваю службу. Да вёскі з ям, відаць, можна свабодна выходзіць. Варта было яму крыху падняцца, як стала відаць уся вёска. Каля падножжа хвалістых дзюнаў, разыходзячыся веерам, грувасціліся чарапічныя, бляшаныя і дашчаныя стрэхі... Відаць і хвойнік, праўда, рэдкі, і нешта падобнае на сажалку. І вось дзеля таго каб зберагчы гэты нікчэмны лапik зямлі, некалькі дзсяткаў хат на ўзбярэжжы кінуты ў рабства.

Хаты рабоў цягнуліся цяпер злева ад дарогі... Часам трапляліся адгалінаванні хадоў — сляды цягнутых кашоў, а ў самым канцы іх — мяшкі з пяском, па якіх можна было вызначыць, дзе пачыналася яма...

Нават глядзець на іх балюча. Сям-там да мяшкоў не былі прывязаны вераўчаныя лескі, але ўбачыць іх можна было амаль усюды. Відаць, многія жыльцы гэтых ям ужо адмовіліся ад думкі ўцякаць.

Цяпер ён лёгка мог уявіць сабе, што і такое жыццё, увогуле, магчымае. Кухні, печы, у якіх гарыць агонь, замест пісьмовага стала — кашы з-пад яблык, поўныя падручнікаў; кухні, агнішчы, выкапаня на таку, лямпы, печы, у якіх гарыць агонь, зламаныя рассоўныя перагародкі, закураныя столі на кухнях, спраўныя і няспраўныя гадзіннікі, гарластыя і мёртвыя прыёмнікі; кухні і печы, у якіх гарыць агонь... І ў гэта ўсё, як у рамку, устаўлены жывёла, дзеці, фізічная цяга, пазыковыя абавязацельствы, танная аздоба, здрада, курэнне фіміяму, фатаграфія на памяць... Да жаху аднастайнае паўтарэнне таго самага... І хоць гэта было паўтарэннем, непазбежным у жыцці, як біццё сэрца, але ж біццё сэрца — яшчэ не ўсё жыццё.

Кладзіся!.. Ды не, нічога. Звычайная варона... Яму яшчэ не даводзілася лавіць варон і рабіць з іх чучалы, але цяпер гэта няважна. Мары пра татуіроўку, медалі, ордэны прыходзяць толькі тады, калі сняцца неймаверныя сны.

Дайшоў, здаецца, да ўскраіны вёскі. Дарога ўзлезла на грыву дзюны, злева паказалася мора. Вецер прынёс горкі пах прыбою, у вушах і ноздрах зазвінела, быццам закружыліся ваўчкі. Канцы ручніка, якім ён звязаў галаву, матляліся на ветры і білі па шчоках. Тут ужо і туман траціў сілу, не мог падняцца. Мора было ўкрыта тоўстымі брыжастымі свінцовымі лістамі. Сонца, сціснутае воблакамі, падобнымі на жабурынне, замерла, не жадаючы тануць. На гарызонце чорную кропкаю застыў карабель, адлегласці да яго і памеру — не вызначыць.

Перад ім да самага мыса бясконцымі хвалямі ля-

жалі пакатыя дзюны. Далей ісці гэтак, напэўна, небяспечна. Ён баязліва азірнуўся. На шчасце, пажарную вышку засланняў невысокія пясчаны ўзгорак і ўбачыць яго адтуль не маглі. Падняўшыся ціхенька на пальчыках, ён заўважыў справа ад сябе ў цяні пясчанага схілу скасабочаную, амаль да страхі ўрослую ў пясок халупу, якую можна было ўбачыць толькі з таго месца, дзе ён стаяў. З падветранага боку — глыбокая лагчына, быццам яе вычарпалі лыжкаю.

Выдатная схованка... Паверхня пяску гладкая, як ракавіна з сярэдзіны, і нідзе няма чалавечых слядоў... Але што рабіць з сваімі слядамі?.. Ён пайшоў назад па сваіх слядах, але метраў праз трыццаць убачыў, што яны зусім прапалі... І нават у яго каля ног яны проста на вачах асядалі і мянялі форму... На нешта і вецер спатрэбіўся.

Ён ужо наважыўся быць абысці халупу, але раптам з яе выпаўзла нешта цёмнае. Гэта быў рыжы сабака, сыты, як свіння. Няма чаго баяцца. Вон адсюль! Але сабака, вытрашчыўшыся на чалавека, і не думаў уцякаць. Адно вуха ў яго было разарванае, непарцыйнальна маленькія вочкі глядзелі злосна. Сабака абнюваў яго. Ці не збіраецца ён забрахаць? Паспрабуй брахні... Ён засунуў руку ў кішэню і сціснуў нажніцы... Калі толькі брахне, праламлю чэрап яму гэтак штукавінаю! Але сабака ўсё яшчэ злосна глядзеў на яго, не падаючы голасу. Можа, ён дзікі?.. Калматы, шэрсць вісіць касмылямі... Нейкая хвароба ў яго, ці што, — уся мыза ў струпах. Кажуць, сабакі, што не брэша, сцеражыся... халера на яго! Трэба было прыхаваць якой-небудзь яды... Ага, яды, ліха на яго, забыўся ўзяць цяянiсты калій... Ну нічога, ён так яго схваў, што жанчына наўрад ці знойдзе... Мужчына ціха свіснуў і выставіў руку, спрабуючы заваяваць давер у сабакі... У адказ сабака расцягнуў тонкія губы і выскаліў жоўтыя іклы, на якія наліп пясок... Ды не,

наўрад ці гэты сабака на яго паквапіцца... У яго такі агідны пражэрлівы выгляд... Добра было б стукнуць яму так, каб ён адразу здох.

Нечакана сабака павярнуўся, нагнуў галаву і, як нічога і не было, ляніва пабег трушком прэч. Спалохаўся, напэўна, яго пагрозлівага выгляду. Калі ён прымусіў адступіць дзікага сабаку, значыць, дух яго яшчэ моцны. Ён з'ехаў у даліну і прылёт на схіле. Вецер цяпер не даставаў яго, і, можа, таму ён адчуў палёжку. Хістаючыся ад ветру, сабака знік за заслонаю пяску, што насіўся ў паветры. Відаць, людзі сюды і блізка не падыходзяць, інакш у гэтай халупе не пасяліўся б дзікі сабака... І пакуль сабака не пойдзе даносіць на яго ў праўленне арцелі, яму нічога не пагражае. Па цэле пацёк пот, але гэта было нават прыемна. Такая цішыня!.. Быццам яго паклалі ў пасудзіну і залілі жэлацінам... У яго ў руках бомба з гадзіннікавым механізмам, час выбуху — невядомы, але гэта трывожыць не болей, чым ціканне будзільніка... На яго месцы «Стужка Мёбіуса» адразу б прааналізаваў абставіны і сказаў:

— Ты, дружа, тыповы ўзор чалавека, які мае задавальненне ў тым, каб ператвараць сродкі ў мэту.

— Зусім правільна, — згадзіўся б ён. — Але ці трэба ўжо гэтак размяжоўваць сродкі і мэту?.. Іх трэба выкарыстоўваць адпаведным чынам залежна ад умоў...

— Ну, гэта зусім нікуды не гадзіцца. Нельга ж пражыць час па вертыкалі. Час — такая штука, якая цячэ гарызантальна. Гэта ўсе ведаюць.

— А што, калі паспрабаваць пражыць яго па вертыкалі?

— Ператворышся ў мумію. Хіба не?!

Пасмейваючыся, мужчына стаў здымаць чаравікі. А і праўда ж, час цячэ гарызантальна. У чаравікі панасыпалася пяску, і ён змяшаўся з потам — болей нельга было трываць. Ён ледзь садраў шкарпэткі, пад-

ставіў іх ветру. Чаму там, дзе пасяляецца жывёліна, такі смурод?.. Добра было б, каб жывёла пахла кветкамі... Ды не, гэта смярдзяць яго ногі. І, як ні парадкальна, думка гэтая была яму прыемная... Нехта гаварыў, што няма нічога лепшага за серу з свайго вуха — яна смачнейшая за сыр... Ну, можа, гэта перавелічэнне, але і ў паху сваіх гнілых зубоў ёсць нешта прыцягальнае — яго хочацца ўдыхаць і ўдыхаць бясконца.

Уваход у халупу болей чым напалавіну быў засыпаны пяском, і яму не адразу ўдалося зазірнуць усярэдзіну. Можа, гэта руіны старога калодзежа? Няма нікага дзіва, што над калодзежам пастаўлена хатка — гэта каб калодзеж не засыпала пяском. Праўда, наўрад ці ёсць тут вада... Ён зноў паспрабаваў зазірнуць усярэдзіну, і тут у нос яму стукнуў смурод псіны. Пах жывёліны мацнейшы за філасофію. Быў адзін спецыяліст, які казаў, што яму блізкая душа карэйца, але ён не можа трываць яго паху... Ну добра, калі час цячэ гарызантальна, хай бы ён паказваў яму, як хутка ён можа цячы!.. Надзея і трывога... Адчуванне свабоды і нецярпенне... Пакуты гэтыя — самыя нясцерпныя. Ён захінуў твар ручніком і лёг на спіну. Пах тут, напэўна, гэта яго пах, але пры ўсім жаданні зрабіць сабе камплімент ён не змог бы назваць яго прыемным.

Нешта паўзе па назе. Мяркуючы па «паходцы», гэта не шпанская мушка... Хутчэй за ўсё земляны жук, які ледзь валачэ сябе на шасці слабенькіх ножках... Удакладняць яму не хацелася. Ды калі б раптам аказалася, што гэта шпанская мушка, наўрад ці яму захачелася б злавіць яе. Ва ўсякім разе, дакладна адказаць на гэта пытанне ён бы не змог.

Вецер сарваў у яго з твару ручнік. Краем вока ён убачыў грыву дзюны, якая блішчала золатам. Схіл падымаўся плаўна і даходзіў да гэтае залатое лініі, а потым рэзка абрываўся ў цень. У такой будове прасто-

ры было нешта невыказна напружанае, і мужчына нават здрыгануўся ад вялікай тугі па людзях. (Краявід напраўду рамантычны. Якраз такі краявід вабіць апошнім часам маладых турыстаў... Надзейныя акцыі... Як спрактыкаваны чалавек, магу цалкам гарантаваць развіццё гэтага раёна ў будучыні. Але патрэбна, найперш, рэклама! Без рэкламы нават мухі не прыляцяць... Не ведаць — усё роўна што не мець... Валодаць каштоўным каменем і закапаць яго ў зямлю. Дык што ж рабіць?.. Даручыць умеламу фатографу зрабіць мастацкія паштоўкі. Даўней мастацкія паштоўкі рабілі пасля таго, як выдатная мясціна станавілася шырока вядомай. А цяпер — спачатку паштоўкі, а потым ужо стварэнне выдатнай мясціны. Такі парадак стаў цяпер звычайным. Тут некалькі ўзораў, паглядзіце іх, калі ласка.) Бедны прадавец паштовак думаў наставіць пастак другім і сам трапіў у пастку, а потым захварэў і памёр. Праўда, ён не быў асаблівым спрытнюгам... Напэўна, меў вялікія надзеі на тутэйшыя мясціны і ўкладаў у справу ўсе свае сродкі... У чым жа сапраўдная сутнасць гэтай красы?.. Можна, яна ў фізічнай гармоніі і дакладнасці, якую валодае прырода, ці, наадварот, — у бязлітасным супраціўленні прыроды спробам чалавека пазнаць яе.

Да ўчарашняга дня яго проста ванітавала ад аднае думкі пра гэты пейзаж. І ён думаў са злосцю, што яма і напраўду вельмі падыходзіць такой шэльме, як гэты паштовачнік.

Але навошта, думаючы пра жыццё ў той яме і пра пейзаж, проціставіць адно аднаму? Прыгожы пейзаж не абавязкова павінен быць велікадушны да чалавека.

Нарэшце і яго галоўная ідэя разглядаць пясок як адмаўленне стабільнасці не такая ўжо неразумная. Рух аднае восьмай міліметра. Свет, дзе існаванне — ланцуг станаў... Іншымі словамі, краса яго належыць смерці. Краса смерці, якая праходзіць цераз хараство

яго велізарнай разбуральнай сілы, пакінутых ім руінаў... Не, пачакай. Так можа трапіць у няёмкае становішча, калі яму скажуць, што іменна таму ён схпіў і не выпускае з рук білета ў абодва канцы. Фільмы пра звяроў, пра вайну такія праўдзівыя, што могуць нават давесці да сардэчнага прыступу, але выходзіш з кіно — і цябе зноў чакае сённяяшні дзень, прадаўжэнне ўчарашняга. У гэтым іх хараство... Дзе знойдзецца дурань, які пойдзе ў кіно, прыхапіўшы стрэльбу, зараджаную сапраўднымі патронамі?.. Хто можа прыстасавацца да жыцця ў пустыні? Некаторыя віды мышэй, якія замест вады п'юць сваю мачу, насякомыя, што кормяцца тухлым мясам, ды яшчэ, напэўна, качэўнікі, якія ведаюць пра білет толькі ў адзін канец. Калі з самага пачатку цвёрда ведаць, што білет заўсёды ў адзін канец, дык можна спакойна жыць, не робячы марных спроб паўзці, прыціскаючыся да пяску, быццам вустрыца да скалы. А гэтыя ж качэўнікі нават назву сваю памянлі і называюцца цяпер жывёлаводамі.

Напраўду, варта было б, напэўна, расказаць пра ўсё гэта жанчыне... Трэба было б праспяваць ёй песню, і такой бяды, калі б сказаў крыху матыў, песню пяскоў, якая не мае нічога агульнага з білетам у абодва канцы... У найлепшым выпадку ён быў бы не болей чым нікчэмным пераймальнікам такога сэрцаеда, які спрабуе злавіць жанчыну на кручок, нажыўлены іншым, адмысловым жыццём. З ног да галавы засыпаны пяском, не маючы сілы паварушыцца, ён падобны на кошку, пасаджаную ў папяровы мяшок.

Раптоўна грыва дзюны патухла... Усё навокал агарнула цемра. Імгненна сціх вецер, набраўшы новае сілы, вярнуўся туман. Можа, таму так хутка зайшло сонца.

...Ну, цяпер у дарогу.

Трэба паспець прайсці ўсю вёску да таго, як пераносчыкі кашоў возьмуцца за работу. Астаецца каля гадзіны. Для большай бяспекі скажам — мінут сорок пяць. Мыс, як бы апяразваючы вёску, робіць глыбокі выгін і даходзіць да заліва, што на ўсходзе ад вёскі. Таму праз яе праходзіць толькі адна вузенькая дарога. Але там ужо канчаюцца стромыя скалы, што грувасціліся на мысе, яны згладжваюцца і саступаюць месца невысокім пясчаным дзюнам. Пакінуўшы справа вясковыя агні, што мігацяць праз дымку, і ідучы проста, трапіш іменна на гэтае месца. Адлегласць... кіламетраў два. Там канчаецца вёска, сям-там трапляюцца палі земляных арэхаў, зноў пясок і ніякага жылта. А калі праройдзеш узгорак, можна ісці і па дарозе. Гэта ўезджаная гліністая дарога, і калі бегчы па ёй колькі ёсць сілы, дык мінут праз пятнаццаць будзеш на шашы. А там ужо ўсё ў парадку. Там і аўтобусы ходзяць, і людзі нармальныя.

У яго астаецца трыццаць мінут, каб прайсці вёску. Ісці па пяску чатыры кіламетры за гадзіну нялёгка. І не столькі праз тое, што грузнуць ногі, колькі з-за непатрэбных намаганняў, якія даводзіцца рабіць, калі пераступаеш. А калі бяжыш, дык яшчэ болей сілы траціш дарэмна. Найлепей ісці, мабыць, шырока ступаючы. Але, высмоктваючы сілу, пясок, нібыта ўзнагароджваючы за гэта, паглынае грук крокаў. Ісці, не баючыся шастання пяску, — у гэтым ёсць таксама свае перавагі.

Глядзі пад ногі!.. Упасці не страшна, а спатыкнешся аб якую-небудзь малюсенькую купінку ці выбоінку і вытнеш калена. Ды калі толькі калена вытнеш — глупства, а раптам звалішся ў другую пясчаную яму, тады што?!

Навокал цемра. Як скінуць вокам, скрозь бязладна застылыя хвалі пяску. Вялізныя хвалі зрэзаны дробнымі, а на тых, нібыта брыжы, яшчэ драбнейшыя. Агні ў вёсцы, якія павінны былі служыць арыенцірам, хаваліся за грабянямі гэтых бясконцых хваляў і толькі часам траплялі на вока. Трэба ісці наперад, інтуітыўна трымаючыся правільнага кірунку. Але кожны раз выўлялася, што дапушчана вялікая памылка. Можа, таму, што імкненне ўбачыць гэтыя агні несвядома прымушала яго ўвесь час вышукваць высокія мясціны.

Ну вось, зноў збіўся! Трэба лявей!.. Прайшоў бы ён гэтак яшчэ крыху, і апынуўся б проста ў вёсцы... Здаравенныя тры дзюны ўжо перайшоў, а агні амаль зусім не пабліжэлі... нібыта ходзіш кругамі. Пот залівае вочы... Прыпыніцца хоць на імгненне і дыхнуць на поўныя грудзі.

Жанчына, напэўна, ужо прачнулася... Што яна падумала, калі расплюшчыла вочы і ўбачыла, што мяне няма?.. Хоць наўрад ці адразу спахапілася... Падумала нябось, што я пайшоў за хату па сваёй патрэбе... Сёння вечарам жанчына ўстала... Здзівілася, што праспала дацямна, і спехам вылезла з-пад коўдры... Не астылае ад пацалункаў цела напамінала пра тое, што было паміж імі гэтае раніцы... Намацаваючы рукою лямпу, жанчына, пэўна, усміхнулася.

Ды ўсё ж у мяне няма прычын адчуваць сябе абязаным ёй ці адказным за яе ўсмешку. Што страціць жанчына, калі я знікну? Толькі маленькі кавалачак жыцця. Радые і люстэрка заменяць ёй мяне.

«Дык вы мне і напраўду вялікая падмога... Усё змянілася з таго часу, як я не адна. Штораніцы я магу спакойна, не спяшаючыся, займацца сваімі справамі, і працу цяпер удаецца канчаць на гадзіны дзве хутчэй... Я думаю, што скоро змагу папрасіць арцель даць мне якую-небудзь дадатковую работу, якую я магла б

рабіць дома... Назбіраю грошай... І, можа, куплю нарэшце радыё, люстэрка і яшчэ што-небудзь...»

(Радыё і люстэрка... Радыё і люстэрка...) Нейкая дакучлівая ідэя — нібыта ўсё чалавечае жыццё складаецца з гэтых двух прадметаў. Папраўдзе, радыё і люстэрка маюць нешта агульнае: яны звязваюць людзей. А можа, яны адлюстроўваюць гарачае жаданне пранікнуць у сутнасць чалавечага існавання. Добра, як толькі выберуся адсюль, адразу куплю прыёмнік і пашлю ёй. Патрачу ўсе свае грошы, але куплю ёй найлепшы транзістар.

А вось люстэрка — не ведаю, ці варта абяцаць. Люстэрка тут хутка папсуецца... Ужо праз паўгода адстане амальгама, а праз год яно пацямнее ад пяску, які ўвесь час носіцца ў паветры... Як і тое люстэрка, што цяпер у яе: калі бачыш у ім адно вока, дык не бачыш носа, калі бачыш нос, дык не бачыш рота. Не, справа не толькі ў тым, што люстэрка хутка сапсуецца. Люстэрка адрозніваецца ад радыё: каб яно стала сродкам сувязі, патрэбен найперш чалавек, які будзе глядзець на яе. Які толк цяпер з люстэрка, калі яе ніхто не ўбачыць?

Пачакай, трэба прыслухацца!.. Нешта ён вельмі доўга ходзіць па сваёй патрэбе... А можа?.. Во шэльма, уцёк-такі... Цікава, ці нарабіла яна вэрхалу?.. Ашаломленая яна, прыгнечаная?.. А можа, яна проста ціха плача?.. Добра, што б яна ні рабіла — гэта ўжо не мая віна... Ты ж сам адмовіўся прызнаць, што люстэрка патрэбна.

— ...Я недзе прачытаў пра гэта... Цяпер нібыта вельмі часта сыходзяць з дому?.. Гэта, я думаю, таму, што жыццё надта ўжо цяжкае, а можа, і не толькі таму... Вось там якраз і пісалі пра адну такую зусім не бедную сялянскую сям'ю. І зямлі яны сабе прыкупілі, і машыны прыдбалі, і гаспадарку, здавалася, вялі добра, а старэйшы сын, не гледзячы на ўсё гэта, пайшоў з

дому. Быў такі талковы, дбалы хлопец. Бацькі галаву ламалі: з-за чаго ён раптам пайшоў? У вёсцы людзі лепей разумеюць свой абавязак, думаюць пра тое, каб зберагчы добрае імя. Таму павінны быць нейкія асаблівыя прычыны, каб наследнік пайшоў з дому...

— Ведама... Абавязак ёсць абавязак...

— Ну, і нібыта нехта з родных знайшоў хлопца і паспрабаваў дапытацца, чаму ён гэта зрабіў. Выявілася, што ён не збег з жанчынаю, яго не выгналі з хаты ні любоўныя прыгоды, ні даўгі, — увогуле, не было ніякай асаблівай прычыны. Дык у чым жа справа?.. Ды ён і сам добра не ведаў, як растлумачыць свой учынак, сказаў толькі, што не мог болей трываць.

— І напраўду, ёсць жа на свеце бесталковыя людзі...

— Але калі падумаць, дык гэтага хлопца зразу мець можна. Ну што такое селянін? Працуючы з усёй сілы і шырачы свой кавалак, ён толькі прыбаўляе сабе працы... Мяжы яго цяжкай працы няма, і адно, што ён нажывае, — гэта яшчэ цяжэйшую працу... Праўда, да селяніна яго праца вяртаецца — ураджай рысу і бульбы. Што ж яшчэ яму трэба? З сялянскаю працаю нашу важданіну з пяском і параўноўваць нельга. Гэта ўсё роўна, што будаваць запруду з камянёў на рэчцы ў апраметнай — чэрці ўсё роўна раскідаюць камяні.

— А чым канчаецца гэтая гісторыя з ракою ў апраметнай?

— Ды нічым... іменна ў гэтым і ёсць пакаранне за грахі!

— А што потым было з гэтым хлопцам, які павінен быў стаць наследнікам?

— Ён усё загадзя абдумаў і, напэўна, яшчэ да таго, як пайсці з дому, уладкаваўся на працу.

— Ну і?..

— Ну і стаў працаваць.

— А далей што?

— Далей? У дні зарплаты атрымліваў, напэўна,

свае грошы, а ў нядзелю надзяваў чыстую кашулю і ішоў у кіно.

— Потым?

— Цяжка сказаць, пакуль не папытаешся ў самога хлопца.

— Ды калі ён сабраў грошай, дык напэўна ўжо купіў сабе радыё...

...Ну вось, ускараскаўся нарэшце. Хоць, мабыць, гэта толькі паўдарогі... Не, памыліўся... Тут ужо роўная мясціна... Але дзе дзеліся агні?.. Ён ішоў наперад без ніякае веры... Здавалася, гэта вяршыня велізарнай дзюны... Чаму ж адсюль не відаць агнёў? Ад думкі, што здарылася бяда, у яго падкасіліся ногі. Паленаваўся — вось і расплата. З'ехаў па крутым схіле, не ведаючы дакладнага кірунку. Лагчына аказалася большая, чым ён меркаваў. Яна была не толькі глыбокая, але і шырокая. Дый шмат'ярусныя хвалі пяску на дне былі награвашчаны бязладна і мяшалі выбраць правільны кірунак. Але ўсё роўна ніяк не дадумацца, чаму не відаць агнёў... Калі збіўся з дарогі, дык не болей, чым на паўкіламетра ў адзін ці ў другі бок. Яго ўвесь час цягнула налева,— можа, таму, што ён баяўся вёскі. Ён адчуваў, што для таго, каб падысці бліжэй да агнёў, трэба адважыцца пайсці направа... Хутка туман расеецца, вызірнуць зоркі... Увогуле, што б ні было, найлепшы і найхутчэйшы спосаб агледзець усё навокал — падняцца на дзюну, не важна на якую, каб толькі вышэйшую за астатнія.

Усё-такі незразумела... Ані незразумела, чаму жанчына гэтак прывязана да гэтай ракі ў апраметнай... Гаворка пра любоў да радзімы, пра абавязак мае сэнс толькі тады, калі, адмаўляючыся ад іх, нешта траціш. А што траціць гэтай жанчыне?

(Радыё і люстэрка... Радыё і люстэрка...)

Прыёмнік ён ёй, ведама, прышле... Але ці не прыядзе гэта да адваротных вынікаў: ці не страціла яна болей, чым набудзе? Кончылася, напрыклад, цырымонія прыгатавання мне ванны, якую яна вельмі любіла. Нават адклдала мыццё бялізны, заўсёды пакідала вады, каб я мог памыцца. Плюхала цёплую ваду між маіх ног і, скурчыўшыся, моцна смяялася, быццам гэта яе купалі... Цяпер не давядзецца ўжо гэтак смяяцца.

Не, адкінь ілюзіі... Паміж мною і табою з самага пачатку не было ніякага ўгавору. А калі не было ўгавору, не магло быць і парушэння яго. Дый нельга сказаць, што і мяне самога гэта ані не закранула. Напрыклад, пах таннай, нібыта выціснутай з калу, гарэлкі, якую мы атрымлівалі раз на тыдзень... твае непатлівыя, сплеченыя з тугіх мускулаў сцегнякі... адчуванне сораму, калі я пальцам, змочаным слінаю, выкалупліваў пясок, які нагадваў спечаную гуму... І твая сарамлівая ўсмешка, якая рабіла ўсё гэта яшчэ болей непрыстойным... І многае другое. Падлічыць усё разам — атрымаецца нямала. Вер не вер, але факт астаецца фактам. Мужчына болей, чым жанчына, схільны прыдаваць значэнне дробязям.

А калі ўспомніць пра тое, што зрабіла са мною вёска, дык прычыненыя мне страты немагчыма і падлічыць. У параўнанні з гэтым мае адносіны з жанчынаю — пусцяковіна.

Але ён ім рана ці позна цалкам за ўсё адплаціць... Ён, праўда, яшчэ не ведае, як стукнуць, каб было найбалюча... Можна, падпаліць вёску, ці атруціць калодзежы, ці нарабіць пастак і па адным скінуць у пясчаныя ямы ўсіх, хто вінаваты ў яго няшчасцях, — такім няхітрым спосабам ён на першым часе распальваў сваю фантазію і натхняў сябе. Але цяпер, калі выпаў яму выпадак здзейсніць задуму, ён ужо не мог аддацца гэтым дзіцячым марам. Дый што можна зрабіць адзін чалавек? Няма іншага выйсця, як ужыць закон. Праў-

да, у гэтым выпадку ёсць небяспека, што закон не здолее зразумець усёй глыбіні жорсткасці таго, што адбылося... Добра, не трацячы часу, паведамлю пра ўсё спачатку хоць у мясцовую паліцыю.

Ага, было нарэшце яшчэ адно...

Чакай! Што гэта за гук?.. Не, усё ціха... Можа, проста здалося. Ды ўсё ж, дзе дзеліся вясковыя агні? Нават калі яны не відны за высокімі дзюнамі, усё роўна гэта жах. Можна сабе ўявіць, што адбылося: мой руль мае звычку браць улева, я зайшоў надта далёка да мыса, і вёску цяпер заслання нейкая высокая скала... Вырашыў... Паспрабую пайсці ўправа.

...Ну і нарэшце не хацелася б, каб ты забылася яшчэ пра адно. Памятаеш, ты ж так і не адказала на маё пытанне. Тады два дні засаб ішоў дождж. Калі ідзе дождж, вельмі пагражаюць апоўзні, затое пясок амаль зусім не ляціць. Першы дзень мы зрабілі крыху болей, чым звычайна, і таму на другі дзень змаглі перадыгнуць. Карыстаючыся так чаканым адпачынкам, я цвёрда вырашыў дакапацца да ісціны. Упарта, быццам здзіраючы з цела струпы, надумаўся агаліць праўду, што б гэта мне ні каштавала, дазнацца, чаму ты апынулася ў гэтай яме. Я сам быў ашаломлены сваёй напорыстасцю. Спачатку ты весела падстаўляла голае цела пад ручаіны дажджу, але ўрэшце, вымушаная адказваць, заплакала. І стала гаварыць, што не можаш пайсці адсюль толькі таму, што тут загінулі муж і дзіця, засыпаныя разам з куратнікам у час тайфуна. Калі гэтак, цябе напраўду можна было зразумець. У гэта можна паверыць, і зразумела, чаму да гэтага часу ты пазбягала гаварыць пра гэта. Мне хацелася паверыць табе. І я вырашыў на другі дзень урваць крыху часу ад сну і ўзяцца шукаць засыпаных.

Два дні капаў я ў тым месцы, дзе ты паказала. Але не знайшоў не толькі ніякіх астанкаў, але нават і слядоў разбуранага куратніка. Тады ты паказала другое

месца. Але і там я нічога не знайшоў. Ты стала вадзіць мяне з аднаго месца на другое. У пяці розных мясцінах дзевяць дзён прадаўжаліся бязмэтныя пошукі. І тады зноў, гатовая заплакаць, ты пачала апраўдвацца. Ты сказала, што, напэўна, хата стаяла на другім месцы, што няспынны ціск пяску, можа, адсунуў яе і павярнуў, а можа, і сама яна перамясцілася. Можа, і куратнік, і астанкі мужа і дзіцяці пахаваны пад тоўстаю сцяною пяску, якая аддзяляе хату ад суседняй, а можа быць і такое, што яна апынулася ў суседавай яме. Тэарэтычна можа быць і такое. Але твой няшчасны, прыгнечаны выгляд добра паказваў, што ты не так збіралася ашукаць мяне, як не хацела з самага пачатку расказаць праўды. Ахвяры былі, увогуле, не болей чым адгаворкаю. У мяне ўжо проста не было сілы зазвацца. І я вырашыў не ламаць галавы над тым, хто перад кім у даўгу. Мне здаецца, што і ты павінна была гэта зразумець...

Што гэта!.. Мужчына ад страху кінуўся на зямлю... Усё адбылося надта хутка, ён нічога не мог зразумець... Перад ім нечакана вырасла вёска!.. Ішоў ён, відаць, да вяршыні дзюны, што падступала да вёскі... І ў той момант, калі ў яго перад вачыма адсланілася ўся панарама, ён убачыў, што апынуўся ў самой вёсцы... Не паспеў ён апамятацца, як побач з ім за плотам забрахаў сабака.

Падхапіў другі, а потым яшчэ і яшчэ — быццам ланцуговая рэакцыя. У пякельнай цемры на яго насоўвалася, выскаляючы іклы, цэлая зграя. Ён выняў вяроўку, да якое былі прывязаны нажніцы, і кінуўся бегчы. У яго не было выбару. Адно, што яму аставалася, — найкарацейшым шляхам прабежчы цераз вёску.

Бег чалавек.

Хаты, міма якіх ён бег, мільгалі цьмяным святлом. Яны то прапускалі яго, то вырасталі перашкодаю. Смак ветру, які з шумам урываўся ў вузкую шчыліну горла... Смак іржы... Небяспечны нумар на тонкім шкле, гатовым разляецца на друзачкі. Надта позна, каб спадзявацца, што пераносчыкі пяску не выйшлі яшчэ з хат, і дужа рана, каб спадзявацца, што яны ўжо дабраліся да ўзбярэжжа. Пікап нібыта яшчэ не праяздажаў. Не можа быць, каб ён не звярнуў увагі на гэта вар'яцкае тарахценне двухтактавага матора за кіламетр адсюль. Становішча агіднае.

Нечакана з цемры вылецеў чорны камяк. Мяркуючы па моцным сапенні, вялікі сабака. Ён, здавалася, не быў прывучаны да нападзення і, перш чым накінуцца на яго, пачаў моцна брахаць. Мужчына хвоснуў вярхоўкаю з прывязанымі нажніцамі і пацэліў. З энкам сабака знік у цемры. На шчасце, ён выдраў толькі кавалак з яго штаноў. Мужчына надта рэзка крутнуўся, ногі запляліся, і ён упаў, пакаціўся, але адразу ж ускочыў і пабег далей.

Выявілася, сабака не адзін, іх пяць ці шэсць. Нападоханья няўдачаю першага, яны з лямантам круціліся вакол яго, выбіраючы зручны момант для нападзення. Можа, той самы рыжы сабака з разваленай халупы падцоўваў іх ззаду. Узяўшыся за вярхоўку за сантыметраў пяцьдзесят ад канца, ён стаў з усяе сілы махаць ёю над галавой. Абараніўшыся такім чынам ад сабак, ён перамахнуў цераз кучу колатых ракавінак, прабег вузкі праход між платамі, нейкі двор, дзе сушылася на зямлі салома, і нарэшце выбег на шырокую дарогу. Яшчэ трохі — і вёска кончыцца!

Уздоўж дарогі ішла вузкая канава. З яе раптам вылезла двое дзяцей — падобна, брат і сястра. Ён уба-

чыў іх надта позна. Тузануў вяроўку, каб нажніцы не зачাপілі іх, ды нічога не выйшла, і ўсе трое паляцелі ў канаву. Па дне ў канаве быў пракладзены жолаб. Хруснула дрэва. Дзеці загаласілі... Чэрці, чаго яны гэтак крычаць!.. Ён адпіхнуў іх і вылез. І ў гэты момант праяні кішэнных ліхтароў, тры ў рад, перасеклі яму дарогу.

Зазваніў звон. Дзеці моцна плакалі... Сабакі не пераставалі брахаць... Ад кожнага груку звана сэрца балюча сціскалася. Безліч насякомых, як рысавае зерне, папаўзлі з пракрытых нор. Адзін кішанёвы ліхтар, відаць, меў прыстасаванне для канцэнтравання святла — промень яго то расплываўся, то раптам праколлаў тонкаю распаленаю іголкаю.

Кінуцца, ці што, проста на іх і пазбіваць з ног?.. Калі ўдасца прарвацца, тады ўжо ён будзе за вёскаю... Давядзецца яму раскайвацца ці не — усё залежыць ад гэтай хвіліны... Ну, хопіць марудзіць!.. А не — дык будзе позна... Яшчэ трохі, і даганятыя могуць апынуцца ззаду — тады ўсё прапала!

Пакуль ён вагаўся, ліхтары пачалі акружаць яго, падступаючы справа і злева, усё скарачаючы і скарачаючы адлегласць. Мужчына мацней сціснуў вяроўку і ўвесь напружыўся, але ніяк не мог адважыцца. Ногі ўсё глыбей уваходзілі ў мяккую глебу. Прагалы, што пашырыліся між людзьмі, запоўнены цэнямі людзей. Колькі іх? А на краі дарогі нешта падобнае абрысамі на яму — а не, гэта пікап. Калі ён і прарвецца наперад, яго схопяць ззаду. За спіною пачуў ён тупат дзяцей, якія ўцякалі адсюль — яны ўжо не плакалі. На імгненне прамільгнула адчайная думка. Схапіць іх і выкарыстаць як шчыт! Яны будуць заложнікамі, і ён не дасць гэтай погані падысці! Але калі павярнуўся, каб схапіць іх, убачыў яшчэ агні, якія яго падпільноўвалі. Дарога адрэзана.

Нібыта адпушчаная спружына, ён кінуўся назад і

колькі было сілы пабег па той самай дарозе, па якой дабраўся сюды. Ён рабіў гэта амаль несвядома, спадзеючыся знайсці месца, дзе б мог перасекчы дзюну, якая была як бы прадаўжэннем мыса. З крыкам гналася за ім, здавалася, уся вёска. Ад вельмі вялікага напружання ногі аслабелі, быццам з іх выцягнулі сухажылле. Але, можа, таму, што яго даганятыя былі заспеты знянацку, яму ўсё яшчэ ўдавалася трымаць дыстанцыю, якая дазваляла час ад часу азірацца і глядзець, дзе яны.

Колькі ён прабег?.. Ужо перасек некалькі дзюнаў. І чым болей траціў ён сілы, тым болей яму здавалася, што ўсё дарэмна, што ён бяжыць на месцы, як у сне. Ды не цяпер разважаць пра тое, як эфектыўна расходуе ён сваю сілу. У роце паявіўся прысмак крыві, змяшанай з мёдам. Ён хацеў плюнуць, але сліна была вязкая і ніяк не выплёўвалася. Давялося выскрабаць пальцам.

Звон не пераставаў званіць, але да яго было ўжо далёка, і часам гук зусім знікаў. Сабакі таксама адсталі і брахалі аднекуль здалёку. Чуцён быў гук толькі свайго дыхання, які нагадваў скрыгат напільніка аб метал. Ліхтары даганятых — усе тры, — як і дагэтуль, выцягнуўшыся ланцужком і пагойдваючыся ўверх і ўніз, як быццам не набліжаліся, але і не аддаляліся. І ўцекачу, і тым, хто гнаўся за ім, было аднолькава цяжка бегчы. Цяпер перамога той, хто трывалейшы. Але гэта не цешыць. Можа, ад вельмі доўгага напружання воля надламалася, падкралася слабасць — жаданне, каб сіла хутчэй пакінула яго. Небяспечны сімптом... Але пакуль ён разумее гэтую небяспеку, яшчэ нічога...

Поўныя чаравікі пяску, баляць пальцы. Азірнуўся. Даганятыя асталіся метраў на семдзсят — восемдзсят, крыху справа. Чаму яны збіліся ўбок? Стараліся, напэўна, абмінуць пад'ёмы, вось і выйшла такое.

Мусіць, і яны натаміліся... Кажуць жа, той, хто даганяе, томіцца хутчэй. Ён мігам разуўся і пабег босы... Калі пакласці чаравікі ў кішэні, будуць замінаць, і ён запхнуў іх за рэмень. Перадыхнуўшы, адным махам адолеў круты пад'ём. Калі так пойдзе, дык ён, напэўна, здолее ўцячы ад гэтых гадаў...

Месяц яшчэ не ўзышоў, але святло зорак усыпала ўсё навокал цёмнымі і светлымі плямамі, і грабяні далёкіх дзюнаў добра пазнаваліся. Ён бег як быццам да мыса. Зноў руль бярэ ўлева. Толькі ён хацеў быць змяніць кірунак, як раптам сцяміў, што гэтым ён скароціць адлегласць між сабою і даганятымі. Тады вось зразумеў ён іх план і спалохаўся. Напраўду, нібыта няўмела выбраны імі шлях на самай справе добра прадуманы: яны стараліся прыціснуць яго да мора. Не ведаючы гэтага, ён увесь час быў у іх руках. Падумаўшы, ён зразумеў, што і кішанёвыя ліхтары служылі ім для таго, каб паказваць яму, дзе яны. Значыць, і тое, што яны не набліжаюцца і не аддаляюцца, а ўвесь час трымаюцца на адной адлегласці, — не так сабе.

Не, здавацца яшчэ рана. Недзе павінна быць дарога, каб падняцца на скалы, і калі не будзе другога выйсця, можна морам, плывучы, абагнуць мыс. Трэба адкінуць усякія хістанні — варта толькі ўявіць сабе, як яго схопяць і кінуць назад у яму.

За доўгім пакатым пад'ёмам — круты спуск... За крутым пад'ёмам — доўгі пакаты спуск... Раз ступіў, яшчэ раз — быццам пацеркі нанізваюцца адна на адну — выпрабаванне цяжарнага. На нейкае імгненне змоўк звон. Цяжка пазнаць, што ён чуе: сковыт ветру, шум мора ці гэта проста звон у вушах. Падняўшыся на адно ўзвышша, ён азірнуўся. Агні даганятых прапалі. Пачакаў крыху — не паяўляюцца.

Здорава. Няўжо ўдалося ўцячы ад іх?

Надзея прымусіла моцна біцца сэрца. Калі гэта праўда, дык адпачываць цяпер тым болей не трэба...

Уздыхнуць яшчэ разік — і наперад, да наступнае дзюны!

Але чамусьці вельмі цяжка бегчы. Ногі вельмі цяжкія. І цяжар нейкі незвычайны. Ён не проста чуў яго — ногі зусім сталі тапіцца ў пяску. Быццам снег, падумаў ён, калі ногі да лытак былі ўжо ў пяску. Спалохаўшыся, ён паспрабаваў выцягнуць адну нагу, але другая ўгрузла да калена. Што такое? Ён чуў, нібыта ёсць пяскі, якія праглынаюць чалавека... Ён з усяе сілы стараўся выбрацца, але чым болей тузаўся, тым глыбей апускаўся. Ногі патанулі ўжо амаль да сцёгнаў.

А можа, гэта проста пастка?! Яны і заганялі яго не да мора, а іменна сюды!.. Яны проста хочуць загубіць яго, не трацячы намаганняў, каб злавіць!.. Гэта сапраўднае знішчэнне... Фокуснік са сваёю хусцінкаю танчэй не зрабіў бы... Яшчэ парыў ветру — і ён з галавою схваецца ў пяску... І тады яго не знойдзе нават паліцэйскі сабака, які атрымаў на конкурсе першую прэмію... Гэтыя паганцы цяпер ужо, напэўна, не пакажуцца!.. Яны нічога не бачылі, нічога не чулі... Нейкі дурань, нетутэйшы, сам заблудзіўся і прапаў... І ўсё, сволачы, зрабілі, нават рук не замараўшы...

Таплюся... Таплюся... Вось ужо і па пояс у пяску... Што ж рабіць? Калі ўдасца павялічыць плошчу апоры на пясок, ціск цела ў кожным пункце паменшыцца, і ён, напэўна, перастане апускацца... Распластаўшы рукі, ён лёг грудзямі на пясок... Але было позна. І хоць ён ляжаў на жываце, ніжняя частка цела застыла ў вертыкальным становішчы. Яму балела паясніца, і ён ужо не мог болей аставацца сагнутым пад прамым вуглом. Дый любы, нават трэніраваны спартсмен не змог бы доўга прабыць у такім становішчы.

Цёмна, як... Увесь свет заслانیў вочы і заткнуў вушы. Здохнеш тут, і ніхто нават не гляне ў твой бок! Страх, які затаіўся недзе глыбока ў горле, раптам вы-

рваўся вонкі. Мужчына разявіў рот і зароў, як жывёліна:

— Памажыце!

Пустое слова!.. Ну і няхай сабе пустое... На краі гібелі не да арыгінальнасці. Жыць што б там ні было — нават калі яго жыццё будзе цюцелька ў цюцельку падобнае на жыццё ўсіх астатніх, як таннае пячэнне, спечанае ў адной форме! Хутка пясок дойдзе да грудзей, да падбародка, да кончыка носа... Не магу болей!

— Памажыце!.. Абяцаю ўсё, што захочаце!.. Прашу вас, памажыце!.. Прашу вас!

Мужчына не вытрываў. Спачатку ён толькі ўсхліпваў, а потым заплакаў наўзрыд. Ён з жахам зразумеў, што ўсё прапала. Цяпер усё роўна — ніхто яго не бачыць... Шкада, ведама, што ўсё гэта адбываецца без патрэбнай у такіх выпадках працэдуры... Калі памірае прыгавораны да смерці, ён можа пакінуць свае запіскі... Тут колькі ні крычы... ніхто табе не спагадае. Блага!

Ён нават не вельмі здзівіўся, калі ззаду пачуліся раптам галасы. Ён быў пераможаны. Адчуванне сораму перагарэла і ператварылася ў попел, як страказінае крыльца, да якога паднеслі агонь.

— Гэй, хапайся!

Уніз спаўзла доўгая дошка і ўперлася яму ў бок. Прамень святла абрысаваў у цемры кола і асвяціў дошку. Мужчына з цяжкасцю павярнуў скаванае тулава ў той бок, адкуль чуліся галасы, і жаласна папрасіў:

— Даруйце, можа, вы мяне выцягнеце гэтай вяроўкай...

— Ды не, вы ж не пень, каб вас карчаваць...

Ззаду засмяяліся. Добра не пазнаць, але там іх чалавек пяць-шэсць.

— Пацярпіце яшчэ трохі, ужо пайшлі па рыдлёўкі... Упрыцеся локцямі ў дошку, і ўсё будзе ў парадку...

Як яму і прапаноўвалі, ён абапёрся локцямі аб

дошку і апусціў галаву на далоні. Валасы змакрэлі ад поту. Ён нічога не адчуваў, толькі хацелася як найхутчэй збавіцца ад гэтага сораму.

— А ведаеце... Вам яшчэ пашанцавала, што мы беглі ўслед за вамі. Тут такая багна — сабакі і тыя блізка не падыходзяць... Вы былі ў вялікай небяспецы... Нават не ведаю, колькі людзей, нічога не падазраючы, завалакаліся сюды, так і не вярталіся... Тут, за гарамі, мясціна зацішная, вось і намятае сюды пяску... Калі прыходзіць зіма — наносіць снегу... На яго зноў пясок... Потым зноў снег, і гэтак гадоў сто — як недапечаная слоеная вафля... Гэтак гаварыў нам сын колішняга старшыні арцелі, той, што паехаў у горад вучыцца. Цікава, праўда?.. Калі паспрабаваць дакапацца да дна, можа, здабудзеш што-небудзь вартае.

Нашто ён усё гэта?! Гаворыць з такім выглядам, быццам ён чысценькі і ні ў чым не вінаваты. Мог бы кончыць сваю балбатню... Куды разумней было б цяпер павыскаляцца. Ці лепей няхай ужо пойдзе і пакіне яго аднаго з надзеямі, якія загінулі...

Нейкае ажыўленне, — відаць, прынеслі рыдлёўкі. Трое мужчын, прымацаваўшы да падэшваў дошкі і ледзь трымаючы раўнавагу, на нейкай адлегласці сталі адкопчаць вакол яго пясок. Пласт за пластам. І мары, і сорам, і адчай — усё было пахавана пад гэтым пяском. І ён нават не здзівіўся, калі яго ўзялі за плечы. Загадалі б яны, і ён мог бы спусціць штаны і на іх вачах пачаць выпаражняцца. Неба пасвятлела — цяпер вызірне, напэўна, месяц. З якім выразам твару сустрэне мяне жанчына?.. Усё роўна з якім... Цяпер яго могуць лупцаваць як хочучь — ён павінен цярэць.

Чалавека абвязалі пад пахамі вяроўкаю і, як мяшок, зноў апусцілі ў яму. Ніхто не вымавіў ні слова. Здавалася, яны прысутнічаюць на яго пахаванні. Яма глыбокая, цёмная. Месячнае святло агарнула дзюны тонкім бліскучым шоўкам: узоры, вычарчаныя ветрам, нават сляды яго ног ператварыла яно ў зіхатлівае, застылае ў складках шкло. І толькі яма, не жадаючы ўліцца ў гэты пейзаж, асталася ў цемры. Ды ўсё гэта яго не трывожыла. Калі ён падняў галаву і паглядзеў на месяц, яму стала млосна і закружылася галава — да смерці ён натаміўся.

У гэтай пякельнай цемры жанчына вырысоўвалася яшчэ цяжнейшаю плямаю. Ён ледзь даплёўся да пасцелі і не бачыў самой жанчыны, хоць яна яго і падтрымлівала. І не толькі яе — усё навокал расплывалася, нібыта ў тумане. Нават паваліўшыся на пасцель, ён усё яшчэ бег па пяску... І ў сне ён не пераставаў бегчы. Спаў неспакойна. Добра помніў шаргаценне кашоў, якія апускаліся і падымаліся, далёкі брэх сабак. Ведаў, што жанчына вярталася сярод ночы, каб паесці, і запальвала лямпу, якая стаяла каля яго пасцелі. Але зусім прачнуўся, толькі калі ўстаў напіцца вады. Пайсці памагчы жанчыне не было ў яго сілы.

Ён запаліў лямпу і закурыў, рассяяна азіраючыся па баках. Тоўсценькі, але жвавы павучок забігаў вакол лямпы. Калі б гэта быў матылёк, ён бы не здзівіўся, але што святло вабіла павука — дзіва. Ён хацеў ужо быў прыпчы яго цыгарэтаю, але перадумаў. Павук з дакладнасцю секунднае стрэлкі кружыўся вакол лямпы на адлегласці пятнаццаці — дваццаці сантыметраў. Можа, не толькі святло вабіла яго? Не, ён чакаў і да чакаўся, калі на агонь прыляцеў начны матылёк. Матылёк некалькі разоў стукнуўся аб шкло ў лямпе, і цень яго буйна адбіўся на столі, потым упаў на мета-

лічную падстаўку і болей не кратаўся. Нейкі дзіўны матылёк — вельмі агідны. Ён прыткнуў да яго цыгарэту. Нервовыя цэнтры былі паралізаваны, і ён падкінуў яшчэ жывое насякомае на тую дарожку, дзе бегаў павук. Разгарэлася драма, якую ён прадбачыў. Імгненна павук падскочыў і ўчапіўся ў матылька. Потым ён зноў стаў кружыцца, цягнучы сваю ахвяру, цяпер ужо нерухомую. Так ён, напэўна, цешыўся, смакуючы наперад, як будзе жэрці сакаўнога матылька.

Ён і не ведаў, што ёсць такія павукі. Так разумна выкарыстаць замест павуціны лямпу. Плетучы павуціну, астаецца толькі чакаць, каб хто-небудзь папаўся ў яе, а з лямпаю ахвяру можна самому завабіць. Патрэбна толькі прыдатная крыніца святла. У прыродзе, на жаль, яе няма. Месяц ці лясныя пажары наўрад ці падыдуць на гэта. Не выключана, што гэты павук — прадстаўнік нейкага новага віду, які выпрацаваў свае інстынкты, эвалюцыянуючы ўслед за чалавекам... Тлумачэнне, напэўна, небагое... Але як тады растлумачыць, што святло прываблівае матылькаў?.. Матылькі — не тое, што павукі, наўрад ці святло лямпы спрыяе іх зберажэнню. Аднак з'ява гэтая ўзнікла зноў жа пасля таго, як паявілася штучнае святло. Доказам можа служыць хоць бы тое, што матылькі не сабраліся ў чароды і не паляцелі да месяца.

Было б яшчэ зразумела, калі б падобным інстынктам валодаў нейкі адзін від насякомых. Але ж ён агульны ўсім матылькам, якіх налічваецца тысяч дзесяць відаў. Значыць, гэта нейкі пэўны, нязменны закон. Сляпое, шалёнае трапятанне крылаў, выкліканае штучным святлом. Патаемная сувязь паміж святлом, павукамі і матылькамі... Калі закон можа выяўляцца так неразумна, дык у што ж тады верыць?

Мужчына заплюшчыў вочы... Паплылі мутныя блікі...

Калі ён выцягваў руку, каб схапіць іх, яны пачыналі мітусіцца і знікалі... Быццам цені шпанскіх мушак на пяску...

Яго разбудзіў плач.

— Чаго плачаш?

Жанчына, стараючыся схаваць збянтэжанасць, паспешна паднялася.

— Даруйце... Хацела згатаваць вам чаю...

Яе здушаны голас, змочаны слязамі, азадачыў мужчыну. Калі яна нагнулася і стала распальваць у печцы, яе спіна неяк дзіўна ўздрыгвала, і ён доўга не мог зразумець, у чым справа. Разумеў ён слаба, быццам вяла перагортваў старонкі заплеснелай кнігі. Але добра яшчэ, што мог перагортваць старонкі. Нечакана яму стала нясцерпна шкада сябе.

— Не выйшла...

— Ага...

— І так па-дурному ўсё правалілася.

— Але ж нікому не ўдавалася... ні разу яшчэ...

Яна гаварыла праз слёзы, але ў яе голасе гучалі ноткі ўпэўненасці, быццам яна апраўдвала і растлумачвала яго правал. Што ні кажы — жаласлівае спачуванне. Было б дужа несправядліва не адгукнуцца на яго.

— Шкада ўсё-такі... Я ўжо вырашыў, калі ўдасца ўцячы, адразу куплю і прышлю табе прыёмнік...

— Прыёмнік?

— Ты ж даўно хацела яго.

— Ды нічога, не трэба... — Жанчына гаварыла нясмела, быццам прасіла прабачэння. — Калі я добра прапрацую, змагу і тут купіць. Калі ў растэрміноўку, дык на першы ўзнос грошай хопіць, напэўна.

— Ведама, калі ў растэрміноўку...

— Калі вада нагрэецца, памыемся?

Раптоўна ў ім паднялася туга, шэрая, як світанне. Трэба залізваць раны адно аднаму. Але калі бяс-

конца залізваць раны, якія не заживаюць, дык ад языка нічога не астанеца.

— Ну добра, не трэба суцяшаць... Жыццё не такая штука, каб пражыць яго на суцяшэннях... Там сваё жыццё, тут — сваё, і заўсёды здаецца, што чужое жыццё саладзейшае... Самае агіднае — думаць: што, калі жыццё будзе вось так ісці?.. Што гэта за жыццё? Гэтага ж ніхто не ведае... Эх, лепей быць да горла заваленым працаю і не думаць пра ўсё гэта...

— Памыемся?..

Жанчына сказала гэта нібыта дзеля таго, каб падбазьрыць яго. Мякка, ласкава. Мужчына паволі стаў расшпільваць гузікі ў рубашцы, здымаць штаны. Ён увесь, з ног да галавы, быў уккрыты пяском. (Што робіць цяпер тая, другая?) Усё, што было да ўчарашняга дня, здавалася далёкім мінулым.

Жанчына пачала намыльваць ручнік.

Ча с т к а т р э ц я я

28

Кастрычнік.

За дзень лета, якое ўсё яшчэ не хацела адыходзіць, так распальвала пясок, што босы на ім і пяці мінут не прастаіш. А як толькі садзілася сонца, золкі холад пранікаў праз дзіравыя сцены, і, перш чым распаліць агнішча, даводзілася сушыць адсырэлы попел. Раніцаю і вечарам, калі не было ветру, з-за рэзкіх скачкоў тэмпературы падымаўся туман, які нагадваў мутную рэчку.

Мужчына змайстраваў за хатаю сіло, каб лавіць варон. Ён назваў яго «Надзея». Яно было простае, з улікам уласціvasцяў пяску. Ён выкапаў глыбокую яму

і ўкапаў туды бочачку. Трыма кліночкамі, велічынёю з запалку, замацаваў вечка, крышку меншае за бочачку. Да кожнага кліночка прывязаў тонкую нітку. Ніткі працягваліся цераз дзірачку ў цэнтры вечка, прывязваліся да дроціка звонку. На кончык дроціка ён насаджваў нажыўку — вяленую рыбу. Усё прыстасаванне старанна засыпаў пяском, пакінуўшы звонку толькі нажыўку ў невялікай пясчанай выемцы. Як толькі варона схопіць нажыўку, адразу злятаюць кліночкі, вечка падае ў бочачку на дно і адбываецца пясчаны абвал; варона жывая пахавана... Выпрабаваў некалькі разоў сваё прыстасаванне. Дзейнічала яно спраўна... Яму ўжо добра бачылася няшчасная варона, так хутка засыпаная пяском, што нават крыламі не паспела махнуць.

...Калі пашанцуе і ўдасца злавіць варону, можна будзе напісаць пісьмо і прывязаць ёй да лапкі... Але, ведама, як пашанцуе. Па-першае, вельмі мала шанцаў, што выпушчаная варона другі раз трапіць чалавеку ў рукі... Дый не дазнаешся, куды яна паляціць... Звычайна раён палёту варон вельмі абмежаваны... А можа быць і такое: калі гэтыя тыпы з вёскі супаставяць два факты — мая варона ўцякла, а ў чарадзе паявілася варона, у якое да нагі прывязаны кавалак белае паперы, дык яны адразу зразумеюць мае намеры... І ўсё, што было так добра прадумана, з такім цярдпеннем зроблена, прападзе дарэмна...

Пасля няўдалых уцёкаў мужчына стаў вельмі асцярожны. Ён прыстасаваўся да жыцця ў яме, нібыта ўпаў у зімовую спячку, і клапаціўся толькі пра тое, каб рассяць падазронасць у вяскоўцаў. Кажуць, што бясконцы паўтор таго самага — найлепшая маскіроўка. І калі ўбачаць, што тваё жыццё складаецца з паўтораў таго самага, дык можа быць, што ўрэшце пра цябе забудуць.

Паўтор можа даць і такую карысць. Ну, напрыклад,

два апошнія месяцы жанчына штодзень, не падымаючы галавы, ніжа пацеркі і так захапілася гэтай працаю, што ў яе нават твар апух. Доўгая іголка толькі мільгае, калі яна вострым канцом падчэплівае насыпаная ў кардонную коробку пацеркі, якія зіхцяць металам. Яна сабрала, напэўна, каля дзвюх тысяч іен. Папрацуе так яшчэ з паўмесяца — і хопіць грошай на першы ўзнос за прыёмнік.

У іголцы, што скача вакол каробкі з пацеркамі, гэтулькі важнасці, быццам гэтая каробка — цэнтр сусвету. Паўтор афарбоўваў сучаснае, даваў адчуванне рэальнасці навакольнага. І мужчына вырашыў таксама цалкам аддацца аднастайнай фізічнай працы. Змятаць пясок з гарышча, прасяваць рыс, мыць — усё гэта стала яго штодзённым абавязкам. Пакуль ён працаваў, напяваючы сабе пад нос, час, ва ўсякім разе, ляцеў хутчэй. Сабе на ўцеху ён змайстраваў полаг з поліэтылену, каб у часе сну на іх не сыпаўся пясок, і прыдумаў прыстасаванне варыць рыбу ў гарачым пяску...

Каб не хваляваць сябе, з таго часу ён не чытаў газет. Даволі было пацярпець тыдзень, і чытаць ужо амаль не хацелася. А праз месяц ён увогуле забыўся пра іх. Некалі ён бачыў рэпрадукцыю гравюры, якая называлася «Пекла адзіноты», і яна яго ўразіла. Там быў адбітак чалавека ў дзіўнай позе, які плыве па небе. Яго шырока расплюшчаныя вочы поўныя страху. Уся прастора вакол запоўнена амаль празрыстымі цэнямі нябожчыкаў. Яму цяжка прабірацца праз іх натоўп. Нябожчыкі, жэстыкулюючы, адпіхаючы адзін аднаго, нешта бесперастанку гавораць чалавеку. Чаму ж гэта «Пекла адзіноты»? Ён тады падумаў, ці не пераблытана назва. Але цяпер зразумеў. Адзінота — гэта неспатольная прага мары.

Іменна таму грызучы пазногці, не знаходзячы супакаення ў біцці сэрца. Кураць тытунь, не могучы задаволіцца рытмам мыслення. Нервова калоцяцца, не зна-

ходзячы задавальнення ў полавим акце. І дыханне, і хада, і перыстальтыка кішэчніка, і штодзённы расклад, і нядзеля, якая надыходзіць кожны сёмы дзень, і школьныя экзамены, якія паўтараюцца кожныя чатыры месяцы,— усё гэта не толькі супакойвала яго, але, наадварот, штурхала на ўсё новыя і новыя паўторы. Хутка колькасць скураных цыгарэт павялічвалася, яму сніліся страшныя сны, у якіх ён разам з нейкаю жанчынаю, у якой былі брудныя пазногці, увесь час шукаў утульнага кутка, каб схавацца ад людскіх вачэй. І калі ўрэшце ён выявіў сімптомы атручэння, дык адразу ў думках стаў звяртацца да нябесаў, якія падтрымліваюцца простым цыклічным эліптычным рухам, да пячаных дзюнаў, дзе пануюць хвалі даўжынёю адна восьмая міліметра.

Ён адчуваў пэўнае задавальненне ад бясконцай барацьбы з пяском, ад свае штодзённае працы, ператворанай ім ва ўрок, але нельга сказаць, што гэта было чыстае самакатаванне. Ён бы не здзівіўся, знайшоўшы ў гэтым дарогу да выздараўлення.

Але аднойчы раніцаю разам з прадуктамі, што ім прывозілі, да яго трапіў часопіс карыкатур. Часопіс як часопіс, нічога асаблівага. Вокладкі парваныя, увесь ён у плямах ад мурзатых пальцаў,— пэўна ж, купілі яго ў нейкага анучніка. І хоць на выгляд часопіс быў непрывабны, само паяўленне яго можна было расцаніць як клопат пра яго вяскоўцаў. Найболей ён быў азадачаны тым, што, чытаючы часопіс, ад смеху качаўся па зямлі, біў нагамі, нібыта ў яго пачаліся канвульсіі.

Карыкатуры былі зусім дурныя. Бяздумныя, вульгарныя, кепска выкананыя — калі б папытаўся ў яго, што ў іх забаўнае, ён не адказаў бы. Удалая была толькі адна карыкатура з малюнкам каня, у якога падкасіліся ногі і ён упаў, калі на яго накінуўся здаравенны мужчына. Мыза ў каня напраўду была смеш-

ная. Але ўсё роўна, хіба ў яго становішчы можна смя-
яцца? Пасаромеўся б. Прыстасоўвацца можна толькі да
пэўнае мяжы. Дый гэта павінна быць сродкам, але ні
ў якім разе не мэтаю. Адна справа балбатаць пра зімо-
вую спячку, другая — перакінуцца ў краты і забіць у
сабе ўсякае жаданне выйсці на святло.

Праўда, калі ўдумацца, няма ніякай надзеі, што
калі-небудзь надарыцца выпадак нейкім чынам вы-
брацца адсюль. А можна і проста прывыкнуць да ча-
кання, якое не мае ніякай мэты, а калі кончыцца
зімовая спячка, выявіцца, што святло аслепіць цябе і
ты не зможаш выйсці вонкі. Кажуць жа: жабрак тры
дні — жабрак назаўсёды... Іржа ўсярэдзіне паяўляецца
надзіва хутка... Ён глыбока задумаўся, але варта было
ўспомніць пацешную конскую мызу, як зноў яго раз-
біраў дурны смех. Жанчына пад лямпаю — рупліва,
як заўсёды, нанізвала пацеркі — падняла галаву і
дабрадушна яму ўсміхнулася. Мужчына, не могучы
выцерпець сваёй здрады, адкінуў часопіс і выйшаў.
Над ямаю клубіўся малочны туман. Рэшткі ночы —
раскіданыя шматкі ценяў... шматкі, якія зіхацяць, як
распаленая металічная нітка... пływучыя шматкі, якія
ператварыліся ў бліскучыя кропелькі пары... І гэты ка-
зачнае спалучэнне ценяў будзіла мару, мяжы якой не
было. Ён глядзеў і не мог наглядзецца. Кожнае імгнен-
не давала ўсё новыя і новыя адкрыцці. Тут было
ўсё — і рэальныя вобразы, і фантастычныя, якіх ён
ніколі не бачыў.

Павярнуўшыся да гэтага віру ценяў, мужчына стаў
завываць:

— Пан старшыня суда, пазнаёмце мяне з абвіна-
вачаннем! Скажыце мне, якія прычыны такога пры-
гавору?! Падсудны стоячы чакае вашага адказу!

З туману пачуўся голас, які здаўся яму знаёмым.
Ён быў глухі, быццам гаварыў у тэлефонную трубку.

— Адзін з сотні ўрэшце...

— Што такое?

— Я гавару, у Японіі на сто чалавек прыпадае адзін шызафрэнік.

— Даруйце, вы пра што?..

— Дарэчы, клетаманаў таксама адзін на сто...

— Ды пра што гэта вы?

— Калі на аднаполую любоў сярод мужчын прыпадае адзін працэнт, дык, натуральна, такі павінен быць працэнт і сярод жанчын. І калі прадаўжаць — адзін працэнт падпальшчыкаў, адзін працэнт алкаголікаў, адзін працэнт псіхічна адсталых, адзін працэнт полавых маньякаў, адзін працэнт хворых на манію вялікасці, адзін працэнт закаранелых жулікаў, адзін працэнт імпатэнтаў, адзін працэнт тэрарыстаў, адзін працэнт параноікаў...

— Прашу вас, даволі гэтых недарэчнасцей...

— Добра, слухай спакойна. Дадамо боязь вышні, боязь хуткасці, наркаманію, істэрыю, апанаваных думкаю пра забойства, сіфілітыкаў, прыдуркаватых... — таксама па адным працэнце, і атрымаем у агуле дваццаць працэнтаў... І калі ты можаш такім самым чынам пералічыць яшчэ восемдзсят анамалій... а няма ніякага сумнення, што зрабіць гэта можна... значыць, зусім дакладна, статыстыкай даказана, што ўсе сто працэнтаў людзей ненармальныя.

— Ну што за бязглуздзіца! Калі б не было нейкага эталона нармальнасці, дык нельга было б вызначыць і ненармальнасць!

— Не трэба гэтак, я ж проста хацеў цябе абараніць...

— Абараніць?..

— Дык жа ты сам наўрад ці будзеш настойваць, што вінаваты?

— Ведама, не буду!

— Тады трымайся болей памяркоўна. Якое б выключнае ні было становішча, мучыць сябе няма ніяка-

га сэнсу. Людзі не абавязаны ратаваць дзіўнага вусеня, калі ў іх няма права і судзіць яго...

— Вусеня?.. Чаму пратэт супраць незаконнага затрымання ператварыў мяне ў дзіўнага вусеня?

— Не прыкідвайся прасцячком... У Японіі, тыповым раёне высокай вільготнасці і тэмпературы, восемдзясят сем працэнтаў стыхійных няшчасцяў прыпадае на паводку, і ў гэтых умовах страты ад пяску, што разносіцца ветрам, складуць тысячную частку працэнта. Браць гэта ў разлік — усё роўна што прымаць спецыяльнае заканадаўства па барацьбе з паводкаю ў Сахары. Пустая гаворка!

— Я пра гэта і не гавару. Гаворка ідзе пра мае пакуты... Незаконнае затрыманне ўсюды незаконнае — няхай сабе гэта ў пустыні ці на балоце!

— А, незаконнае затрыманне... Але ж мяжы людской прагнасці няма... І ты ласы кавалак вяскоўцам...

— Г... таксама яда! Але ў мяне сэнс існавання ў нечым вышэйшым!

— Усё гэта правільна. Значыць, ты лічыш, што табе не пашанцавала з тваім любімым пяском?

— Не пашанцавала?..

— Я чуў, на свеце ёсць людзі, якія траха не дзесяць гадоў жыцця патрацілі на тое, каб знайсці лік з дакладнасцю да некалькіх соцень знакаў... Выдатна... У гэтым, напэўна, таксама ёсць свой сэнс жыцця... Але іменна таму, што ты адмаўляеш падобны сэнс жыцця, ты ўрэшце і завалокся ў гэтыя мясціны.

— Няпраўда! І пясок мае іншыя ўласцівасці!.. Хіба не ідзе ён, напрыклад, на формы для выліўкі?.. Потым — ён неабходная сыравіна, якая надае цвёрдасць бетону... Яшчэ выкарыстоўваецца лёгкасць выдалення з пяску бактэрыі і пустазелля пры даследаваннях у галіне сельскай гаспадаркі... Нарэшце, рабі-

ліся доследы, каб ператварыць пясок ва ўрадлівую глебу шляхам дабаўлення ў яго энзімаў... Увогуле, пра пясок так проста не скажаш...

— Ну і ну, старанна ж ты схіляеш у сваю веру... А калі ты памяняеш свой погляд, я не буду ведаць, чаму ж нарэшце верыць.

— Мне агідна здохнуць, як сабаку!

— А хіба не ўсё роўна... Рыба, што сарвалася з кручка, заўсёды здаецца большаю за злоўленую.

— Халера на цябе, хто ж ты нарэшце?

Пасмы туману падняліся ўгору. І адказу ён не пачуў.

Цяпер слізганулі ўніз пучкі святла. Святло асляпіла яго. Сціснуўшы зубы, ён не дазволіў стоме, камячку вязкай сажы, што падкаціўся пад горла, вырвацца вонкі.

Каркнула варона. Успомніўшы пра пастку, ён вырашыў пайсці за хату і агледзець сваю «Надзею». Надзеі на поспех амаль няма, але гэты занятак цікавейшы, чым часопіс з карыкатурамі.

Прынада была нечапаная. Рыбіна пратухла і засмярдзелася. З таго часу, як ён змайстраваў «Надзею», прайшло болей за два тыдні — і ніякіх вынікаў. У чым жа прычына? Канструкцыя сіла была як трэба. Калі б варона схапіла прынаду, адразу б усілілася. Але вароны нават не глядзелі ў той бок, і тут ужо нічога не зробіш...

Што ж не падабалася ім у яго «Надзеі»? З якога боку ні зірні, падазронага ў сіле няма нічога. Вароны, шукаючы адкідаў, што пакінуў чалавек, увесь час таўкуцца каля чалавечага жылта, і яны вельмі асцярожныя. Вароны нібыта спаборнічаюць з чалавекам, хто цярплівейшы. Пакуль у іх свядомасці тухлая рыба не ператварылася ў гэтай яме ў нешта зусім звычайнае... Наадварот, калі цярплівасць пачынаеш успрымаць як паражэнне, вось тады і пачынаецца сапраўд-

нае паражэнне. Таму ж ён і выбраў назву «Надзея». Мыс Добрай Надзеі — не Гібралтар, а Кейптаўн.

Паволі цягнучы ногі, мужчына вярнуўся ў хату... Зноў прыйшла пара спаць.

29

Калі жанчына ўбачыла яго, яна патушыла лампу, быццам цяпер толькі ўспомніла пра гэта, і перасела бліжэй да дзвярэй, дзе было святлей. Няўжо яна яшчэ збіраецца працаваць? Раптам яму нясцерпна захацелася зрабіць што-небудзь. Падскочыўшы да жанчыны, ён скінуў з яе каленяў каробку з пацеркамі. Чорныя шарыкі, падобныя на плады нейкай расліны, рассыпаліся па таку і імгненна патанулі ў пяску. Жанчына спалохана глядзела на яго, не вымавіўшы ні слова. Мужчына стаяў з атупелым тварам. З абмяклых губ разам з жоўтаю слінаю сарваўся жаласны стогн.

— Дарэмна... Непатрэбная трата сілы... Зусім дарэмная гаворка... Ты ўжо атручаная...

Жанчына маўчала. Яна ціха перабірала пальцамі ўжо нанізаныя на нітку пацеркі. Яны зіхацелі, як маленькія кавалачкі жэле. Мужчыну кінула ў дрыжыкі: калатня знізу, ад ног, падымалася вышэй і вышэй.

— Гэта праўда. Скора ўжо нічога нельга будзе змяніць. Калі-небудзь мы ўбачым, што ў вёсцы не асталася ні аднаго чалавека, толькі мы... Я ўсё разумею... Праўда... Праўда... Цяпер гэта нас чакае, і вельмі скоры... І калі зразумеем, што нам здрадзілі, будзе позна... Мы аддалі ўсю сілу, але ім на гэта напляваць.

Жанчына, не зводзячы вачэй з пацерак, сціснутых у руках, паволі махала галавою.

— Не, не можа гэтага быць. Як яны будуць жыць, калі пойдучь адсюль, — адразу ж не ўладкуешся?..

— А ці не ўсё роўна? Хіба існаванне тут хоць крыху падобнае на жыццё?

— Але ёсць пясок, і таму...

— Пясок? — Мужчына, сціснуўшы зубы, павёў падбародкам. — Пясок, а навошта ён? Капейчыны на ім не заробіш, толькі жыццё марнуецца.

— Няпраўда, яго прадаюць.

— Прадаюць?.. Каму ж яны яго прадаюць?

— Ну, на гэта, на будаўніцтва, ці што... Яго ў бетон дабаўляюць...

— Не балбачы! Здрава было б, калі б у цэмент дабаўлялі гэты пясок — у ім жа поўна солі. Па-першае, гэта было б парушэнне будаўнічых законаў ці інструкцый...

— Ну, ведама, употайкі прадаюць... Вывозяць за паўцаны...

— Пляцеш абы-што! Калі падмурак ці плаціна разваляцца, іх не выратуе тое, што пясок быў за паўцаны ці нават дарэмны!

Жанчына зірнула на яго сярдзіта. Потым апусціла вочы, у тоне яе не было ўжо пакорнасці.

— А нам што, не ўсё роўна? Не наш гэта клопат, і няма чаго тыцкацца!

Мужчына збянтэжыўся. Перамена, што адбылася ў ёй, вельмі ўражвала — быццам з твару ў яе ўпала маска. Гэта быў перад ім твар вёскі ў абліччы жанчыны. Да гэтага часу вёска была яму толькі катом. Ці шкоднаю драпежнаю раслінаю, ненажэрнаю актыніяй. Сябе ж ён лічыў няшчаснаю, выпадкова схопленаю ахвяраю. Аднак тутэйшыя вяскоўцы лічылі, што гэта яны занябаня і забытыя ўсімі. Натуральна, у іх не было ніякіх абавязацельстваў у дачыненні да астатняга свету. Значыць, калі ён быў з тых, хто прычыняе сялянам шкоду, дык іклы, што выставіла вёска, нацэленыя ў яго. Ён яшчэ ні разу гэтак не думаў пра свае адносіны да вёскі. Не дзіва, што вяскоўцы разгубіліся. Хай сабе і гэтак, але адступіць — усё роўна што самому перакрэсліць сваю праўду!

— Можа, і праўда, пра другіх няма чаго клапаціцца.— Растрывожаны, ён прыпадняўся.— Але на махлярскім гандлі нехта ж моцна нажываецца, га?.. Можна і не гарбець на гэтых вырадкаў...

— Не, продаж пяску — гэта справа арцелі.

— Ведама... Але ўсё роўна, урэшце, у каго болей акцый, хто болей грошай уклаў, той...

— Гаспадары, у якіх былі грошы, каб купіць сабе шхуну, даўно адсюль выехалі... А з намі абыходзяцца вельмі добра... Праўда, ашуканства няма ніякага... Калі думаеце, што я хлушу, праверце іх запісы, і вы адразу зразумеете.

Мужчына стаяў збянтэжаны, расхваляваны. Ён раптам адчуў сябе няшчасным і бездапаможным. Карта аперацыі, дзе праціўнік і сваё войска былі размаляваны рознымі колерамі, ператварылася ў нейкі загадкавы малюнак няпэўнага колеру, на якім нічога нельга разабраць. І не варта было гэтак распаляцца з-за гэтага часопіса з карыкатурамі. Нікога тут не хвалюе, ці ты заліваешся дурным смехам, ці не... Ён замармытаў адрывіста, ледзь варочаючы языком...

— Канешне... Чужы клопат... Гэта праўда...

Потым у яго з губ сарвалася слова, якога ён і сам не чакаў, не звязанае з папярэдняю гаворкаю.

— Трэба было б, не адкладаючы, купіць гаршчок з якою-небудзь раслінаю.— Ён сам жажнуўся, але твар у жанчыны быў яшчэ болей заклапочаны, і ён ужо не мог адступіць.— Мёртва навокал, нават воку няма на чым адпачыць...

Жанчына адказала трывожна:

— Можа, хвою?

— Хвою?.. Не, хвоі я не люблю... Увогуле, усё роўна што, можна хоць траву якую... Каля мыса многа яе расце, як яна завецца?

— Пушыца, ці што. Але ўсё ж дрэўца лепей, га?

— Калі дрэва, дык, можа, клён ці паўлонію з тон-

кімі галінкамі і вялікімі лістамі... Каб яны развяваліся на ветры...

Развяваліся... Трапяткія пучкі лістоў. Хай сабе і захочуць яны ўцячы — не ўцякуць,— моцна прыраслі яны да дрэва...

Невядома чаму дыханне ў яго раптам стала перарывістае. Ён гатовы быў расплакацца. Хутка нахіліўшыся да току, дзе былі рассыпаны пацеркі, ён нязграбнымі рукамі пачаў мацаць у пяску.

Жанчына паспешліва паднялася.

— Нічога, нічога. Я сама... На сіта ўсё хуценька прасею.

30

Аднойчы, калі мужчына зайшоў па патрэбе за хату і глядзеў на папялясты месяц, які вісеў над краем ямы і які, здавалася, можна было памацаць рукою, яго нечакана пранялі моцныя дрыжкі. Можна, прастудзіўся?.. Ды не, не падобна. Яго шмат разоў праймалі дрыжкі перад тым, як павышалася тэмпература, але цяпер было нешта другое. Яму не здавалася, што паветра калючае, і скура ў яго не зрабілася як курыная. Калатня чулася не ў скуры, а недзе ў касцях. Яна расходзілася кругамі, як рабізна на вадзе ад кінутага каменя. Тупы боль перадаваўся ад аднае кісці да другога, і было не падобна, што ён пройдзе. Такое адчуванне, быццам разам з ветрам уляцеў у душу ржавы бітон і з грукатам гуляе па целе.

Пакуль ён стаяў гэтак, калоцячыся, і глядзеў на месяц, у галаву прыйшлі самыя нечаканыя асацыяцыі. На што падобны гэты пляскаты месяц? Болька, укрытая рубцамі і сям-там прыпудраная мукою грубога памолу... Высахлае таннае мыла... Ці, можа, заплеснелая алюмініевая міска на сняданкі... А бліжэй да цэнтра зусім неверагодныя вобразы. Чэрап... Агульная

ва ўсіх краінах эмблема яду... Прысыпанья парашком белыя крышталі на дне ў шклянцы на насякомых... Дзіўнае падабенства паміж месяцавай паверхняю і крышталямі, што асталіся пасля таго, як выпарыўся цяжкі калій. Гэтая бутля, напэўна, усё яшчэ стаіць каля дзвярэй, засыпаных пяском...

Сэрца стала даваць перабоі, нібыта трэснуты пінг-понгавы шарык. Нейкія недарэчныя асацыяцыі. Чаму ён думае ўвесь час пра такія злавесныя рэчы? І без таго ў кастрычніцкім ветры чуецца горыч і адчай. Ён праносіцца са сковытам, нібыта іграючы на дудцы, зробленай з пустога стручка.

Гледзячы на край абрыву, крышку асветлены месяцам, чалавек падумаў, што, можа, адчуванне, якое авалодала ім, быццам усярэдзіне ў яго ўсё спалена, проста зайздрасць. Зайздрасць да ўсяго, што ўвасабляе пакінутае ім намерсе, — да вуліц, трамваяў, светлафораў на перакрываваннях, рэкламы на тэлеграфных слупах, здохлых кошкаў, аптэк, дзе гандлююць цыгарэтамі. І гэтаксама, як пясок зжэр усярэдзіне сцены і слупы ў хаце, зайздрасць з'ела яго вантробы і ператварыла яго ў пустую каструлю, пакінутую на агні. Каструля ўсё болей распяляецца. Жара становіцца нясцерпнаю, вось-вось каструля расплавіцца. І раней чым гаварыць пра надзею, трэба падумаць, як пераадолець гэта імгненне і ці варта яго пераадолець?

Хочацца лягчэйшага паветра! Хочацца хоць бы чыстага паветра, не змяшанага з тым, якое я ўдыхаю! Калі б можна было раз на дзень хоць паўгадзіны глядзець на мора, узлезшы на абрыў, было б так добра! Ну, гэта ўжо маглі б дазволіць. Вёска пільнуе яго залішне строга. Жаданне яго зусім натуральнае, тым болей што ён так шчыра працаваў гэтыя апошнія тры месяцы. Нават зняволенаму дазваляюць прагулкі.

— Гэта невыносна! Жыць так круглы год, уткнуўшыся носам у пясок. Гэта значыць быць жывым закан-

серваваным. Няўжо мне не дазваляць хоць сяды-тады гуляць каля ямы?

Жанчына, не знаходзячы адказу, маўчала. У яе быў такі выраз твару, быццам яна не ведала, што рабіць з дзіцем, якое капрызіць, згубіўшы цукерку.

— Хай паспрабуюць сказаць, што няможна! — Мужчына зазлаваўся. Ён зноў загаварыў пра тыя не-навісныя вераўчанья лескі, якія выклікалі такія горкія ўспаміны. — Калі я ў той дзень уцякаў, дык бачыў іх на свае вочы... І ў нашым радзе ёсць некалькі хат, да якіх апушчаны лескі!

— Ёсць, але... — Яна гаварыла нясмела, быццам апраўдваючыся. — Большасць з іх вякамі жывуць у гэтых хатах.

— А на нас яны хіба не спадзяюцца, ці што?!

Жанчына пакорна апусціла галаву, нібыта сабака, гатовы да ўсяго. Калі б мужчына піў у яе на вачах цыянiсты калій, яна б, напэўна, гэтаксама маўчала.

— Добра, паспрабую сам дамовіцца з гэтымі падлюгамі!

Праўда, у душы ён не дужа спадзяваўся, што ад гэтых перагавораў будзе нейкая карысць. Ён ужо прывык да расчараванняў. Таму, калі прыйшоў той самы дзед з другім пераносчыкам пяску і прынёс адказ, ён нават крыху разгубіўся. Але разгубленасць не ішла ні ў якае параўнанне з тым, што ён зведаў, зразумеўшы сэнс адказу.

— Ну добра... — Дзед гаварыў паволі, запінаючыся, нібыта перабіраў у думках старыя паперы. — Гэта, ну, увогуле, каб ужо зусім нельга было дамовіцца, — такога няма... Я, да прыкладу, канешне, але калі вы ўдваіх выйдзеце з хаты і перад намі, перад усімі... будзеце гэта рабіць, а мы глядзець... Ну, а тое, што вы просіце, гэта правільна, гэта можна будзе зрабіць, хай сабе...

— А што мы павінны рабіць?

— Ну, гэта... як яго, самец і самка што? Спарваюцца... Вось гэтак.

Пераносчыкі пяску дзіка зарагаталі. Мужчына аслупянеў, быццам яму сціснулі горла. Ён ледзь стаў разумець, пра што ідзе гаворка. Пачаў разумець, што ён разумее. І калі зразумеў, дык прапанова не здалася яму такім вялікім страхоццем.

Прамень кішанёвага ліхтара, быццам залатая птушка, праляцеў каля ног у мужчыны. Гэта быў нейкі сігнал. Услед за ім яшчэ сем ці восем промняў сталі кружыцца па дне ў яме. Прыгнечаны гэтым нецярпеннем людзей, што стаялі наверху і хіба што не гарэлі, як смала, ён, яшчэ не знайшоўшы слоў, каб адкінуць прапанову, ужо сам нібы заразіўся іх шаленствам.

Ён паволі павярнуўся да жанчыны. Вось толькі што яна размахвала тут сваёю рылёўкаю, але цяпер некуды знікла. Можа, уцякла ў хату? Ён зазірнуў у дзверы і гукнуў яе.

— Што ж нам рабіць?

З-за сцяны пачуўся яе прыглушаны голас.

— Ну іх к чорту!

— Але ж хочацца выйсці адсюль...

— Нельга гэтак!

— Кінь ты, трэба глядзець на гэта прасцей...

Раптам жанчына, задыхаючыся, падступіла да яго.

— Вы што, здурнелі?.. Не інакш як здурнелі... Мазгі звадзянелі! Ну хіба можна такое рабіць!.. Я ж не вар'ятка!

«Можа, і праўда?.. Можа, я і напраўду здурнеў?..»

Лютасць жанчыны прымусіла яго адступіць, але ўсярэдзіне расла і шырылася нейкая пустата... Ён атрымаў гэтулькі ногцаў! Якое ж значэнне маюць цяпер гонар і годнасць?.. Калі на цябе глядзяць, а ты робіш нешта гадкае — гэта гадкае ў аднолькавай меры ганьбіць і тых, хто глядзіць... Быць убачаным і бачыць — няма патрэбы ставіць сцяну між гэтымі двума паняццямі...

Невялічкае адрозненне паміж імі, ведама, ёсць, але каб яно знікла, я наладжу ім гэты маленькі спектакль... Трэба браць пад увагу яшчэ і тое, якую ўзнагароду ты атрымаеш за гэта!.. Свабодна разгульваць па зямлі!.. Я хачу выцягнуць галаву з гэтага затхлага балота і ўздыхнуць на ўсе грудзі!

Вызначыўшы, дзе знаходзіцца жанчына, ён нечакана кінуўся на яе. Жаночы крык, шум падзення сплеченых іх целаў каля сцяны выклікалі наўсё жыццёвую ўзбуджанасць. Пачуўся свіст, плясканне ў ладкі, пажадлівыя выкрыкі... Людзей там большала, сярод іх былі, здаецца, і маладзіцы. Ліхтароў, нацэленых на дзверы ў хаце, стала разоў у тры болей, чым напачатку.

Дзякуючы таму, што ён застаў жанчыну знянацку, яму ўдалося вывалачы яе на двор. Ён здушыў ёй шыю, і жанчына абмякла, як мяшок. Паўкруг агнёў над ямаю нагадваў святочную ілюмінацыю. Хоць не было асабліва гарача, у яго пад пахамі цёк пот, змакрэлі валасы, нібыта на яго вылілі цэбар вады. Крыкі гледачоў, нібыта рэха, адбіваючыся ў вушах, вялізнымі чорнымі крыламі ўслалі неба. Мужчыну здавалася, што гэта яго крылы. Ён адчуваў гэтых людзей, якія напружана глядзелі з абрыву, так натуральна, як самога сябе. Яны былі часткаю яго. Гэта ад яго жадобы ў іх цякла сліна. Ён ужо адчуваў сябе не ахвяраю, а, найхутчэй, прадстаўніком катаў.

Было цёмна, дый рукі дрыжалі і пальцы сталі нібыта ў два разы таўсцейшыя. Калі нарэшце ён абхапіў яе, яна выгнулася і спрытна выслізнула ў яго з рук. Топячыся ў пяску, ён кінуўся за ёю. Ды яна зноў адкінула яго, быццам стальная спружына. Нарэшце, шапіўшы яе, мужчына пачаў умоўваць:

— Прашу... Прашу цябе... Я ж усё роўна не магу... Давай зробім толькі выгляд...

Але яму ўжо не трэба было стрымліваць яе. У жанчыны, здавалася, прапала жаданне ўцякаць. Раптам

затрашчала адзенне, і ў тое ж імгненне ён пачуў моцны ўдар у ніз жывата — жанчына стукнула локцем, уклаўшы ў гэты ўдар усю сваю злосць і цяжар свайго цела. Мужчына скурчыўся анямела і абхапіў рукамі калені. Нахіліўшыся над ім, жанчына таўкла яго кулакамі па твары. Напачатку магло здацца, што рухі яе вялыя, але кожны ўдар быў важкі, быццам таўкла яна груды солі. З носа хлынула кроў. На кроў наліп пясок, і яго твар ператварыўся ў камяк зямлі.

Узбуджанасць наўсё адпала, быццам парасон, у якім абламалі пруткі. Змяшаліся разам выкрыкі гнева, насмешкі, падбздэраванні, але яны былі нейкія бязладныя, абрывістыя. П'яныя, непрыстойныя воклічы таксама не маглі падняць настрой гледачоў. Нехта кінуў нешта ўніз, але другі адразу ж аблаяў яго. Канец быў гэтакі ж нечаканы, як і пачатак. Здалёку пачуліся галасы, якія клікалі да працы. Доўгі хвост агнёў растаў, быццам яго пацягнулі ўгору. І толькі дзьмуў цёмны паўночны вецер, зносячы апошнія сляды шалу.

Мужчына, збіты і засыпаны пяском, невыразна адчуваў, што ўсё ішло як па пісаным. Гэтая думка цеплілася недзе ў куточку свядомасці, якая нагадвала прамочаную потам бялізну, пад якою толькі біццё сэрца было да болю выразнае. Гарачыя, як агонь, жаночыя рукі ляжаць у яго пад пахамі, і пах яе цела, нібыта шыпулямі, б'е ў нос. Яму ўявілася, што ён у яе пяшчотных руках, як маленькі каменьчык у рэчышчы спакойнай ракі.

31

Праходзілі аднастайныя ночы пяску, міналі тыдні.

Варон, як і дагэтуль, не вабіла «Надзея». Прынада — вяленая рыба — ужо перастала быць вяленаю рыбаю. Яна не спакусіла варон, затое бактэрыі, відаць, былі неразборлівыя. Адноўчы раніцаю ён пакратаў

прынаду палкаю — ад рыбы асталася толькі скура, а сама яна ператварылася ў чорную ліпкую мешанку. Замяняючы прынаду, ён вырашыў яшчэ раз праверыць, ці не сапсавалася яго канструкцыя. Ён адгроб пясок, падняў вечка і аслупянеў, здзіўлены. На дне ў бочачцы сабралася вада. Яе было ўсяго сантыметраў дзесяць, але гэта была амаль празрыстая вада, намнога чысцейшая за тую, іржавую, якую ім прывозілі штодня. Хіба нядаўна ішоў дождж?.. Не, дажджу не было тыдняў два, не менш... Тады, можа, гэта вада, што асталася ад дажджоў, якія ішлі раней?.. Яму хацелася б гэтак думаць, але бянтэжыла тое, што бочачка была цякучая. Напраўду, калі ён падняў яе, праз днішча пацякла вада. На такой глыбіні не магло быць падземнае крыніцы, таму напрошвалася думка, што вада, якая выцякае з бочачкі, аднекуль зноў у бочачку набіраецца. Ва ўсякім разе, гэтак выходзіць тэартычна. Але адкуль ёй брацца ў гэтым перасохлым пяску?

Мужчына ледзь стрымліваў хваляванне, якое ўвесь час расло. Можна было ўявіць сабе толькі адзін адказ. Капілярнасць пяску. Паверхня пяску з-за высокай удзельнай цеплаёмістасці звычайна высушана, але калі крыху паглыбіцца, пясок там заўсёды сыры. Гэта адбываецца, безумоўна, таму, што выпарэнне з яго паверхні дзейнічае як помпа, якая выцягвае вільгаць з ніжэйшых пластоў. Уявіўшы сабе гэта, можна лёгка растлумачыць і густы туман, які падымаецца раніцаю і вечарам з дзюнаў, і незвычайную сырасць, якая пранізвае драўляныя сцены і слупы ў хаце і выклікае гніенне. Урэшце сухасць пяску тлумачыцца не проста недахопам вады, а хутчэй тым, што ўсмоктванне вады цераз капіляры ніколі не дасягае хуткасці выпарэння. Іначай кажучы, папаўненне вады ідзе няспынна. Толькі гэтая цыркуляцыя адбываецца з хуткасцю, непамыснай у звычайнай глебе. І, напэўна, яго «Надзея» недзе парушыла гэтую цыркуляцыю вады. Відаць, раз-

мяшчэнне ўкапанае бочачкі, шырыня шчыліны паміж ёю і вечкам — усё гэта не дало прасочанай знізу вадзе выпарыцца, і яна збіралася на дне. Якое гэта размяшчэнне і як усё гэта звязана між сабою, ён не мог яшчэ дакладна растлумачыць, але пасля стараннага вывучэння змог бы, безумоўна, паўтарыць свой дослед. І не выключана, што яму ўдалося б пабудаваць яшчэ болей эфектыўную канструкцыю для збірання вады.

Удадуцца доследы — і яму не давядзецца болей капітуляваць, калі перастануць прывозіць ваду. Але яшчэ важней другое: выходзіць, увесь пясок — вялізная помпа. Яму здавалася, што ён сядзіць на гэтай помпе. Шалёна калацілася сэрца. Каб супакоіць яго, яму давалася перадыхнуць. Пакуль нельга нікому пра гэта гаварыць. На выпадак чаго — гэта важная зброя.

Ён не мог стрымаць радаснага смеху. Хоць ён пвінен быў маўчаць пра сваю «Надзею», вельмі цяжка было схваць гонар, які перапоўніў яго сэрца. Нечаканна мужчына закрычаў тонкім голасам, абхапіў ззаду жанчыну, якая слала пасцель. Але яна выкруцілася, а ён упаў на спіну і стаў рагатаць, дрыгаючы нагамі, быццам жывот яму казытаў папяровы шар, напоўнены лёгкім газам. Яму здавалася, што рука, якую трымаў ён каля твару, свабодна плавае ў паветры.

Жанчына таксама смяялася, але неяк змушана — проста каб не псаваць яму настрою. Мужчына ўявіў сабе распасцёртую бязмежна чыстую сетку падземных ручайкоў, якія тонкімі серабрыстымі ніткамі падымаюцца ўгору па вузенькіх шчылінах між пясчынкімі. А жанчына падумала пра іншае — не іначай, як пра полавы акт, які адбудзецца пасля гэтага. Ну і няхай сабе. Толькі той, хто перажыў караблекрушэнне і цудам не патануў, можа зразумець чалавека, якому хочацца смяцца ўжо таму, што ён дыхае.

Хоць і цяпер ён быў на дне ў яме, ім авалодала тае адчуванне, быццам падняўся на высокую вежу.

Можа, увесь свет стаў навыварат, і цяпер узгоркі і даліны памяняліся месцамі. Ва ўсякім разе, ён знайшоў у пяску ваду. А гэта значыць, што вяскоўцам справіцца з ім не так проста. Няхай цяпер не прывозяць вады, ён абыдзеца без іх. І ён зноў пачынаў нястрымна рагатаць, варта было толькі падумаць яму, як яны забегаюць. Яму нават здавалася, быццам ён ужо выбраўся з ямы. Ён агледзеўся, і ўся яма была ў яго перад вачыма. Вельмі цяжка меркаваць пра мазаіку, калі глядзець на яе зблізку. Падышоўшы блізенька, вы заблудзіцеся ў дэталях. Да гэтага часу ён бачыў, найхутчэй, не пясок, а толькі асобныя пясчынкі.

Тое самае мог бы сказаць ён пра тую, другую, жанчыну і пра сваіх калег. Дагэтуль ён успамінаў толькі асобныя дробныя дэталі, якія незвычайна разрасліся ў яго ўяўленні: ноздры ў мясістым носе... зморшчаныя губы... гладкія тонкія губы... тупыя пальцы... зоры ў вачах... доўгая бародаўка пад ключыцаю... па грудзях бягуць ліловыя жылкі... Зблізку глядзець — бярэ на рвоту. Але здалёку ўсё здаецца малюсенькім, не большым за насякомае. Вунь там, далёка, варушацца калегі — п'юць чай у настаўніцкай. А вунь там, у кутку, тая жанчына, голая, ляжыць у сырой пасцелі, прыплюшчыўшы вочы, не варушачыся, хоць попел у яе з цыгарэты вось-вось упадзе. Без ніякай зайздасці думаў ён пра гэтых маленькіх насякомых, быццам гэта былі формы на пячэнне, пустыя ўсярэдзіне. І не трэба быць такім фанатычным пірожнікам, каб упарта пячы пячэнне, якога ніхто не прасіў, — абы толькі скарыстаць формы. Калі яму надарыцца яшчэ раз завязаць з імі адносіны, дык давядзецца пачынаць усё з самага пачатку. Перамены, што адбыліся ў пяску, былі адначасна пераменамі і ў ім самім. У пяску разам з вадою ён быццам выявіў новага чалавека.

Гэтак нажыў ён сабе яшчэ адзін клопат — сканструяваць збудову для збору вады. Назбірваліся лічбы

і дыяграмы... выбіралася мясціна, дзе павінен быць укапаны бачок... форма бачка... сувязь паміж часам, калі свеціць сонца, і хуткасцю назбіравання вады... уплыў тэмпературы і атмасфернага ціску на эфектыўнасць збудовы. Жанчына ніяк не магла зразумець, чаму ён гэтак рупліва корпаецца з сілом на варон. Яна пераконвала сябе, што ні адзін мужчына не можа абысціся без якой-небудзь цацкі, і калі ён мае ўдеху ад гэтага — дык і добра. Апрача таго, у яго расла цікавасць да яе хатняе працы. Ва ўсім гэтым не было нічога благога. Дык і няхай забаўляецца. Але мужчына меў тут свой інтэрас. Яго даследаванне нечакана наткнулася на сур'ёзную перашкоду і вымагала супастаўлення і ўвязкі цэлага шэрагу ўмоў. І хоць колькасць сабранага матэрыялу расла, ён ніяк не мог знайсці заканамернасць, якая дала б магчымасць аб'яднаць яго ў стройную сістэму. Дый калі ён хацеў атрымаць дакладны матэрыял, трэба было мець радыёпрыёмнік, каб слухаць паведамленні сіноптыкаў і прагнозы надвор'я. Прыёмнік стаў у абаіх агульнаю мэтаю.

На пачатку лістапада вады ў бачку назбірвалася па чатыры літры за дзень, а потым штодня вады стала прыбываць усё меней. Можа, пад уплывам тэмпературы? Але каб правесці доследы ў поўным аб'ёме, трэба, відаць, чакаць вясны. Настала доўгая суровая зіма, і разам з пяском у паветры пачалі насіцца льдзінкі. Каб купіць дабраваты прыёмнік, ён вырашыў хоць крыху памагчы жанчыне. Яма таксама мела свае перавагі — у яе не залятаў вецер. Але затое і сонца амаль не зазірала. Нават у тыя дні, калі пясок прамярзаў, у паветры яго насілася не меней, чым звычайна, і трэба было нястомна адграбаць яго ад хаты. Скура на руках патрэскалася і крывавілася.

Нарэшце зіма кончылася. Надышла вясна. У пачатку сакавіка прыёмнік купілі. На страсе паставілі высокую антэну. Жанчына, радасна і здзіўлена, паўдня

круціла ручкі. У канцы месяца яна пачула, што цяжарная. Прайшло яшчэ два месяцы. Вялізныя белыя птушкі тры дні ляцелі з захаду на ўсход. А яшчэ праз дзень жанчына пажалілася на нясцерпны боль. Яна ўбачыла, што ўся ў крыві. Нехта з вёскі — у яго ў радні быў ветэрынар — паставіў дыягназ: выкідыш. Вырашылі завезці яе на пікапе ў горад, у бальніцу. Чакаючы машыну, мужчына сеў побач, дазволіўшы ўзяць сябе за руку, а другою гладзіў ёй живот.

Ды вось да ямы пад'ехаў пікап. Упершыню за паўгода былі спущаны вераўчаныя лескі. Жанчыну, уверчаную ў коўдру, як кокан, на вяроўцы паднялі наверх. Да апошняй хвіліны яна ўмольна глядзела на яго вачыма, поўнымі слёз. Быццам не заўважаючы, ён адварнуўся.

Пасля таго як яе павезлі, вяровачныя лескі асталіся вісець. Мужчына нясмела падышоў да іх і дакрануўся кончыкам пальца. Пераканаўшыся, што яны не знікаюць, ён стаў паволі падымацца. Неба было нейкага брудна-жоўтага колеру. Рукі і ногі цяжкія, быццам ён выйшаў з вады. Вось яны, доўгачаканыя лескі...

Вецер, здавалася, вырываў дыханне з рота. Абышоўшы вакол ямы, ён падняўся вышэй, адкуль відно было мора. Мора таксама было мутна-жоўтае. Ён глыбока ўздыхнуў, але паветра было шурпатае, зусім не такое, якое яму ўяўлялася. Азірнуўшыся, ён убачыў воблака пылу ў канцы вёскі. Напэўна, пікап з жанчынаю... Дарэмна ён, напэўна, не раскажаў ёй усяго пра пастку да таго, як пайсці.

У яме на дне нешта заварушылася. Гэта быў яго цень. Крышку вышэй над ценем збудова для збору вады. Адна планка адышла. Напэўна, наступілі, як неслі жанчыну. Ён заспяшаўся назад, каб паправіць планку. Вада, як ён і разлічваў, паднялася да чацвёртае меткі. Паломка была не страшная. У хаце траскучым голасам спявала радыё. Ледзь стрымліваючы слёзы, ён апусціў

рукі ў бачок. Вада апякла холадам. Але ён не паварушыўся, так і астаўся стаяць на кукішках.

Спяшацца ўцякаць няма вялікай патрэбы. Цяпер у яго ў руках білет у абодва канцы — чысты бланк, і ён можа сам, як яму зажадаецца, запісаць у ім і час выезду, і месца прызначэння. Дый яму вельмі карцела расказаць каму-небудзь пра сваю збудову для збору вады. І калі ён наважыцца гэта зрабіць, слухачоў, удзячнейшых за вяскоўцаў, яму не знайсці. Не сёння, дык заўтра каму-небудзь ён усё раскажа.

А ўцёкі — пра гэта яшчэ будзе калі падумаць.

Аб'ява ў сувязі з заяваю пра знікненне

Імя знікнёнага — Нікі Дзюмпэй

Год, месяц і дзень нараджэння — 1924, сакавік, 7

Паколькі Нікі Сіна была пададзена заява пра знікненне вышэйназванага Нікі Дзюмпэя, апошняму прапануецца да 21 верасня 1962 года паведаміць суду месца свайго знаходжання. У выпадку, калі такое паведамленне не паступіць, ён будзе прызнаны памерлым. Усіх, хто ведае што-небудзь пра знікнёнага, просяць да названага часу паведаміць пра гэта суду.

1962, люты, 18

Грамадзянскі суд

Пастанова

Ісцец — Нікі Сіна

Прапалы без весткі — Нікі Дзюмпэй, нарадзіўся 1924, сакавік, 7

Гэтым пацвярджаецца, што пасля выканання пра-
цэдуры публічнай аб'явы ў сувязі з заяваю пра знік-
ненне вышэйназванай асобы, пра названую асобу з
18 жніўня 1955 года, гэта значыць болей за сем гадоў,
не паступала ніякіх вестак. У сувязі з вышэйсказаным
выносіцца наступная пастанова: знікнёнага Нікі Дзюм-
пя лічыць памерлым.

1962, кастрычнік, 5

Грамадзянскі суд
Падпіс суддзі

ЧУЖЫ ТВАР

Пераадолеўшы забытаны лабірынт, ты ўсё ж прыйшла. Даверыўшыся атрыманаму ад яго плану, ты нарэшце прыйшла ў гэта сховішча. Нясмела ступаючы, ты паднялася па лесвіцы, якая парывае, як педалі ў аргане; і вось пакой. Затаіўшы дыханне, па-стукалася, адказу чамусьці не было. Замест адказу, подскакам, як кацяня, падбегла дзяўчо і адчыніла табе дзверы. Ты гукнула яго, спрабуючы дазнацца, ці не перадавалі табе чаго-небудзь, але дзяўчынка, нічога не адказваючы, усміхнулася і пабегла.

Табе трэба ён, і ты зазірнула ў дзверы. Але не ўбачыла яго, не ўбачыла нічога, што напамінала б пра яго,— мёртвы пакой, у якім пануе дух запусцення. Выгляд цёмнай сцяны прымусіў цябе здрыгануцца. Ты сабралася была пайсці, хоць адчувала віну, ды раптам табе на вочы трапіліся тры сшыткі, якія ляжалі на сталі, і побач — пісьмо. Тут ты спахапілася, што трапіла ўсё-такі ў пастку. Якія б цяжкія думкі ні роіліся ў тваёй галаве ў тую хвіліну, усё роўна — спакуса неадольная. Дрыжачымі рукамі ты разарвала канверт і вось пачынаеш чытаць пісьмо.

Цябе, напэўна, апанавала злосць, апанавала, напэўна, крыўда. Але я вытрываю твой пагляд, пругкі, як нацягнутая спружына, што б там ні стала, я хачу, каб ты чытала далей. У мяне няма ніякай надзеі, што ты шчасліва перажывеш гэтыя хвіліны і ступіш у мой бок. Ён знішчыў мяне ці я знішчыў яго? — так ці іначай заслона ў трагедыі масак упала. Я забіў яго, назваў сябе злачынцам і хачу прызнацца ва ўсім да канца. Па дабраце сваёй ці наадварот, але я хачу, каб ты чытала далей. Той, хто валодае правам караць, абавязаны выслухаць паказанні абвінавачанага. А так проста адмахнуцца ад мяне, калі я стаю перад табою на каленнях, — ці не западозраць цябе памылкова, што ты ўдзельніца злачынства? Ну добра, садзіся, будзь як дома. Калі паветра ў пакоі цяжкае, адчыні акно. Чайнік і кубкі, калі спатрэбяцца, на кухні. Як толькі ты спакойна ўсядзешся, гэтае месца ў сховішчы, што ў канцы лабірынта, ператворыцца ў суд. І пакуль ты будзеш праглядаць паказанні, я, каб зрабіць канец трагедыі масак яшчэ болей праўдзівым, гатовы чакаць хоць колькі, латаючы дзіркі ў заслоне. Дый адны ўспаміны не дадуць мне занудзіцца.

Дык вось, вернемся да таго, што адбылося са мною зусім нядаўна, за тры дні да таго моманту, які табе «цяпер».

У тую ноч вецер, змяшаны з дажджом, у якім нібыта растварылі мёд, жаласна стукаўся ў акно. Увесь дзень я абліваўся потам, а калі зайшло сонца, захацелася пагрэцца каля агню. Газеты пісалі, што яшчэ вернуцца халады, але дні сталі даўжэйшыя, ад гэтага нікуды не дзенешся, і як толькі кончыцца гэты дождж, адразу адчуеш — лета. Варта было падумаць пра гэта, і сэрца пачынала трывожна біцца. У цяперашнім маім становішчы я падобны на цацку з воску, якая баіцца

гарачыні. Даволі было аднае думкі пра агністае сонца, каб уся мая скура закіпела пухірамі.

Тады я вырашыў любым чынам скончыць з усім, пакуль не настала лета. Паводле прагнозу на доўгі час, за тры-чатыры дні пашырыцца высокі атмасферны ціск з мацерыка і паявяцца метэаралагічныя з'явы, характэрныя лету. І калі за тры дні ўдасца скончыць падрыхтоўку для твае сустрэчы і зрабіць так, каб ты пачала чытаць гэта пісьмо, мне няма чаго болей жадаць. Але нельга сказаць, што тры дні — багата часу. Ты сама можаш пераканацца ў тым, што паказанні, якія я ўпамінаў, — гэта запіскі за адзін год дробным почырмам у трох сшытках. Штодзень я павінен апрацоўваць па сшытку, дадаваць, выкрэсліваць, перарабляць і пакідаць іх табе ў такім выглядзе, які задаволіў бы мяне, — праца напраўду шалёная. Я мабілізаваў сябе на працу і, купіўшы на вячэру піражкоў з мясам, добра падсмачаных часнаком, вярнуўся дахаты на дзве-тры гадзіны раней чым звычайна.

Ну і які ж вынік?.. Ніякі... Я зноў адчуў, да чаго прывёў жахлівы недахоп часу. Прабег напісанае і адчуў агіду да сябе — запіскі здаюцца амаль спробаю апраўдацца. І не дзіва такое ў гэту залітую дажджом, быццам знарок пасланую на згубу ноч, калі гнілая сырасць трывожыць душу. Не буду адмаўляцца — фінал бачыцца нікчэмным, але я сябе цешу надзеяй, што заўсёды добра разумеў тое, што адбываецца. Без гэтай веры я наўрад ці пісаў бы з такою прагаю, незалежна ад таго, ці паслужаць мае запіскі пацверджаннем алібі, ці, наадварот, стануць рэчавым доказам мае вінаватасці. Я да гэтага часу цвёрда веру ў адно, і не таму, што нялёгка прызнаць сваё паражэнне: лабірынт, у які я сам сябе загнаў, быў маім лагічна непазбежным, страшным судом. Але, насуперак чаканню, мае запіскі просяць спалоханым голасам, падобным на голас збродлівае кошкі, якую зачынілі ў пакоі. Не ведаю, ці ўдасца

мене, забыўшыся, што ў мяне ў запасе толькі тры дні, давесці запіскі да такога ладу, каб яны мяне задавальнялі.

Ну, хопіць. Надышоў момант, калі я цвёрда наважыўся шчыра расказаць пра ўсё — такое адчуванне, быццам у горле засеў кавалак жылістага непажаванага мяса, болей цярпець не магу. Калі тыя мясціны, якія лямантуюць, здадуцца табе драбязою, — і ты іх толькі прагорнеш, — хай сабе. Ты, напрыклад, цярпець не можаш электрычнага дрыля, шастання тараканаў, цярпець не можаш, калі драпаюць па шкле. Але наўрад ці гэта самае важнае ў жыцці. Чаму электрычны дрыль — уявіць можна: ён, відаць, асацыіруецца з бормашынаю. А два другія гукі выклікаюць — інакш не назавеш — нейкую нервовую высыпку. Але мне яшчэ не даводзілася чуць, каб высыпка пагражала жыццю.

Аднак усяму ёсць мера, пара, напэўна, канчаць. Як ні нагрувашчвай апраўданняў маім апраўданням — не патрэбныя яны. Куды важней, каб ты прадаўжала чытаць гэта пісьмо — маё мінулае стане тваім цяперашнім, — а потым перайшла да запісак... Я буду неадступна ісці за тваім часам, чытай іх неадрыўна, да апошняе старонкі.

Цяпер ты, пэўна ж, супакоілася? Чай у нізкай зялёнай бляшанцы. Вар — у тэрмасе.

ЧОРНЫ СШЫТАК

Найперш — паслядоўнасць сшыткаў паводле колеру вокладак: чорны, белы, шэры. Паміж колерам і зместам, ведама, няма ніякае сувязі. Я выбраў іх наўздагад, проста каб лепей было адрозніваць.

Пачну, напэўна, з апавядання пра сховішча. Ды, папраўдзе, з чаго ні пачні — розніцы вялікай няма.

Але ўсё ж лягчэй пачаць расказ з таго самага дня. Гэта было прыкладна паўмесяца назад, калі я, як меркавалася, на тыдзень павінен быў паехаць у камандзіроўку. Мая першая вялікая паездка з таго часу, як я выйшаў з бальніцы. Я думаю, у цябе таксама гэта быў памятны дзень. Падставаю для паездкі я выбраў праверку ходу работ на збудаванні завода паліграфічнай фарбы ў Осацы. Проста гэта было першае, што прыйшло мне ў галаву. На самай жа справе з таго дня я схаваўся ў доме S і пачаў рыхтавацца да ажыццяўлення свайго плана.

У той дзень я пісаў у сваім дзённіку:

«26 мая. Дождж. Пакарыстаўшыся газетнаю аб'яваю, завітаў у дом S. Убачыўшы мой твар, дзеўчаныя, што гуляла ў дварэ, заплакала. Вырасыў спыніцца на гэтым доме — мясціна выдатная, размяшчэнне пакою амаль ідэальнае. Бадзёрыць пах новага дрэва і фарбы. Суседні пакой нібыта яшчэ не заняты. Добра было б і яго наняць, але...»

Але я не збіраўся хавацца ў доме S пад чужым імем, не збіраўся выдаваць сябе за некага другога. Гэта, можа, здасца неразумным, але ў мяне быў свой разлік. Мой твар цяпер ніяк ужо не падыходзіць для хітрыкаў. Напраўду, дзяўчынкі, што гуляла каля пад'езда, з выгляду ўжо школьніца, толькі ўбачыла мяне, пачала ўсхліпваць, быццам у яе перад вачыма выплыў страшны сон. Затое адміністратар, можа, проста стараючыся як найлепей паслугаваць кліенту, быў дужа ветлівы...

Не, ветлівы быў не толькі адміністратар. Як гэта ні сумна, амаль усе людзі, што сустракаліся са мною, былі ветлівыя. Кожны лагаднеў тварам, бо іх не цягнула ўлазіць у мае справы. І не без прычыны. Калі яны не хацелі зірнуць мне проста ў твар, ім нічога не аставалася, як быць ветлівымі. Таму і не дакучалі мне пу-

стымі распытамі. Агароджаны сцяною ветлівасці, я заўсёды быў зусім адзінокі.

Можа, таму, што дом S быў толькі што пабудаваны, прыкладна палавіна пакояў з васемнаццаці былі незнанятыя. Адміністратар, зрабіўшы выгляд, што ўсё разумее, без ніякае мае просьбы, выбраў самы далёкі пакой на другім паверсе побач з запасною лесвіцаю. Прынамсі, падумаць можна было толькі гэтак. Пакой быў мне дарагі ўжо хоць бы таму, што яго выбралі спецыяльна мне. Ванна, праўда, не асабліва што, але ў пакоі стаяў стол і два крэслы, ды ён, не так, як другія, меў эркер, падобны на тэрасу. Запасная лесвіца вяла да стаянкі на пяць-шэсць машын, і адтуль можна было выйсці на другую вуліцу. Такая зручнасць рабіла пакой асабліва каштоўным. Я павінен быў да ўсяго падрыхтавацца з самага пачатку і таму адразу заплаціў за тры месяцы наперад. Потым папрасіў я купіць мне ў самым бліжнім магазіне пасцель і ўсё да пасцелі. А адміністратар, робячы выгляд, што не мае сілы стрымаць радасць, усё гаварыў і гаварыў, як добра зроблена вентыляцыя, што пакой вельмі сонечны. Кончыўшы гэтую тэму, ён гатовы ўжо быў пачаць расказваць пра сваё жыццё. Але, на шчасце, ключ ад пакоя, які ён мне даваў, выслізнуўся ў яго з рук і бразнуўся аб падлогу. Збянтэжаны адміністратар выйшаў. Я з палёгкаю ўздыхнуў... Калі б з людзей заўсёды вольна гэта так лёгка можна было зрываць налёт хлусні!

Стала цёмна, нельга было нават палічыць пальцаў на руцэ, прыставіўшы яе да самага носа. Пакой, які яшчэ не ведаў чалавечага цяпла, быў халодны, як магіла, і непрыветны. Але ён быў лепшы за прыветлівых людзей. Да таго ж, з таго часу як здарылася гэта няшчасце, я болей за ўсё люблю цемру. Папраўдзе, было б так добра, калі б усе людзі на зямлі раптам страцілі

вочы ці забыліся пра існаванне святла. Па крайняй меры, удалося б дасягнуць аднадушнасці адносна формы. Усе аднолькава лічылі б, што хлеб ёсць хлеб, незалежна ад таго — трохвугольны ён ці круглы... Было б так добра, калі б тая маленькая дзяўчынка яшчэ да майго паяўлення заплюшчыла вочы і пачула толькі мой голас. Тады, можа, мы прывыклі б адно да аднаго, сталі б сябрамі — разам хадзілі б у парк, елі б марожанае... І толькі таму, што ўсюды лезла гэта назойлівае святло, дзяўчынка памылілася, прыняўшы трохвугольны хлеб не за хлеб, а за трохвугольнік. І хоць тое, што завецца святлом, само па сабе празрыстае, усе прадметы яно ператварае ў непразрыстыя.

Але цемра — гэта толькі строга акрэсленая часам адтэрміноўка выканання прыгавору, бо на самай справе святло існуе. Калі я адчыніў акно, у пакой, як клуб чорнае пары, уварваўся набрынялы дажджом вецер. Захлынуўшыся ім, я закашляўся, зняў цёмныя акуляры і выцер слёзы. Электрычныя правады, вяршкі слупоў, карнізы пастаўленых у рад дамоў на шырокай вуліцы, што трошкі воддаль, калі на іх падала святло аўтамабіляў, якія праносіліся міма, слаба паблісквалі, быццам сляды мелу на чорнай дошцы.

У калідоры пачулася хада. Звыклым рухам я зноў надзеў акуляры. З магазіна прынеслі пасцель і ўсё да пасцелі, што я заказваў цераз адміністратара. Я падсунуў грошы пад дзверы і папрасіў пакінуць пасцель у калідоры.

Дык вось, падрыхтоўка да старту нібыта закончана. Я раздзеўся і адчыніў адзежную шафу. У дзверцы з сярэдзіны было ўстаўлена люстэрка. Я зноў зняў акуляры, скінуў павязку і, пільна ўзіраючыся ў люстэрка, пачаў разбінтоўваць твар. Наматаны ў тры столкі бінт наскрозь прамок ад поту і стаў у два разы цяжэйшы, чым раніцаю, калі я яго намотваў.

Як толькі зняў я бінт, на твар выпаўзла процьма

п'явак — барвовыя, пераплеценыя келоідныя рубцы... Ну што за агіднае відовішча!.. Усё гэта паўтараецца кожны дзень, як урок, — даўно пара было б прывыкнуць.

Мяне яшчэ больш раззлаваў гэты, здавалася, страх без прычыны. Калі ўдумацца — нерацыянальная адчувальнасць, якая не мае ніякіх падстаў. Ці варта падумаць такі вэрхал з-за нейкае чалавечае абалонкі, ды прытым з-за яе невялікае часткі — скуры на твары. Шчыра кажучы, падобныя забабоны ўсталяваны поглядані не дзівяць. Возьмем, напрыклад, веру ў знахарства, расавыя забабоны, невытлумачальны страх перад змямі (ці той самы хваравіты страх перад тараканамі, пра які я ўжо пісаў)... Вось таму, не кажучы ўжо пра прышчаватых жаўтаротых маладзёнаў, якія жывуць марамі, нават я, загадчык важнае лабараторыі ў салідным інстытуце і вельмі моцна, ледзь не карабельным канатам прывязаны да грамадства, пакутаваў ад душэўнае алергіі, што ахапіла мяне. Добра разумеючы, што асабліва ненавідзець само гнездзішча п'явак няма ніякіх падстаў, я не мог перасіліць сябе і меў да яго неадольную агіду.

Я, ведама, рабіў спробы зноў і зноў. Чым праходзіць міма адварнуўшыся, куды лепей проста паглядзець на сваё становішча і прывыкнуць да яго раз і назаўсёды. Калі сам перастанеш звяртаць увагу, другія зрабяць тое самае. Гэта праўда. Вось чаму і ў інстытуце я стаў часта гаварыць пра свой твар. З напускною весялосцю параўноўваў сябе, напрыклад, са страшыдлам у масцы, якое паказваюць у тэлевізійных мультыплікацыях. Даказваў, як зручна бачыць і не быць бачаным, калі можна падглядваць другіх, а выраз твайго твару схаваны. Самы хуткі спосаб прывыкнуць самому — прывучыць другіх.

І мне, напэўна, удалося дасягнуць гэтага. Вельмі скора ў лабараторыі я ўжо не адчуваў колішняга на-

пружання. Дайшло да таго, што страшыдла ў масцы таксама перастала быць проста пужалам, і ў заўсёдным паяўленні яго на экранах тэлевізараў і ў коміксах мае таварышы сталі нават бачыць нейкую перавагу. Напраўду, маска, калі пад ёю, ведама, не гнездзяцца п'яўкі, мае, безумоўна, сваю зручнасць. Калі прыкрыццё цела адзежаю з'яўляецца прагрэсам цывілізацыі, дык наўрад ці можна быць гарантаваным ад таго, што некалі маска не стане самаю звычайнаю рэччу. Нават цяпер маскі часта выкарыстоўваюцца ў найважнейшых абрадах, на святах, і мне цяжка даць гэтаму факту вычарпальнае тлумачэнне, але мне думаецца, што маска, відаць, робіць узаемаадносіны паміж людзьмі болей універсальнымі, меней асабістымі, чым калі твар адкрыты...

Часам я пачынаў верыць, што хоць і паволі, але ўсё ж я іду на папраўку. Аднак я не ўяўляў яшчэ папраўдзе, які страшны мой твар. А ўвесь гэты час пад бінтам прадаўжалася наступленне п'явак. Абмарожванне вадкім кіслародам не пашкодзвае тканак так глыбока, як апёк, і, значыць, загойвацца рана павінна параўнальна хутка. Нягледзячы на такое запэўніванне дактароў, адолеўшы ўсе магчымыя абарончыя перашкоды — прыём тэразіну, ін'екцыі картызону, радыеактыўнае апрамяненне, — орды п'явак, кідаючы ў бой усё новыя і новыя сілы, пашыралі і без таго шырокі акупаваны раён на маім твары.

Аднойчы, напрыклад... Гэта здарылася ў абед, у той дзень, калі я вярнуўся да сябе пасля нарады, на якой узгаднялася праца нашай і іншых лабараторый... Маладая лабарантка, якая толькі ў гэтым годзе скончыла інстытут, падышла да мяне, гартаючы кнігу, усім выглядам паказваючы, што хоча мне нешта сказаць. «Паглядзіце, сэнсэй¹, якая пацешная карцінка».

---

¹ Сэнсэй — вежлівы зварот да старэйшага, паважанага чалавека.

У кніжцы, якую яна мне падала са смехам, пад яе тоненькім пальчыкам быў малюнак Клее, названы «Фальшывы твар». Твар быў расчэрчаны паралельнымі гарызантальнымі лініямі, і, калі глядзець на яго з пэўнага пункта, здавалася, што ўвесь ён абверчаны бінтам. Аставаліся толькі вузкія шчылінкі вачам і роту — усё гэта бязлітасна падкрэслівала, што твар не мае ніякага выразу. Я нечакана адчуў, што мяне моцна ўкалолі. Дзяўчына, ведама, не хацела мяне абразіць. Гэта я сам свядома сваімі размовамі справакаваў паяўленне ў яе такіх думак. Нічога, супакойся!.. Калі раздражняцца з-за такога глупства, дык усе намаганні будуць лопатца, як бурбалкі на вадзе... Гэтак я ўгаворваў сябе, але ўсё гэта зрабілася невыноснае — малюнак пачаў нават здавацца мне маім тварам, які адбіваўся ў вачах у дзяўчыны... «Фальшывы твар», які не мае ніякага выразу, бачыцца другім... Мяне мучыла думка, што дзяўчыне я здаюся іменна такім.

Нечакана я выхапіў кніжку і разарваў яе папалам. Разам з ёю разарвалася і маё сэрца. З разрыву, быццам з баўтуна, вылілася маё нутро. Спустошаны, я сабраў разарваныя старонкі і, просячы прабачэння, аддаў іх дзяўчыне. Але было ўжо позна. Пачуўся гук, які ў звычайных умовах, нават добра ўслухоўваючыся, нельга пачуць, нібыта ў тэрмастаце зашаргацела, выгнуўшыся, цынкавая пласцінка. Гэта, напэўна, дзяўчына шчытна сціснула пад спадніцаю калені, быццам намагаючыся зліць іх у адно.

Я яшчэ, відаць, не ўсвядоміў усяго, што хавалася за маёю тадышняю нудою. Літаральна фізічна адчуваючы пакуты сораму, я ўсё ж не мог дакладна вызначыць, чаго ж, папраўдзе, я гэтак саромеюся. Не, калі б захацеў, дык, напэўна, змог бы, але я інстынктыўна пазбягаў зазіраць у бездань і ратаваўся ў цяні заез-

джанай, банальнай фразы: сталаму чалавеку рабіць гэтак брыдка. Я перакананы, што ў жыцці чалавека твар не павінен займаць такога вялікага месца. Вартасць чалавека, урэшце, трэба вымяраць зместам таго, што ён зрабіў, і, хоць гэта звязана з заслугамі галаўнога мозгу, твар тут ні пры чым. І калі праз тое, што чалавек страціў твар, яго ўдзельная вага меншае, прычынаю можа быць толькі адно — бедны змест гэтага чалавека.

Аднак неўзабаве... Ага, праз некалькі дзён пасля таго выпадку з малюнкам... Хочаш не хочаш я стаў усё лепей разумець, што ўдзельная вага твару намнога перасягае мае аптымістычныя разлікі. Гэтая перасцярога прыйшла ціха, аднекуль з сярэдзіны. Уся мая ўвага была аддадзена падрыхтоўцы да абароны ад нападу звонку, таму я быў заспеты знянацку і імгненна павалены. Дый атака была такая рэзкая і нечаканая, што, павалены, я не адразу зразумеў гэта.

Калі я вярнуўся вечарам дахаты, мне неадольна захацелася паслухаць Баха. І не тое каб я не мог жыць без Баха, — проста мне здавалася, што майму няроўнаму, вызубленаму, ці што, настрою, з вельмі малою амплітудою вагання, найболей падыходзіць іменна Бах, а не джазавая музыка і не Моцарт. Я зусім не дбайны знаток музыкі, — хутчэй, дбайны яе спажывец. Калі работа ў мяне не клеіцца, я выбіраю музыку, найболей адпаведную нерабочаму настрою. Калі мне трэба на нейкі час прыпыніць роздум — шалёны джаз; калі я хачу наструніць усяго сябе — разважлівы Бартак; калі імкнуся зведаць пачуццё ўнутранае свабоды — струнны квартэт Бетховена; калі мне трэба на нечым засяродзіцца — Моцарт, які рухаецца па спіралі; ну і Бах — найперш, калі патрэбна душэўная раўнавага.

Але раптам мяне ахапіла няпэўнасць — можа, я пераблытаў пласцінкі ці прайгравальнік сапсаваны?

Вельмі ж перакрыўленая мелодыя. Такого Баха я яшчэ ніколі не чуў. Калі Бах — дык бальзам, выліты на душу. А тое, што я пачуў, не было ні бальзамам, ні атрутаю, а проста нейкім камяком гліны. Гэта было нешта бяздумнае і дурное, усе да аднае фразы здаваліся мне выкачанымі ў пыле, прытарнымі ледзянцямі.

Гэта здарылася якраз у той час, калі ты з двума кубачкамі чаю ўвайшла ў пакой. Я нічога не сказаў, і ты, відаць, падумала, што я акнуўся ў музыку. Ты адразу ціхенька выйшла. Значыць, я звар'яцеў! І ўсё роўна я не мог паверыць у гэта... Няўжо знявечаны твар можа ўплываць на ўспрыманне музыкі?.. Колькі я ні ўслухоўваўся, уціхамірны Бах не вяртаўся, і мне не аставалася нічога другога, як думаць іменна гэтак. Устаўляючы цыгарэту ў шчыліну між бінту, я нервова пытаўся сам у сябе, ці не страціў я яшчэ чаго разам з тварам. Мая філасофія твару вымагала, здаецца, карэннага перагляду.

Потым, нібыта з-пад ног раптам выслізнула падлога часу, я акнуўся ва ўспаміны трыццацігадовай даўнасці. Выпадак, пра які я з таго часу ні разу не ўспамінаў, раптам ажыў, рэльефна, нібыта каляровая граўюра. Усё адбылося праз твая накладныя валасы старэйшае сястры. Цяжка растлумачыць чаму, але гэтыя валасы здаваліся мне нечым невыказна непрыстойным, амаральным. Адночы я ціхенька ўкраў іх і ўкінуў у агонь. Але мама неяк дазналася пра гэта. Яна прыняла мой учынак вельмі блізка да сэрца і ўчыніла допыт. І хоць мне здавалася, што я зрабіў правільна, калі мяне пачалі дапытваць, я не ведаў, як лепей адказаць, і стаяў разгублены, чырвоны. Не, калі б я пасправаў, дык змог бы, безумоўна, адказаць. Але мне здавалася, што нават гаварыць пра гэта — брыдка, гідлівасць звязала мне язык... Ну і калі замяніць словы «накладныя валасы» словам «твар», дык стане зразу-

мела, чаму невыноснае ўнутранае напружанне так супала з пустым гучаннем разбуранага Баха.

Калі я спыніў пласцінку і выбег з кабінета, быццам за мною гналіся, ты выцірала шклянкі, што стаялі на стале. Тое, што адбылося далей, было такім нечаканым выбухам, што цяпер не магу я ўзнавіць у памяці, як усё гэта здарылася. Сутыкнуўшыся з тваім процідзеяннем, я змог нарэшце цалкам зразумець, што значыць маё становішча. Праваю рукою я абхапіў цябе за плечы, а леваю паспрабаваў залезці пад спадніцу. Ты закрычала і раптам ускочыла. Крэсла адляцела ўбок, шклянкі ўпала на падлогу і разбілася.

Ухапіўшыся за паваленае крэсла, мы, не дыхаючы, застылі адно проці аднаго. Мае дзеянні папраўдзе маглі здацца вельмі грубымі. Але я знаходзіў ім нейкае апраўданне. Гэта была адчайная спроба адным намаганнем вярнуць тое, што я пачаў траціць праз знявечаны твар. З таго ж часу, калі гэта здарылася, фізічнае блізкасці між намі не стала. Хоць тэарэтычна я прызнаваў, што твар мае падпарадкавальнае значэнне, але ўсё ж пазбягаў зірнуць сабе проста ў твар, абыходзіў гэта. Я быў загнаны ў куток, і ў мяне не аставалася другога выйсця, як кінуцца ў лабавую атаку. Відаць, сваім учынкам я хацеў даказаць, што бар'ер, пастаўлены паміж намі маім тварам, прывідны, што яго няма.

Але і гэтая спроба нічога не дала. Адчуванне твайго лона, быццам прыцярушанага алебастравым пылам, да гэтага часу паколвае варушлівымі агеньчыкамі ў кончыкі маіх пальцаў. У горле ў мяне, быццам пучок асцюкоў, засеў хрыплы крык. Я хацеў нешта сказаць. Мне хацелася многа чаго сказаць... Але я не мог вымавіць ні слова. Апраўданне?.. Шкадаванне?.. А можа, абвінавачанне? Трэба было выбраць нешта з гэтага, але зрабіць выбар я, здаецца, ужо не паспяваў. Чым апраўдвацца ці шкадаваць, дык лепей ужо выветрыць-

ца, як дым. Калі б выбраў я абвінавачанне, дык я скрамсаў бы твой твар, і ты стала б на мяне падобная ці яшчэ страшнейшая. Раптам ты заплакала наўзрыд. Гэта быў жаласны, няўцешны плач, падобны на бурчанне паветра ў кране, з якога перастала цячы вада.

Раптам у мяне на твары правалілася глыбокая дзірка. Яна была такая глыбокая, што яе не запоўніла б нават усё маё цела. Аднекуль прасачылася вадкасць, падобная на гной з гнілога зуба, і забомкала кроплямі. Смурод, што суправаджаў гэты гук, разліўшыся па пакоі, падымаўся адусюль: з абшыўкі крэслаў, з адзежнае шафы, з ракавіны, з выцвілага, заседжанага мухамі абажура. Трэба было нешта рабіць — мне захацелася спыніць гэтую пародыю на гульнію ў хованкі, у якой няма ад каго хавацца.

Адсюль быў толькі адзін крок да майго плана зрабіць маску. У тым, што паявілася такая ідэя, не было ніякага дзіва. Пустазеллю даволі лапіка зямлі і кроплі вільгаці. Не беручы блізка да сэрца, не надаючы гэтаму сур'ёзнага значэння, на другі дзень, як і планавалі, я стаў праглядаць загалоўкі ў ранейшых навуковых часопісах. Патрэбны мне артыкул пра штучныя органы з пластыку павінен быў быць недзе ў летніх нумарах за пазалеташні год. Напраўду, я хацеў зрабіць пластыкавую маску і прыкрыць ёю дзіркі на твары. Паводле аднае тэорыі, маска служыць не простым заменнікам, а выразнікам вельмі метафізічнага жадання змяніць сваё аблічча на нейкае другое, якое перавышала б сваё. Я таксама не мысліў катэгорыямі рубашкі і штаноў, якія можна мяняць, калі захочацца. Не ведаю, як зрабілі б старажытныя людзі, якія пакланяліся ідалам, ці хлопцы, у якіх пачынаецца пара полавай спеласці, я дык не збіраўся класці маску на алтар свайго другога жыцця. Колькі б ні было твараў, я павінен быў аставацца самім сабою. Маленькаю «ка-

медыяй масак» я спрабаваў толькі запоўніць здоўжаны антракт у маім жыцці.

Мне без цяжкасці ўдалося знайсці патрэбны часопіс. Паводле літаратуры, можна зрабіць часткі цела, якія вонкава амаль не адрозніваюцца ад сапраўдных. Праўда, усё гэта стасавалася толькі да ўзнаўлення формы, што ж да рухомасці, дык тут аставалася яшчэ многа нявырашанага. Было б добра, каб маска, калі ўдасца яе зрабіць, валодала мімікаю. Мне б хацелася, каб маска магла свабодна расцягвацца і скарачацца ў плачы і смеху, адпаведна руху мускулаў твару, якія кіруюць мімікаю. І хоць цяперашні ўзровень высокамалекулярнае хіміі дае магчымасць дасягнуць гэтага, нашы веды ў галіне тэхналогіі крыху адстаюць. Але сама надзея на падобную магчымасць была мне ў той час выдатным сродкам, які збівае жару. Калі нельга лячыць зубы, не астаетца нічога другога, як піць лякства, якое сцішае боль.

Найперш я вырашыў сустрэцца з К., аўтарам артыкула пра штучныя органы, і пагаварыць з ім. К. сам падышоў да тэлефона, ён быў непрыветлівы і гаварыў са мною без ніякае цікавасці. Можна, ён настроіўся супраць мяне — чалавека, які таксама зацікаўлены высокамалекулярнымі злучэннямі. Але ўсё ж абяцаў ахвяраваць мне гадзіну часу пасля чатырох.

Даручыўшы адказнаму за звышурочную работу прасачыць, каб усе апараты былі выключаны, і прагледзеўшы некалькі дакументаў, я хутка пайшоў. Вуліца зіхацела, быццам адпаліраваная, вецер разносіў пах аліваў. Гэта зіхатлівая вуліца, гэты пах выклікалі ў мяне вострае пачуццё зайздрасці. Пакуль я чакаў таксі, мне здалася, што з усіх бакоў на мяне вылупліваюць вочы, як на гвалтоўнага прышэльца. Але я трываў гэтае вельмі яркае сонечнае святло — усё гэта было толькі негатывам, у якім чорнае — белае, а белае —

чорнае, і калі толькі ўдасца атрымаць маску, я адразу змагу ўзнавіць пазітыў.

Патрэбны мне дом стаяў на вуліцы, цесна забудаванай жылымі дамамі, недалёка ад станцыі кальцавое дарогі. Гэта быў звычайны, нічым не адметны дом, на якім вісела непрыкметная шылдачка «Навукова-даследчы інстытут высокамалекулярнай хіміі К.». У двары каля варотаў абы-як стаялі тры клеткі з трусамі.

У цеснай прыёмнай стаялі толькі старая лава і попельніца на ножках, ляжала некалькі старых часопісаў. Я чамусьці пашкадаваў, што прыйшоў сюды. Інстытут — гучала важна, але наўрад ці было гэта тое месца, дзе трэба выбіраць доктара. Можа, К. звычайны шарлатан, які карыстаўся даверам сваіх пацыентаў. Павярнуўшы галаву, я ўбачыў на сцяне дзве фатаграфіі ў зашмальцаваных рамках. На адной — профіль жанчыны без падбародка, які нагадваў мызачку палявой мышы. На другой — той самы твар з усмешкаю, крышку прывабны, відаць, пасля пластычнае аперацыі.

Выявілася доўгая бяссонніца — нешта цяжкае сціснула пераносіцу, сядзець на цвёрдай лаве стала невыносна. Нарэшце ўвайшла сястра і завяла мяне ў суседні пакой. У ім, як малако, разлівалася святло, якое цадзілася праз жалюзі. На стале каля акна не відаць было шпрыцоў, затое наганяў страх цэлы рад нейкіх незнаёмых інструментаў. Каля стала стаялі шафа з гісторыямі хвароб і крэсла з падлакотнікамі, якое паварочвалася, напроці яго — такое самае крэсла пацыентаў. Воддаль — невысокая шырма ў металічнай раме і побач кабінка на колцах, дзе пераадзяюцца. Звычайнае абсталяванне доктаравага кабінета. Ад яго мне зрабілася маркотна.

Я закурыў. Падняўшыся, каб знайсці попельніцу, я аслупянеў ад нечаканасці, убачыўшы, што было ў эмаліраванай місцы. Вуха, тры пальцы, запясце, шчака ад павека да губы... Яны абы-як ляжалі ў місцы,

яшчэ дыхаючы жыццём, нібыта толькі што адрэзаныя. Мне стала нядобра. Яны здаваліся болей сапраўднымі, чым сапраўдныя. Шчыра кажучы, нават у галаву не прыходзіла, што вельмі дакладная копія гэтак можа гнясці. Хоць даволі было паглядзець на зрэзы, каб пераканацца, што гэта толькі пластыкавыя муляжы, мне ўсё роўна здавалася, што я чую пах тлену.

З-за шырмы раптам паявіўся К. Мяне ўразіла яго нечакана мяккае аблічча. Кучаравыя валасы, акуляры без аправы з тоўстымі шкельцамі, падобнымі на донцы ў шклянках, мясісты падбародак... Дый ад яго пахла звыклымі мне хімікатамі.

Цяпер настала яго чарга хвалявацца. Напачатку ён маўчаў, збянтэжана гледзячы то на маю візітную картачку, то на мой твар.

— Такім чынам, вы... — К. змоўк, зноў зірнуў на маю візітную картачку і ўжо зусім другім, чым па тэлефоне, голасам стрымана закончыў: — Вы прыйшлі да мяне як пацыент?

Зразумела, пацыент. Але якое б выдатнае ні было умельства К., я не спадзяваўся, што яму ўдасца зрабіць тое, чаго я хачу. Адно толькі, на што я мог разлічваць, — гэта на параду. З другога боку, сказаць пра гэта адкрыта, проста ў лоб, і пакрыўдзіць субяседніка — таксама было б невелікадушна. К., мабыць, тлумачыў маё маўчанне баязлівасцю і гаварыў спагадліва:

— Сядайце, калі ласка... На што скардзіцеся?

— У час эксперыменту адбыўся выбух вадкага кіслароду. Звычайна мы выкарыстоўвалі вадкі азот, таму па звычцы я быў не асабліва асцярожны...

— Келоідныя рубцы?

— Як бачыце, увесь твар. Напэўна, я схільны да паяўлення келоідаў. Доктар, што мяне лячыў, болей не захацеў важдатца з маім тварам, бо найменшая неасцярожнасць можа выклікаць рэцыдыў.

— Твар каля губ нібыта не пацярпеў?

Я зняў цёмныя акуллары і паказаў яму.

— Дзякуючы ім мае вочы таксама не пацярпелі. Маё шчасце, што я блізарукі і нашу акуллары.

— Праўда, вам пашанцавала! — І з запалам, быццам гэта тычылася яго самога, казаў: — Я гавару пра вочы і губы... Калі яны трацяць рухомасць — зусім кепска... Адною формаю, якую ім ні надавай, нікога не ашукаеш.

Нібыта адданы сваёй справе чалавек. Пільна глядзячы мне ў твар, ён, здавалася, выпрацоўваў у галаве план. Каб не расчароўваць яго, я паспяшаўся перамяніць тэму:

— Мне паказвалі працу, што вы напісалі. Па-мойму, летась улетку.

— Праўда, летась.

— Я быў ашаламлены. Проста не мог паверыць, што можна дасягнуць такога майстэрства.

К. з задавальненнем узяў сагнуты палец і, асцярожна гушкаючы яго на далоні, сказаў:

— Каб вы ведалі, якая гэта руслівая праца. Хіба адрозніваецца чым-небудзь дактылаграма гэтага пальца ад сапраўднага? Чамусьці я і атрымаў дзіўнае на першы погляд распараджэнне паліцы — рэгістраваць усе дактылаграмы...

— Формаю служыць гіпс?

— Не, я выкарыстоўваю вязкі крэмній. Справа ў тым, што гіпс не дае магчымасці перадаць найдрабнейшыя дэталі... А тут, глядзіце, нават завусеніцы каля асновы пазногцяў добра відаць.

Я баязліва дакрануўся да пальца — адчуванне, быццам пачапаў нешта жывое. І хоць я разумеў, што гэта нешта штучнае, мяне ўсё роўна ахапіў нейкі забабонны страх, нібыта я дакрануўся да смерці.

— Усё ж мне гэта здаецца кашчунствам...

— І тым не менш усе яны — кавалачкі чалавечага цела.

К. ганарліва ўзяў другі палец і зрэзам уніз паставіў яго вертыкальна на стол. Здавалася, што мярцвяк, праткнуўшы стол, высунуў палец.

— Паспрабуйце зрабіць, каб ён быў вось такі, крышку брудны, гэта не так проста. Мабілізуеш усё сваё майстэрства, каб абсалютна дакладна ўзнавіць пэўны орган пацыента, стараешся перадаць амаль няўлоўную, толькі яму ўласціваю адметнасць... Гэта, напрыклад, сярэдні палец, і таму з унутранага боку першае фалангі відно вось такое адценне. Хіба гэта не нагадвае слядоў нікаціну?

— Пэндзлікам ці яшчэ чым-небудзь падмалявана, напэўна?

— Ні ў якім разе...— К. першы раз зарагатаў.— Фарба ж імгненна сатрэцца. З сярэдзіны, слой за слоем, накладваюцца рэчывы розных колераў. Напрыклад, там, дзе пазногці,— вінілавы ацэтат... Калі трэба — налёт броду пад пазногцямі... суставы і цені маршчын... вены — на ўсё гэта выкарыстоўваецца сінь. Во гэтак яно.

— Чым жа яны адрозніваюцца ад звычайных рамесніцкіх вырабаў? Іх можа зрабіць любы, хіба не?..

— Гэта праўда.— І, чухаючы калена, далей кажаў: — Але ў параўнанні з вырабам твару ўсе гэтыя штучкі — толькі першыя няўпэўненыя крокі. Твар ёсць твар... Найперш, існуе такая штука, як выраз. Праўда? Маршчылка ці гарбінка ў нейкую дзесятую частку міліметра, апынуўшыся на твары, набывае велізарнае значэнне.

— Але рухомасці яму вы ж не можаце надаць?

— Вы хочаце дужа многа.— К., расставіўшы калені, павярнуўся да мяне.— Я аддаў усе сілы, каб стварыць аблічча, а вось рухомасць — да гэтага яшчэ рукі не дайшлі. Часткова гэта кампенсуецца выбарам най-

менш рухомах мясцін твару. І яшчэ адно — існуе такая праблема, як вентыляцыя. Возьмем, напрыклад, ваш выпадак. Без дэталёвага агляду зрабіць канчатковае заключэнне цяжка, але, мяркуючы па тым, што я бачу, нават праз бінт у вас прасочваецца пот... Мабыць, потавыя залозы не закрануты і прадаўжаюць функцыяніраваць. Закрыць твар нечым такім, што перашкаджае вентыляцыі, нельга. Гэта не толькі выклікае парушэнні фізіялагічнага характару, але і прыводзіць да таго, што чалавек пачынае задыхацца і болей за паўдня наўрад ці вытрымае. Тут патрэбна вялікая асцярожнасць. Камічна, калі ў старога зубы белыя, як у дзіцяці. Тое самае і тут. Куды большага эфекту можна дасягнуць зменамі, незаўважнымі іншым... Бінт вы самі можаце здымаць?

— Магу... але, бачыце... — і, думаючы пра тое, як бы лепей растлумачыць яму, што я не пацыент, як ён думаў: — Па праўдзе кажучы, я не прыняў яшчэ канчатковага рашэння, і гэта мяне вельмі гняце... А пакуль я не вырашыў, наўрад ці варта рабіць што-небудзь з ранами на твары.

— Варта, безумоўна, — К., нібыта падбадзёрваючы мяне, стаў яшчэ болей настойлівы. — Раны на целе, асабліва раны на твары, нельга разглядаць толькі як праблему касметычную. Трэба прызнаць, што гэта праблема сутыкаецца з галіною прафілактыкі душэўных хвароб. А іначай хіба па добрай волі хто-небудзь аддаваў бы свае сілы такой дурноце. Я ж паважаю сябе як доктар. І ніколі не задаволіўся б роляю рамесніка, што вырабляе драбязу.

— Ведама, разумею.

— Дык як? — Ён іранічна скрывіў губы. — Не хто іншы, як вы называлі мае работы рамесніцкаю драбязою.

— Не, я гаварыў не ў такім сэнсе.

— Нічога, — і павучальна, з выглядам выключна

дасведчанага педагога, прадаўжаў: — Вы не адзіны, хто ў апошнюю хвіліну пачынае вагацца. Унутраны пратэст супраць вырабу твару — звычайная справа. Напэўна, пачынаючы з позняга сярэднявечча... дый цяпер яшчэ людзі на нізкай ступені развіцця спакойна ствараюць свае твары... Каранёў падобнага погляду я, на жаль, не ведаю, бо я не спецыяліст... Але статыстычна ён выяўляецца даволі дакладна... Калі ўзяць, напрыклад, вонкавыя раненні, дык калецтваў твару прыкладна ў паўтара раза болей, чым калецтваў канечнасцяў. А між тым восемдзсят працэнтаў з усіх, хто атрымаў вонкавыя раненні, звяртаюцца да медыцынскае дапамогі з прычыны страты канечнасцяў, пераважна пальцаў. Зразумела, што ў адносінах твару існуе пэўнае табу. Прыкладна тое самае заўважаюць і мае калегі. І самае страшнае — да мае працы ставяцца як да працы высокакваліфікаванага касметолага, апанаванага прагаю нажывы...

— Але ж няма ніякага дзіва ў тым, што зместу аддаюць перавагу перад формаю...

— Што ж гэта, аддаецца перавага зместу, які не мае ёмішча? Не веру. Я цвёрда перакананы, што чалавечая душа знаходзіцца ў скуры.

— Магчыма, выказваючыся фігуральна...

— Чаму фігуральна?.. — І спакойным, але рашучым тонам гаварыў: — Літаральна. Чалавечая душа — у скуры. Я перакананы ў гэтым. Пераканаўся з свайго вопыту, набытага ў вайну, калі служыў у арміі ваенным доктарам. На вайне адрывала рукі і ногі, калечыла твары — там гэта адбывалася штодзень. Але які, вы думаеце, клопат у раненых быў найперш? Не жыццё, не аднаўленне функцый арганізма, не. Перш-наперш іх хвалявала, ці зберажэцца іх аблічча. Спачатку я таксама смяяўся з іх. Усё, пра што я гавару, адбывалася на вайне, дзе нічога не мела цаны, апроча колькасці зорчак у пятліцах і здароўя. Ды аднойчы

адбыўся такі выпадак: адзін салдат, у якога быў моцна пакалечаны твар, хоць больш вялікіх раненняў не меў, перад самаю выпіскаю са шпіталя нечакана налажыў рукі на сябе. Да гэтага ён быў у стане шоку... І вось з таго часу я стаў уважліва вывучаць аблічча раненых салдатаў... І нарэшце прыйшоў да зусім пэўнага вываду. Да таго сумнага вываду, што сур'ёзнае вонкавае калецтва, асабліва калецтва твару, як пераводны малюнак, адбіваецца душэўнаю траўмаю...

— Напраўду, такія выпадкі, відаць, бываюць... Але, грунтуючыся на тым, што падобных прыкладаў можа быць колькі хочаш, нельга, мне думаецца, разглядаць гэтую з'яву як агульны закон, пакуль не будзе яму дакладнага навуковага абгрунтавання. — У душы маёй раптам паднялося неадольнае раздражненне. Не прыйшоў жа я сюды весці гаворку пра тое, што мяне чакае. — Між іншым я яшчэ добра не разабраўся ва ўсім гэтым... Даруйце, нагаварыў, напэўна, усялякага глупства. Зусім без патрэбы адабраў у вас так многа дарагога часу, вінаваты...

— Пачакайце, пачакайце. — І ўпэўнена, са смехам, кажа: — Можа, вы ўспрымеце гэта як прымус, але я хачу сказаць вам, і я цвёрда веру, што не памыляюся... Калі вы ўсё пакінеце так, як яно ёсць, усё жыццё вам давядзецца пражыць у бінце. Вы і цяпер у ім. Гэта якраз і даказвае: вы самі лічыце — няхай лепей бінт, чым тое, што пад ім. Цяпер у памяці вашых знаёмых той ваш твар, які ён быў да калецтва. Але ж час не чакае. Дый памяць паволі згасае. Апрача таго, паяўляюцца ўсё новыя і новыя людзі, якія не ведалі вашага твару. І ўрэшце вас аб'явяць неплацежаздольным даўжніком за тое, што вы не плаціце па вэксалі бінту... І хоць вы будзеце жывы, таварыства пахавае вас.

— Ну, гэта ўжо задужа! Што вы хочаце гэтым сказаць?

— Людзей з пакалечанымі рукамі ці нагамі мож-

на сустрэць колькі хочаш. Нікога не здзівіць сляпы ці глухі... Але ці бачылі вы хоць калі чалавека без твару? Не, напэўна. Вы што, думаеце, усе яны вылечыліся?

— Не ведаю. Другія мяне не цікавяць!

Мой голас гучаў ненаўмысна груба. Гэта ўсё роўна што прыйсці на паліцэйскі ўчастак заявіць пра грабеж, а табе там раяць купіць надзейны замок. Але мой субсяседнік не склаў зброі.

— На жаль, вы мяне, мабыць, не зусім зразумелі. Твар — гэта ўрэшце яго выраз. А выраз... як бы гэта лепей сказаць... Увогуле, гэта адмысловае ўраўненне, якое абазначае адносіны з другімі людзьмі. Гэта сцяжынка, якая звязвае вас з імі. І калі сцяжынку заваляла, дык нават людзі, якія сяк-так прабраліся па ёй, пройдуць, пэўна ж, міма вашае хаты, як міма пакінутай разваліны.

— Хай сабе. Мне і не трэба, каб без дай прычыны заходзілі.

— Значыць, вы хочаце сказаць, што пойдзеце сваёю дарогаю?

— А што, няможна?

— Нават псіхалогія дзіцяці не можа ігнараваць таго факту, што чалавек здольны дазнацца, які ён на самай справе, толькі паглядзеўшы на сябе вачыма другога. Вам даводзілася калі-небудзь бачыць выраз твару ў ідыёта ці ў шызафрэніка? Калі своечасова не расчысціць сцяжынку, дык урэшце і забудуць, што яна ёсць.

Каб не быць зусім загнаным у куток, я спрабаваў наўздагад кідацца ў контратаку.

— Ну што ж, гэта правільна. Дапусцім, выраз твару з'яўляецца іменна тым, што вы гаворыце. Але ж вы самі сабе супярэчыце. Чаму, не маючы лепшага, прыкрываючы нейкую частку твару, вы, ліха на яго, лічыце, што аднаўляеце яго выраз?

— Не хвалюйцеся. Прашу вас даверыцца мне. Гэта ўжо па маёй спецыяльнасці. Ва ўсякім разе я ўпэўнены, што змагу даць вам нешта лепшае за бінт... Ну што ж, давайце здымем яго? Мне б хацелася зрабіць некалькі фотаздымкаў. З іх дапамогаю метадам выключэння ўдасца паслядоўна выбраць найважнейшыя элементы, патрэбныя для аднаўлення выразу твару. А з іх — найменш рухомыя, якія лёгка фіксуюцца...

— Даруйце, але... — Цяпер у мяне ў думках было адно — уцякаць адсюль. Адкінуўшы пачуццё свае годнасці, я пачаў упрошваць: — Аддайце мне лепей во гэты палец. Ці аддасце?

К., здзіўлены, паціраў калена.

— Палец, вось гэты палец?

— Калі нельга палец, добра мне будзе вуха або яшчэ што-небудзь...

— Але ж вы прыйшлі да мяне з-за келоідных рубцоў на твары, праўда ж?

— Ну што ж, прашу прабачыць. Нельга дык нельга...

— Вы не зразумелі мяне, даруйце... Справа ў тым, што я не магу прадаць... Хоць бы таму, што цана непамерна высокая. Бачыце, на кожны асобна даводзіцца рабіць форму з сурмы. Толькі выдаткі на матэрыял дасягаюць пяці-шасці тысяч іен. Гэта паводле самых сціплых падлікаў.

— Ну і добра.

— Не разумею, што за думкі ў вас у галаве?

Ён і не павінен разумець... Наша размова нагадала дзве рэйкі, пракладзеныя без дакладнага разліку, якія разыходзяцца ў розныя бакі. Я дастаў кашалёк і, адлічваючы грошы, бясконца прасіў прабачэння.

Калі, моцна, быццам зброю, сціскаючы ў кішэні штучны палец, я выйшаў на вуліцу, рэзкая мяжа паміж святлом і ценем здалася мне ненатуральнаю, працэрчанаю чалавечаю рукою. Дзеці, што гулялі ў за-

вулку ў мячык, убачыўшы мяне, пабляднелі і прыціснуліся да плота. У іх былі такія твары, быццам іх падвесілі за вушы прышчэпкамі ад бялізны. Калі б зняў я бінт, у іх бы лыткі затрэсліся. А мне так і карцела ўварвацца ў гэты ландшафт — быццам сышоў бы з рэкламнай паштоўкі. Але мне, чалавеку без твару, нельга было адысці хоць на крок ад свайго бінту. Уяўляючы, як бы я разрэзаў гэты пейзаж, размахваючы штучным пальцам, які ляжаў цяпер у мяне ў кішэні, я ледзь пераварыў агідныя словы К. «пахавец сябе жывога». Нічога, паглядзім. Калі цяпер мне ўдасца прыкрыць твар нечым такім, што ён не будзе адрознівацца ад сапраўднага, дык які б штучны ні быў ландшафт, ён не здолее ператварыць мяне ў адкінутага, занядбанага...

У тую ноч... Паставіўшы штучны палец на стол, нібыта свечку, я, не заплюшчваючы вачэй, думаў пра гэты «выраб», болей падобны на сапраўдны палец, чым сапраўдны.

Можа, ствараў я сваёю фантазіяй касцюміраваны баль з нейкай чароўнай казкі, на якім я нечакана паяўлюся. Але нават у фантазіі я не мог не зрабіць маленькай заўвагі: «казка». Ці не сімвалічна гэта? Я ўжо пісаў, што выбраў гэты план з лёгкім сэрцам, быццам пераходзіў цераз вузенькую рэчачку. І, безумоўна, у мяне не было ніякага канчатковага рашэння. Можа, з-за таго, што я несвядома імкнуўся абыякава ставіцца да маскі, спрабуючы супакоіць сябе тым, што страта твару яшчэ не азначае страты нечага вельмі істотнага? Таму ў пэўным аспекце праблему складае не сама маска — самадастатковае значэнне набывае сэнс выкліку, які яна кідае твару, аўтарытэту твару. Калі б, сутыкнуўшыся з разбураным Бахам, з тваёю адмоваю, я не быў такі зацкаваны, дык, можа, паглядзеў

бы на ўсё спакайней і нават знайшоў бы ў сабе сілу жартаваць з свайго твару.

А пакуль чорная цемра, як туш у шклянцы вады, усё шырэй расплывалася ў маім сэрцы. Твар — сцяжынка паміж людзьмі, гэтак лічыць К. Як мне цяпер бачыцца, калі К. і зрабіў на мяне нядобрае ўражанне, дык не з-за самазадаволенасці ці навязвання свайго лячэння, а з-за гэтай ідэі. Згадзіцца з ім — значыла прызнаць, што, страціўшы твар, я навечна замураваны ў адзіночнай камеры, і, выходзіць, маска набывае ўжо вельмі глыбокі сэнс. Мой план ператвараўся ў спробу ўцячы з турмы, у спробу, дзе на карту было пастаўлена жыццё чалавека. Значыць, цяперашняе становішча робіцца безнадзейным і якраз падыходзіць пад гэты план. Сапраўды пагрозлівыя абставіны — гэта абставіны, якія ўспрымаюцца як пагрозлівыя. Вельмі цяжка было згадзіцца з такою думкаю.

Я сам прызнаю, што не каму-небудзь другому, а мне патрэбна сцяжынка, якая звязвала б мяне з людзьмі. І якраз па гэтай прычыне прадаўжаю пісаць табе гэтыя радкі. Але хіба твар — адзіная сцежка? Не верыцца. Мая дысертацыя, прысвечаная рэалогіі, была прызнаная, яе цытавалі людзі, якія ні разу не бачылі майго твару. Безумоўна, наладжваць сувязь з людзьмі можна не толькі з дапамогаю навуковых прац. Ад цябе, напрыклад, я хачу зусім другога. Тое, што мы называем душою, сэрцам, не мае акрэсленых межаў, але з'яўляецца куды большым сімвалам чалавечых адносін. Гэтыя адносіны болей складаныя, чым адносіны паміж жывёламі, якім, каб пазначыць сябе, даволі паху, і таму найболей прымальны і пашыраны шлях іх усталявання — выраз твару. Мусіць, гэтаксама, як грашовая сістэма абмену з'яўляецца крокам наперад у параўнанні з натуральнаю. Але, у канчатковым выніку, і грошы не болей чым сродак, і наўрад ці можна сцвярджаць, што яны ўсемагутныя пры лю-

бых абставінах. У адных выпадках маленькая паштовая марка і тэлеграфны перавод, у другіх — каштоўныя камяні і высакародныя металы намнога зручнейшыя за грошы.

Але ці не ёсць гэта прадузятая меркаванне, вытлумачальнае звычайка лічыць, што душа і сэрца нешта ідэнтычнае, і сувязь з імі можа быць наладжана толькі з дапамогаю твару? Зусім жа не рэдкія выпадкі, калі дарога да цеснага адзінства сэрцаў — не бясконцае сузіранне, а чатырохградкоўе, кніга, грамплацінка. Калі лічыць, што твар выключна патрэбен, тады найперш сляпыя пазбаўлены магчымасці характарызаваць чалавека. Хіба не гэтак? Мяне трывожыць, хутчэй, другое — ці не прывядзе схільнасць занадта лёгка апірацца на звычайнае ўяўленне пра твар да адваротных вынікаў: да звужэння, фармалізацыі сувязяў паміж людзьмі? Выдатным прыкладам можа служыць вядомая ўсім вар'яцкая прадузятасць супраць колеры скуры. Даручаць недасканаламу твару, функцыі якога абмежаваны тым, каб служыць адрозненнем паміж чорным, белым і жоўтым, даручаць яму вялікую місію быць сцежкаю да душы — гэта і азначае пагарджаць душою.

П а с т с к р ы п т у м. Прачытаў напісанае і ўбачыў, што, адмаўляючы ўсякую залежнасць ад твару, я ўжыў даволі няхітрую падтасойку. Ну, напрыклад, той неабвержны факт, што ўпершыню я заўважыў цябе дзякуючы твайму твару. І цяпер таксама, калі я думаю пра тую адлегласць, якая нас раздзяляе, меркаю служыць не што іншае, як надта вялікая аддаленасць выразу твайго твару. Напраўду, відаць, з самага пачатку мне трэба было паспрабаваць памяншаць з табою месцамі і проста ўявіць, што б здарылася, калі б твар страціла ты. Недаацэнка твару, гэтаксама як

і пераацэнка яго, заўсёды нясе ў сабе элемент штучнасці. Узяць хоць бы тую гісторыю з накладнымі валасамі ў мае сястры. Я згадаў яе, напэўна, дзеля таго, каб растлумачыць сваё жаданне не надаваць вельмі вялікага значэння твару. Але, калі ўдумацца, яна наўрад ці падыходзіць да гэтага выпадку. Можна, гэта была проста цікавасць і адначасна агіда да ўсяго штучнага, што часта назіраецца ў падлеткаў, і гісторыя гэта, найхутчэй, гаворыць пра тое, што я надаваў твару вельмі вялікае значэнне. А можна, я проста раўнаваў сястру, якая збіралася адкрыць сваё сэрца перад некім чужым.

І яшчэ адно. Неяк мне давялося ў газеце ці ў часопісе прачытаць артыкул, дзе, як ні дзіўна, даказвалася, што карэйцы з прымессю японскай крыві робяць пластычныя аперацыі, каб быць болей падобнымі на карэйцаў. Гэта ўжо яўнае імкненне да рэабілітацыі твару, а пра іх жа пры ўсім жаданні не скажаш, што яны забабонныя. Увогуле, я так і не здолеў разабрацца ў самых простых рэчах. І калі надарыцца выпадак, мне абавязкова хацелася б папытацца ў карэйца, што параіў бы ён мне, чалавеку без твару.

Неўзабаве я... я стаміўся ад размовы з самім сабою пра твар, ад размовы, якая ні на крок не наблізіла мяне да вырашэння праблемы. У той жа час не было і асаблівай прычыны адмаўляцца ад свайго плана... І я ўвесь заглыбіўся ў вивучэнне тэхнічнага боку праблемы.

З тэхнічнага пункту погляду штучны палец таксама меў вялікую цікавасць. Чым болей прыглядаўся я да яго, тым болей дзівіўся з майстэрства, з якім ён быў зроблены. Ён гаварыў пра вельмі многае, як звычайны жывы палец. Мяркуючы па тым, як нацягнута скура, ён мог бы, напэўна, належаць трыццацігадова-

му. Просты пазногаць... упадзіны з бакоў... глыбокія маршчыны на суставах... Чатыры маленькія парэзы ў рад, быццам жабравыя шчыліны ў акулы... Чалавек, бясспрэчна, лёгкай фізічнай працы.

У чым жа тады яго выродлівасць?.. Выродлівасць! Нейкая асаблівая выродлівасць — ён ні жывы ні мёртвы! Не, відаць, не таму, што ён нечым адыходзіць ад сапраўднага. А можа, узнаўленне занадта дакладнае (значыць, мая маска таксама)?.. Значыць, іменна залішняя адданасць форме прыводзіць да процілеглага выніку — да адыходу ад рэальнага. Можна надаваць вялікае значэнне твару, але толькі пасля таго, як убачыш яго выродлівасць!

Напраўду, сцверджанне, што занадта дакладная копія недакладная, зусім справядлівае. Але хіба можна ўзнавіць у сваёй памяці палец, які не мае формы? Гадзюка, якая не мае даўжыні, кацялок без аб'ёму, трохвугольнік без вуглоў... Не, такога не сустрэнеш, пакуль не паляціш да далёкіх зорак, дзе падобнае існуе. Інакш твар без выразу не быў бы нечым незвычайным. І тое, што мы некалі назвалі тварам, ужо не было б тварам. У гэтым сэнсе і маска мае права на жыццё.

Тады, можа, праблема ў рухомасці? Нерухомую «форму» дзіўна называць формаю. Вось хоць бы гэты палец — ён глядзеўся б намнога лепей, калі б быў рухомы. Каб пацвердзіць гэта, я ўзяў палец і пакратаў ім. І праўда, стаў ён болей натуральны, чым калі стаяў на сталі. Пра гэта, значыць, непакоіцца няма чаго. Такім чынам, з самага пачатку я цвёрда вырашыў, што маска абавязкова павінна быць рухомай.

Але аставалася яшчэ нешта такое, што не задаволіла. Палец быў нечым агідны. Я стаў параўноўваць яго са сваім пальцам, надта ўважліва, пільна ўглядаючыся. Праўда, розніца ёсць... Калі гэта не з-за зрэзу

і пытанне не ў рухомасці, дык... Можа, адчуванне скуры? Нешта ўласцівае толькі жывой скуры, што не можа быць імітавана толькі колерам і формаю?..

Паметкі на палях I. Пра адчуванне эпідэрмы.

Эпідэрма чалавека, як я ўяўляю, ахоўваецца празрыстым слоем, які не мае пігменту. Значыць, адчуванне скуры — гэта, магчыма, несапраўдны эфект, які выклікаецца промнямі, адбітымі паверхняю эпідэрмы, і промнямі, што часткова праніклі ўсярэдзіну і другі раз адбіліся слоем скуры, які мае пігмент. У выпадку з гэтай мадэллю пальца падобны эфект не назіраецца, бо слой, які імітуе пігментную афарбоўку, выходзіць непасрэдна наверх. Пра аптычныя ўласцівасці эпідэрмы і празрысты слой яе трэба будзе распытацца ў спецыялістаў.

Паметкі на палях II. Праблемы, якія трэба вывучыць перш-наперш.

— Праблема зносу.

— Праблема пругкасці і эластычнасці.

— Сродкі замацавання.

— Спосаб злучэння краёў маскі з тварам.

— Праблема вентыляцыі.

— Выбар прататыпа і стварэнне мадэлі.

Мне здаецца, чым болей сумленна і грунтоўна я вяду свае запіскі, тым большую нуду наганяю на цябе, і ты, відаць, ужо перастала сачыць за расказам. Але я ўсё ж хачу, каб ты, адхінуўшыся ад майго ўнутранага стану, адчула хоць бы тую атмасферу, у якой нарадзілася маска, якую стварыў я зусім адзін.

Найперш, калі гаварыць пра празрысты слой эпідэрмы, дык гэта так званы керацін — разнавіднасць

пласціністага альбуміну, у якім ёсць невялікая колькасць флюарэсцыйных элементаў. Цяпер пра спосаб злучэння. Калі дамагчыся, каб таўшчыня краёў маскі была, па магчымасці, меншая за глыбіню найдрабнейшых маршчынак, і потым накласці на месца злучэння штучную бараду, дык выйсці са становішча безумоўна ўдасца. Далей праблема эластычнасці, якая, думалася мне, найменей складаная,— яе таксама можна было вырашыць, калі разглядаць механізм мімікі біялагічна.

Асноваю выразу твару з'яўляецца, безумоўна, мімічная мускулатура. Яна зафіксавана ў пэўным кірунку, у якім расцягваецца і скарачаецца. Апрача гэтага, ёсць яшчэ скурная тканка, якая таксама мае пэўны кірунак валокнаў, і клетачнае валакно абаіх перакрываюцца амаль перпендыкулярна. З медыцынскае кнігі, якую ўзяў у бібліятэцы, я дазнаўся, што падобнае размяшчэнне скурных валокнаў называецца «Лангеравымі лініямі». Дзякуючы спалучэнню двух гэтых кірункаў утвараюцца характэрныя маршчыны, характэрныя абрысы. Значыць, калі хочаш надаць масцы жывую рухомасць, трэба пучкі валокнаў злучыць адпаведна з «Лангеравымі лініямі». На шчасце, некаторыя віды пластмас, калі іх выцягваць у пэўным кірунку, выяўляюць вялікую эластычнасць. Калі не пашкадаваць часу і працы, і гэтую праблему можна лічыць вычарпанаю.

Я адразу ж вырашыў выкарыстаць сваю лабараторыю і пачаць доследы на расцяжнасць эпителиальных клетак. І ў гэтым выпадку мае калегі былі вельмі далікатныя. Амаль нікога не прыцягваючы, я мог шырока карыстацца патрэбным абсталяваннем.

Толькі ў «выбары прататыпа і ў стварэнні мадэлі» мне не хацелася абмяжоўвацца аднымі тэхнічнымі сродкамі. Бо, каб узнавіць найдрабнейшыя дэталі скуры, я павінен быў хочаш не хочаш узяць чый-небудзь

чужы твар. Толькі такі мог быць у мяне прататып, гэта значыць першапачатковы выгляд. Узяць у другога не значыла, ведама, проста начапіць на сябе чужы твар, бо гаворка ішла толькі пра паверхню скуры на глыбіню сальных і потавых залоз і пра яе змены адпаведна будове майго твару. З самага пачатку не павінна быць ніякай апаскі, што я збіраюся парушыць аўтарскае права чужога твару.

Аднак у такім выпадку ўзнікае вельмі сур'ёзнае пытанне: ці не стане тады маска маім колішнім твараў у зусім нязмененым выглядзе? Любы спрактыкаваны рамеснік вылепіць па чэрапе твар і ўзновіць аблічча — яно будзе такое, як пры жыцці. І калі гэта адпавядае сапраўднасці, значыць, аблічча вызначаецца касцяком, які знаходзіцца пад скураю, і, значыць, трэба або выразаць косці, або ігнараваць анатамічныя асновы выразу твару (але тады нельга называць гэта выразам твару), — іншых спосабаў збавіцца ад твару, з якім нарадзіўся, няма.

Ад гэтых думак я разгубіўся. Выходзіла, што, з якім бы майстэрствам ні была зроблена маска, я надзену маску — дакладную копію свайго твару, — і ні пра якую маску ў поўным сэнсе гэтага слова не магло быць і гаворкі.

На шчасце, я ўспомніў пра свайго школьнага таварыша, які стаў спецыялістам у галіне палеанталогіі. У работу палеантолага ўваходзіць, напэўна, аднаўленне першапачатковага аблічча па акамянеласцях, знойдзеных пры раскопках. Я пагартаў адрасную кнігу і дазнаўся, што ён і цяпер працуе ва універсітэце. Хацеў абмежавацца тэлефоннаю размоваю, але, можа, таму, што пасля заканчэння школы прайшло так многа часу, ці таму, што тыя, хто займаецца палеанталогіяй, пранікаюцца любоўю да чалавека, ён, як нешта само па сабе зразумелае, прапанаваў дзе-небудзь сустрацца і не захацеў гаварыць далей па тэлефоне.

Урэшце я згадзіўся. Не адмовіўся я з пратэсту супраць пачуцця сораму, якое зазнаваў да свайго забінтаванага твару. Але адразу ж мяне апякло жорсткае раскаянне. Ну што за паганая ганарлівасць! Адзін толькі бінт мой распаліць яго цікавасць, а тут яшчэ гэты забінтаваны чалавек пачынае дэталёва распытвацца пра анатомію твару, пра тэхніку аднаўлення першапачатковага аблічча, а гэта не з'яўляецца яго спецыяльнасцю. Ён, напэўна, падумае, ці не жулік перад ім, які, надзеўшы маску, хоча спакойна разгульваць па горадзе сярод белага дня. Калі ў яго напраўду ўзнікнуць такія падазрэнні, дык найлепей адразу адмовіцца ад сустрэчы. Дый я ненавідзеў вуліцу. У любым спагадлівым ці абьякавым паглядзе, — калі б гэта не мела дачынення да мяне, я б і не адчуў, — былі схаваны ржавыя, атручаныя іголки. Вуліца гняце мяне. Аднак момант, калі я мог узяць свае словы назад, быў прапушчаны. Згараючы ад сораму, я паплёўся ў прызначанае месца. Нічога другога мне не аставалася.

Кавярня, дзе мы дамовіліся сустрэцца, стаяла на рагу добра знаёмай мне універсітэцкай вуліцы, таму я беспамылкова спыніў таксі каля самых яе дзвярэй і такім чынам змог дабрацца туды, не прыцягваючы нічыё ўвагі. Затое таварыш мой так збянтэжыўся, што мне цяпер захацелася яму паспачуваць. І, можа, таму, што я ўбачыў гэта, да мяне вярнулася злосная абьякавасць. Не, абьякавасць не тое слова. Мне хочацца, каб ты ўявіла — гэта зусім не цяжка, — які я быў няшчасны, нібыта бадзяжны сабака, як я адчуваў, што само маё існаванне выклікае агіду ў прысутных. Адчайная адзінота, якая бачыцца ў вачах старога сабакі, які здыхае. Няўцешнасць, што чуецца ў звоне, які нясецца па рэйках, калі глыбокаю ноччу рамантуюць пуці. Я ўвесь быў сжаваны, разумеючы, што, які б выраз ні спрабаваў я даць свайму твару,

схаванаму пад бінтам і цёмнымі акулярамі, мой субяседнік яго не ўбачыць.

— Што, спалохаўся? — І, адчуўшы яго душэўны стан, ужо другім, лагодным, як начны ветрык, голасам гаварыў далей: — Абярнуў на сябе вадкі кісларод. Відаць, я маю схільнасць да ўтварэння келоідных рубцоў... Во як, увогуле, паршыва... Увесь твар спярэшчаны, быццам п'яўкі парылі на ім сабе норы. Бінт таксама не выйсце, але ўсё ж лепей, чым выстаўляць яго ўсім напаказ...

Мой субяседнік нешта прамармытаў, разгублены, але я не разабраўся. Яго прапанова зайсці куды-небудзь выпіць віна, некалькі разоў паўтораная бадзёрым голасам нейкае паўгадзіны назад, цяпер, здавалася, рыбінаю косткаю засела ў яго ў горле. Але цяліць яго не ўваходзіла ў мае планы, таму я хутка перамяніў тэму гаворкі і перайшоў да справы. Таварыш мой, ведама, адразу скокнуў у гэтую выратавальную лодку. Тлумачэнні яго зводзіліся пераважна вось да чаго. Страшнае перабольшанне думаць, што спрактыкаваны майстар можа ўзнавіць да драбніц першапачатковае аблічча. Агульнае размяшчэнне мышцаў — вось што ён можа даволі дакладна ўявіць, зыходзячы з анатамічнай будовы шкілета. Таму, калі паспрабаваць, напрыклад, па шкілеце рэканструяваць хоць бы нават адну будову такой жывёліны, як кіт, які мае асабліва развітыя падскурныя ўтварэнні і тлушчавы слой, атрымаецца незвычайная, ні на што не падобная істота, нейкая помесь сабакі з цюленем.

— Значыць, можна думаць, што і пры аднаўленні твару абавязкова будуць істотныя памылкі?

— Калі б беспамылковае аднаўленне першапачатковага аблічча было магчымае, дык шкілеты невядомага паходжання перасталі б існаваць. Чалавечы твар — гэта, ведама, не кіт, але аднавіць яго таксама вельмі складана. Тут не можа быць падробкі, як, на-

прыклад, у фотамантажы. Калі б нельга было цалкам адысці ад шкілета, дык найперш не паявіліся б пластычныя аперацыі касметычнага характару.

Тут ён прабегся вачыма па маім бінце, неяк няёмка запнуўся і прыкусіў язык. Можна было не пытацца, што замінае яму прадаўжаць. Хай думае, што хоча. Не цікавіла мяне гэта, бо ён, не хаваючы збянтэжанасці і нават не спрабуючы неяк апраўдацца, сядзеў насуплены, чырвоны.

П а с т с к р ы п т у м. У чым сапраўдная сутнасць сораму? Тут, можа, варта яшчэ раз успомніць той выпадак са спаленымі накладнымі валасамі. Цяпер усё было якраз наадварот: на мне ўбачылі накладныя валасы, і я прымушаю субяседніка чырванець. Але ці варта гэтак моцна хвалявацца з-за гэтага? А раптам іменна тут схаваны дзівосны ключ да разгадкі твару?

Які ён, аднак, няспрытны. Я знарок выбраў зусім бяскрыўдную, нейтральную тэму і нічым ужо не мог памагчы, калі ён сам зайшоў куды не трэба і пачырванеў. У асноўным я выведаў усё самае патрэбнае для майго плана, а які асадак астанецца ў яго пасля нашай сустрэчы, не мой клопат. Але тое, што выклікае пачуццё сораму, часта становіцца крыніцаю плётак. А я цярэць не магу, калі расказваюць пра нешта з такім выглядам, быццам паведамляюць пра падгледжанае праз шчыліну ў замку. Апрача таго, скаванасць майго субяседніка паступова перадалася і мне. І ўрэшце з агідаю я стаў ні з таго ні з сяго апраўдвацца, а гэтага ўжо зусім не трэба было рабіць.

— Пра што ты думаеш цяпер, я, увогуле, уяўляю. Калі паспрабаваць знайсці сувязь паміж вось гэтым бінтам і маімі пытаннямі, дык можна ўсё зразумець.

Але, папярэджваю, ты дужа памыляешся. У мяне ўжо не тыя гады, каб мучыцца з-за скалечанага твару...

— Сам ты памыляешся. Няма чаго прыпісваць мне тое, чаго ў мяне няма.

— Калі памыляюся, дык добра. Але, мабыць, ты міжволі мяркуеш пра людзей па твары. Праўда? Зусім натуральна, што ты прыняў мой клопат так блізка да сэрца. Але калі ўдумацца, пасведчання асобы мала, каб пасведчыць чалавека. Пасля таго, што адбылося са мною, мне давалося многае перадумаць. Ці не надта мы адданыя гэтым пасведчанням асобы? І ці не таму паяўляюцца ўвесь час калекі, занятыя фальсіфікацыямі і падробкамі?

— Згодзен, цалкам... Навошта фальсіфікацыі, яны зусім не патрэбны... Сярод надта размалёваных жанчын многа, кажуць, істэрычак...

— Але, з другога боку, хіба можна ўявіць чалавечы твар, калі гэта гладкае яйцо — без вачэй, без носа, без рота?..

— Ведама, не, бо нельга было б адрозніваць аднаго ад другога.

— Злодзея ад паліцэйскага... Злачынца ад пацярпелага...

— І сваю жонку ад жонкі блізкага свайго... — Быццам хапаючыся за выратавальны круг, ён закурыў і ціха засмяўся. — Гэта было б здорава. Здорава, але ўзнікаюць сякія-такія пытанні. Вось, дарэчы, стане жыццё ад гэтага зручнейшае ці, наадварот, будзе ня зручнае?..

Я засмяўся разам з ім і вырашыў, што на гэтым размову трэба канчаць. Але мяне раптам зацягнула ў вір, у цэнтры якога быў твар, тут ужо і тармазы не памагалі. Пакуль цэнтрабежная сіла не вырвала з маіх рук вяроўку, я, добра разумеючы небяспеку, прадаў жаў круціцца. І нічога не мог зрабіць.

— Ні гэта, ні тое. На такое пытанне адназначнага

адказу быць не можа нават чыста лагічна. Калі супярэчнасці адпадуць, нельга будзе і параўноўваць.

— Але знікненне супярэчнасцей азначае дэградацыю.

— А што, табе яны вельмі патрэбныя? Хіба можна сцвярджаць, што, напрыклад, адрозненні ў колеры скуры прынеслі гісторыі якую-небудзь карысць? Я абсалютна не надаю значэння супярэчнасцям такога характару.

— Уга, ты, я бачу, пачаў абмяркоўваць нацыянальнае пытанне. Але тлумачыш яго задужа шырока.

— Калі б гэта можна было, я пашырыў бы яго яшчэ болей, перанёс бы на кожны твар, які ёсць на гэтым свеце... Толькі з такою вось мызаю чым болей гаворыш, тым болей гэта падобна на аднастайную песню злачынца, які даказвае сваю невінаватасць.

— Калі ты дазволіш закрануць толькі нацыянальнае пытанне... Можа, гэта дарэмна — усю адказнасць ускладаць на твар...

— А я хачу вось што папытацца. Чаму, калі мы пачынаем фантазіраваць пра жыхароў другіх светаў, дык найперш спрабуем уявіць іх вонкавы выгляд?

— Гэтая размова завядзе нас далёка...— І, задушваючы ў попельніцы цыгарэту, якою зацягнуўся ўсяго разоў тры, гаварыў далей: — Каб яе кончыць, растлумачым гэта хоць бы цікаўнасцю.

Я да болю востра адчуў нечакана пераменены тон свайго субяседніка, і мой фальшывы твар сарваўся са свайго месца і пакаціўся недзе, як коціцца талерка, якую ўпусціў жанглёр.

— Пачакай, паглядзі на тую карціну.— Я зноў нічому не навучыўся. І, паказваючы пальцам на даволі прыемную рэпрадукцыю партрэта эпохі Адраджэння, папытаўся: — Што ты пра яе скажаш?

— Ты, бачу, гатовы ўкусіць мяне, калі я адкажу неабдуманна. Увогуле, даволі дурны твар.

— Мабыць, праўда. А німб над галавою? У гэтым жа таксама ёсць пэўная ідэя. Ідэя хлусні і ашуканства. Дзякуючы гэтай ідэі твар завяз у мане...

На твары ў майго субяседніка паявілася ўсмешка. Тонкая, у якой выказана разуменне ўсяго, і цяпер без ценю хвалявання.

— Які ж я нікчэмны чалавек! Якія б узнёслыя ні былі твае словы, я не зразумею, пакуль ва ўсім не разбяруся сам. Можа, мы не знаходзім агульнае мовы? Я займаюся выкапнямі, але калі гаворка ідзе пра мастацтва — тут я мадэрніст.

Скардзіцца няма сэнсу. Лепей хутчэй прывыкнуць да таго, што я пачуў ад таварыша. Чакаць болей важных вынікаў азначала толькі спакушаць сябе. Апрача ўсяго, я ж атрымаў патрэбную інфармацыю, а пераадолець прыніжэнне, — папраўдзе, гэта таксама была мая мэта — уваходзіла ў задуманы план.

Але да глыбіні душы зненавідзеў я палеанталогію, толькі калі зразумеў: тое, што я лічу здабычаю і прывалок дахаты, — на самай справе неядомая прынада. Не, не тое што неядомая — проста ніхто не ведаў, як яе гатаваць: расцвялілі, а есці нельга.

Прызнанне мноства адрозненняў пры аднаўленні аблічча па адным шкілеце было яшчэ адным крокам на шляху да магчымасці стварэння маскі. Значыць, незалежна ад асновы можна выбраць любы твар, які зажадаецца? Выбіраць на свой густ вельмі прыемна, але ж выбіраць усё роўна трэба. Трэба прасеяць на сіта незлічоныя магчымасці і вырашыць, які, той адзіны, будзе твой твар. Якую ўзяць меру, важачы на ва-зе твары?

Я не збіраўся надаваць твару адмысловага, выключнага значэння, і таму па мне які ні твар — усё роўна... Але калі твар робяць спецыяльна, ніхто не за-

хоча, каб ён быў ацёчны, як у сардэчніка. І, безумоўна, не патрэбен у якасці мадэлі кінаакцёр.

Ідэальны твар — неразумна нават жадаць такога. Ды такога, папраўдзе, і няма. Але, раз я павінен быў зрабіць выбар, патрэбен быў нейкі эталон. Калі б меў я нават самы непрыдатны эталон, які, можа, паставіў бы мяне ў цяжкае становішча, усё роўна гэта было б ужо нешта... Ні суб'ектыўна, ні аб'ектыўна ўявіць падобны эталон немагчыма. Але ўрэшце, прыкладна праз паўгода блуканняў, я знайшоў рашэнне.

П а м е т к і н а п а л я х . Было б няправільна зводзіць усё да таго, што няма дакладнага эталона. Па шчырасці, варты было прыняць пад увагу маё ўнутранае імкненне адмовіцца ад усякага эталона ўвогуле. Выбраць эталон непазбежна азначае стаць падобным на некага. Але чалавек мае адначасна і процілеглае жаданне — не быць падобным на некага. Дзве гэтыя праблемы павінны быць у такіх адносінах:

$$\frac{A}{B} = f \cdot \left(\frac{1}{n} \right),$$

дзе A — наказчык чужой волі, B — наказчык супраціўлення чужой волі, n — узрост, f — ступень прыстасавальнасці. (Яе зніжэнне, напрыклад, азначае, што чалавек самасцвярджаецца і адначасна расце яго схільнасць да кансерватызму. Яна, звычайна, адваротна прапарцыянальная ўзросту, але заўважаюцца вялікія індывідуальныя адхіленні, крывая якіх будуюцца залежна ад полу, характару, прафесіі і г. д.)

Толькі з-за ўзросту ступень мае прыстасавальнасці знізілася, і я ўжо перажываў моцнае супраціўленне самой ідэі перамены твару. Трэба сказаць, што ў гэтым выпадку добра падыходзіла меркаванне таго самага палеантолага, які лічыў, што дужа намалёваныя

жанчыны — істэрычкі, бо істэрыя, паводле псіхааналізу, — адзнака чалавека, які пачынае дзяцінець.

Увесь гэты час я, ведама, не сядзеў склаўшы рукі... Эксперыменты з матэрыялам на гладкі эпідэліі. Варта было акунуцца ў іх, і яны сталі добрым матывам, каб аддаліць маю вочную стаўку з праблемаю. Увогуле, назбірваліся горы тэхнічнае работы.

Гладкі эпідэліі вымагаў куды болей часу, чым я думаў. Ён і ў колькасных адносінах займае немалое месца ў скуры і, апрача таго, вызначае поспех ці няўдачу ў дасягненні адчування рухомай скуры. Пакарыстаўшыся далікатнасцю калег па лабараторыі, я, не гледзячы ні на што, стаў выкарыстоўваць абсталяванне і матэрыялы, і ўсё ж эксперыменты забралі добрыя тры месяцы. У той час, ва ўсякім выпадку, мяне не асабліва хвалявала крыху камічная супярэчнасць: я ажыццяўляў план стварэння маскі, не вырашыўшы, які будзе твар. Але нельга бясконца хавацца ад дажджу пад чужою страхою. Калі гэты перыяд кончыцца і праца пойдзе параўнальна паспяхова, я апынуся ў тупіку.

На керацінавы слой эпідэрмы добра падыдуць акрылавяя смолы — гэта я ўбачыў адразу. Што ж да ўнутраных слаёў скуры, дык, відаць, на іх можна выкарыстаць той самы матэрыял, што і на эпідэліі, толькі ўспенены. Тлушчавы слой, безумоўна, будзе адпавядаць запланаваным патрабаванням, калі ў той самы матэрыял дабавіць крэмніевага раствору і, змясціўшы ў абалонку, зрабіць паветранепранікальным. Нарэшце за два тыдні да новага года падрыхтоўка матэрыялу была закончана.

Далей марудзіць было нельга. Калі не вырашыць, які павінен быць твар, немагчыма ні на крок прасунуцца наперад. Але колькі я ні мазгаваў, рашэнне не

прыходзіла — у галаве ў мяне бязладна, як у запасніку ў музеі, грувасцілася мноства самых розных твараў. Аднак, адступаючы ад праблемы, вырашыць я немагчыма. Другога спосабу, як можна перабіраць твар за тварам, не было, і я дастаў каталог музейных фондаў. На першай старонцы быў ветлівы надпіс: «Правіль: сістэматызацыі», і я, стрымліваючы хваляванне, прачытаў:

1. Крытэрыі ацэнкі твару крайне аб'ектыўныя. Ні ў якім разе нельга дапускаць такой памылкі: паддаўшыся суб'ектыўнаму ўражанню, набыць не арыгінал.

2. Крытэрыяў ацэнкі твару няма. Ён можа толькі даваць задавальненне ці незадавальненне. Крытэрыі выбару павінны выпрацоўвацца шляхам удасканалення густу.

Як я і чакаў. Сцвярджаюць, што чорнае адначасна з'яўляецца і белым. Чым такая парада, дык лепей ніякай. Прычым, калі я параўноўваў два гэтыя правілы, здавалася, што кожнае аднолькава справядлівае, і таму становішча забыталася яшчэ болей. Урэшце мне стала аж млосна ад думкі, колькі ёсць на свеце самых розных твараў. І я да гэтага часу не перастаю ламаць галаву, чаму я не адмовіўся раз і назаўсёды ад свайго плана?

Зноў пра партрэтны жывапіс. Палеантолаг, можа, надорыць мяне кіслаю ўсмешкаю, але я не магу абысці гэта. У ідэі партрэта, думаецца мне, не кажучы пра яго мастацкую вартасць, ёсць філасофія, якая вымушае задумацца.

Напрыклад, каб партрэт даваў універсальны вобраз, трэба зыходзіць з універсальнасці выразу твару людзей. Значыць, трэба, каб большасць людзей пераканалася, што аднолькавы выраз з'яўляецца перадумай і аднолькавага вобраза. Падобнае перакананне

пацвярджаецца, безумоўна, практыкаю, разуменнем, што твар і душа знаходзяцца ў пэўнай узаемасувязі. Няма, ведама, ніякай гарантыі, што практыка заўсёды ісціна. Але ж нельга сцвярджаць і тое, што практыка — гэта звычайна згустак хлусні. І ці не правільней лічыць, што чым болей практыка залапана бруднымі рукамі, тым большы працэнт у ёй ісціны. У гэтым сэнсе здаецца, увогуле, неаспрэчным сцверджанне, што ёсць аб'ектыўны крытэрыі каштоўнасці.

З другога боку, нельга таксама ігнараваць і той факт, што той самы партрэтны жывапіс з вякамі мяняў свой характар: пераносіў пункт погляду ад класічнай гармоніі твару і душы да індывідуальнага выразу, які, напэўна ж, страціў гэтую гармонію, і дайшоў да канчатковага разбурэння ў васьмівугольных тварах Пікасо ці ў «Фальшывым твары» Клее.

Дык у што ж тады верыць? Калі б у мяне папыталіся, якое маё асабістае жаданне, я, ведама, спыніўся б на апошнім пункце погляду. Я думаю, было б дужа наіўна выпрацоўваць твару нейкія аб'ектыўныя крытэрыі — гэта ж не выстаўка сабак. Нават у дзяцінстве асацыіраваў я ідэальную асобу, якою хацеў бы я стаць, з пэўным тварам.

П а м е т к а н а п а л я х . В ы с о к а я с у п р а ц і ў л я л ь н а с ц ь д з я к у ю ч ы в ы с о к а й с т у п е н і п р ы с т а с а в а л ь н а с ц і .

Натуральна, рамантычнае, неардынарнае аблічча факусіравалася ў маім уяўленні скрозь туманную лінзу. Але я не павінен быў вечна знаходзіцца ў шчаслівым сне. Гатовыя грошы даражэйшыя за любыя вэксаль. Не аставалася нічога іншага, як плаціць толькі за тое, што я мог аплаціць тым тварам, які меў на самай справе. Можа, мужчыны пазбягаюць касметыкі,

працівячыся імкненню зняць адказнасць за свой твар. (Безумоўна, жанчыны... Жаночая касметыка... Калі ўдумацца, ці не таму яны хапаюцца за касметыку, што гатовыя грошы ў іх канчаюцца?..)

Дык вось, я не прыходзіў ні да якога рашэння. Адчуваючы нейкую нямогласць, быццам перад прастудаю. Але ўсе мае цяжкасці былі звязаны толькі з абліччам, і таму я прадаўжаў біцца адзін над тэхнічнымі праблемамі, якія мелі дачыненне да іншых частак маскі.

Трэба было падумаць і пра фармоўку маскі з сярэдзіны. Хоць я і гаварыў, што мне стварылі ўсе ўмовы, у лабараторыі я не хацеў дужа далёка заходзіць з сваёю працаю і вырашыў перавезці ўсё патрэбнае абсталяванне дахаты і паставіць у кабінце. (А ты, здаецца, падумала, што імпэт, з якім я працую,— гэта кампенсацыя за раны на твары, і, праслязіўшыся, спрабавала памагчы мне. Безумоўна, гэта была кампенсацыя, але імпэт быў не той, пра які ты думала. Я зачыніў дзверы ў кабінце, дайшло да таго, што замкнуў на замок, адкідаючы нават тваю дабрату, калі ты спрабавала прынесці мне вячэру.)

Праца, у якую ақунуўся я з галавою за зачыненымі дзвярыма, была вось у чым.

Найперш я падрыхтаваў таз такой велічыні, каб у яго ўлазіў увесь твар, наліў раствору альгінакіслага калію, гіпсу, фасфату натрыю і крэмнію і, паслабіўшы мімічную мускулатуру, паволі апусціў туды твар. Раствор застывае за тры-пяць мінут. Гэтулькі часу не дыхаць я не мог і таму ўзяў у рот тонкую гумовую трубку, а канец яе вывеў за край таза. Уяві, што табе трэба некалькі мінут нерухома, з застылым тварам сядзець перад фотаапаратам. Гэта неймаверна цяжка. Пасля мноства няўдач — то сярбеў нос, то вока тор-

галася — на чацвёрты дзень я нарэшце дабіўся здавальняючага выніку.

Цяпер на чарзе была нікеліроўка атрыманай формы ў вакууме. Зрабіць гэта дома было немагчыма; я ўпотаікі прынёс яе ў лабараторыю і, хаваючыся ад чужых вачэй, зрабіў усё, што было трэба.

Нарэшце асталіся апошнія даробкі. У тую ноч, пераканаўшыся, што ты пайшла спаць, я паставіў на пераносную газавую плітку жалезную каструлю са сплавам свінцу і сурмы. Расплаўленая сурма прыняла колер какавы, у якую плюхнулі надта многа малака. Калі я стаў асцярожна ўліваць раствор у форму з альгінакіслага кальцыю, пацягнутую слоём нікелю, угору паволі паплылі кропелькі белае пары. З дзіркі, пакінутай гумоваю трубкаю, праз якую я дыхаў, а потым і адусюль, паўз краі формы, моцна пайшоў блакітны, празрысты дымок. Відаць, згарала альгінавая кіслата. Такі быў смурод, што я адчыніў акно. Марозны студзеньскі вецер, нібыта кіпцямі, драў у ноздрах. Перавярнуўшы форму, я выслабаніў зацвярдзелы злепак з сурмы і астудзіў альгінакіслую аснову, якая яшчэ дымілася, апусціў яе ў таз з вадою. Са стала на маё крывава-чырвонае гнездзішча п'явак глядзелі зборышчы п'явак, якія цьмяна паблісквалі серабром.

Але ўсё ж ніяк не верылася, што гэта мой твар. Другі... Зусім другі... Я не мог уявіць, што гэта тыя самыя п'яўкі, якія, дзякуючы люстэрку, да агіды мне знаёмыя... Безумоўна, гэты злепак твару з сурмы і мой адбітак у люстэрку — у іх левы і правы бакі памянліся месцамі, і, можа, таму між імі бачылася пэўная розніца. Аднак такую самую розніцу колькі хочаш можаш бачыць з дапамогаю фатаграфіі, і гэта не так ужо важна.

Потым была, напэўна, праблема колеру? З кнігі французскага доктара Анры Блана «Твар», якую знайшоў у бібліятэцы, я дазнаўся, што паміж колерам

твару і яго выразам сувязь намнога цяснейшая, чым можна пра гэта думаць. Напрыклад, гіпсавая пасмяротная маска, калі надаць ёй пэўны колер, можа быць ці мужчынскаю, ці жаночаю маскаю. Тое самае можна бачыць і на такім прыкладзе: варта зрабіць чорна-белую фатаграфію мужчыны, пераадзетага ў жанчыну, і маскарад адразу будзе разгаданы. Значыць, усё залежыць ад колеру. Амаль непрыкметныя патаўшчэнні на злепку з сурмы, — калі не падае святло, іх і не згледзіш... Ледзь заўважныя няроўнасці — яны не вартыя, напэўна, усіх гэтых хваляванняў з маскаю. На нейкае імгненне я нават падумаў, ці не шарахаюся я ад прывіду, ці не ваюю з ворагам, створаным маёю фантазіяй. Але, можа, калі нават гэтыя спляценні металічных п'явак пафарбаваць у крывава-чырвоны колер мяса, дык яны імгненна пакажуць сваю пачварнасць. Хто яго ведае. Так шкада, што чалавек зроблены не з металу.

Калі колер такі важны, пры канчатковай фармоўцы маскі трэба вельмі ўважліва зрабіць афарбоўку. Быццам сляпы, які радуецца любому адчуванню, пяшчотна гладзячы яшчэ цёплы злепак з сурмы, я востра адчуў, які цяжкі шлях да вырабу маскі, калі заканчэнне аднае работы адразу паварочваецца яшчэ адной цяжкасцю. Напраўду, я задумаў дзёрзкі выклік. Нават калі гаварыць пра аб'ём выкананай работы і пра затрачаны час, я павінен быў бы пайсці вельмі далёка, але варта падумаць і пра тое, што да гэтага часу я яшчэ зусім не браўся за галоўнае — за выбар прататыпа. Да гэтага прыбавілася новая цяжкасць — колер. Ці настане імгненне, калі я змагу ажыццявіць сваю мару — пачаць новае жыццё ў вобразе другога чалавека?..

Былі, ведама, не толькі благія прыкметы. Блукаючы ў думках паміж складкамі металічных п'явак, я думаў пра тое, якая недарэчная роля, якую выконвае

твар: з-за патаўшчэнняў на некалькі міліметраў чалавек павінен цярпець ганенні, як бадзяжны шалудзівы сабака, і раптам, быццам з вачэй упала заслона, я выявіў слабае месца ў галоўнага свайго ворага.

Гэтыя металічныя п'яўкі самі па сабе могуць існаваць толькі як негатывы для стварэння ўнутранага боку маскі. Іншымі словамі — адмоўнае існаванне, якое павінна быць прыкрыта і знішчана з дапамогаю маскі. Але ці толькі гэта? Ведама, адмоўнае існаванне, гэта безумоўна. Але калі не зрабіць яго асноваю, не можа існаваць і маска, якая павінна яго знішчыць. Дык вось, металічная аснова — гэта мэта, якую маска павінна знішчыць, і адначасна — зыходны пункт стварэння маскі.

Уявім сабе праблему крыху канкрэтней. Напрыклад, калі гаварыць пра вочы — іх астаецца толькі выкарыстаць, не мяняючы ні размяшчэння, ні формы, ні велічыні. Але, дапусцім, я асмеліўся і прыклаў да іх рукі, тады, пазначыўшы як мяжу размяшчэнне вачэй, ці павінен зрабіць я выпуклы толькі лоб, які ляжыць над ёю, ці, наадварот, зрабіць выпуклую толькі частку твару, якая ляжыць пад ёю, а калі не тое і не другое, — можа, зрабіць лупатыя вочы і моцна выстаўлены наперад твар? Могуць быць толькі гэтыя варыянты. Тое самае можна сказаць, калі справа дойдзе да носа ці рота. Тады выбар тыпа твару ўжо не здасца такім няясным. Абмежаванне? Можа, і абмежаванне. Але, па мне, гэта куды лепей, чым танная, эфемерная свабода. Ва ўсякім выпадку, яно паказвала мне мэту, якой я павінен дасягнуць. І нават калі я пайду кружнаю дарогаю памылак, спачатку найлепей паспрабаваць правільна змадэліраваць твар і, падганяючы яго да арыгінала, вывучыць, які тып найболей падыходзіць. Гэтая дарога мне найболей падыходзіла. (Не вучоны, а ўсяго толькі тэхнік, — так гавораць пра мяне калегі, і, можа, у нечым іх праўда.)

Прыкладваючы палец да розных частак металічнае асновы, прыкрываючы яе абедзвюма рукамі, засланяючы яе, я, сам таго не заўважаючы, аддаўся марам. Якая ўсё ж гэта тонкая штука... Даволі крануць пальцам — і вось ужо другі чалавек, і не тое што брат ці дваюрадны брат... Прыкладзеш далонь — зусім незнаёмы... З таго часу, як я ўзяўся рабіць маску, напэўна, упершыню ў мяне быў такі бадзёры, дзейны настрой.

...Напраўду, можна смела сказаць: тое, што я перажыў у тую ноч, было вельмі важнаю вяршыняю ўсяе мае працы. Яна не была такая ўжо крутая, не была і велічна-высокая, але затое, здаецца мне, у ёй угадвалася выдатная мясціна рэльефу, якая дала пэўны кірунак водам, што выцякалі з крыніцы, і валодала, увогуле, вялікаю сілаю, якое хапала, каб кіраваць патокам. І гэта таму, што з таго моманту паміж праблемаю крытэрыю выбару твару і праблемаю тэхнічнага ўвасаблення плана ў жыццё, якія да гэтага часу ішлі як дзве паралельныя лініі, сапраўды пралегла нешта падобнае на ледзь пазначаны канал. Злепак твару з сурмы, хоць і не даваў ніякіх перспектыў у сэнсе метаду вырабу маскі, падбадзёрваў мяне, даваў веру ў тое, што, дзякуючы штодзённай канкрэтнай рабоце, мае магчымасці будуць усё болей пашырацца.

Я вырашыў назаўтра раніцаю купіць гліны і паचाць мадэліраваць твар. Выразнай мэты ў мяне не было, і я ішоў да яе вобмацкам. Звяраючыся з анатамічным атласам мімічнае мускулатуры, я накладваў адзін на адзін тонкія слаі гліны. Праца трагічна напружаная, нібыта ўдзельнічаеш у працэсе эмбрыянальнага развіцця чалавека, быццам крытэрыі выбару, які, увогуле, і не ўхопіш, пачынае зацвердзяваць, нібыта астуджаны жэлацін, — з такім адчуваннем я паступова надаваў форму падатліваму матэрыялу. Ёсць геніяль-

ныя сышчыкі, якія знаходзяць злачынца, седзячы ў крэсле, а ёсць звычайныя сышчыкі, якія, не шкадуючы ног, ганяюцца за доказамі. Я таксама найболей люблю дзейнічаць, працаваць рукамі.

Якраз у гэты час я зноў зацікавіўся кнігаю Анры Блана «Твар», якую я ўжо ўспамінаў. Калі яна першы раз трапілася мне на вочы, аналіз у ёй прыняў я за скрупулёзную класіфікацыю, якую так любяць вучоныя, і нават падумаў з раздражненнем: ну што могуць даць усе гэтыя разважанні мне, чалавеку, занятаму канкрэтнаю справаю. Але калі я літаральна на вобмацак падышоў да праблемы стварэння маскі, дык выявіў нарэшце, што ў Бланавай тэорыі формаў ёсць нешта большае, чым тое, што можна знайсці ў звычайным даведніку. Вось гэтак здаецца, што карта знаёмай мясціны і карта чужое краіны зусім розныя.

У агульных рысах Бланава класіфікацыя мае такі выгляд.

Спачатку рысуецца вялікая акружнасць, цэнтрам якой служыць нос, а радыусам — адлегласць ад кончыка носа да нізу падбародка. Потым рысуецца малая акружнасць, радыус якой — адлегласць паміж носам і губамі. Залежна ад суадносін гэтых акружнасцяў твары падзяляюцца на два тыпы: з цэнтрам, зрушаным уніз, і з цэнтрам, зрушаным угору. А твары падзяляюцца на сухі і поўны. Такім чынам, усяго вылучаюцца чатыры тыпы твару:

1. Цэнтр зрушаны ўніз, сухі — на лобе, шчоках, падбародку моцныя жаўлакі.

2. Цэнтр зрушаны ўніз, поўны — на лобе, шчоках, падбародку мяккія тлушчавыя адклады.

3. Цэнтр зрушаны ўгору, сухі — завостраны каля носа твар.

4. Цэнтр зрушаны ўгору, поўны — твар мякка выдаецца наперад каля носа.

Усе тыпы твару імі, ведама, не вычэрпваюцца. Гэ-

тыя чатыры ствалы бясконца разгаліноўваюцца залежна ад сінтэзу шэрагу важных элементаў, якія ўзаемавыключаюцца, ад падкрэслівання пэўных частак, ад затушоўвання дэталяў. Але мне не было патрэбы ўдавацца ў тонкасці. І паколькі я накладваў слой за слоём, пачынаючы з ніжняга, можна было не прымаць усяго гэтага пад увагу. Галоўнае — не забыцца пра самае важнае, а далей хай ідзе як ідзе.

Калі разглядаць згаданыя чатыры асноўныя тыпы ў святле псіхамарфалогіі, дык атрымаем вось што. Першыя два — гэта тып людзей інтравертных, засяроджаных на сваім унутраным свеце, а два апошнія — экстравертных, засяроджаных на тым, што адбываецца вакол іх. Тыпы пад няцотнымі нумарамі варожыя ці, ва ўсякім выпадку, супраціўляюцца навакольнаму свету. Тыпы ж пад цотнымі нумарамі, наадварот, маюць тэндэнцыю прымірыцца з ім ці нават знаходзяцца ў згодзе. Шляхам спалучэння двух гэтых відаў класіфікацыі можна вызначыць спецыфічныя асаблівасці кожнага тыпа.

Калі ж прыбавіць да метаду класіфікацыі ідэю таго самага Блана пра каэфіцыент мімікі, дык праблема набудзе яшчэ большую стройнасць. Каэфіцыент мімікі — гэта колькаснае вызначэнне ўплыву на выраз твару кожнага з размешчаных па ступені рухомасці дзевятнаццаці пунктаў, выбраных болей чым з трыццаці мімічных мускулаў. Вельмі цікавы і метадад, якім праводзіўся падлік. Паслядоўна сфатаграфавалі прыкладна дванаццаць тысяч выпадкаў выяўлення радасці і смутку і метадам праектавання падзяліўшы на гарызанталі, як тапаграфічную карту, Блан вызначыў сярэднюю велічыню рухомасці кожнага пункта. Вывады, да якіх ён прыйшоў, у агульных рысах такія. Шчыльнасць каэфіцыента мімікі асабліва высокая ў трохвугольніку, абмежаваным кончыкам носа і куткамі губ. Потым яна паступова памяншаецца ў такой

паслядоўнасці: мясціна паміж ротам і скуламі, мясціна пад вачыма і, нарэшце, пераносіца. Самы нізкі каэфіцыент мае лоб. Такім чынам, мімічная функцыя канцэнтруецца ў ніжняй частцы твару, найперш вакол губ.

Усё гэта — размеркаванне каэфіцыента залежна ад месца. Але на яго ўплывае і характар падскурнае тканкі. Шчыльнасць каэфіцыента падае прапарцыянальна яе таўшчыні. І ўсё ж, мабыць, гэта не тое самае, калі невялікі каэфіцыент і калі няма мімікі. Нават пры высокай шчыльнасці каэфіцыента можа быць колькі хочаш выпадкаў без мімікі, а пры вельмі малым каэфіцыенце бываюць выпадкі з багатаю мімікаю. Вынікае, што мімікі можа не быць і пры высокай і пры нізкай шчыльнасці каэфіцыента.

П а с т с к р ы п т у м. *Можа, паспрабуем ужыць Бланаў метада класіфікацыі да нашых твараў? Спачатку — да твайго. Калі гаварыць, які ён, дык яго варта, мабыць, залічыць да твараў з цэнтрам, зрушаным угору. Падскурная тканка мае тлушчавыя адклады. Значыць, ён набліжаецца да чацвёртага тыпу: каля носа твар выдаецца крыху наперад. З пункту погляду псіхамарфалогіі ты належыш да людзей экстравертных, засяроджаных на тым, што адбываецца вакол іх, і жывеш у згодзе з навакольным асяроддзем. Каэфіцыент мімікі параўнальна нізкі, і выраз твайго твару стабільны, мала паддаецца ваганням.*

Ну як? Спадзяюся, якраз пацэліў? Ты, здаецца, сама расказвала, што ў школе табе далі мянушку Бодысатва. Калі я першы раз пачуў гэта, дык зарагатаў. Што ж мяне так рассмяшыла? Калі ўдумацца, дык я, мусіць, зусім няправільна ўяўляў і Бодысатву і цябе. Вонкава ты, ведама, ані не была падобная на статую Буды. Ды калі б і захацела, не змагла б стаць такою

халоднаю і непрыступнаю. Я б сказаў, што ў цябе, найхутчэй, тэмпераментны, пажадлівы твар. Калі ж паглядзець на цябе з сярэдзіны, дык, паводле Бланавай класіфікацыі, у табе напраўду ёсць рысы Бодысатвы. Засяроджанасць на тым, што адбываецца навокал, згодна з навакольным светам — гэта жывая гумова сцяна таўшчынёю на метр. Бязмежна мяккая — яна ніколі не прычыняе болю. Твар з прыплюшчанымі вачыма, ледзь крануты ўсмешкаю, — як у статуі Буды. Чалавек з такім тварам перамагае голымі рукамі. Здалёку гэта такая замілаваная, прывабная ўсмешка. Але калі набліжаешся, яна пачынае расплывацца ў туман, які засцілае вочы. Я ад душы захапляюся чалавекам, які прыдумаў табе мянушку Бодысатва.

...Табе гэта здаецца яхіднасцю? Можна, калі сямтам выткнуліся калючкі, вінаваты ў гэтым толькі я, ты тут зусім ні пры чым. Напэўна, я належу да людзей, якія хваравіта ўспрымаюць дабрату другіх.

Цяпер мой твар... Ну добра... Ці варта гаварыць пра твар, які страчаны. Калі б мне надарыўся выпадак, я хацеў бы лепей паслухаць, як паводле Бланавай тэорыі разглядаць твары людзей племя саракаба, якія так мяняюць свае твары, што іх немагчыма падвесці ні пад адзін пункт класіфікацыі.

Як я і чакаў, пальцы прывялі мяне да першых пробліскаў поспеху, чаго ніяк не магла дабіцца мая галава. У выніку дзесяцідзённых доследаў з кожным з чатырох тыпаў твару я прызнаў, што два непрыгодныя.

Спачатку адпаў чацвёрты тып: «Твар, які мякка выдаецца наперад каля носа». Гэты тып твару мае тлушчавыя адклады вакол мясцін з высокаю шчыльнасцю каэфіцыента мімікі і таму валодае высокаю ступенню стабільнасці: ён цяжка даецца прыстаса-

вальнасці — адзін раз зроблены, вымагае дакладнай адпаведнасці сваёй форме. Я сутыкнуўся б з вельмі сур'ёзнымі цяжкасцямі, калі б мне давалося з самага пачатку выключна дакладна запланавать усю работу да канца. Таму я, хоць з пэўным шкадаваннем, усё ж вырашыў адмовіцца ад гэтага тыпу.

Пастскрыптым да пастскрыптума. Табе можа здацца, што ў папярэднім пастскрыптуме я хацеў яшчэ нешта сказаць. Але, клянуча, ніякіх задніх думак у мяне не было. Паміж маімі асноўнымі запіскамі і пастскрыптумам ёсць перапынак — амаль тры месяцы...

Цяпер першы тып твару з цэнтрам, зрушаным уніз пры наяўнасці «моцных мясістых жаўлакоў на лобе, шчоках і падбародку». З пункта погляду псіхамарфалогіі такія твар інтравертны, засяроджаны на сваім унутраным свеце, супярэчлівы, яму не хапае стабільнасці. Нават пры самых прыхільных адносінах нельга было не прызнаць, што гэта твар ліхвяра, які ні разу не меў страты. Гэта ўжо не маска спакусніка. Беручы пад увагу толькі вонкавае ўражанне, я без шкадавання адкінуў і гэты тып.

Асталося яшчэ два...

«На лобе, шчоках і падбародку мяккія тлушчавыя адклады»... З пункта погляду псіхамарфалогіі гэта твары людзей інтравертных, засяроджаных на сваім унутраным свеце, гарманічных ці адметных інтраспектыўнасцю пры вялікім валоданні сабою.

Твар «завостраны каля носа»... З пункта погляду псіхамарфалогіі — твары людзей экстравертных, засяроджаных на навакольным, негарманічных ці валявых, схільных да дзеяння.

Мне здавалася, што перада мною разгарнулася зусім ясная карціна. Выбіраць з чатырох ці з двух — вялікая розніца. Чатыры — не проста два і два, у іх ёсць шэсць камбінацый для параўнання. Такім чынам, я здолеў звесці сваю работу да аднае шостае. Дый два астатнія тыпы — выразная процілегласць: памылкова прыняць адзін за другі было зусім немагчыма. Толькі шляхам эксперыментальнага мадэліравання, а гэта я і раблю, удасца выявіць твар, які мне патрэбен.

На нейкі час я ўвесь паглыбіўся ў параўнальнае вывучэнне гэтых двух тыпаў твару. Я адчуваў вялікую нязручнасць, калі кожны раз даводзілася ламаць адно і рабіць другое, бо ў мяне быў толькі адзін злепак, які служыў за аснову. Падумаўшы, я купіў паляроідную камеру. Даволі націснуць на спуск — і ў руках у цябе праяўленая фатаграфія. Зручнасць была ў тым, што адразу, не трацячы часу, можна было не толькі параўноўваць фатаграфіі, але і фіксаваць крок за крокам увесь працэс стварэння маскі.

Напраўду, у тыя дні маё сэрца спявала, як цыкада, у якое выраслі крылы.

І мне нават у галаву не прыходзіла, што ў любую хвіліну мая праца можа зайсці ў тупік...

Аднойчы неба клубілася ў паўднёвым ветры, ад нявыключанага паравога ацяплення ў пакоі была нясцерпная гарачыня. Зірнуў на каляндар — прайшло ўжо болей за палавіну лютага. Я збянтэжыўся: хацеў жа кончыць усё, пакуль холадна. У адносінах структуры матэрыялу і рухомасці маскі я ўжо мог дзейнічаць амаль напэўна, а вось як быць з вентыляцыяй, яшчэ не ведаў. Увогуле, пара года, калі абліваешся потам, нічога добрага не абяцала. І замацоўваць маску ў гэтых умовах цяжка, узнікае, як я меркаваў, шмат перашкод фізіялагічнага характару. Але я па-

вінен быў яшчэ зрабіць круг на тры месяцы, перш чым падышоў да таго, з чаго пачаў гэтыя запіскі, — перш чым знайшоў сховішча ў доме S.

Чаму ўсё ж я павінен быў пайсці такою кружнаю дарогаю? На першы погляд, работа ішла зусім нармальна. Я так налаўчыўся, што мог у галаве маляваць кожны з двух тыпаў твараў, мог нават, убачыўшы твар, які належаў да пэўнага тыпу, адразу раскласці яго ў сваёй памяці на асноўныя элементы і пачаць рабіць у іх папраўкі. Што ж, матэрыял быў у мяне ў руках, і я мог выбраць любы твар, які мне спадабаецца. Але ж не выбераш адзін з двух, калі няма пэўнага крытэрыю. Няма чаго і спрабаваць выбраць чырвонае ці белае, калі не ведаеш, пра што ідзе гаворка — пра колер білета ці колер сцяга. От жа гэтыя крытэрыі, што знікаюць у імгле! Няўжо ёсць загадка, якую не разгадаеш, ходзячы па пакоі? Цяпер крытэрыі набыў, ведама, зусім не той сэнс, які меў дагэтуль. Але чым яснішае становілася маё ўяўленне пра аб'ект, тым болей я раздражняўся. У гарманічным тыпе ёсць хараство гармоніі, у негарманічным тыпе таксама ёсць сваё хараство. Вырашаць пытанне з пункта погляду каштоўнасці нейкага тыпу тут зусім немагчыма. І чым болей я дазнаваўся, тым большую цікавасць, якую цяжка раздзяліць, пачаў адчуваць да абодвух гэтых тыпаў. Апынуўшыся ў безвыходным становішчы, страціўшы надзею, я многа разоў думаў: ці не кінуць мне гэты занятак? Але вырашыць пытанне так безадказна я не мог, бо твар меў хоць нейкі метафізічны сэнс. Зыходзячы з вынікаў нават тых даследаванняў, якія я да гэтага часу зрабіў, нельга не прызнаць, як гэта ні сумна, што аблічча ў пэўнай ступені звязана з псіхалогіяй і індывідуальнымі рысамі.

...Але варта было мне ўспомніць з'едзеныя п'яўкамі, вышчарбленыя рэшткі майго твару, як я адмятаў усякае значэнне твару, і канчалася гэта тым, што мя-

не калацілі дрыжыкі, як прамоклага да касцей сабаку. Ды што ж гэта такое — псіхалогія, індывідуальныя рысы? Хіба, калі я працаваў у інстытуце, такія рэчы мелі якое-небудзь значэнне? Якія б ні былі ў чалавека індывідуальныя рысы, адзін плюс адзін заўсёды два. Ёсць выключныя выпадкі, калі меркаю чалавека з'яўляецца твар,— напрыклад, акцёр, дыпламат, работнік атэля ці рэстарана, асабісты сакратар, жулік. Але калі ён не належыць ні да аднае з гэтых прафесій, ці могуць мець індывідуальныя рысы большае значэнне, чым малюнак лістоў на дрэве?

Тады я плюнуў на ўсё і вырашыў падкінуць манету. Але колькі я ні падкідаў, арол і рэшка выходзілі пароўну.

На шчасце ці на няшчасце, аставалася яшчэ праца, якую трэба было зрабіць, не прымаючы рашэння пра тып твару. Праца такая: знайсці паверхню твару, якую можна будзе выкарыстаць пры заканчэнні маскі. Мне не аставалася нічога іншага, як купіць твар у чужога чалавека, з якім я ніколі болей не ўбачуся. Але характар гэтае справы быў такі, што псіхалагічна яе было вельмі цяжка выканаць, і калі б я не апынуўся ў безвыходным становішчы, ні за што не змог бы прымусіць сябе ўзяцца за яе. У гэтым плане момант быў выключна зручны.

Я, пэўна ж, добра ведаў, што, як толькі кончу працу, мне немінуча будзе ўручаны ультыматум, але, як кажуць, на яд дзейнічаюць ядам — адзін яд забівае другі,— і тады на нейкі час я мог знайсці спакой. Настаў сакавік, і ў першую ж нядзелю я склаў у чамадан незвычайныя інструменты і вырашыў з самае раніцы паехаць нарэшце на электрычцы ў горад.

Электрычкі, што ехалі за горад, былі бітком набітыя, а тыя, што ішлі да цэнтра,— пакуль адносна пус-

тыя. І ўсё ж мне была пакута праз гэтулькі месяцаў зноў апынуцца ў натоўпе. Мне трэба было б быць падрыхтаванаму да ўсяго, але я, тым не менш, стаяў каля дзвярэй і глядзеў на двор, не маючы сілы прымусяць сябе азірнуцца і паглядзець, што робіцца ў вагоне, і разумеючы, які камічны я, схаваны да вушэй у падняты каўнер паліта — хоць ацяпленне працавала так, што не было чым дыхаць, — не могучы пашавяліцца, як насякомае, што прыкідваецца мёртвым. Як жа змагу я тады загаварыць з незнаёмым чалавекам? Кожны раз, калі вагон спыняўся, я, учапіўшыся за ручку ў дзвярах, павінен быў літаральна змагацца з маладушным жаданнем вярнуцца дахаты.

Урэшце чаго мне баяцца? Ніхто ні ў чым мяне не абвінавачвае. Але ўсё роўна я скурчыўся ад сораму, быццам зрабіў злачынства. Калі выраз твару такі незаменны пры вызначэнні асобы, дык ці можна сцвярджаць, што немагчыма вызначыць асобу чалавека, толькі пачуўшы яго голас па тэлефоне? Ці можна сказаць, што ў цемры ўсе людзі баяцца, падазраюць адзін аднаго, варагуюць між сабою? Лухта. Урэшце такая штука, як твар, мае вочы, рот, нос, вушы, і калі працуюць яны нармальна — гэтага болей чым дастаткова! Твар служыць не для таго, каб дэманстраваць яго другім, а толькі для самога сябе! (Няма чаго браць гэта блізка да сэрца... Гэтак, хоць гэта і было непрыемна, апраўдвалася маё другое «я»... Саромеўся я толькі без патрэбы наганяць на чужых людзей збянтэжанасць, спецыяльна паказваючы ім твар, які не мае выразу...) Але, шчыра кажучы, ці толькі ў гэтым была справа? Цёмныя акуляры, зробленыя на спецыяльны заказ, былі цяжнейшыя за звычайныя, і можна было зусім не хвалявацца, што нехта адчуе на сабе мой пагляд. І ўсё ж...

Цягнік павярнуў, і той бок вагона, дзе я стаяў, павярнуўся да захаду, а ў шыбе ў дзвярах, як у люстэр-

ку, адлюстравалася сям'я з дзіцем, ззаду ў мяне. Хлопчык, яму гадоў пяць, сядзеў між маладымі бацькамі, якія горача нешта абмяркоўвалі і паказвалі пальцамі на рэкламу, што вісела ў вагоне (я потым убачыў, што рэкламаваўся продаж ваннаў у растэрміноўку), і акруглымі вачыма неадрыўна глядзеў на мяне з-пад цёмна-сіняй матроскай шапачкі. Здзіўленне, трывога, страх, прасвятленне, недавер, ваганні, зачараванасць і, нарэшце, усе адценні цікаўнасці сабраліся ў яго вачах. Ён быў нібыта ў трансe. Я пачаў траціць самавалоданне. І бацькі таксама добрыя — не тое каб на сварыцца на яго — слова яму не скажуць. Я рэзка павярнуўся да дзіцяці тварам, і яно, як я і чакаў, ад страху прытулілася да мацеры, а тая, адпіхнуўшы яго локцем, пачала ўшчуваць.

...А што, калі б я моўчкі ўстаў перад гэтымі бацькамі і дзіцем, з пагардаю гледзячы на іх збянтэжанасць, зняў акулера, скінуў павязку і пачаў размотваць бінт? Збянтэжанасць перайшла б у разгубленасць, а потым у просьбу. Але я, не звяртаючы на гэта ўвагі, размотваў бы далей. Каб мацнейшы быў эфект, апошнія кругі сарваў бы разам. Узяў бы за верхні край бінту і рвануў бы ўніз. Але твар, які яны ўбачаць, будзе зусім не такі, як мой колішні твар. Не, ён будзе адрознівацца не толькі ад майго твару — ён будзе ўвогуле адрознівацца ад чалавечага твару. Змярцвела-белы, як воск, скрозь які прасвечваецца бронза ці золата. Але яны не змогуць дазволіць сабе далейшых удакладненняў. Не паспеюць яны сцяміць, хто перад імі, бог ці чорт, як усе трое перавернуцца ў камяні, кучы свінцу, а можа, проста ў насякомых. А за імі следам пойдучы і другія пасажыры, якія прысутнічалі пры гэтым...

Нечаканы шум у вагоне прымусіў мяне ачуцца. Цягнік падышоў да мае станцыі. Я выскачыў на платформу, быццам за мною гналіся. Спусташальная стома ахапіла мяне. У канцы платформы стаяла лаўка. Як

толькі я сеў на яе, уся яна апынулася ў маім распаджэнні: ці то стараніліся мяне, ці то кожнаму хацелася пасядзець аднаму. Задумліва глядзячы на бязладны паток пасажыраў, я адчуваў, што вось-вось расплачуся ад роспачы, якая перапоўніла мяне.

Відаць, я надта светла маляваў сабе становішча. Ці знойдзеца ў гэтым бессардэчным і капрызным натоўпе добрая душа, якая згадзілася б прадаць мне свой твар? Наўрад. Нават калі я і выберу нейкага чалавека і паклічу яго, увесь гэты натоўп на платформе злосна вытрашчыцца на мяне. Вялізны гадзіннік пад страхою, што над платформаю... Агульны час усім людзям... Што ж гэта, аднак, такое — абьякавасць тых, хто мае твар? Ці можа валоданне тварам мець такое выключнае значэнне? Ці можна сказаць, што быць бачаным — гэта цана, якую плаціш за права бачыць?.. Не, горай за ўсё, што мой лёс вельмі незвычайны, вельмі індывідуальны. У адрозненне ад голаду, кахання без адказу, беспрацоўя, хваробы, банкруцтва, стыхійнага няшчасця, выкрытага злачынства ў маім горы не было таго, што дазволіла б раздзяліць яго з другімі. Маё няшчасце назаўсёды астанеца толькі маім, і я ні з кім не змагу ім падзяліцца. Таму любы можа ігнараваць мяне, і яго не будзе дакараць сумленне. Мне ж не дазволена нават пратэставаць.

...Ці не тады я стаў ператварацца ў страшыдла? І хіба не сэрца страшыдла, чапляючыся вострымі кіпцямі, укрываючы цела халоднымі мурашкамі, быццам працавала электрычная піла, караскалася ўгору па маім пазваночніку? Безумоўна. Іменна тады я стаў ператварацца ў страшыдла. Карлейль, здаецца, сказаў: сутана робіць свяшчэнніка, мундзір робіць салдата. Можа, твар страшыдла стварае сэрца страшыдла. Твар страшыдла асуджае на адзіноту, а гэтая адзінота стварае сэрца страшыдла. І варта тэмпературы мае ледзяное адзіноты крыху панізіцца, як усё, што звязвае

мяне з грамадствам, з трэскам разарвецца, і я ператваруся ў страшыдла, абыякавае да свайго аблічча. Калі мне суджана ператварыцца ў страшыдла, дык якім страшыдлам я стану, чаго нараблю? Наперад не скажаш, пакуль ім не станеш. Але сама думка пра гэта была такая страшная, што хацелася выць.

П а м е т к і   н а   п а л я х . Цікавы раман, у якім апісана страшыдла Франкенштэйна. Калі страшыдла б'е талеркі, гэта звычайна залічаюць на рахунак інстынкту разбурэння, якім яно надзелена. А тут наадварот — тлумачэнне знаходзяць у крохкасці талеркі. Лічачы сябе страшыдлам, яно хацела аднаго — пахаваць сябе ў адзіноце, і толькі крохкасць ахвяр бясконца рабілі яго забойцам, вось у чым справа. Значыць, пакуль на гэтым свеце існуе тое, над чым можна ўчыніць гвалт — што можна паламаць, разарваць, спаліць, чаму можна пусціць кроў, што можна задушыць,— страшыдлу не астаецца нічога іншага, як бясконца чыніць гвалт. У паводзінах страшыдла, увогуле, не было нічога новага. Само страшыдла — не што іншае, як вынаходства сваіх ахвяр.

Не, з рота ў мяне не вырвалася ні гуку, але, думаю, да таго моманту я ўжо пачаў выць. Памажыце! Не глядзіце на мяне гэтак! Калі вы і далей будзеце на мяне гэтак глядзець, дык я напраўду стану страшыдлам!.. Нарэшце я не вытрываў і, як звер, які шукае ратунку ў нары, прадзіраючыся скрозь гушчыню людзей, з адчаем кінуўся ў самы блізкі кінатэатр — месца, дзе прадаюць цемру, адзінае месца, дзе можа схавацца страшыдла.

Які ішоў фільм, не памятаю. Я зашыўся ў самы куток на балконе і моцна ўхутаўся, нібыта ў шаль,

у штучную цемру. Паволі стаў супакойвацца, як крот, які знайшоў нарэшце сваю нару. Кінатэатр быў падобны на доўгі бясконцы тунель. Крэсла здавалася мне экіпажам, які шалёна мчыцца ў прасторы. Разрываючы цемру, я нястрымна нясуся наперад. Калі ляцець з такою хуткасцю, ніякія людзі не змогуць мяне дагнаць. Я абганяю іх, і яны застываюць марыянеткамі. Я буду першы ў свеце Вечнае Ночы. Я абвяшчаю сябе імператарам краіны, дзе няма нічога, апрача святла зорак, светлячкоў і расы... Быццам крадком смакуючы салодкі плод, я ўпіваюся марамі, падобнымі на дзіцячыя крамзолі. І не трэба смяцца з мяне з-за таго, што цемры тае быў толькі маленькі лапik. Бо калі мысліць касмічнымі маштабамі, цемра — найважнейшая субстанцыя, якая займае найбольшую частку сусвету...

Раптам у крэслах перада мною пачалася нейкая ненатуральная мітусня. З цемры пачуўся прыглушаны, з сапеннем, жаночы смех. «Ш-ш», — абарваў яе мужчына. Стала ціха. Гледачы сядзелі рэдка, адбылося гэта ў той момант, калі музыка з усёй сілаю, якую толькі мела, скаланула залу, і таму ніхто, апрача мяне, напэўна, не звярнуў на іх увагі. Хоць гэта не мела дачынення да мяне, я ўздыхнуў з палёгкаю. І ўсё ж не пераставаў пільна глядзець у той бок, не маючы сілы адарваць вочы. Экран пасвятлеў, і выразна ўсплылі абрысы дваіх людзей. Жанчына выпусціла з-пад каўняра белага калматага паліта падстрыжаныя, як у дзяўчынкі, валасы; да яе пляча тулілася галава мужчыны. І абое яны ўхутаныя да палавіны ў яго чорнае паліто. А што рабілася пад ім?

Асабліва кідалася ў вочы белая жанчынiна патыліца. Гэты белы кавалачак, здавалася, то тануў, то зноў усплываў у каўняры такога самага белага паліта. На самай справе жанчына, можа, рухалася ўверх і ўніз, а можа, наадварот, мае вочы ніяк не знаходзілі фокуса, і ў іх усё мільгала. А вось мужчыны я зусім

не разумеў. Становішча галавы яго было такое, нібыта ён нешта разглядаў на грудзях у жанчыны... Левая рука, якою ён дакранаўся да жанчыны, магла і бок яе пагладзіць, і пралезці да спіны і ніжэй. Вольная правая рука залезла недзе ўсярэдзіну, і ў яе была ўся магчымасць рабіць тое, што ёй хацелася. Я ўпіўся вачыма ў яе правае плячо — ад напружання нават слёзы выступілі. Але перада мною была карціна, напісаная чорнаю тушшу на чорнай дошцы. І калі мне здавалася, што плячо ўздрыгвае, дык таму, што мне хацелася, каб гэтак было, і калі мне здавалася, што яно рухаецца рытмічна, дык толькі таму, што я хацеў гэтага. Урэшце я сам захапіўся сваім захапленнем.

Нечакана жанчына зарагатала. Я схамянуўся, быццам мне далі аплявуху, — мне чамусьці здалося, што я віноўнік гэтага раптоўнага смеху. На самай справе смяялася не яна, а дынамік за экранам. І нібыта пераймаючы яе, на экране таксама забурліла пажадлівасць.

Увесь экран шырокім планам заняла белая жаночая шыя. Яна рашуча паварочвалася з боку ў бок, быццам пакутуючы і скардзячыся, а потым паступова стала апускацца ўніз, і замест яе на экране паявіліся губы, падобныя на толькі што звараныя сасіскі, і гэтыя губы расцягнуліся ў нейкую незвычайную ўсмешку, якая намнога перасягае вызначаныя ёй памеры. Потым ноздры — як дзіркі ў гумовым шланзе... За імі павекі, так сціснутыя, што зусім згубіліся ў маршчынах... І, нарэшце, смех, які нагадваў лопат крылаў спуджаных дзікіх птушак.

Стала прыкра на душы. Ці трэба, каб твар дэманстраваўся ў такім выглядзе? Кіно з самага пачатку ўяўлялася як відовішча, магчымае толькі ў цемры. І я думаю, раз у тых, хто глядзіць, няма твару, дык і таму, на каго глядзяць, твар не патрэбен...

Але ў жыцці не знойдзецца ніводнага акцёра, які

згадзіўся б зняць твар, хоць адзенне ён гатовы здымаць колькі хочаш. Мала таго, ён цалкам перакананы, што ўся яго ігра сканцэнтравана вакол твару. Хіба гэта не тое самае ашуканства: спакусіць гледача цемраю і падстроіць яму такую пастку?.. Ці вось, падглядваць брыдка, але ці можна сказаць, што калі толькі прыкідваешся, што падглядваеш, тады ўсё ў парадку? Стрымайце непатрэбную напышліваць і ханжаства! (Смешна, што падобнае самасцвярджэнне ідзе ад калекі, які страціў твар? Але ж лепей за ўсіх разумее, што такое святло, не электрык, не мастак, не фатограф, а сляпы, які страціў зрок у сталыя гады. Калі ў багаці ёсць мудрасць багацця, дык і ў галечы ёсць мудрасць галечы.)

Нібыта шукаючы дапамогі, я зноў паглядзеў на тую пару. Цяпер абое яны сядзелі ціха. У чым жа справа? Можна, і тая кіпучая пажадлівасць — не болей, чым плод мае фантазіі? Праз шчыліны ў бінце, быццам чэрві, папаўзлі ручайкі ліпкага поту. І, відаць, не толькі з-за таго, што батарэі былі вельмі гарачыя. Нешта накшталт гарчыцы прасачылася ў кожную пору, апякаючы ўсё цела. (Фальшам аказалася не цемра, а, як ні дзіўна, мой твар.) І калі б у гэтую секунду ў зале нечакана загарэлася святло, дык, цвёрда веру, не каго іншага, а мяне, няпрошанага тут госця, зганьбілі б і абсмяялі б гледачы...

Сабраўшы ўсю сваю мужнасць, я адважыўся нарэшце выйсці на двор. Але ўсё ж не магу сказаць, што пошукі сховішча былі марныя. Я адчуў, што выклік мой намнога мацнейшы, чым быў спачатку, — кажучы інакш, хоць у гэтым я аднавіў сваю сувязь з людзьмі.

Набліжаўся поўдзень. Па прывакзальнай вуліцы ліўся бясконцы паток людзей, як гэта бывае на люднай мясціне ў святочны дзень. Я ўліўся ў гэты паток

і пад паглядамі, ліпкімі, як назойлівыя мухі, бязмэтна блукаў прыкладна з гадзіну. Лічыцца, што хада мае пэўны псіхічны эфект. Возьмем, напрыклад, воінскую часць на маршы. Калона можа рухацца ў дзве ці ў чатыры шарэнгі, і салдату, каб не парушыць строй, трэба ўсяго толькі дзве нагі. Думаю, адначасна з пачуццём сумнай спустошанасці, страты твару і сэрца ў гэтым рытме бясконцага маршу ёсць і бяздушнае супакаенне. Мала таго, зусім не рэдкія выпадкі, калі ў час доўгага маршу людзі зведваюць полавую ўзбуджанасць.

Аднак нельга ж бясконца адганяць мух. Разумней, калі я ператваруся ў мушынае вока, якое ўсё бачыць, і палячу ў людскі натоўп. Я павінен знайсці ў ім нейкага чалавека, які захоча прадаць мне сваё аблічча. Пол — мужчынскі... Уладальнік гладкае скуры, па магчымасці без характэрных прыкмет... Рысы твару і памеры не маюць значэння, бо скура будзе расцягвацца і сціскацца... Узрост — ад трыццаці да сарака... Праўда, у саракагадовага мужчыны, які згодзіцца на маю прапанову з-за грошай, скура можа быць з мноствам шрамаў і мне не падыдзе, таму гаворка фактычна ідзе пра трыццацігадовага...

Я паспрабаваў узяць сябе ў рукі, але і гэтае намаганне, успыхнуўшы, як электрычная лямпачка, перагараючы, патухла — было вельмі цяжка падтрымліваць унутранае напружанне. Дый людзі, што ішлі па вуліцы, хоць і чужыя між сабою, стварылі суцэльны ланцуг, куды нельга было ўціснуцца. І ці зможа адно толькі валоданне выбраным мною тварам стаць такою трывалаю сувяззю? От жа нават адзенне, якое яны насілі, было ўзгоднена, быццам пароль. Выпушчаны ў велізарнай колькасці сённяшні пароль, назва якому — мода. Ці не ёсць гэтае адмаўленне формы разам з тым і нейкім новым відам формы? У тым сэнсе, што змены адбываюцца няспынна, гэта, відаць, адмаўленне фор-

мы, але ў тым сэнсе, што гэтае адмаўленне ажыццяўляецца масава, яно зноў жа бачыцца адзетым у форму. Можа, такая душа сённяшняга дня? І праз гэтую душу я стаў ерэтыком. І, хоць уяўленне пра моду, створанае штучным валакном, сапраўды падтрымлівалася маімі даследаваннямі, людзі, думаючы, напэўна, што чалавек без твару не мае і души, ні за што не дапусцяць, каб я зліўся з імі. Уся мая сіла была накіравана цяпер на тое, каб ісці.

Калі б я легкадумна гукнуў каго-небудзь з натоўпу, мая сувязь з людзьмі імгненна распаўзлася б, як намоклая папера ў сёдзі¹. Мяне б, напэўна, шчытным плотам абступілі людзі і без ніякай спагады сталі б распытваць пра маю маску, такую недарэчную. Я разоў шэсць з канца ў канец прайшоў прывакзальную вуліцу, і ўвесь гэты час безупынна атрымліваў падобную перасцярогу. Не, не таму, што я дужа многа думаў пра гэта. Хоць там была страшэнная штурханіна, вакол мяне, быццам гэта была зачумленая мясціна, заўсёды аставалася свабодная прастора, і ні разу ніхто не зачпіў мяне плячом.

Мне здавалася, што я ў турме. У турме і сцены, якія душаць цябе, і стальные кратаы — усё ператварылася ў адпаліраванае люстэрка, і ты ўсюды бачыш свой адбітак. Тое, што ты не можаш у любую хвіліну ўцячы ад самога сябе, — вось у чым жах зняволення. Я таксама запратораны ў мяшок самога сябе — як ні біся, не вырвешся з яго. Нецярпенне ператварылася ў раздражненне, а раздражненне перайшло ў пануючую злосць.

Але тут раптам прыйшла мне ў галаву ідэя: а што, калі я зайду ў рэстаран, што ва універмагу? Можа, таму, што ў мяне быў час, а можа, з-за таго,

---

¹ Сёдзі — у японскай хаце рассоўныя перагародкі, абцягнутыя папераю.

што прагаладаўся. Але гэтая ідэя мела ў сабе яшчэ большы выклік. Інтуіцыя чалавека, загнанага ў куток, нарэшце падказала мне, дзе распораны мяшок, у які мяне запраторылі.

Людзі становяцца аднолькавыя, становяцца раз'яднаня, становяцца безабаронныя, паказваюць сваю слабасць, становяцца слязліва-просьбітныя пераважна ў тыя хвіліны, калі спяць, ядуць і адбываюць натуральныя патрэбы. Дарэчы, «індывідуальнае» меню складае асаблівы гонар рэстаранаў ва універмагах.

Памяшканне, куды я спуściўся на эскалатары, было падобнае да залы прыёмаў. Рэстаран нібыта адразу ж за ім. Я быў пакіраваўся туды, але раптам проста перада мною выплыла вялізная аб'ява: «Выстаўка масак Но». На імгненне я аслупянеў і, збянтэжаны, павярнуў назад. «Безумоўна, гэта павінна было абавязкова здарыцца, — падумаў я. — Але калі я ўцяку, з мяне будучь смяяцца яшчэ болей». І хоць трапіць у рэстаран можна было, не заходзячы на выстаўку, я ўсё роўна пайшоў у гэтую залу.

Зрабіў я гэтак, можа, таму, што ўжо быў натхнёны рашэннем пайсці ў рэстаран. Ці проста гэта было выпрабаванне сілы перад тым, як кінучь выклік. Агляд масак Но чалавекам у масцы — што ні кажы, словазлучэнне незвычайнае. Трэба сабраць гэтулькі рашучасці, каб яе хапіла прайсці праз вогненнае кола.

Але, на шчасце, наведвальнікаў было так мала, што ўсё маё напружанне адразу выветрылася. Я міжволі ўціхамірыўся, у такім стане вырашыў абысці выстаўку. Ніякай асаблівай надзеі ў мяне не было. Паміж маскаю Но і тою, што была мне патрэбна, хоць называюцца яны аднолькава — «маска», — вельмі вялікая розніца. Мне трэба была такая, якая знішчыла б перашкоду з п'явак і аднавіла б сцяжынку, што звязала б мяне з іншымі людзьмі, а маска Но, наадварот, перапоўнена імкненнем знішчыць усе сувязі з жыццём.

Добрым доказам гэтага можа, дарэчы, служыць адчувальная атмасфера тлену, якая пануе ў зале.

Не магу, зразумела, не прызнаць, што ў масцы Но ёсць нейкая дасканалая краса. Тое, што мы называем красою, можа, і ёсць сіла пачуцця пратэсту, які паўстае супраць разбурэння. Цяжкасць узнаўлення можа служыць мераю дасканаласці мастацтва. Значыць, калі зыходзіць з немагчымасці масавай вытворчасці, давядзецца, безумоўна, прызнаць, што тонкае ліставое шкло — самая выдатная рэч на свеце. Але ўсё роўна самае недаступнае гэта тое, што ляжыць за ўсеагульным імкненнем шукаць такую рэдкую дасканаласць. Патрэба мець маску, як падказвае здаровы розум, адлюстроўвала жаданне людзей, якіх ужо не задавальняла аблічча жывога акцёра, убачыць нешта такое, што перасягала б гэтае аблічча. У такім выпадку, навошта трэба было надаваць ім знарок выраз твару вісельніка?

Я нечакана спыніўся каля жаночае маскі. Яна вісела на нізкай паўкруглай перагародцы, якая злучала дзве сцяны, — у такім размяшчэнні была пэўная задума. На фоне чорнага палатна гэтая маска, нібы адказваючы на мой пагляд, здавалася, павярнулася да мяне. І шырока, на ўвесь твар, усміхнулася, нібыта чакала мяне...

Не, гэта была, безумоўна, галюцынацыя. Рухалася не маска, а святло, што падала на яе. Ззаду былі схаваны малюсенькія лямпачкі, яны ў пэўным парадку загараліся і тухлі, ствараючы незвычайны эффект. Напраўду, спрытна яны гэта падстроілі. І хоць я і разумеў, што гэта падстроена, ува мне ўсё яшчэ звінеў перапуд. І я без ніякага супраціўлення назаўсёды адмовіўся ад думкі, звыклай і наіўнай, што маскі Но не маюць выразу...

Маска не толькі была старанна прадумана. Яна адрознівалася ад астатніх і бліскучым выкананнем.

А вось адрозненне яе было незразумелае, міжволі раздражняла. Аднак, калі я яшчэ раз абышоў залу і вярнуўся да жаночае маскі, яна раптам стала бачыцца мне нібыта ў фокусе схаванае лінзы, і я разгадаў загадку. Тое, што бачыў я перад сабою, было не твар. Яно толькі прыкідвалася тварам, а на самай справе было звычайным чэрапам, абцягнутым тонкаю плёнкаю. У іншых масках, масках старых, намнога выразней праглядаліся рысы шкілета, але гэтая жаночая маска, на першы погляд нібыта круглая, калі прыгледзецца, болей за астатнія нагадвала іменна чэрап. Рэльефна вылучаліся косці пераносіцы, лоба, скулаў, падбародка. Яны былі ўзноўлены так дакладна, што на памяць прыходзіў анатамічны атлас, і рух ценяў услед за перамешчаным святлом ператвараўся ў міміку. Мутнасць клею, якая нагадвае стары фарфор... Сетка тонкіх трэшчын, што ўкрывае паверхню... Бель і цеплыня бярэнаў, якія ляжаць на беразе пад ветрам і дажджом... А можа, маскі Но бяруць свой пачатак ад чарапоў?

Аднак не ўсе жаночыя маскі былі такія. Праз стагоддзі яны ператвараліся ў звычайныя твары без ніякага выразу, падобныя на абабраную дыню. Можа, таму, што няправільна была вытлумачана задума першых стваральнікаў масак і ўся ўвага аддадзена самому працэсу стварэння маскі, аказаліся выпушчанымі асноўныя косці і падкрэслена толькі страта выразу.

Нечакана я сутыкнуўся з жахліваю гіпотэзаю. Чаму стваральнікі першых масак Но спрабавалі адолець межы выразу і ўрэшце дайшлі да чэрапа? Ведама, не для таго, каб сцерці выраз. Адыход ад штодзённага выразу можна ўбачыць і ў іншых масках. Калі ж паглыбіць пошукі прынцыповае розніцы, дык яна, напэўна, будзе ў тым, што, у адрозненне ад звычайных масак, у якіх гэты адыход вырашаны ў пазітыўным кірунку, у масках Но ён ідзе ў негатыўным. Калі хочаш

надаць выраз — можна надаць які хочаш, але ўсё роўна гэта будзе парожняя, пустая пасудзіна. Адлюстраванне ў люстэрку, якое можа ўсяляк змяняцца залежна ад таго, хто ў яго глядзіцца.

Гэта не значыць, безумоўна, што трэба вяртаць да чэрапа мой твар, хоць ён разросся гнездзішчамі п'явак. А ці не было ва універсальным метадзе стварэння масак Но, калі твар ператвараўся ў пустую пасудзіну, асноўнага прынцыпу, які выяўляўся б цераз любы твар, любы выраз, любую маску? Не твар, які ствараеш сам, а твар, створаны другім... Не выраз, які выбіраеш сам, а выраз, які выбірае другі... Гэта, напэўна, правільна... Страшыдла — гэта нешта створанае, а значыць, і чалавека можна назваць стварэннем... Творца ж, калі гаворка ідзе пра пісьмо, назва якому — выраз, выступае не як адпраўшчык, а хутчэй як атрымальнік.

Ці не вытлумачвае гэта ўсіх маіх цяжкасцяў з выбарам тыпу твару, усіх маіх бясконцых блуканняў?.. Колькі марак ні наклеі на пісьмо без адраса, яно ўсё роўна вернецца назад... Пачакай, ёсць, здаецца, выйсце. Што, калі паказаць каму-небудзь альбом вызначаных тыпаў твару, які выкарыстоўваецца для даведак, і папрасіць, каб выбралі... Але каму ж, каму? Ну хіба не зразумела? Ведама, табе!.. Апрача цябе, ніхто не можа быць атрымальнікам маіх пісьмаў!

Спачатку я сціпла вырашыў, што маё адкрыццё зусім малое, але паступова хвалі святла, што абкружалі мяне, пачалі мяняць даўжыню, сэрца маё зацэпілася ўсмешкаю, і, каб яе не задзьмула, я засланіў яе далонямі і асцярожна, быццам спускаючыся з гары, пакінуў залу.

Напраўду, гэта не маленькае адкрыццё, калі ўдасца яго рэалізаваць... Узнікне, напэўна, мноства праб-

лем з пункту погляду працэдуры... Безумоўна, узнікне... Але, тым не менш, такім шляхам, можа, удала ўсё ўладзіць. Я рашуча пайшоў у рэстаран. Без аніякага вагання я ўварваўся ў такую адметную ад залы «Выстаўка масак Но» распаленую атмасферу вялікага рэстарана, які ў сваім на дзве старонкі меню ахоплівае ўсе без выключэння віды апетыту. І не з вялікай смеласці. Надзея, што мільганула, зрабіла, хутчэй, мяне баязліўцам. У сваім імкненні як найхутчэй наладзіць сувязь паміж пісьмом і адрасам, я зрабіўся дзіцем, якое перабягае цемру, заткнуўшы вушы.

І тут перада мною, загароджваючы дарогу, вырас мужчына. Спакой, з якім ён не спяшаючыся — здавалася, ніколі не адарвецца — разглядаў выстаўленую ў вітрыне яду, якраз павінен быў быць уласцівы чалавеку, якога я так настойліва шукаў. Пераканаўшыся, што гады яго падыходзяць і што на твары ў яго няма шрамаў, я адразу вырашыў — хай будзе ён.

Мужчына, адважыўшыся нарэшце, купіў у касе талон на булён з локшынаю, а ўслед за ім і я купіў талоны на каву і бутэрброды. З бязвінным выразам твару, ды якога твару — у мяне ж яго не было, — я моўчкі сеў за адзін стол з мужчынам, напроці яго. Відно было па ім, што ён незадаволены, бо былі і яшчэ незанятыя месцы, але ён нічога не сказаў. Маладзенькая афіцыянтка пракалола нашы талоны, прынесла вады і пайшла. Я зняў павязку, заціснуў у зубах цыгарэту і, адчуваючы, што чалавек збянтэжаны, пачаў здалёку.

— Даруйце, я вам не замінаю?..

— Не, не. Што вы.

— А вунь дзіця так вытрашчылася на мяне, што зусім забылася пра сваё жаданае марожанае. Чаго добрага, яно падумае, што вы мой прыяцель.

— Ну дык перасядзьце куды-небудзь!

— Ведама, гэта можна. Але перш я хацеў бы папы-

тацца ў вас вось пра што, проста, без хітрыкаў... Вы не хочаце атрымаць дзесяць тысяч іен? Калі яны вам не патрэбныя, я адразу перайду на другое месца.

На твары ў майго суседа адбілася такая жывая цікавасць, што нават стала шкада яго; не марудзячы, я пачаў цягнуць сетку.

— Просьба не надта вялікая... Рызыкi ніякае, многа часу не зойме — і дзесяць тысяч іен вашы. Ну, як? Будзеце слухаць, ці мне перасесці?..

Мужчына аблізваў кончыкам языка жоўтыя зубы, ніжняя павека ў яго нервова торгалася. Паводле Бланавай класіфікацыі, у яго быў паўнаваты твар з цэнтрам, зрушаным уніз. Увогуле, гэта быў тып твару — я яго забракаваў — чалавека, засяроджанага на сваім унутраным свеце і антаганістычнага навакольнаму. Але мне была важная толькі будова скуры, і таму тып твару не меў істотнага значэння. У адносінах з людзьмі такога тыпу трэба пільна сачыць, каб не параніць іх самалюбства.

П а с т с к р ы п т у м. З усяе сілы адкідаючы твары як мерку на сябе, у адносінах да другіх я лёгка ёю карыстаюся. Падобны падыход вельмі адвольны? Ведама, адвольны, але ставіцца гэтак да сябе было б дужа вялікаю раскошаю. Самымі злынімі крытыкамі найчасцей становяцца абяздоленыя.

— Але ж... — Як бы даючы зразумець, што мы можам дамовіцца, калі нават ён і не будзе глядзець мне ў твар, ён сядзеў, закінуўшы рукі за спінку крэсла, няёмка круцячыся, з наўмыснаю ўвагаю глядзеў у бок выхаду да ліфта на дах, дзе дзецям раздавалі гасцінцы — паветраныя шарыкі.— Ну што ж, давайце абмяркуем...

— Вы мяне супакоілі. Добра было б нам пайсці куды-небудзь. Надта ўжо тут афіцыянткі няветлыя. Але спачатку я хачу дамовіцца пра адну дэталю. Я не пытаюся ў вас пра ваш занятак — не пытайцеся і вы.

— Урэшце, ці ёсць такі занятак, пра які варта было б пытацца? Дый калі я не буду нічога ведаць, то потым не давядзецца апраўдвацца перад другімі.

— Калі мы ўсё скончым, я хачу, каб вы пра ўсё забыліся, быццам мы ніколі не сустракаліся.

— Добра. Мяркуючы па пачатку, не такая ў нас размова, каб потым захацелася пра яе ўспамінаць...

— Ну, як сказаць! Вы і цяпер не адважыцеся паглядзець мне проста ў твар. Хіба адно гэта не сведчыць, што вы заінтрыгаваныя? Вам не цярпіцца дазнацца, што ў мяне пад бінтам.

— Глупства!

— Што ж тады? Страх?

— Няма ніякага страху.

— Тады чаму ж вы стараецеся не глядзець на мяне?

— Чаму?.. Мне што, трэба па парадку адказаць на ўсе вашы пытанні? Гэта таксама ўваходзіць у дзесяць тысяч іен?

— Не хочаце — не адказвайце. Я ведаю ўсе вашы адказы, нават і не пачуўшы іх. Проста я думаў хоць трохі вызваліць вас ад цяжару...

— Скажыце ж нарэшце, што я павінен рабіць?

Мужчына з незадаволеным выглядам выняў з кішэні ў пінжаку пакамечаны пачак цыгарэт і, адтапырыўшы ніжнюю губу, стаў яго разгладжваць. Але адразу ж шчака, на якой рэзка выступалі мускулы рота, сутаргава заторгалася, як брушка ў насякомага. У яго быў выгляд зацкаванай ахвяры. Але чаму? З практыкі я ведаў, што калі маеш справу з дзіцем, яно, падагнанае самай незвычайнай фантазіяй, можа кінуцца ў паніку, але ж перада мною быў дарослы

чалавек. Калегі адводзілі ад мяне вочы, хваравіта адчуваючы сваю перавагу. Іменна ведаючы гэта, я з дапамогаю прынады на дзесяць тысяч іен хацеў вывудзіць псеўдароўнасць. Не болей...

— Ну што ж, прыступім да справы.— Я асцярожна, але адначасна знарок рэзкімі выразамі пачаў заважаць.— Дык вось, я падумаў, ці не маглі б вы прадаць мне свой твар?..

Замест адказу ён панура зірнуў на мяне і з сілаю чыркануў запалкаю. Кончык яе абламаўся і паляцеў з агнём на стол. Ён мітусліва патушыў яго, пстрычкаю збіў на падлогу і, злосна гмыкнуўшы, запаліў другую. Як я і чакаў. Усё гэта прадаўжалася некалькі секунд, але за гэты час ён увесь засяродзіўся, напружыўся, каб пранікнуць у сэнс слоў «прадаць твар».

Тлумачэнняў магло быць колькі хочаш. Пачынаючы з такіх шырока вядомых, як забойства, шантаж, афэра, калі хочучь змяніць сваё аблічча, і канчаючы ўжо зусім фантастычнымі выпадкамі, калі сапраўды займаюцца купляю-продажам твараў... Здагадацца зусім не лёгка. Калі ў яго асталася здольнасць спакойна разважаць, ён павінен адразу ўспомніць дзесяць тысяч іен — гэта вельмі пэўная ўмова. Колькі можна купіць за дзесяць тысяч іен, вядома. Але ці не сама разумна было б, не мучачы сябе здагадкамі, проста папытацца, што я маю на ўвазе? Не аставалася ніякага сумнення, што яго прыглушыў мой бінт і ён апынуўся ў няўтульным становішчы чалавека, якога гняце ў сне нейкая незвычайная сафістыка. Увогуле, я нібыта не памыліўся, калі надумаўся пайсці ў рэстаран. І найболей было даспадобы мне тое, што ён, быццам наткнуўшыся на калючую драцяную загароду, зацікавіўся не гэтак тым, што было пад бінтам, як самім бінтам.

У нейкае імгненне — быццам славуты штукаар махнуў хусцінкаю — ува мне ўсё ашаламляльна перавяр-

нулася. Як з нябачнай паветранай ямы раптоўна вылятае кажан, так і я стаў раптоўна гвалтаўніком, гэтым усадзіць у горла субяседніку завостраныя іклы.

— Ды што там. Хоць я і гавару пра твар, але гэта ўсяго толькі скура. Хачу замяніць бінт...

Твар у мужчыны затуманіўся яшчэ болей, здавалася, усяго яго паглынула курэнне — ён так старанна складваў губы, — а пра нашу справу ён нібыта зусім забыўся. Спачатку, каб не даць яму запырэчыць, я думаў коратка расказаць пра сапраўднае становішча рэчаў, але цяпер гэта ўжо было непатрэбна. Пад бінтам я міжволі выціснуў горкую ўсмешку, якое ніхто не бачыў. Спагнаць сваю злосць — найлепшы спосаб зберагчы здароўе.

— Не, не, не трывожцеся. Я не збіраюся здзіраць з вас скуру. Адно, што мне трэба, — гэта малюнак яе паверхні. Маршчыны, поры, лініі скуры... Увогуле, мне трэба, каб вы мне далі перанесці на форму ўсё, што дае магчымасць адчуць скуру.

— Ах, форма...

Мужчына з палёгкаю ўздыхнуў, напружанне спала, у яго захадыў кадык, і ён дробненька заківаў, але да канца яго боязь усё ж не рассяялася. Было ясна, што яго непакоіць. Што я збіраюся нечага натварыць, надзеўшы на сябе такія самы твар, як у яго, — вось гэта не магло не хваляваць мужчыну. Замест таго каб адразу развезаць яго сумненні, я ўвесь час, пакуль глытаў прынесеную яду, рабіў яму дробныя гадасці, яшчэ болей развярэдзваючы яго душу. Да яго самога нянавісці ў мяне не было. Проста хацеў, мабыць, адпомсціць за тое, што мне даводзіцца дамаўляцца з ім пра твар.

Безумоўна, калі б толькі мяне не мучылі гэтыя п'яўкі, у бінце таксама было сваё хараство, і выкінуць яго было не так лёгка. Я лічу, напрыклад, што найболей выразна сапраўдны сэнс твару выяўляецца та-

ды, калі ён у бінце,— эфект маскі. Маска — гэта злосная гульня, у якой тое, чаго чакаеш ад маскі, і тое, што бачыш, мяняюцца месцамі. Увогуле, гэта можна лічыць адным з спосабаў схавацца ад людзей,— сціраючы твар, сціраюць і душу. Мабыць, іменна таму ў даўнія часы каты, манахі-адступнікі, інквізітары, жрацы, свяшчэннікі тайных ордэнаў ну і, нарэшце, разбойнікі не маглі абысціся без маскі, яна была ім выключна патрэбная. Маска мела не толькі негатыўнае прызначэнне — проста схаваць твар, але, бяспрэчна, і намнога большую пазітыўную мэту — схаваўшы аблічча чалавека, разарваць сувязь паміж тварам і сэрцам, вызваліць ад духоўных повязяў, якія яднаюць яго з людзьмі. Возьмем прасцейшы прыклад — сюды добра кладзецца псіхалогія піжона, які любіць фарсіць у цёмных акулерах, нават калі няма патрэбы іх надзяваць. Але ж калі вызваліць сябе ад усіх духоўных повязяў і займець бязмежную свабоду, дык лёгка можна стаць бязмежна жорсткім.

Па сутнасці, мне ўжо даводзілася задумвацца пра выкарыстанне бінту як маскі. Упершыню гэта адбылося да таго выпадку з малюнкам Клее. Я з гонарам параўноўваў сябе з чалавекам-невідзімкай, які бачыць усіх, а яго ніхто не бачыць. Потым — калі я быў на прыёме ў пана К., які вырабляе штучныя органы, К. усяляк падкрэсліваў наркатычны характар маскі і сур'ёзна папярэджаў мяне, што ўрэшце я зраблюся наркаманам, які не ўяўляе жыцця без бінту. Можна, значыць, лічыць, што цяпер гэта адбылося трэці раз... Прайшло ж болей за паўгода — хіба ж можна, каб я круціўся на тым самым месцы? Не, усё ж ёсць розніца. Спачатку было звычайнае выхваляння, потым мяне папярэдзіў чужы чалавек, і, нарэшце, цяпер упершыню напраўду пакаштаваў я патаемнай спакусы быць чалавекам у масцы. Мая думка рухалася як быццам па спіралі. Я, праўда, у глыбіні души сумняваўся:

у якім кірунку ідзе гэты рух — па спіралі ўгору ці, наадварот, уніз?..

Дык вось, усё яшчэ адчуваючы сябе гвалтаўніком, я выбавіў мужчыну з універмага, заплаціў за нумар у самай блізкай гасцініцы і праз дзве гадзіны тым самым спосабам, якім я зняў тады злепак з свайго гнездзішча п'явак, атрымаў адбітак скуры з твару гэтага чалавека. Гледзячы, як мужчына кончыў работу, засунуў у кішэню банкноту на дзесяць тысяч іен і пайшоў, ледзь не пабег да выхаду, я звездаў прыкрае пачуццё адзіноты, быццам уся сіла выслізнула з майго цела. Калі здзелка з сапраўдным тварам марная, такая самая марная будзе, напэўна, і здзелка з тварам, закрытым маскаю.

П а с т с к р ы п т у м. Не, гэтае разважанне няправільнае. Такое адчуванне было, можа, выклікана тым, што, як я мяркую, перамены, якія адбудуцца ў маёй душы, калі маска будзе зроблена, вельмі падобныя на ўсе выпадкі, калі надзяюць лічыну, каб схваціць ад людзей... І не дзіва, што я трывожыўся, я ж аддалаўся ад заповітнае мэты — аднавіць сцяжынку, якая звязвае мяне з людзьмі. Праўда, у самой гэтай аналогіі была пэўная непаслядоўнасць. Лічыць маску, якая не з'яўляецца маім тварам, лічынаю — значыць, белае называць чорным. Калі маска аднаўляе сцяжынку, дык лічына перапыняе яе — яны, найхутчэй, антыподы. Іначай я сам з сваім імкненнем уцячы ад маскі-лічыны і знайсці маску-твар апынуся ў ідыёцкім становішчы.

І яшчэ адно. Толькі што я падумаў: маска патрэбна ахвяры, а лічына, наадварот, — гвалтаўніку. Правільна?

БЕЛЫ СШЫТАК

Ну вось я і памяняў сшытак на новы, але ў справах маіх асаблівых перамен не адбылося. Напраўду, раней, чым я змог пачаць новую старонку, прайшло некалькі тыдняў без ніякіх падзей, быццам я спыніўся на мёртвым пункце. Некалькі невыразных тыдняў, без вачэй, без носа, без рота, падобных на маю маску з бінту. Але сёе-тое ўсё ж адбылося: я ўпусціў магчымасць запатэнтаваць адну маю работу, а гэта дало б мне магчымасць павялічыць свой капітал, і, апрача гэтага, маладыя супрацоўнікі лабараторыі нечакана сур'эзна мяне раскрытыкавалі за бюджэт на гэты год. Што ж да патэнта, дык ён быў яшчэ вельмі далёкі ад практычнага выкарыстання і занадта спецыяльны, таму і задумвацца пра гэта было не варта. А вось бюджэт... Хоць ён і не быў непасрэдна звязаны з маімі планами, што мелі дачыненне да маскі... Але справа ёсць справа, і я мусіў як мае быць усё прадумаць. Калі мае калегі загаварылі пра бюджэт, я зразумеў, што яны лічаць яго пэўным тактычным ходам з майго боку. Напраўду, актыўна падтрымліваючы групу маладых супрацоўнікаў, я спачатку згадзіўся на арганізацыю спецыяльнага сектара, але, калі справа дайшла да складання бюджэта, атрымалася, што я адступіўся ад сваіх слоў. Гэта не было, безумоўна, ні інтрыгаю, ні зайздрасцю, ні злосным намерам, ні якім-небудзь іншым, загадзя прадуманым манеўрам, хоць яны і называлі гэтак мой учынак. Асабліва выхваляцца няма мне чым — проста я забыўся пра гэта. Калі мяне абвінавачваюць, што я не зусім сур'эзна стаўлюся да працы, мне здаецца, я павінен пакорна прыняць гэтае абвінавачанне. Спачатку я амаль не разумеў гэтага, але пасля іх слоў неяк вельмі востра адчуў, што з нейкага часу пачаў траціць цікавасць да працы. Хоць гэта і не надта прыемна прызнаваць, але ці не выявіў-

ся тут уплыў п'явак? Калі пакінуць убаку нейкія пакуты сумлення, іх пратэст, шчыра кажучы, асвятляў мяне, бо абыходзіліся са мною як з роўным — без робленых усмешак, з якімі раней сустракалі калеку...

Але якое ўсё-такі адкрыццё зрабіў я на «Выстаўцы масак Но», на якой, як я пісаў амаль што ў канцы першага сшытка, мне, здаецца, удалося цалкам вырашыць найважнейшае пытанне — выбар твару?

Пісаць пра гэта так сумна. Выраз твару — не пацямныя дзверы, якія хаваюць ад чужога вока, а парадны ўваход, і таму яго так будуюць і так упрыгожваюць, каб ён цешыў вока кожнага наведніка. Ён — пісьмо, а не рэкламны лісток, які пасылаюць, не думаючы пра тое, хто яго атрымае, і таму не можа існаваць без адрасата. Пераканаўшыся, што выкладкі мае правільныя, я адразу вырашыў даць табе права выбару і тым самым з палёгкаю зняў цяжар з сваіх плячэй. Таму ў маю гульню адразу ўключыліся двое.

У той вечар — вечар колеру глінянае міскі, — калі мутны туман, быццам брудная вада, клубячыся, падняўся ўгору, на гадзіну раней, чым звычайна, заслаў неба, і святло брудных ліхтароў, як напаказ, падганяла непадуладны яму час... Ідучы ў людскім натоўпе, які ўсё болей шчыльнае, чым бліжэй да вакзала, я зноў зрабіў спробу ўвайсці ў ролю гвалтаўніка, каб неяк вызваліцца ад пакутлівага адчування адзіноты, якое гняло мяне з таго моманту, як я расстаўся з тым чалавекам. Але калі не сустрацца з некім сам-насам, як гэта было ў рэстаране, нічога, мабыць, не атрымаецца. Калі людзі ўтварылі натоўп, хай сабе гэтую агідную штурханіну ў нядзельны вечар, іх твары, як амёбы, выстаўляючы адна адной псеўданожкі, утварылі суцэльны ланцуг, і нідзе не было ні шчылінкі, у якую я мог бы ўціснуцца. Але ўсё роўна я ўжо не быў такі раздражнены, як раней, калі выходзіў з дому. Я нават мог дазволіць сабе прызнаць, што зіхатлівае мора святла,

якое, разрываючы туман, плыло, дыхала, хвалявалася, было напраўдзе цудоўнае. Можа, таму, што ў мяне цяпер быў зусім пэўны план. З такою цяжкасцю куплены злепак твару з альгінату калію, які нёс я ў партфелі пад пахаю, быў вельмі цяжкі... Ён, праўда, ураўнаважваўся цяжарам бінту на маім твары, які наскрозь прамок ад туману. Але хай сабе, у мяне быў план, які я мог паспрабаваць ажыццявіць. Надзеі на гэты план, я думаю, і змякчалі, хоць крышачку, маё сэрца.

Ага, дык вось у той вечар... маё сэрца шырока адкрылася табе, быццам перашкода перад ім знікла. І гэта не была проста пасіўная надзея ўзваліць на цябе выбар. І гэта не было толькі утылітарнае падахвочванне, выкліканае тым, што падрыхтоўка скончылася і я падышоў да этапа, калі павінна была вось-вось паявіцца маска. Як бы гэта лепей сказаць... Наіўна, як дзіця, мякка, нібыта ступаючы босымі нагамі па траве, я скарачаў і скарачаў адлегласць паміж намі.

Можа, гэта былі спакой і ўпэўненасць, выкліканыя тым, што я атрымаў магчымасць завабіць цябе ў хаўруснікі, хай сабе ўскосныя, у вырабе маскі — працы, якая вымагае адзіноты, якая здаецца нават несправядліваю. Мне, што ні кажы, ты была чужы нумар адзін. Не, я ўжываю гэтае слова не ў адмоўным сэнсе. Ты — першая, да каго я павінен аднавіць сцяжынку, ты тая, чьё імя я павінен напісаць на першым сваім пісьме, вось у якім сэнсе назваў я цябе першаю чужою. (У любым выпадку я проста не мог астацца без цябе. Страціць цябе азначае мне страціць увесь свет.)

Але ў тое імгненне, калі я сутыкнуўся з табою твар у твар, надзеі мае ператварыліся ў бясформную кучу ануч, падобную на выцягнутую з вады марскую траву. Я не хачу, каб ты няправільна мяне зразумела. Я зусім не хачу чапляцца да таго, як ты мяне сустрэла. Я далёкі ад гэтага — ты шчыра мне спачувала, і твая шчырасць перасягае шчырасць. Апрача таго выпадку,

калі не пусціла да сябе пад спадніцу. Шмат у чым, безумоўна, трэба вінаваціць і мяне ці, лепей сказаць, толькі мяне. Як сказана ў паэта: ці заўсёды маеш ты права на каханне таго, каго ты кахаеш?

У той дзень ты сустрэла мяне, як звычайна, з неназойлівай ласкавасцю ці, правільней, з неназойлівай спагадаю. І наша маўчанне таксама было звычайнае...

Колькі ж часу прайшло з тае пары, калі між намі запанавала маўчанне, быццам зламаўся інструмент?

Нашы штодзённыя размовы, абмен старымі навінамі не спыніліся, але звяліся да мінімуму і набылі чыста сімвалічны характар. Ды я і не думаю вінаваціць цябе ў гэтым. Я добра разумею, што гэта была частачка твайго жалю. Зламаны інструмент лёгка фальшывіць. Хай лепей маўчыць. Для мяне гэта было горкае маўчанне — для цябе, безумоўна, у многа разоў гарчэйшае. Вось таму я і павінен быў неяк выкарыстаць гэты выпадак, каб мы пагаварылі яшчэ раз — я на гэта вельмі спадзяваўся...

Але ўсё роўна было б так добра, калі б ты хоць папыталася, куды я хадзіў. Гэта ж апошнім часам быў незвычайны выпадак, каб я ў нядзелю з самае раніцы на ўвесь дзень пайшоў з дому, — а ты нават не здзівілася.

Ты хуценька паправіла агонь у печцы і адразу вярнулася на кухню: не паспела прынесці гарачы ручнік, як зноў пабегла паглядзець, ці нагрэлася вада ў ванне. Ты нібыта і не пакідала мяне, але і не старалася быць бліжэй да мяне. Безумоўна, любая гаспадыня ў сваёй хаце робіць гэтак, як і ты, але я хачу сказаць вось пра што — пра тваю вельмі разлічаную ўраўнаважанасць у тых хвіліны. Ты напраўду была вельмі ўмелая. Імкнучыся надаць нашаму маўчанню натуральнасць, ты бліскуча, з дакладнасцю электрычнага лічыльніка адлічвала час.

Каб зламаць маўчанне, я вырашыў паказаць, што раззлаваўся, але і гэта не памагло. Твае намаганні былі папраўдзе гераічныя, я адразу звяў і з усёю вастрынёю адчуў, які я недарэчна саманадзейны. Застылае між намі ледзяное поле, як выявілася, было намнога таўсцейшае, чым я думаў. Зусім не тоненькая скарынка лёду, якую растапіла б першая, што трапілася, зачэпка. Усе пытанні, якія падрыхтаваў я па дарозе, — ці зачэпкі для размовы — былі не болей чым агеньчык на запалцы, якая ўпала на айсберг.

Я, ведама, не быў такі аптымістычны, каб думаць, быццам змагу паставіць перад табою ўзоры двух тыпаў твару і сказаць, падрабляючыся пад сапраўднага гандляра: ну, які падабаецца табе болей? Першая ўмова — каб мая маска не кідалася ў вочы як маска, і таму мне не трэба раскрываць сапраўднага сэнсу свайго пытання. Інакш я дачакаюся толькі злосных насмешак і кпінаў. І цяпер мае пытанні павінны быць, натуральна, найболей ускосныя, бо я не збіраўся займацца гіпнатызмам. Але далей за гэта мае планы не ішлі, і ўдача, якую з цяжкасцю я ўхапіў, бо не шкадаваў ног, як добры сышчык, — гэтая ўдача траха не абярнулася мне бядою. Але я ўсё роўна спадзяваўся, што ў патрэбную мінуту змагу выкарыстаць яе як трэба. Напрыклад, я з лёгкім сэрцам разбіраў твары сваіх сяброў, міжволі працягваючы нітачку да твайго густу.

Але ты — не рыба, каб задавальняцца маўчаннем. Маўчанне — цяжкае табе выпрабаванне. Не хто іншы, як я, вельмі пакутаваў, калі пагарліва адклікаліся пра нейкі твар, а ты, ведаючы гэта, усё ж падтрымлівала мяне.

Лаючы сябе за крывадушнасць, я моўчкі прайшоў міма маўчання, вярнуўся ў свой кабінет, замкнуў у шафе інструменты для фармоўкі і сённыя трафей, а потым, як звычайна, пачаў размотваць бінт, каб змазаць твар крэмам і зрабіць штодзённы масаж. Але ру-

ка раптам спынілася на паўдарозе, і я заблудзіўся ў дыялогу з субяседнікам, якога не было.

— Не, гэта не простая прынада... Колькі дзсяткаў калорый агню трэба, каб растапіць гэтае маўчанне? Гэта ведае толькі мой страчаны твар. Можа, маска і ёсць адказ?.. Але калі не будзе твае парады, я не змагу зрабіць маскі... Дык, можа, лепей усё кінуць?.. Але калі недзе не разарваць гэтага заганнага кола, дык і будзе паўтарацца ўсё тое самае, як у дурной арлянцы. І ўсё роўна траціць надзеі не трэба. Калі не ўдасца растапіць усяго маўчання цалкам, трэба паспрабаваць раскласці дзе-небудзь хоць маленькае — толькі рукі пагрэць — вогнішча...

Быццам вадалаз, які надзяе свой касцюм, я зноў старанна намотваў бінт. З выстаўленым напаказ гнездішчам п'явак я не меў упэўненасці, якая дала б магчымасць мне адолець цяжар маўчання.

Каб схаваць напружанне, якое скавала мяне, абыякаваю кашэчаю хадою, быццам нічога не здарылася, я вярнуўся ў гасціную. Робячы выгляд, што зачытаўся вячэрняю газетаю, краечкам вока я сачыў, як ты хадзіла на кухню і з кухні. Ты не ўсміхалася, але ў цябе, калі ты рабіла то адно, то другое, ні на імгненне не перастаючы рухацца, быў такі надзіва лёгкі выраз твару, быццам ты вось-вось усміхнешся. Гэта быў напраўду дзіўны выраз, які з'яўляўся ў цябе міжволі, і я нават падумаў: ці не быў самым галоўным стымулам, які прымусіў мяне зрабіць табе прапанову, іменна гэты выраз твайго твару, які нечакана мяне зачараваў?

(Ці не пісаў я ўжо пра гэта? Хай сабе, калі і паўтаруся, страху няма. Мне, бо я шукаю сэнсу ў выразе твару, ён быў як святло маяка. Нават цяпер, калі я гэта пішу і думаю пра цябе, першае, што ўсплывае перад вачыма,— зноў той выраз твайго твару. У тую самую секунду, як на тваім вонкава абыякавым твары паявілася ўсмешка, у выразе яго нечакана нешта зазіхацела,

і ўсё, азоранае гэтым святлом, раптам адчула ўпэўненасць, пацверджанне свайго існавання...) Шчодро дорачы гэты выраз вокнам, сценам, лямпам — усяму, што было навокал цябе, у мой бок ты не магла прымусіць сябе павярнуцца. І хоць я лічыў, што гэта зусім натуральна, і ні на што, увогуле, не спадзяваўся, я раптам адчуў, што мне было б даволі, калі б удалося прымусіць цябе павярнуцца ў мой бок, каб убачыць выраз твайго твару.

— Пагаворым.

Але калі ты павярнулася да мяне, гэты выраз ужо знік.

— Сёння я хадзіў у кіно.

Ты чакала, што я скажу далей, зазіраючы ў шчыліны між бінту з такою ўвагаю, што яе нават нельга было прыняць за ўвагу.

— Не, не таму, што хацеў паглядзець фільм. Проста мне трэба была цемра. Калі ідзеш па вуліцы з такім тварам, пачынае душыць усведамленне, што робіш нешта благое. Дзіўная гэта штука — твар... Раней я пра яго зусім не думаў, а як толькі яго страціў, мне здаецца, што ад мяне адарвана палавіна свету...

— Які быў фільм?

— Не помню. Напэўна, таму, што зусім страціў галаву. Праўда, мяне раптам спасцігла ідэя гвалту. І тады я, быццам ратуючыся ад дажджу, уляцеў у першы кінатэатр...

— А дзе гэты кінатэатр?

— Ці не ўсё роўна дзе. Мне трэба была цемра.

Ты з асуджэннем падціснула губы. Але вочы журботна прыжмурыліся, паказваючы, што ты не толькі мяне вінаваціш. Мяне ахапіла жорсткае раскаянне. Я не павінен быў гэтага рабіць. Трэба было гаварыць зусім пра другое.

— ...Дык вось, тады я і падумаў. Можна, варта часам хадзіць у кіно. Там усе глядачы нібыта бяруць на-

пракат у акцёраў твары і надзяюць іх. Нікому не па-
трэбен свой твар. Кіно — гэта такое месца, куды хо-
дзяць, каб, заплаціўшы грошы, на нейкі час памянцца
тварамі.

— Ага, мабыць, часам хадзіць у кіно варта.

— Я думаю, варта, твая праўда. Ва ўсякім выпад-
ку, там цёмна. Ну што гэта за фільм, калі твары акцё-
раў не падабаюцца. Праўда? Ідзеш жа, каб узяць на-
пракат гэтыя твары і надзець на сябе. Таму, калі добра
яны не падыдуць, — палавіна цікавасці прападае.

— А хіба няма фільмаў без акцёраў? Ну, напры-
клад, дакументальныя...

— Не мае значэння. Няхай у іх няма акцёраў,
але ж твары ўсё роўна ёсць. Нават рыбы, нават нася-
комыя маюць нейкую фізіяномію. Нават крэслы і ста-
лы маюць свой твар, які можа падабацца ці не пада-
бацца.

— Але ці знойдзецца хто-небудзь, хто будзе гля-
дзець фільм, надзеўшы рыбіную фізіяномію?

Ты затрапяталася, як матылёк, цешачыся з жарту.
Праўда была, ведама, твая. Любое маўчанне, безумоў-
на, лепей, чым выцягваць на святло гэту рыбіную фі-
зіяномію.

— Не, ты памыляешся. Гаворка ідзе зусім не пра
мой твар. Твару ў мяне ж няма, а значыць, ён не можа
ні падабацца, ні не падабацца. Ты — другая справа.
У цябе не можа не быць пытання, з якімі акцёрамі ты
хочаш глядзець фільм.

— Што б ты ні гаварыў, усё роўна мне падабаюцца
фільмы без акцёраў. Мне няма ніякае радасці ні ад
трагедыі, ні ад камедыі.

— Ну чаму, ну чаму ты заўсёды стараешся мне са-
ступіць!

Міжволі тон у мяне стаў рэзкі, усё мне неяк рап-
там надакучыла, і пад бінтам я скрывіў агідную гры-
масу, якой усё роўна ніхто не мог убачыць. Можа, ад

таго, што зноў стала горача, п'яўкі заварушыліся, і ўвесь твар вакол іх заняўся свербам.

Гэта не было маўчанне, якое можна адолець такім спосабам. З якога боку мы ні падступаліся да размовы, яна ўвесь час замірала ў тым самым месцы. У мяне не хапіла духу прадаўжаць, і я змоўк. Наша маўчанне было не ад таго, што ўсё ўжо сказана. Гэта было горкае маўчанне, калі ўся наша размова рассыпалася на дробныя кавалачкі.

Потым некалькі тыдняў я рухаўся моўчкі, механічна, быццам перасоўваючы ўзятыя напратат суставы. Але аднойчы я раптам заўважыў, што лістоўніца за акном зіхціць на ветры тоненькімі зеленаватымі парасткамі, абвяшчаючы, што вось-вось настане лета. Таксама нечакана прыйшло і маё рашэнне. Гэта здарылася ў той вечар, калі я, памятаеш, раптам закрычаў за ядою — што было зачэпкаю, забыўся:

— Ну скажы мне, скажы, што прымушае цябе жыць са мною! — Я ведаў, які ні моцны мой крык, ён астанецца ўсяго толькі часткаю маўчання, і, не маючы сілы зірнуць табе проста ў твар, я ўтаропіўся на прарэшак колеру вялай зеляніны каля маленькага зялёнага гузічка на грудзях. І, стараючыся не спасаваць перад сваім голасам, лямантаваў: — Адказвай зараз жа, адказвай! Чаму ты не разводзішся са мною? Цяпер патрэбна поўная яснасць — гэта важна абаім нам. Проста на інерцыі? Гавары, не саромейся. Нельга гвалтоўна прымушаць сябе рабіць тое, чаго самой не хочацца...

Калі я, выгаварыўшыся, замкнуўся ў сваім кабінэце, я быў у такім стане, як папяровы змей, што трапіў пад дождж. Якая сувязь можа быць паміж мною — чалавекам, які з-за такое дробязі, як твар, закаціў такую вар'яцкую сцэну, і мною — кіраўніком лабараторыі з акладам дзевяноста сем тысяч іен? І чым бо-

лей я думаў, тым болей ператвараўся ў прадранага змея, ад якога асталіся нарэшце адны дранкі — уся папера разлезлася!..

І калі асталіся адны дранкі і я ачомаўся, дык зразумеў, што грубыя і крыўдныя словы, кінутыя ёй у твар, я павінен быў адрасаваць якраз сабе. Мы жанатыя ўжо восем гадоў — час немалы. Ва ўсякім выпадку, даволі яго, каб адказаць аднаму за аднаго, хто якую любіць яду, а якой не любіць. Ну, а калі мы можам гаварыць адно за адно пра яду, дык чаму не можам рабіць тое самае, калі гаворка ідзе пра твар? Значыць, не было ніякае патрэбы дарэмна вышукваць у нашым маўчанні тэму размовы.

Я пачаў сутаргава капацца ў сваёй памяці. Недзе абавязкова павінна быць даверанасць, у якой ты прызначаеш мяне сваім прадстаўніком. Не можа не быць. А калі мы былі такія далёкія адно ад аднаго да гэтай страшнай бяды, дык што ж я збіраюся вярнуць, распачынаючы гэтую ваядзіну з маскаю? Значыць, мне проста няма чаго вяртаць. І калі няма нічога, што мы павінны былі хаваць адно ад аднаго ўсе гэтыя восем гадоў, якія сплылі без ніякіх падзей, мне няма чаго сумнявацца ў гэтым цяпер, калі я агароджаны страю выразу — сцяною таўсцейшаю, чым мой бінт. Выходзіць, я ўжо страціў права патрабаваць чаго-небудзь. А калі я нічога не страціў, дык не магу ж патрабаваць і кампенсацыі. Можа, мне варта змірыцца з тым, што маё колішняе аблічча таксама маска, і, не працівячыся, задаволіцца цяперашнім сваім становішчам?

...Праблема вельмі глыбокая. Сам факт, што я лічыў яе глыбокаю, быў надзвычай глыбокі. Выходзіць, проста нават з-за самалюбства я павінен выканаць місію прадстаўніка. Гэтая работа не надта вабіла мяне, але, мабілізаваўшы ўсе ўспаміны, уражанні, размовы, я стварыў тваю мадэль і стаў прыпамінаць, якія рысы твару падабаліся табе, і, паставіўшы сябе на тваё

месца, паспрабаваў уявіць выраз твару розных мужчын. Я зведаў агіднае адчуванне, быццам за каўнер залез вусень. Але перш чым вызначыць, якія ж гэтыя мужчыны, як мне агулам ухапіць, які ж я сам? Лінза, безумоўна, павінна быць наглуха зафіксавана. Калі яна будзе калывацца, дык глядзі ці не глядзі, нічога не ўбачыш. І цяпер, калі я з усяе сілы стараўся разгледзець цябе, ты, здавалася, то ператваралася ў кропку, то ў лінію, то ў паверхню і, нарэшце, стала бясформнаю пустатою і праскочыла праз сетку маіх пяці пачуццяў.

Я збянтэжыўся. Што ж я бачыў, з якім пачуццём жыў гэты зусім не кароткі час? Няўжо я так мала ведаў пра цябе? Я замёр, разгублены, перад тваім унутраным светам — невядомаю краінаю, ахутанаю бяскрайнім малочным туманам. Мне стала так брыдка, што я гатовы наматаць сабе на твар яшчэ гэтулькі бінту.

Але, наадварот, можа, добра, што аднойчы вось гэтак я быў прыпёрты да сцяны. Я выкінуў з-за каўняра вусеня, узяў сябе ў рукі і вярнуўся ў гасціную — ты сядзела, ашчаперыўшы рукамі твар, перад тэлевізарам з выключаным гукам. Напэўна, ціха плакала. Як толькі я гэта ўбачыў, адразу зразумеў, што можа быць зусім другое тлумачэнне, чаму я аказаўся няздольным быць тваім прадстаўніком.

Нельга, мабыць, сцвярджаць, што як прадстаўнік я быў ідэальны. Ва ўсякім разе, цвёрда можна сказаць, што я вёў перамовы з табою аднабакова, нават не ўяўляючы, што ты можаш выказваць асаблівую цікавасць да мужчынскага твару. Да чаго ж гэта прывяло? Цяпер я мушу ператварыцца ў зводніка! Хіба гэта не звычайная форма шлюбу, калі з самага пачатку адкідаецца пытанне пра тое, які густ у твае жонкі ў адносінах да мужчынскіх твараў (густ у ядзе — іншая справа). Калі мужчына і жанчына бяруць шлюб, яны павінны адкінуць падобныя сумненні і цікаўнасць. Калі ў гэтым

няма згоды, дык лепей не пачынаць такое клопатнае справы.

Ціхенька, каб ты не заўважыла, я падышоў ззаду — пахла, як ад асфальту пасля дажджу. Можа, гэта быў пах тваіх валасоў. Ты павярнулася, некалькі разоў шмарганула носам, быццам прастудзілася, і, каб рассяць мае ілюзіі, паглядзела на мяне ясным глыбокім паглядам — ён, здавалася, быў намаляваны. З выключна празрыстым выразам, якога зусім няма, — гэтак сонечныя промні пранізваюць лес, аголены халодным асеннім ветрам...

Тады гэта і здарылася. Дзіўны парыў ахапіў мяне. Можа, рэўнасць? Магчыма. У маім нутры камячок, падобны на калючую шышку-дзедка, пачаў разрастацца і стаў велічынёю з вожыка. І адразу за гэтым я раптам заўважыў, што крытэрыі выразу твару, маё блуднае дзіця, якое, здавалася, ніколі не знойдзецца, стаіць побач са мною. Гэта была нечаканасць. Такая, што нават сам я не мог усвядоміць гэтую нечаканасць. Але не думаю, што гэтак ужо я здзівіўся. Як я раней не зразумеў, што, апроча гэтага адказу, другі немагчымы? Вось гэта здалося мне неразумным.

Я пакіну ўбаку гэта «як» і пачну з вываду, да якога прыйшоў. Мая маска паводле Бланавай класіфікацыі павінна была належаць да чацвёртага тыпу. «Негарманічны, экстравертны тып». Твар востра выдаецца наперад каля носа... З пункта погляду псіхамарфалогіі — валявы, дзейсны твар...

Усяго гэтага было вельмі мала, і я адчуў, што траха не абдураны. Але калі ўдумацца, тлумачэнне можна было знайсці. Вось жа кукалка пры ператварэннях, астаючыся ў тым самым стане, рыхтуецца да пераходу ў новы. Пасля таго як я сутыкнуўся з рэзкім змяненнем сэнсу твару, з таго, што я выбіраю, яно стала тым, што мне выбіраюць, — мне не аставалася нічога больш, як уважліва сачыць за табою, плетучыся наўздагад, як

чалавек у цемры, які, расплюшчаныя ў яго вочы ці заплюшчаныя, глядзіць ён направа ці налева, бачыць толькі адно — цемень. І хоць патрэба, што паявілася цяпер, сачыць за табою раніла маю самалюбнасць, прымушала нервавацца, раздражняцца, перажываць прыніжэнне, хоць я ўжо стаміўся ад сваіх бясконцых думак, я ўсё роўна не мог ні на хвіліну адарваць ад цябе вачэй.

Я прагнуў наблізіцца да цябе і адначасна прагнуў аддаліцца ад цябе. Хацеў пазнаць цябе і ў той самы час працівіўся гэтаму. Імкнуўся бачыць цябе, але, гледзячы на цябе, адчуваў прыніжэнне. І вось у такім стане, калі трэшчына між намі рабілася ўсё глыбейшая, мне не аставалася нічога больш, як сціскаць рукамі шклянку, ледзь зберагаючы яе форму.

Вось гэта я добра разумеў. Разумеў, што гэта была хлусня, якую сам я выдумаў і якая была мне вельмі зручная,— быццам ты ахвяра, прыкаваная ланцугом да мяне, чалавека, які не мае ўжо на цябе ніякага права. І ты пакорліва, па сваёй ахвоце ўзяла сабе такую долю. І ці не самой табе свяціла тое ззянне на тваім твары, калі быў ён сур'ёзны, а потым азарыўся ўсмешкаю? Значыць, як толькі табе ўздумаецца, у любую хвіліну ты можаш мяне пакінуць. Але ці ўяўляеш ты, як гэта страшна мне? У цябе ёсць тысяча выказаў твару — у мяне ніводнага. Але варта было мне ўспомніць, што пад кіманом ў цябе жыве цела і скура непаўторнай эластычнасці, непаўторнай тэмпературы, я пачынаў сур'ёзна думаць пра тое, што канца маім пакутам не будзе да таго часу, пакуль я не праткну тваё цела вялізнаю іголкаю — нават калі гэта забярэ ў цябе жыццё — і не ператвары цябе ў экспанат калекцыі.

І ўсё гэта таму, што маю душу раздзірала зацятая барацьба двух імкненняў — імкнення аднавіць сцяжынку паміж намі і помслівасці, якая прымушала хацець твайго знішчэння. Урэшце я ўжо не мог пазнаць,

дзе адно пачуццё, дзе другое, і поза, калі страла з майго лука нацэлена на цябе, стала звычайная, штодзённая, а потым у сэрцы маім нечакана выгравіраваўся твар паляўнічага.

Твар паляўнічага не можа належаць да «гарманічнага, інтравертнага тыпа». З такім тварам я або ператваруся ў сябра птушчак, або, наадварот, у здабычу звяроў. У такіх умовах рашэнне маё не толькі не здавалася нечаканым, але, можна сказаць, было непазбежнае. Можа, таму, што я быў аслеплены дзейным дваістым характарам маскі — адмаўленне твару і, адначасна, стварэнне новага твару — і выпусціў з віду галоўнае: нават гэта асляпленне ёсць адна з формаў дзеяння, — можа, таму немінуча выпала мне такая кружная дарога.

Існуюць «уяўныя лікі». Дзіўныя лікі, якія пры ўзвядзенні ў квадрат ператвараюцца ў адмоўныя. У масцы таксама ёсць нешта падобнае з імі: накласці маску на маску — тое самае, што не надзяваць яе зусім.

Варта было толькі выбраць тып — астатняе было проста. Адных фатаграфій, сабраных у матэрыялах для мадэліравання твару, я прагледзеў шэсцьдзесят во сем, і болей за палавіну з іх належала да «тыпу твараў, якія выдаюцца наперад каля носа». Усё было гатова, нават вельмі гатова.

Я вырашыў неадкладна ўзяцца за работу. Пад рукамі ў мяне ніякіх узораў не было, але я паспрабаваў маляваць у сваёй галаве твары, як маляваў бы карціну, напісаную нябачнаю фарбаю, накладваючы слой за слоём і так навобмацак вызначаючы кожны раз, якое ўражанне робіць яна на цябе. Найперш на злепку з сурмы я заліў запененай драўнянай смалой усе мясціны, з'едзеныя п'яўкамі. Зверху замест гліны я стаў, слой за слоём у пэўным кірунку, трымаючыся Ланге-

равых ліній, накладаць тонкія пластыкавыя стужкі. Дзякуючы паўгадавой трэніроўцы мае пальцы, нібыта пальцы ў гадзіншчыка, якія навобмацак вызначаюць скрыўленне валаска спружыны, разбіраліся ў найдрабнейшых дэталях твару. Колер твару я падбіраў пад колер скуры каля запясця. Каб скроні і падбародак былі святлейшыя, я выкарыстаў матэрыял, дамяшаўшы ў яго крышку тытанавай кіслаты, а каб шчокі былі ружавейшыя, дабавіў чырвонага кадмію. Набліжаючыся да паверхні, я ўсё асцеражней выкарыстоўваў фарбавальнікі. Асабліва вялікае патрэбна было майстэрства, каб лёгкім, шараватым налётам каля ноздраў перадаць узрост. Нарэшце растопленай драўнянай смалою заліў я празрысты слой — тонкую плёнку з флюарэсцэнтнымі рэчывамі, якая мае каэфіцыент пераламлення прыкладна такі самы, як керацінавы слой, і на якой была ўзноўлена паверхня скуры, што я купіў. Потым атрыманую абалонку я вельмі нядоўга трымаў пад параю пад вялікім ціскам, і яна сціснулася і застыла, як вылітая. Маршчын пакуль не было, і таму яна была гладкая і не мела выразу. Але ўсё роўна здавалася, быццам гэта нешта жывое, толькі што злупленае з жывога чалавека.

(Пакуль мне ўдалося дамагчыся гэтага, прайшло дваццаць два — дваццаць тры дні.)

Наступная праблема: што рабіць з палоскаю злучэння маскі са скураю. На лобе яе ўдасца як-небудзь па-майстэрску прыкрыць валасамі. (На шчасце, валасоў у мяне хапае, дый яны крышку кучаравыя.) Вакол вачэй, калі нарабіць болей дробных маршчын, накласці гусцейшай фарбы і надзець акуляры, ніхто нічога не заўважыць. Губы можна будзе падгарнуць усярэдзіну, а краі замацаваць на дзяснах. Ноздры ўдасца злучыць з цвёрдымі трубкамі і ўставіць трубку ўсярэдзіну. Цяжэй было з падбародак. Выйсце было толькі адно — яго схваць можна пад барадою.

Надраўшы з галавы валасоў і выбраўшы самыя тонкія, я ўтыкаў адзін за адным, стараючыся зберагчы кірунак і вугал, па дваццаць — трыццаць штук на кожны квадратны сантыметр. Кончылася і гэтая работа — адна яна заняла дваццаць дзён, — але мяне яшчэ мучыла пачуццё псіхалагічнага пратэсту. У мінулым стагоддзі барада была звычайнаю з'яваю, а цяпер, што ні кажы, гэта манернічанне. Напрыклад, варта мне пачуць слова «барада», і, як гэта ні сумна, яно асацыіруецца, помніш, з тым паставым паліцэйскім каля вакзала.

Усе бароды, што ёсць, не абмяжоўваюцца, ведама, бандыцкімі ці гераічнымі. Ёсць бароды прарокаў, ёсць бароды, як у Леніна, ёсць бароды еўрапейскіх арыстакратаў. Ёсць бароды Кастра, ёсць, не ведаю, як яны называюцца, надзвычай сучасныя бароды, іх любіць насіць моладзь, якая строіць з сябе людзей мастацтва. Хоць і цяжка пазбегнуць крыху эксцэнтрычнага выгляду, калі ты з барадою і ў цёмных акулярах, але — нічога другога мне не аставалася — трэба было хоць бы пастарацца зрабіць усё так умела, каб яна не выклікала агіды.

Ты ўсё бачыла і ўсё ведаеш сама, і наўрад ці трэба зноў гаварыць, які поспех мела мая работа. Мне самому не хацелася яе ацэньваць, ды я і не ведаў, ці змог бы яе змяніць, — тое, што атрымалася, задавальняла мяне. Праўда, дакоры сумлення былі, але...

Я зусім выпадкова ўжыў словы «дакоры сумлення», але, калі ўдумацца, у іх глыбокі сэнс. Думкі мае яшчэ не выліліся ў словы, не акрэсліліся. І гэта выклікала нейкае непрыемнае адчуванне, быццам прышчык на языку, які пачынаў шчымець, толькі разявіш рот — адчуванне, якое перасцерагала мяне: не балбачы лішняга...

У тую ноч, калі я кончыў нарэшце бараду, на вялікім пальцы на правай руцэ пінцэт пакінуў чорны крываваы мазоль. Боль, ад якога я ажно змакрэў, вугельчыкамі гарэў у вачах. Колькі я іх ні выціраў, зноў і зноў выступалі слёзы, ліпкія, як разбаўлены мёд, і вочы туманіліся, як брудныя шыбы ў акне. Калі я падняўся, каб пайсці ў ванну памыцца, ужо світала — я і не заўважыў, як прайшла ноч. У тую хвіліну, калі я міжволі адварнуў твар ад яркіх блікаў ранішняга сонца, рассечаных рамаю ў акне, мозг пранізала пачуццё, якое аднойчы я ўжо зведаў.

Я ўспомніў адзін свой сон. Гэта быў сон, падобны на стары нямы фільм, які пачынаўся з вельмі мірнае сцэны: аднойчы ў канцы лета ці ў самым пачатку восені я, мне было тады гадоў дзесяць, а можа, і меней, рассеяна сачыў, як бацька, вярнуўшыся з працы, здымае ў прырэдняй чаравікі. Але раптам свет валіцца. Вярнуўся яшчэ адзін бацька. І гэты бацька, як ні дзіўна, такі самы чалавек, як і той бацька, — толькі другі ў яго капялюш. У таго бацькі — саламяны капялюш, а ў гэтага — мяккі, фетравы. Убачыўшы бацьку ў саламяным капелюшы, бацька ў мяккім капелюшы з пагардаю паглядзеў на яго і вельмі рэзкім жэстам паказаў яму, што ён пераблытаў адрас. Тады той, што быў у саламяным капелюшы, зусім збянтэжаны, з чаравікам у руцэ, сумна ўсміхнуўся, выскачыў з хаты. Сэрца разрывалася ў мяне ў грудзях, калі я, зусім яшчэ дзіця, глядзеў яму ўслед... Тут фільм абарваўся. І пасля яго астаўся толькі горкі асадак.

Яго можна было б назваць дзіцячым успрыманням змены пораў года... Але калі б справа была толькі ў гэтым, хіба зберагліся б за дзесяткі гадоў так выразна і ярка ўсе пачуцці, якія зведаў я тады? Наўрад. Два капелюшы, якія я ўбачыў, былі нечым іншым. Можа, сімвалам ашуканства, недапушчальнага ў адносінах паміж людзьмі... Пэўна можна сказаць толькі адно:

змена капелюша прывяла да таго, што давер, які быў у мяне раней да бацькі, быў цалкам падарваны. Напэўна, з таго часу мне заўсёды было сорамна за бацьку.

Але цяпер пазіцыі нашы перамяніліся. Цяпер была мая чарга апраўдвацца. Я разглядаў у люстэрку чырвоных п'явак, якія ўкрылі мой твар, і гэта падганяла мяне хутчэй зрабіць маску. Усё роўна не я павінен саромецца. І калі ўжо ёсць такія, у каго напраўду павінна балець сэрца, дык гэта, найхутчэй, людзі, якія не прызнаюць, што можа жыць чалавек без твару — яго пашпарта, — і тым самым хаваюць мяне жывога. Хіба няпраўда?

Зноў настроіўшыся агрэсіўна, я вярнуўся да маскі. Бессаромна аброслая фізіяномія... Фізіяномія з вытырковым носам... У вочы кідаецца толькі яе задзірысты выгляд. Непрыемнае ўражанне, напэўна, ад таго, што бачыш паасобныя часткі, — я прыставіў маску да сцяны і, адышоўшыся на некалькі крокаў, стаў разглядаць яе праз складзеныя трубкаю далоні. Я не адчуў радасці ад таго, што работа скончана, мусіць, я болей маркоціўся, што гэты чужы твар паступова завалодвае мною.

Напэўна, гэта ад ператамлення, падбэдзёрваў я сябе. Заўсёды ж у мяне гэтак было, калі я канчаў вялікую працу. Радасць завяршэння зведвае толькі той, хто не мае ніякай адказнасці за вынікі працы. Можа, я яшчэ несвядома зазнаваў уплыў беспадстаўнага ўсталяванага меркавання адносна твару. Колькі б я ні змагаўся з абагаўленнем твару, не было ніякай гарантыі, што ў глыбіні свядомасці не астанецца каранёў гэтага ліха. Вось так людзі, якія не вераць у здані, усё роўна баяцца цемры.

Тады я вырашыў любымі сродкамі загнаць сябе ў працу. Каб ведаць да канца, што за маска атрымалася, паспрабую яе надзець. Спачатку я закасаў яе пад вушамі, адцягнуў каля падбародка, зняў з губ, выцягнуў трубку з ноздраў і садраў яе са злёпка. Яна павісла

мяккім мяшочкам, у які кладуць сухі лёд. Потым нацягнуў яе на твар. Тэхнічных памылак нібыта не было. Быццам доўга ношаная, яна добра прылегла да твару — я пракаўтнуў камячок, які стаяў у горле.

Зірнуў у люстэрка. На мяне холадна глядзеў незнаёмы чалавек. Як я і чакаў, няма ні рыскі, якая нагадвала б мяне. Поўнае пераўвасабленне. І колер, і глянец, і поўнае адчуванне скуры, — увогуле, можна гаварыць пра поспех. Але адкуль жа гэтая ненатуральнасць? Можа, люстэрка кепскае... Ці святло падае неяк ненатуральна... Я рыўком адчыніў аканіцы і ўпусціў у пакой сонца.

Вострыя асколкі промняў, вібрыруючы, як шчупальцы насякомых, праніклі ва ўсе куткі маскі. Выразна ўсплылі на паверхню поры, дробныя ранкі, нават разгалінаваныя найдрабнейшыя вены. І нідзе нельга было заўважыць дэфекту. Але ў чым жа тады прычына, што я быў незадаволены? Ці не таму ўжо, што маска нерухомая і страціла выраз? Нешта такое, што нагадвае непрыемны, ажно жах бярэ, твар нябожчыка, нарумянены пад жывое. Паспрабаваць хіба пашавяліць якім-небудзь мускулам? Спецыяльна я яшчэ нічога не падрыхтаваў, каб прыклеіць маску да твару, — я збіраўся выкарыстаць што-небудзь накшталт клею ці ліпучага пластыру, але меншай канцэнтрацыі, — дык не змагу дакладна перадаць маскаю рухаў мускулаў, відаць, мне ўдасца зрабіць гэта толькі каля носа і рота, дзе маска найболей шчытна прылягае да твару.

Найперш напружу куткі рота і паспрабую крышку расцягнуць іх управа і ўлева. Не дарэмна я так уважліва паставіўся да анатамічнае праблемы, бо яна дала мне вельмі многа клопату, — слой за слоём накладваўся матэрыял, які мае пэўную накіраванасць. Натхніўшыся, я вырашыў паспрабаваць цяпер усміхнуцца папраўдзе. Але маска ані не ўсміхалася. Толькі крышку скрывілася. Цяпер у ёй адчувалася смерць

куды болей, чым калі яна была нерухомая. Я разгубіўся, мне здалося, што нітачка, якая звязвае мае вантробы, парвалася, і ў грудзях стала пуста.

...Але я не хачу, каб ты мяне няправільна зразумела. У мяне ж і ў думках не было стаць у трагічную позу, гандляваць сваім няшчасцем. Ці добра, ці блага, але гэта была маска, якую я сам сабе выбраў. Твар, да якога я нарэшце прыйшоў пасля шматлікіх эксперыментаў. Калі я незадаволены, дык лепей самому і перарабіць, як мне падабаецца. А калі пытанне не ў тым, як яна зроблена, што ж мне тады рабіць? Ці змагу я пасля пакорліва прызнаць, што гэта мой твар, і безагаворачна прыняць яго? І тады я адчуў, што гэтая спустошанасць, ад якой я зусім заняпаў духам, была выклікана не так разгубленасцю перад новым тварам, як безвыходнасцю знікнення, быццам я ўбачыў, як мой асабісты вобраз хаваецца ад мяне пад шапкаю-невідзімкаю. А калі так, ці ўдасца мне здзейсніць далейшыя планы?

Выраз твару нагадвае гадавыя кольцы, якія выразаюцца жыццём, і, можа, дарэмна я адразу не паспрабаваў засмяцца. Жыццёвыя ўмовы выклікаюць паўтор пэўных выразаў твару, і яны застываюць, напрыклад, у выглядзе маршчын, складак. Твар, які заўсёды ўсміхаецца, прывыкае да натуральнае ўсмешкі. І, наадварот, сярдзіты твар прывыкае да сярдзітага выразу. Але на маёй масцы, як на твары ў немаўляці, не адбілася ніводнага гадавога калца. Як бы ні ўсміхалася дзіця, надзеўшы твар саракагадовага, яно будзе падобнае на прыэвратня. Безумоўна! Абавязкова! Таму першае, што я ўключу ў план пасля таго, як затаюся ў сваім сховішчы,— прывучыць маску да маршчын. Калі гэта ўдасца, маска стане мне родная, зручная пры карыстанні. Я, увогуле, з самага пачатку прадбачыў нешта падобнае, і таму цяпер не было ніякіх падстаў адчайвацца. Спрытна падмяніўшы адно пытанне другім, я

не толькі не прыслухаўся да ўколаў сумлення, а, наадварот, паступова вязнуў усё глыбей і глыбей.

Ну вось, як быццам я і падышоў да сховішча ў доме S, з якога пачаў свае запіскі. Дзе ж гэта я збочыў?.. Ага, ведама, калі я астаўся адзін і пачаў размотваць бінт... Ну што ж, буду прадаўжаць цяпер з тае самае мясціны.

Першае, за што я павінен быў узяцца ў сваім сховішчы, гэта прывучыць маску да маршчын. Ніякія адмысловыя прыстасаванні не патрэбныя — гэта была велізарная руплівая праца, на якую трэба было сабраць усю сваю волю, цяпенне і ўвагу.

Спачатку ўвесь твар я змазаў адмысловым клеём. Маску трэба было надзяваць з носа. Я шчытна ўставіў у ноздры трубка, потым прымацаваў да дзяснаў загубінкі маскі, пасля прыціснуў яе да носа, шчок і падбародка, старанна разгладзіў, каб нідзе не было складак. Пачакаўшы, пакуль маска прыстане да твару, я стаў праграваць яе інфрачырвоною лямпаю і, пакуль трымалася пэўная тэмпература, паўтараў той самы мімічны рух. Матэрыял, з якога была зроблена маска, меў такую ўласцівасць, што, калі ён награвіўся вышэй пэўнае тэмпературы, эластычнасць яго рэзка зніжалася, і таму ў кірунку, загадзя нададзеным матэрыялу, гэта значыць уздоўж Лангеравых ліній, натуральна ўтвараліся маршчыны, якія адпавядалі пэўнаму выразу твару.

Змест і размеркаванне выказаў твару ў працэнтах могуць быць пададзены такім чынам:

Канцэнтрацыя зацікаўленасці	— 16 %
цікаўнасць	— 7 %
згода	— 10 %
задавальненне	— 12 %
смех	— 13 %

адмаўленне	— 6 %
незадаволенасць	— 7 %
агіда	— 6 %
сумненне	— 5 %
збянтэжанасць	— 6 %
заклапочанасць	— 3 %
гнеў	— 9 %

Я не лічыў, безумоўна, што можна задаволіцца, расклаўшы такую складаную і далікатную з'яву, як выраз твару, толькі на гэтыя асноўныя элементы. Але калі змешваць іх на палітры ў розных камбінацыях, удасца атрымаць любыя адценні. Наўрад ці трэба гаварыць, што працэнты паказваюць частату пэўнага выразу. Карацей кажучы, я ўявіў чалавека такога тыпу, у якога эмоцыі прыкладна адпавядаюць гэтай прапорцыі. Безумоўна, калі б у мяне папыталіся, што прынята за крытэрыі, мне было б цяжка адразу адказаць. Проста я паставіў сябе ў становішча спакушальніка і, уявіўшы сцэну, у якой я стаю перад табою і якая сімвалізуе іншых людзей, адзін за адным узважаў выразы твару. Як дурань, я зноў і зноў то плакаў, то смяяўся, то злаваўся, і гэтак да раніцы. Таму на другі дзень я прачнуўся толькі пад вечар. Шчыліны ў аканіцах прапускалі промні святла, якія быццам праходзілі праз чырвонае шкло. Здаецца, пайшоў доўгачаканы дождж. Але настрой ані не лепшаў. Стома, даўкая, як настоены чай, скавала ўсё цела. Асабліва пякло і балела ў скронях. І не так сабе. Болей за дзесяць гадзін я шавяліў мімічнымі мускуламі. І не проста шавяліў імі, а да канца напружваў нервы — калі смяяўся, дык напраўду смяяўся, а калі злаваўся, дык таксама напраўду.

Ва ўсякім разе, за гэты час нават самыя непрыкметны выраз глыбока ўразаўся ў паверхню майго новага твару, як герб, які не церпіць паправак. І калі б я ўвесь час смяяўся фальшыва, на маёй масцы назаўсё-

ды асталася б пячаць твару, здольнага смяяцца толькі штучна. Таму, якія б імгненныя ні былі адбіткі, я не мог да іх ставіцца абыякава, бо яны ў выглядзе формы будуць зарэгістраваны маскаю як гісторыя майго жыцця.

Я падрыхтаваў гарачы ручнік і памасажыраваў твар. Пара пранікла ў скуру, якая запалілася ад таго, што інфрачырвонаю лямпам я стымуляваў потавыя залозы, а клеём забіў поры. Гэта адмоўна паўплывала і на келоіды. Але нічога страшнейшага за тое, што ўжо здарылася, адбыцца не магло, і наўрад ці варта было залішне непакоіцца. Мёртваму ўсё роўна — ці яго крэміруюць, ці закапаюць.

Тры дні я паўтараў тое самае ў тым самым парадку. Тое, што трэба было папраўляць, я паправіў, усё прыйшло да нормы, і на трэці дзень мне захацелася паспрабаваць паснедаць у масцы. Калі-небудзь я абавязкова сутыкнуся з такою патрэбаю, дык лепей цяпер праверыць усё на практыцы. Так ствару я ўмовы самыя натуральныя. Пасля таго як клей даволі застыў, я ўскудлаціў валасы і прыкрыў імі краі маскі, надзеў цёмныя акуляры з карычневым шклом, каб мяжа маскі вакол павекаў не кідалася ў вочы, і ўвогуле ўсё падрыхтаваў, быццам збіраўся выйсці з хаты.

Перасільваючы спакусу зазірнуць у люстэрка, што вісела насупраць мяне, я паставіў на стол кансервы, што асталіся ад учарашняе вячэры, і хлеб. Уявіўшы сябе ў рэстаране ці яшчэ ў якой-небудзь зале, дзе я ем разам з мноствам людзей, паволі падняў галаву і глянуў у люстэрка.

Той, ведама, таксама падняў галаву і паглядзеў на мяне. Потым, у такт руху майго рота, пачаў жаваць хлеб. Калі я еў суп, ён таксама яго еў. Наша дыханне супадала, і гэта было вельмі натуральна. Адчуванне чужых губ, прытупленыя нервы не давалі магчымасці добра адчуць смак яды, заміналі жаваць, але, калі

прывыкнуць, можна пра ўсё забыцца, як забываюцца пра ўстаўныя зубы. Толькі вось з куткоў рота сцякалі каплі сліны і супу, і я зразумеў, што за гэтым трэба ўвесь час сачыць.

Раптам ён падняўся і падазрона ўтаропіўся на мяне. У тое імгненне мяне ахапіла адчуванне нейкай дзіўнай гармоніі — узбуджэння, перамяшанага з уціхаміраннем. Вастрыня ўспрымання і ап'янення — быццам я прыняў дужа вялікую дозу спіртнога і яно адразу пачало дзейнічаць. Можа, тады мая шкарлупіна недзе трэснула? Нейкі час мы глядзелі адзін на аднаго — ён усміхаўся першы, я ўсміхаўся ў адказ, а потым, не сустрэўшы ніякага супраціўлення, праслізнуў у яго твар. Мы імгненна зліліся, і я стаў ім. Не думаю, каб гэты твар мне неяк асабліва падабаўся, разам з тым не было і такога, каб не падабаўся, — ва ўсякім разе, я цяпер стаў адчуваць, мысліць гэтым тварам. Усё ішло так добра, што нават я сам, выдатна ведаючы сваю падробку, сумняваўся, ці ёсць гэтая падробка на самай справе.

Напраўду, вельмі ўжо ўсё гладка. Ці не трэба баяцца, што потым узнікнуць пабочныя з'явы ад таго, што хлёбнуў адразу ўсё? Я адышоўся назад на пяць-шэсць крокаў і прыжмурыўся. Улавіўшы момант, калі я здаваўся асабліва непрыемным, шырока расплюшчыў вочы. Але твар, як камертон, прадаўжаў ліць тую самую ўсмешку. Нібыта ніякай памылкі. Як ні лічы, я, здаецца, памаладзеў не меней чым на гадоў пяць.

Што ж тады так непакоіла мяне да ўчарашняга вачара? Можа, залішне я разважаў, што не трэба асабліва саромецца, што скура твару не мае ніякага дачыннення да чалавечага характару, бо сам быў загадзя перакананы? У параўнанні з гнездзішчам п'явак ці з маскаю з бінту цяперашняга маска з сінтэтычнае смалы куды болей падобная на жывы твар. Калі пер-

шая — дэкаратыўныя дзверы, намалёваныя на сцяне, дык гэтую можна параўнаць з шырока адчыненымі дзвярыма, праз якія льецца сонечнае цяпло.

...Нечыя крокі, якія, здавалася, я чую ўжо даўно, станавіліся ўсё мацнейшыя, набліжаліся. І калі падышлі да самага мяне, выявілася, што гэта маё сэрца. Адчыненыя дзверы падганяюць мяне.

Добра, выходжу! Праз новы чужы твар выходжу ў свет новых чужых людзей!

Сэрца часта білася. У душы маёй змагаліся надзея і трывога, як у дзіцяці, якому ўпершыню дазволілі аднаму ехаць у цягніку. Дзякуючы масцы ўсё, безумоўна, зменіцца. Не толькі я — увесь свет пакажацца зусім у новым уборы. І ганебны сорам стаў неўзабаве апускацца недзе, зацягнуты вірам надзей.

П а с т с к р ы п т у м. Думаю, трэба прызнацца: у той дзень я прыняў вялікую дозу снатворнага. Не, не толькі ў той дзень. З нейкага часу я раблю гэта штодня. Але не дзеля таго, як можа гэта адразу здацца, каб паралізаваць трывогу. Мэта была найхутчэй такая: зняць непатрэбнае нервовае напружанне і зберагчы разумны стан. Як я шмат разоў паўтараў, мая маска павінна была азначаць барацьбу з беспадстаўным папярэднім меркаваннем адносна твару. Мне трэба было ўвесь час помніць пра гэта, быццам я кіраваў складанаю машынаю.

І яшчэ адно... Калі я прыняў, змяшаўшы ў патрэбнай прапорцыі, снатворнае і заспакаяльнае, дык некалькі мінут пасля іх быў у ціхамірна-спакойным стане, быццам глядзіш усярэдзіну самому сабе праз лінзы тэлескопа. Лічачы, што гэта наркатычнае ап'яненне, я не хацеў пісаць пра гэта, але цяпер мне здаецца, што перажытае ў тых хвіліны мае сэнс намнога глыбейшы, чым я думаю. Напрыклад, нешта, што на-

бліжае мяне да сутнасці адносін паміж людзьмі, аб'яднанымі фальшывым сімвалам, які называецца тварам...

Калі лякарства толькі пачынала дзейнічаць, мне здавалася, быццам я спатыкнуўся аб камень. Нейкае імгненне цела маё плыло ў паветры і крышку кружылася галава. Потым ноздры пачынаў казытаць пах скошанай травы, і сэрца вырывалася ў далёкія прасторы. Не, я выказваюся, мабыць, не зусім дакладна. Нечакана паток часу прыпыняўся, я губляў кірунак, выплываў з патоку. Выплываў не толькі я, усе, хто ляцеў разам са мною, ірвалі колішнія сувязі і рассыпаліся ў розныя бакі. Вырваўшыся з патоку, я перажываў вызваленне, станавіўся незвычайна велікадушны і, згаджаючыся з усім, паўтараў дзіўны паспешны вывад, што і мой твар, у тым сэнсе, што ён нагадвае твар Бодысатвы, якраз як твой. Час, калі я быў зусім абыякавы да таго, што называецца тварам, цягнуўся мінут сем-восем.

Калі паток часу на секунду замёр, я, здавалася, перамог не толькі свае гнездзішчы п'явак, але і сам твар і мог паглядзець на ўсё другімі вачыма. Мабыць, і ў тыя мінуты, калі я, адкінуўшы сумненні, даверыўся чалавечым адносінам, пралезшы праз акно, што называецца тварам, дык перада мною, хай сабе на імгненне, мільганула свабода, якой я не мог і ўявіць. Відаць, я нечакана сутыкнуўся з жахліваю рэчаіснасцю: усе людзі зачыняюць акно душы маскаю з плоці і хаваюць пад ёю гнездзішчы п'явак. Можна, дзякуючы страце твару я змог падысці блізьенька да другога, сапраўднага, а не намалёванага на акне свету. Тады гэта прывіднае адчуванне вызвалення — праўда. Тады яно — не часовае ашуканства, прынесенае наркотыкамі.

І потым... Як гэта ні непрыемна... Мая маска лёгка зможа ўзяць ча сябе ролю прыкрыцця праўды. Калі

Ўдумацца, дык не выключана, што ў гэтым якраз і таілася прычына таго, што я саромеўся тады свае маскі. Але маска ўжо прыкрыла мой твар. Дый амаль двойная доза лякарства пачала дзейнічаць, прымушаючы забыцца пра свабоду, якую дае страта твару. Я казаў самому сабе: хай сабе ў свеце казкі, але ж брыдкае качаня атрымала ўсё-такі права ператварыцца ў беллага лебедзя...

Каб перарабіцца зусім у другога чалавека, трэба было, натуральна, пачаць з адзення. Але, на жаль, да гэтага я яшчэ не падрыхтаваўся, і другое, у той вечар мне трэба было хоць бы прыйсці да раўнавагі, таму я і вырашыў проста накінуць куртку і выйсці з хаты. Маска была зусім гатовая, нічым не адрознівалася ад твару, і можна было не баяцца, што яна здасца падзронаю.

Лесвіца чорнага ходу рыпела, і было вельмі дзіўна, што я, хоць нібыта ляцеў у паветры, такі цяжкі. На шчасце, я не сустрэў нікога, пакуль дабіраўся да вуліцы. Але, заварочваючы за вугал, сутыкнуўся твар у твар з суседкаю, якая несла сумку з пакупкамі. Я спыніўся, заскрыгатаў ад злосці зубамі, а суседка толькі зірнула на мяне і, як нічога і не было, пайшла сваёю дарогаю. Выдатна. Хіба гэта не самы лепшы доказ таго, што ўсё ў парадку?

Я пайшоў далей. Мне было ўсё роўна куды ісці, бо выйшаў я з адною мэтай — прывыкнуць да маскі. Выявілася, што і проста ісці — не такая лёгкая работа. Калені не згіналіся, быццам кончылася змазка, дыханне — быццам шарнір заела. Ад сораму, хоць маска і не магла чырванець, ад страху, што могуць дазнацца праўду, я сціснуўся ўвесь і калаціўся, як мокрая курыца. А калі чужое вока і пранікае скрозь маску, дык гэта, напэўна, з-за мае скаванасці. Калі

трымаешся як падазроны, цябе і будуць падазраваць. Урэшце я ж толькі паспрабаваў крыху змяніць малянак на другім баку. Хоць бы не асуджалі мяне. Але калі я сам сябе не падвяду, людзей сустрэчных няма чаго баяцца.

Пакуль я так разважаў, мой энтузіязм некуды выпарыўся, сіла здраджвала пачуццям, гэтаксама як пачуцці здраджвалі сіле, і ў мяне ўсё болей апускаліся рукі. Так прайшло тры гадзіны. Калі трапляліся моцна асветленыя вітрыны, я пераходзіў дарогу, робячы выгляд, што мяне завабіў магазін на другім баку. Калі вуліцу залівала яркае неонавае святло, я выбіраў цёмныя завулкі, нібыта шукаў прыгод. Калі бачыў, што да прыпынку падыходзіць трамвай ці аўтобус, знарок ішоў шпарчэй, каб не спакусіцца — не сесці ў яго. Ці, наадварот, марудзіў, прапускаючы яго наперад. Урэшце я стаміўся ад самога сябе. Колькі б дзён я так ні хадзіў, усё роўна не прывыкну насіць маску.

Мне натрапілася тытунёвая крамка, якая прыляпілася да кандытарскага магазіна. І я вырашыў пайсці на рызыкаўную авантуру. Авантура — гэта надта моцна сказана, проста надумаўся зайсці і купіць цыгарэт. Не паспеў я дайсці да крамкі, як у мяне стала калаціцца пад грудзямі. Усярэдзіне недзе прарвалася, і паліліся слёзы. Маска адразу стала цяжкая і, здавалася, пачала спаўзаць. Ногі дрыжалі, быццам я спускаўся ў бездань, трымаючыся за тоненькую вяроўку. Дзеля нейкага пачка цыгарэт я падняў гэткулькі шуму, быццам схапіўся з страшыдлам.

Але, не ведаю чаму, варта было мне сустрэцца вачыма з прадаўшчыцаю, якая падышла да мяне з аб'якавым выглядам, як мяне быццам падмянілі, раптам я асмялеў. Можна, таму, што прадаўшчыца ўглядалася ў мяне не болей, чым у звычайнага пакупніка, ці, можа, таму, што пачак цыгарэт, быццам мёртвая птушачка, без вагі ляжаў у мяне на далоні? Не, прычына

была найхутчэй у той перамене, якую прынесла з сабою маска. Да гэтага часу я толькі ўяўляў чужыя пагляды, я баяўся свайго ценю, але варта было мне сустрэцца з сапраўднымі паглядамі, як я нібыта ўбачыў сваё праўдзівае аблічча. У маім уяўленні маска, можа, выстаўляла мяне напаказ, а на самай справе яна была непразрыстым покрывам, якое хавала мяне. Пад ёю пульсавалі крывяносныя сасуды, потавыя залозы выдзялялі пот, а на паверхні не было ні кроплі.

Так я лёгка збавіўся ад страху пачырванець, але я ўжо быў зусім зматаны. У мяне не стала сілы ісці далей, я ўзяў таксі і вярнуўся проста ў сваё сховішча. Спачатку я замаркоціўся, падумаўшы, што адзінаю кампенсацыяй за ўсё, што я патраціў, быў толькі пачак цыгарэт, але калі прыняць у разлік, што я ўразумеў сябе ў масцы, дык здзелка бачыцца выгаднаю. І пацвярджаецца гэта: калі я, вярнуўшыся ў свой пакой, зняў маску, змыў клей і зірнуў на свой твар, агідныя гнездзішчы п'явак чамусьці не здаліся мне надта ўжо рэальнымі. Маска стала такая рэальная, як і рэальныя былі п'яўкі, і калі маску лічыць часовым абліччам, дык часовым абліччам былі і п'яўкі. Адным словам, маска, здавалася, пускала карані ў мой твар.

На другі дзень я вырашыў смела пашырыць сферу сваіх доследаў. Найперш, як толькі ўстаў, паклікаў адміністратара і сказаў, што калі суседні пакой яшчэ не заняты, дык я хацеў бы наняць яго «малодшаму брату». Гэтым «малодшым братам» быў, ведама, яшчэ адзін я — у масцы.

На жаль, я спазніўся — пакой здалі некаму за дзень да гэтага.

Але гэта не магло прымусіць мяне адмовіцца ад сваіх намераў. Болей таго, я пакарыстаўся гэтым выпадкам, каб расказаць пра «малодшага брата» — мне

вельмі важна было, каб адміністратар гэта двёрда засвоіў.

— Брат жыве ў надта нязручным прыгарадзе, дый працаваць яму даводзіцца ў розны час, таму ён вельмі хоча мець пакой, каб можна было сяды-тады адпачыць. А як гэтак, нічога не зробіш. Становішча ў нас прыкладна аднолькавае, мы не асабліва патрабавальныя, так што пажывём разам.

Потым я адразу прапанаваў павялічыць плату за кватэру на трыццаць працэнтаў. Адміністратар зрабіў выгляд, што збянтэжыўся, надта збянтэжыўся, але ў глыбіні душы ніякай збянтэжанасці ў яго не было. Урэшце на «малодшага брата» мне ўдалося нават атрымаць ключ.

Гадзін у дзесяць я надзеў маску і выйшаў з хаты. Мне трэба было падабраць адзенне да маскі — каб пасавала да барады і акулераў. Выйшаўшы на двор, я нейкі час не мог перасіліць напружання — я ўпершыню апынуўся на вуліцы сярод белага дня. Ці не з-за таго, што валаскі на масцы за ноч пусцілі карані, пачалі расці?.. А можа, з-за дужа вялікае дозы заспакаяльнага?.. Як сабе ні было, чакаючы аўтобуса, я стаў спакойна дыміць цыгарэтаю.

Але папраўдзе я ўсвядоміў, якая жыццяздольная і наравістая маска, калі прыйшоў ва універсальны магазін, каб купіць касцюм. Хоць найболей пасавала б да барады і акулераў што-небудзь кідкае, я ўсё ж выбраў модны строгі пінжак на трох гузіках з вузкім каўняром. Мне проста не верылася. Па-першае, сам факт, што я неяк разбіраюся ў модзе, быў вышэй за маё разуменне. Мала таго, я спецыяльна зайшоў у ювелірны аддзел і купіў пярсцёнак. Выходзіла, што маска ігнаруе мае жаданні і пачынае сама хадзіць, куды ёй захочацца. Мяне гэта, праўда, не вельмі непакоіла, але моцна здзівіла. Хоць у гэтым не было нічога смешнага, мяне ўвесь час разбіраў смех, быццам

мяне казыталі, я зліўся з гэтым смехам, і мне хацела-ся падурэць.

Выйшаўшы з універмага, можа, па інерцыі, я прыдумаў яшчэ адну невялікую авантуру. Ды не, нічога сур'эзнага, зайсці толькі ў маленькі карэйскі рэстаран, што туліўся ў вузкім завулку воддалек ад ярка асветленых цэнтральных вуліц. Я даўно ўжо толкам не еў, і голад рабіў напамінак, дый смажанае мяса, такое смачнае, — мая любімая яда. Але хіба толькі гэта прычына? Хіба смажанае мяса было адзіным пабуджэннем, што прымусіла мяне пайсці туды?

У якой меры я дзейнічаў свядома — гэта другое пытанне. Але было б хлуснёю гаварыць, што выбар іменна карэйскага рэстарана не меў пад сабою ніякіх падстаў. Якраз я браў у разлік, што гэта карэйскі рэстаран і там будзе многа карэйцаў. Я несвядома спадзяваўся, ведама, на тое, што, калі ў маёй масцы і ёсць яшчэ нейкія недаробкі, карэйцы, напэўна, нічога не заўважаць, дый здавалася, што кантактавацца з імі мне будзе лягчэй. А можа, я бачыў падабенства паміж сабою, чалавекам, што страціў твар, і карэйцамі, якія часта становіліся аб'ектам расавых забабонаў, і міжволі адчуваў да іх блізкасць. Сам я, ведама, не быў настроены супраць карэйцаў. Найперш, чалавек без твару не мае права мець забабонаў. Праўда, расавыя забабоны маюць бяспрэчную субстанцыю, бо выходзяць за межы індывідуальнага намеру і падаюць ценом на гісторыю, на народ. Таму, ва ўсякім разе суб'ектыўна, сам факт, што я шукаў сховішча сярод гэтых людзей, быў не чым іншым, як пераніцаванымі забабонамі...

Віўся ўгору блакітны дымок. Шумеў дапатопны вентылятар. Наведнікаў трое, і, на шчасце, усе трое нібыта карэйцы. Дваіх з першага пагляду не адрозніш ад японцаў, але іх беглая гаворка па-карэйску сведчыла, што яны сапраўдныя карэйцы. Хоць быў

яшчэ толькі поўдзень, трое апаражнілі ўжо цэлую бартарэю піўных пляшак, а гэта яшчэ болей распаліла іх і так экспансіўную манеру гаварыць.

Я лёгенька дакрануўся да маскі каля шчок, каб праверыць, ці ўсё ў парадку, і адразу заразіўся іх вясюсцю. А можа, псіхалагічна растлумачваецца гэта таксама, як жаданне жабракоў пагаварыць пра сваіх багатых сваякоў, — такіх можна часта сустрэць у раманах. Але як сабе ні было, загазаўшы смажанае мяса і кіруючыся да крываногага століка, я адчуў сябе ледзь не кінаакцёрам.

Па сцяне поўзаў таракан. Згарнуўшы газету, што нехта забыўся на стале, я змахнуў яго на падлогу. Потым стаў рассяяна чытаць загалюкі — звычайныя аб'явы: «Патрэбны», «Што ідзе ў кіно, мюзік-холах, забаўных установах»... Спалучэнне ўсіх гэтых іерогліфаў неяк дзіўна распаліла маю фантазію. Скрозь аб'явы перада мною адкрыўся краявід, поўны загадак і намёкаў, а балбатня трох карэйцаў служыла ідэальным акампанентам.

Там стаяла попельніца, якая ўгадвала лёс. Яна была адмыслова сканструявана: калі ў яе апускалі дзесяцііенавую манету і націскалі кнопку, з адтуліны ўнізе выскоквала згорнутая паперка велічынёю з запалку. Маю маску ахапіў, здавалася, такі бесклапотна-вясёлы настрой, што і яна вырашыла паспрабаваць шчасця. Я разгарнуў паперку — мой лёс быў вызначаны так.

«Невялікая ўдача: чакай і дачакаешся. Калі ўбачыш чалавека з радзімкаю пад вокам, ідзі на захад».

Я ўжо гатовы быў засмяцца, але тут адзін карэец загаварыў раптам па-японску. Павярнуўшыся да дзяўчыны, якая прынесла маё снаданне, ён моцна сказаў:

— Гэй ты, дзеравеншчына, у цябе твар, як у карэйскае дзеўкі. Праўда, якраз як у карэйскае дзеўкі.

Здавалася, ён не загаварыў, а зароў. Ад перапалоху ўтуліўшы галаву ў плечы, быццам ён здэкаваўся з мяне, я зірнуў крадком на афіцыянтку, але яна, не выказваючы ніякае трывогі, паставіла перада мною талерку з мясам і, як быццам далучаючыся да рогату трох таварышаў, расплылася ўсмешкай. Я разгубіўся. Можа, у выразе «карэйская дзеўка» не было таго благога сэнсу, які мне здаўся? Калі праўду, якраз гэты крыкун сярэдніх гадоў быў самы неачэсаны з іх, і, як нікому другому, яму найболей падыходзіла азначэнне «дзеравеншчына». Мяркуючы па іх вясёлай балбатні, можна было здагадацца, што яны проста жартавалі самі з сабою. Дый не выключана, што і дзяўчына таксама была карэянка. І няма ніякага дзіва, калі карэйцы яе веку ведаюць толькі японскую мову. Тады той выраз пра дзеўку не толькі не быў насмешкаю, а, наадварот, мог успрымацца як дружалюбны вокліч адабрэння. Гэта праўда. Не стане ж кареец ужываць слова «карэйскі» ў благім сэнсе.

І вось, пакуль я меркаваў так і гэтак, мяне стала мучыць сумленне: я подла ашукваў сябе, робячы выгляд, быццам у мяне да карэйцаў вялікая прыхільнасць. Выказваючыся фігуральна, мая пазіцыя была такая: белы жабрак па-сяброўску абыходзіцца з каляровым каралём. Хоць забабоны ў аднолькавай меры пашыраліся і на іх, і на мяне, прырода забабонаў была розная. Яны мелі права высмейваць носьбітаў забабонаў, а я не меў. Яны мелі сяброў, з якімі ядналі сілу ў барацьбе з забабонамі, а я не меў. Калі б я вырашыў заняць з імі адно становішча, мне давялося б смела скінуць маску і выставіць напаказ гнездзішчы п'явак. І мне давялося б склікаць здані, якія не маюць твару... Не, недарэчнае меркаванне. Ці можа знайсці сяброў чалавек, які сам сябе не любіць?

Натхненне адразу астыла, усё абрыдла, і мне нічога не аставалася, як вярнуцца ў сваё сховішча, зноў

адчуваючы, што пачуццё сораму пранікла ва ўсе поры. Але перад самым домам — няўжо я так змяніўся? — я зноў выкінуў дурны выбрык. Толькі я, нічога не падазраючы, павярнуў за вугал, як сутыкнуўся нечакана з адміністратараваю дачкою.

Прыпёршыся да сцяны, яна няўмела гуляла з ё-ё¹. Ё-ё быў вялізны, блішчаў золатам. Я стаў як укопаны. Гэта было ўжо зусім неразумна. Дарожка, па якой я ішоў, канчалася тупіком і патрэбна была толькі таму, хто карыстаўся стаянкаю аўтамашын за домам ці чорнаю лесвіцаю. Пакуль я сам не назавуся адміністратаравай сям'і «малодшым братам», не варта ў масцы хадзіць з чорнага ходу. Праўда, найлепей, напэўна, калі б я прайшоў як нічога і не было, бо дом толькі што пастаўлены і амаль усе жыльцы новыя, але... Я зрабіў быў спробу падбздэрыцца, ды было ўжо позна... Дзяўчынка таксама нібыта заўважыла маю збянтэжанасць. Як жа выйці з гэтага становішча?

— У тым пакоі,— і, разумеючы, якое недарэчнае тлумачэнне, але не могучы прыдумаць нечага лепшага,— мой брат там жыве... Цяпер ён дома? У яго ўвесь твар во гэтак забінтаваны... Ты яго, напэўна, ведаеш?

Але дзяўчынка толькі ледзь-ледзь пашавялілася, нічога не адказваючы і не мяняючы выразу твару. Я адчуваў сябе злоўленым. Ці не заўважыла яна чаго-небудзь? Не, не павінна... Калі верыць яе бацьку — адміністратару, дарма што на выгляд яна амаль дзяўчына, невядома, ці зможа яна па сваім разумовым развіцці вучыцца нават у пачатковай школе. Здаецца, калі яна была зусім маленькая, ліхаманка ўскладнілася менінгітам, да канца яна так і не вылечылася. Кволы, як крылцы ў насякомых, рот. Дзіцячы падба-

---

¹ Ё-ё — цацка з двух паўшар'яў, звязаных ніткаю. Ніжняе паўшар'е апускаюць уніз, нітка скручваецца, і яно ўзлятае ўгору.

родак. Вузкія, пакатыя плечы. І кантрастуе з імі тонкі, як у дарослае, нос. Вялікія, авальныя, пустыя вочы... Мусіць, я не памыліўся, адразу так падумаў пра яе.

Але нешта ў маўчанні дзеўчаныці выклікала адчуванне няёмкасці, якое не дазваляла проста прайсці міма. Каб прымусіць яе загаварыць, я сказаў першае, што прыйшло ў галаву.

— Вялікі ё-ё, праўда? Добра падскоквае?

Дзяўчынка задрыжала ад перапалоху і, схаваўшы цацку за спіну, задзірыста адказала:

— Мая, я не хлушу!

Я ледзь не зарагатаў. І ў той жа час мне захацелася яшчэ крышку яе пацвяліць. І адплаціць ёй за тое, што яна прымусіла мяне перажыць непрыемныя хвіліны, за тое, што падняла крык, першы раз убачыўшы забінтаваны мой твар. Хоць дзяўчынка і разумова адсталая, яна была прыгожая, як эльф. Калі ўсё пойдзе як трэба, размова з ёю паможа хоць часткова адбраць у маскі ўладу, якая становіцца ўсё болей небяспечная.

— Праўда? А чым ты дакажаш, што не хлусіш?

— Вы паверце мне. Я ж нічога благога не раблю.

— Добра, веру. Але мне здаецца, на ё-ё нечае другое імя напісана.

— Ды ў гэтым няма нічога такога. Даўным-даўно адна кошачка сказала... Падобная на нашу, не прыятая, а такая, зусім, зусім белая кошачка...

— Добра, ты мне яе пакажаш?

— Я вельмі моцна берагу сакрэты.

— Сакрэты?..

— Даўным-даўно адна кошачка сказала. Мышы хочучь надзець на мяне званочак, што ж мне рабіць?

— Ну добра, хочаш, дзядзька купіць табе такія самы?

Мне была радасць ад аднаго таго, што магу вось

так спакойна пагаварыць, але вынікі паддобрывання перасягнулі ўсе мае спадзяванні.

Дзеўчаныя церлася спіною аб сцяну і нейкі час, здавалася, пільна ўзважвала сэнс маіх слоў. Потым, падазрона гледзячы на мяне спадылба, папыталася:

— Употаі ад мамы?

— Ведама, употаі.

Я міжволі засмяяўся (напраўду, я смяюся!) і, разумеючы эфект маскі, якая смяецца, засмяяўся яшчэ мацней. Нарэшце і да дзеўчаныці як быццам дайшло. Яно расслабіла нацягнутыя, як струны, мускулы і адтапырыла ніжнюю губу.

— До-о-бра... до-о-бра,— праспявала яна некалькі разоў і, з сумам праціраючы золата ё-ё крысом кофты, гаварыла: — Калі напраўду купіце, я гэты аддам... Але праўда, праўда, гэты я не ўкрала ціхенька... Мне яго калі яшчэ абяцалі... Але я аддам... Во проста цяпер пайду і аддам... Мне ён падабаецца, хто б які гасцінец ні даў, мне вельмі падабаецца...

Тулячыся да сцяны, яна бачком, бачком кралася паўз мяне. Дзеці ёсць дзеці... Я зусім ужо супакоіўся, але, параўняўшыся са мною, яна прашаптала:

— Гуляем у сакрэты!

«Гуляем у сакрэты»? Што гэта значыць? Ат, няма чаго звяртаць увагі. Хіба здатнае гэта недаразвітае дзіцяня на такія складаныя хітрыкі? Гэта, мусіць, ад невялікага розуму, але ж сабака з мізэрным розумам мае, нібыта кампенсацыю, востры нюх... Сам факт, што я непакоіўся з гэтай прычыны, быў пэўным доказам таго, што мая ўпэўненасць зноў захісталася.

Увогуле, асадак быў вельмі прыкры. Толькі твар мой стаў зусім новы, а памяць і звычкі асталіся колішнія — гэта ўсё роўна што чэрпаць вадку конаўкаю без дна. Калі я ўжо надзеў на твар маску, дык яна

павінна адпавядаць рытму майго сэрца. Мне б хацелася ў сваім акцёрстве дасягнуць такой высокай дасканаласці, каб мяне не мог выкрыць нават дэтэктар хлусні...

Я зняў маску. Набрынялы потам клей пахнуў, як пераспелы вінаград. І ў гэтую хвіліну няцерпная стома хлынула ўгору, як з забітай сцёкавай канавы, і вязкім дзёгцем стала застоювацца ў суставах. Але ўсё залежыць ад успрымання, і першую спробу ніяк нельга назваць няўдачай. Пакуты, звязаныя з нараджэннем дзіцяці, — і то не жарт. А тут сфарміраваны дарослы чалавек збіраецца перарадзіцца ў зусім другога — ці не павінен я лічыць, што нейкія шурпатаці, няўдачы натуральныя? Ці не павінен я дзякаваць за тое, што не атрымаў смяротнае раны?

Выцершы маску ўсярэдзіне, я зноў нацягнуў яе на злепак, вымыў твар і змазаў крэмам, каб даць скуры крыху адпачыць. Прылёт на ложка. Напэўна, гэта была рэакцыя на вельмі доўгае напружанне: хоць сонца яшчэ не зайшло, я моцна заснуў. І прачнуўся, калі світала.

Дажджу не было, але за густым з буйных кропель туманам гандлёвы квартал, які аддзяляў ад мяне празную вуліцу, здаваўся цёмным лесам удалчыні. Блякла афарбаванае неба, таксама, напэўна, з-за туману, крышку паружавела і цяпер стала яшчэ болей фіялетавае, чым было. Адчыніўшы акно, на ўсе грудзі ўдыхнуў я паветра, тугое, што марскі вецер, і гэтыя хвіліны, адмераныя таму, хто хаваецца, хвіліны, калі зусім не трэба баяцца чужых позіркаў, гэтыя хвіліны, лічыў я, выдатныя, забраніраваныя спецыяльна мне. Ага, а ці не выяўляецца сапраўднае аблічча чалавечага існавання іменна вось у такім тумане? І сапраўдны твар, і маска, і гнездзішча п'явак — усе гэтыя

фальшывыя строі прасвечваюцца наскрозь, быццам радыеактыўнымі прамянямі... Іх сапраўдны змест, іх сутнасць раскрываюцца ва ўсім сваім непрыкрытым выглядзе... І чалавечую душу, як персік з аблупленаю скуркаю, можна паспытаць. За гэта, ведама, трэба заплаціць адзінотаю. Але ці не ўсё роўна? Хто ведае, можа, людзі з тварам не меней адзінокія, чым я. Якую б шылду я ні павесіў на сваім твары, няма чаго сяліць у сябе ўсярэдзіне чалавека, які пацярпеў гібель карабля.

Адзінота была пеклам, бо я ўцякаў ад яе, але таму, хто прагне адзіноты, шчасце яна. Ну, а калі пакінуць ролю героя плаксівае драмы і пайсці ў пустэльнікі? Калі ўжо ў мяне на твары выціснута кляймо адзіноты, неразумна не здабыць з гэтага выгады. На шчасце, у мяне ёсць бог — высокамалекулярная хімія, ёсць малітва — рэалогія, ёсць храм — лабараторыя, і зусім няма страху, што адзінота будзе замінаць маёй штодзённай працы. Наадварот, хіба яна не гарантуе, што кожны мой дзень будзе прасцейшы, правільнейшы, цішэйшы і змястоўнейшы, чым быў дагэтуль?

Я глядзеў на паружавелае неба, і на душы рабілася ўсё святлей. Праўда, калі ўспомніць пра цяжкія баі, якія вёў я дагэтуль, такая змена настрою магла здацца залішне рэзкаю, крыху неўраўнаважанаю, але калі ўжо вывеславаў у адкрытае мора і назад няма звароту, наракаць не трэба. Радуючыся ад душы, што ёсць яшчэ магчымасць, пакуль відзён бераг, павярнуць лодку назад, я зірнуў на маску, якая ляжала на сталі. Лёгка і велікадушна, чыстасардэчна і шчыра я вырашыў развітацца з маскаю.

Разлітае па небе святло яшчэ не дайшло да маскі. І гэты цёмны чужы твар, які глядзеў на мяне без ніякага выразу, не збіраўся падпарадкоўвацца і, глыбока схваўшы сваю волю, з усяе сілы працівіўся, не

даваў мне з ім зблізіцца. Гэтая маска здавалася мне нячыстаю сілаю з казачнай краіны, і нечакана я ўспомніў казку, якую некалі прачытаў ці пачуў.

Даўным-даўно жыў кароль. Адночы ён на нешта захварэў. Гэта была страшная хвароба, ад якое цела яго паволі раставала. Ні дактары, ні лекі не памагалі. І тады кароль вырашыў выдаць новы закон, па якім смяротная кара чакала кожнага, хто яго ўбачыць. Закон прынёс карысьць: хоць у караля растаў нос, не стала рук да запяццяў, пачалі знікаць ногі да каленяў, ніхто не сумняваўся, што кароль жывы і здаровы. А хвароба не адступалася, і кароль, які раставаў, як свечка, вырашыў нарэшце папрасіць дапамогі, але было ўжо дужа позна — у яго і рот прапаў. І вось кароль знік. Але ні адзін з адданных яму міністраў не выказаў сумнення, што кароль жывы. Расказваюць нават, што гэты зніклы кароль, які не мог ужо чыніць ліха, доўгія гады славіўся як мудры правіцель і шанавіўся ў народзе.

Нечакана я зазлаваўся, зачыніў акно і зноў кінуўся на ложка. Не прайшло і паўдня з таго часу, як я наважыўся выпрабаваць маску. І такая невялікая практыка не дае ніякіх падстаў, каб надта хвалявацца. Выкарыстаць сурдзінку можна калі хочаш. Заплюшчыўшы вочы, я пачаў успамінаць адзін за адным неасэнсаваныя асколкі прывідаў: мокрае ад дажджу акно, а потым — то травінка, якая вызірае з расколіны ў тратуары, то пляма на сцяне, падобная на жывёліну, то нараст на старым пакалечаным дрэве, то павуціна, гатовая прарвацца пад цяжарам расы. Мой звычайны абрад, калі я быў узбуджаны і не мог заснуць.

Але цяпер і гэта не памагала. Наадварот, раздражненне, не ведаю чаму, усё больш разбірала, і нарэшце стала няцерпнае. Раптам я падумаў, каб хоць гэты туман на дварэ быў атрутным газам. Каб хоць выбухнуў вулкан ці вайна і свет задыхнуўся, а рэальнасць рассыпалася на кавалкі. Спецыяліст па штучных органах К. расказваў, што на вайне салдаты, якія страцілі твар, накладвалі на сябе рукі. Амаль уся мая маладосць прайшла на фронце, і я добра ведаю, што такія выпадкі былі сапраўды. У твая гады цана на твары ўпала. Калі смерць бліжэй да цябе, чым самы блізкі друг, ці можа сцяжынка, што звязвае з людзьмі, мець якое-небудзь значэнне? Навошта твар салдату, які ідзе ў атаку? Папраўдзе, гэта быў непаўторны час, калі забінтаваны твар здаваўся прыгожым.

У фантазіі я зрабіўся артылерыстам, які расстрэльваў усё, што пападалася на вочы. І ў гэтым парахавым дыме я нарэшце заснуў.

Уплыў сонечных прамянёў на псіхічны стан чалавека незвычайны. А можа, я проста выспаўся? Калі ад яркага святла я павярнуўся на другі бок і расплюшчыў вочы, была ўжо адзінаццатая гадзіна, і мая маркота зусім выпарылася, як ранішняя раса.

Заўтра канчаецца мая выдуманая камандзіроўка. І калі я збіраюся здзейсніць свой план, дык за сённяшні дзень павінен абавязкова асвоіцца з маскаю. З добрым настроем я нацягнуў маску і сабраўся ў дарогу. Адчуваючы няёмкасць, я ўбраўся ў новы гарнітур, надзеў пярсцёнак. Выгляд у мяне быў эlegantны. Цяжка было ўявіць, што гэта той самы чалавек, які ў халаце, пазаліваным хімікатамі, з раніцы да ночы займаўся малекулярнымі даследаваннямі. Мне захацелася высветліць, чаму гэта цяжка ўявіць, але, на жаль, я быў бяссільны. І не толькі бяссільны — ап'яnelы ад свайго бліскучага перараджэння. І ў нейкім

пункце, на два пальцы ў глыбіню ад вочнага дна, няспынна чуўся трэск феерверку, які абвяшчаў пачатак нечага... Я трымаўся франтам, які выправіўся палюбавацца ўрачыстасцю.

На гэты раз я вырашыў выйсці з дому цераз парадны ход. Мне ўжо не трэба асабліва хавацца ад чужых позіркаў, бо я «малодшы брат», а калі пашанцуе сустрацца з дзеўчанём, можна будзе папытацца ў яго, у якім магазіне прадаюць ё-ё. Я ўяўлення не меў, дзе прадаюцца такія цацкі. Пасля таго як памерла наша першае дзіця, а потым у цябе быў выкідыш, я зусім адышоў ад дзіцячага свету, можа, знарок абыходзіў яго. Але, на жаль, ні з дзеўчанём, ні з адміністрацэрам я не сустраўся.

Ніякай асаблівай мэты ў мяне не было, і таму я пачаў шукаць ё-ё. Зусім не ведаючы ніякага спецыяльнага магазіна, я найперш стаў зазіраць у цацачныя секцыі універмагаў. Можа, з-за таго, што гэта была нядаўняя мода, у кожнай секцыі абавязкова стаяла вітрына з ё-ё, якую з усіх бакоў, нібыта мухі, аблеплівалі дзеці. Змешвацца з натоўпам у такім месцы, напэўна, не трэба было з пункту погляду псіхагігіены, і я завагаўся. Але ўрэшце я павінен быў раз і назаўсёды кінуць гэтую няўтульную «гульню ў сакрэты» і, адважыўшыся, стаў праціскацца скрозь гэтае мушынае царства. Але ё-ё такой формы, як я хацеў, не пападалася. Ё-ё, з якім гуляла дзеўчаня, і формаю і колерам не быў падобны на тыя, што прадавалі ва універмагах. Узяць, да прыкладу, ласункі — мне яны болей па душы з таннае крамкі. Выйшаўшы з універмага, я болей за гадзіну блукаў па горадзе, і раптам у завулку насупраць вакзала натрапіў на маленькі цацачны магазін.

Як і трэба было чакаць, ён ані не быў падобны на цацачныя секцыі універмагаў. Магазін не гандляваў дзешавізнаю, як крамка таных ласункаў, але ў ім

былі не толькі дарагія рэчы. Ён быў разлічаны, напэўна, на дзяцей старэйшых, якія на падораныя грошы купляюць самі цацкі, што ім падабаюцца, — у ім панавала атмасфера прастадушнага грэху, ахутанага таямніцаю. Правільней, у ім бессаромна спекулявалі на псіхалогіі дзіцяці, якое ахvatней купляла падфарбаваную ваду ў трохвугольным пакеце, чым сок з садавіны ў пляшцы. Як я і думаў, патрэбны мне ё-ё там быў таксама. Трымаючы ў руках раздзелены на дзве палавіны шар з сінтэтычнае смалы, я з гаркотаю ўсміхнуўся, нечакана падумаўшы пра яго стваральніка, які здолеў выдатна выказаць сутнасць магазінчыка ў завулку. Усё было зроблена надзвычай тонка. Прастата формы і крыклівая расфарбоўка. Калі б ён быў бязлітасны да свайго густу, такога б ён ні за што не прыдумаў. Дый гэта было не проста безгустоўшчына, а найхутчэй, свядомае дзеянне на свой густ да самае мяжы — усё роўна што ў ачмурэнні растоптваць свой густ абцасам, страсшы яго на зямлю, як кузурку. Жорстка, праўда? Што ж, існуюць, натуральна, і жорсткія акалічнасці. Але калі ён выбраў гэты шлях па добрай волі, дык ці не было гэта прадыктавана помслівасцю, адчуваннем свабоды, быццам зняў адзежу і астаўся голы? Бо гэта была не свабода дзейнічаць паводле свайго густу, а свабода ўцячы ад свайго густу...

Напраўду, адмаўляць няма чаго, такое ўражанне тлумачыцца і тым, што са мною здарылася. Я павінен ісці наперад, крок за крокам растоптваючы свой густ, калі хачу стварыць чужое сэрца, якое падыходзіла б чужому твару. Ды гэта аказалася не такою цяжкаю справаю, як я думаў. І, быццам маска валодала здольнасцю клікаць восень, маё стомленае сэрца ператварылася ў сухі ліст, гатовы вось-вось упасці — варта толькі лёгенька страсянуць галінку. Я не асабліва сентыментальны, але здзівіўся, што не пачуў нават

такаго болю, як пашчыванне вачэй мятаю ці камарыны ўкус. Сваё «я», мабыць, зусім не такое, якім яно ўяўляецца.

Але якое ж нарэшце сэрца збіраюся я намаляваць на гэтым старым, выцвілым палатне? Ведама, не дзіцячае сэрца і не сваё. Сэрца маіх заўтрашніх планаў... Хоць я і не мог пазначыць яго тэрмінам, які можна знайсці ў слоўніку, ну, напрыклад, ё-ё, турыцкая паштоўка, куфэрак на каштоўныя камяні, нагаворанае зелле... Як праграму дзеяння, я ўяўляў яго куды я-ней, чым карту, зробленую аэрафотаздымкаю. Колькі разоў паўтараў я намёкі, якія прымушалі цябе задумвацца. Але цяпер, калі ўсё закончана і можна і гаварыць, і слухаць пра тое, які іх сэнс і якія вынікі, можна іх літаральна памацаць, наўрад ці варта абмяжоўвацца намёкамі з-за таго болю, які я прычыню, калі ўвасоблю іх у словы. Я выкарыстаю гэты выпадак і раскажу ўсё. Я, як зусім чужы табе чалавек, вырашыў спакусіць цябе... цябе — сімвал чужога.

Не, пачакай... Я зусім не думаў пісаць табе пра гэта... Я ж не падобны на маладушнага чалавека, які марнуе час, паўтараючы тое, што вядома і так. Я хачу толькі сказаць пра свае дзіўныя (нават сам я іх не чакаў) паводзіны пасля таго, як купіў гэтага ё-ё.

Прыкладна трэць цацачнага магазіна займалі стэнды, на якіх былі выстаўлены цацачныя пісталеты. Сярод іх некалькі, мабыць, імпортных і даволі дарагіх, але напраўду выдатна зробленых. Я ўзяў адзін, трохі цяжкаваты, і дула заліта свінцом, у астатнім — механізм падачы патронаў, курок — ані нічым не адрозніваецца ад сапраўднага. Я ўспомніў, што мне трапіўся неяк артыкул у газеце, у якім пісалася, што цацачны пісталет быў перароблены і з яго стралялі сапраўднымі кулямі. Можа, выкарысталі якраз такі? Цікава, ці можаш ты ўявіць, як я разглядаю цацачны пісталет? Самыя блізкія мае таварышы з лабараторыі

і тыя наўрад ці змаглі б. Дый мне самому такая думка ніколі б не прыйшла ў галаву, калі б я не быў сведкам сваіх дзеянняў.

Гаспадар магазіна, увертаючы ё-ё, з лісліваю ўсмешкаю прашаптаў: «Падабаецца? Можа, паказаць, што ў мяне адкладзена?!» І тады нейкае імгненне я пачаў сумнявацца, ці я гэта... Ці правільней, мусіць, сказаць гэтак: я збянтэжыўся ад таго, што прарэагаваў на гэта не так, як прарэагаваў бы я. Збянтэжыцца і адначасна зразумець гэта — ці няма тут супярэчнасці? Не, тут вінаватая маска. Не звяртаючы ўвагі на маю збянтэжанасць, маска кіўнула гаспадару магазіна, які палахліва азіраўся па баках, і, нібыта сцвярджаючы магчымасць свайго існавання, пачала клопатна дамаўляцца пра тое, што было адкладзена.

Гэта быў духавы пісталет «вальтэр». З трох метраў прабівае пяціміліметровую дошку — моцная штука, але і цана была вялікая — дваццаць пяць тысяч іен. Як ты думаеш, што я зрабіў?.. Мне скінулі цану — і за дваццаць тры тысячы я купіў яго. «Улічыце, гэта незаконна. Духавы пісталет — не духавая стрэльба, ён прыраўноўваецца да сапраўднага. А незаконнае хаванне пісталета строга караецца. Я сур'ёзна прашу вас, уважліва пастаўцеся да таго, што я сказаў...» Але я ўсё роўна купіў яго.

У мяне быў вельмі дзіўны стан. Маё сапраўднае «я» з праўдзівым тварам, зашыўшыся глыбока між кішкамі, спрабавала нешта прапішчаць тоненькім галаском. Такого не павінна было быць, але... Я ж выбраў экстравертны агрэсіўны тып з адзінага намеру займець твар паляўнічага, які гадзіўся б твайму спакушальніку. Цяпер пра другое... Я прасіў маску толькі пра адно: памажы мне выздаравець. Я ж ні разу не прасіў: рабі, як табе хочацца. У мяне гэты пісталет, і што мне цяпер з ім рабіць?..

Але маска, быццам знарок выстаўляючы напаказ

цвёрды скрутак, што тырчаў з кішэні, смяялася з маіх цяжкасцяў і пацяшалася з мяне. Яна і сама добра не ведала, што адказаць на пытанні майго праўдзівага твару. Будучыня — не што іншае, як вытворная мінулага. У маскі, якая не пражыла і дваццаці чатырох гадзін пасля свайго нараджэння, не павінна было быць плана дзеяння на заўтра. Сацыяльнае ўраўненне чалавека — гэта, па сутнасці, матэматычная функцыя ўзросту, і маска, узрост якой роўны нулю, паводзіць сябе як дзіця, занадта бесцырымонна.

А праўда, гэтае дзіця ў цёмных акулерах, што адбівалася ў люстэрку ў вакзальным туалце, можа, пад уплывам таго, што было схавана ў яго ў кішэні, трымалася задзірліва-агрэсіўна. І, шчыра кажучы, я не мог вырашыць, ці напляваць мне на гэтае дзіця без узросту, ці асцерагацца яго.

Ну, што ж рабіць?.. Аднак гэта «што рабіць» было не выкрыкам збянтэжанага чалавека, які апусціў рукі, а найхутчэй поўным цікаўнасці пытаннем. Ва ўсякім выпадку, у маскі гэта была першая самастойная прагулка, а ў мяне не было іншых планаў, апрача як вадзіць на шпацыр яе. Перш-наперш я хацеў прывучыць яе да людскай атмасферы, але, падрыхтаваўшыся зусім няўмела, усё сапсаваў і мусіў, цешачы, весці яе за руку. Але пасля таго, што здарылася ў цацачным магазіне, гаспадар і госць памяняліся месцамі. Пра тое, каб весці яе за руку, не магло быць і гаворкі — ашаломлены, я быў здольны толькі на тое, каб слепа плесціся за гэтым сасмаглым духам, падобным на злачынцу, толькі што выпушчанага на волю.

Ну, што ж рабіць?.. Пакуль я лёгенька пагладжваў пальцамі бараду (можа, гэта была рэакцыя на бінт, якім абматаны быў раней мой твар), маска дэманстрацыйна прымала самы розны выгляд, як па-

ляўнічы, які прагне ўдачы: гатоўнасць, пагарда, пытанне, прагнасць, выклік, увага, жаданне, упэўненасць, імкненне, цікаўнасць. Увогуле, усе выразы, кожны асобна і ў розных варыяцыях, якія толькі можна ўявіць у падобным выпадку, — яна вышуквала гэтыя выразы, нібыта сабака, што сарваўся з прывязі і ўцёк ад гаспадара. Гэта было адзнакаю таго, што маска пачала прывыкаць да рэакцыі людзей, і я не магу адмаўляцца, што ў нейкай ступені — хай дурьць другіх — адчуваў нават задавальненне.

Ды адначасна мяне ахапіла страшэнная трывога. Як бы яна ні адрознівалася ад майго праўдзівага твару, я — гэта я. Я не быў ні загіпнатызаваны, ні ап'янены ад наркотыкаў, і за любое дзеянне маскі — нават за тое, што ў кішэні ў мяне схаваны духавы пісталет, — адказнасць павінна ляжаць на мне і ні на кім другім. Характар у маскі зусім не быў нечым нахштальт трусіка, што выняў фокуснік з капелюша; ён быў часткаю мяне самога, якая паявілася не па маёй волі, а дзякуючы таму, што ахова майго праўдзівага твару шчытна закланіла ўсе ўваходы і выходы. Тэарэтычна разумеючы, што ўсё гэта іменна так, я не мог уявіць яе характару цалкам, нібыта страціў розум. Паспрабуй уявіць маю злосць, калі існуе толькі абстрактнае «я» і мне не па сіле ўдыхнуць у яго змест.

Я быў зусім расхваляваны і вырашыў непрыкметна націснуць на тармазы.

— Прарвал таго, трыццаць другога эксперыменту: ці доследы былі праведзены кепска, ці ў самой гіпотэзе была загана?

Я вырашыў узяць тэмаю гэта важнае для лабараторыі пытанне і паспрабаваць успомніць пазіцыю, што я заняў. Я выказаў гіпотэзу, што ў некаторых высокамалекулярных злучэннях існуе залежнасць, якая выражаецца з дапамогаю функцыі, паміж зменаю каэфі-

цыента пругкасці пад дзеяннем ціску і зменамі пад дзеяннем тэмпературы, і атрымаў вельмі абнадзейлівыя вынікі, але апошні, трыццаць другі эксперымент разбурыў усе мае надзеі, і я апынуўся ў вельмі цяжкім становішчы.

Аднак маска толькі злосна нахмурыла бровы. З аднаго боку, мне здалося, што гэта натуральна, а з другога боку, я пачуў укол самалюбнасці...

Паметкі на палях. Шчыра кажучы, маска не болей чым сродак для майго выздараўлення. Уяві, што ты здала пакой, а ў цябе адабралі ўвесь дом — гэта ж не мае ніякіх адносін да самалюбнасці.

...І тады ў мяне стаў задзірысты выгляд.

— Што ж табе ўрэшце трэба? Варта мне захацець, і я здзяру цябе хоць цяпер!

Але маска спакойна, бесклапотна парыравала:

— Разумееш, я ж ніхто. Да гэтага часу мне давалося аддаць нямала сілы, каб быць некім, і цяпер я абавязкова скарыстаю гэты выпадак, я хачу адмовіцца ад няшчаснага лёсу зноў стаць некім. А ты сам? Хіба, шчыра кажучы, ты хочаш мяне зрабіць некім? Па-мойму, і не зможаш, дык давай пакінем усё як ёсць. Згодзен? Зірні! Дзень не выхадны, а такая штурханіна... Штурханіна ўзнікае не таму, што збіраюцца людзі, а людзі збіраюцца таму, што ўзнікае штурханіна. Я не хлушу. Студэнты, з прычоскаю нібыта ў хуліганаў; нявінныя жонкі, размаляваныя, нібыта актрысы, вядомыя сваёю распустаю; дзеўкі ў модных строях, быццам худыя манекены... Хай сабе гэта мімалётныя мары, але, жадаючы стаць нікім, яны ўліваюцца ў таўкатню. Ці ты, можа, збіраешся сцвярджаць, што толькі мы не такія?

Мне не было чаго адказаць. Адказу і быць не маг-ло. Сцвярджала ж уся маска, а сцверджанні яна прыдумляла маёю галавою. (Ты, напэўна, смяешся? Не чакаць гэтага азначала б чакаць залішне многага. Горкі жарт, ад якога не засмяешся. Я быў бы задаволены, калі б ты прызнала, што ў маіх словах ёсць хоць крыху здаровага сэнсу, але...)

Я быў прыпёрты да сцяны, і гэта было прычынаю, што я перастаў працівіцца і вырашыў даць масцы поўную волю. І тады маска, хоць і была нікім, нечакана прыдумала разумны план, не меней смелы, як з пістолетам. Увогуле, пасля полудня паспрабую пайсці да нашага дома і зірнуць, як там усё глядзіцца. Не, не як глядзіцца наш дом, а як сам я гляджуся. Наколькі змагу я вытрымаць прызначанае на заўтра выпрабаванне як спакушалынік? — паспрабаваць хоць адным вокам зірнуць на наш дом. У глыбіні душы я яшчэ на нешта спадзяваўся, але выказаць гэтыя надзеі словамі ніяк не мог і з гатоўнасцю прыняў план, што прапанавала маска.

П а с т с к р ы п т у м. Не збіраюся зарабляць добрую адзнаку, але, думаецца, я быў залішне добры. Я нагадваў чалавека, які, прызнаючы геліяцэнтрычную тэорыю, прапаведуе геацэнтрычную. Не, я лічу, што дабрата — злачынства, і немалое. Варта падумаць, а да чаго яна можа прывесці, і праз усе поры з майго цела выпаўзаюць чэрві сорама. Калі мне сорамна перачытаць напісанае, уяві, у колькі разоў большы сорам я адчуваю, калі падумаю, што ты гэта чытаеш?

Я і сам добра ведаю, што геліяцэнтрычная тэорыя правільная, і тым не менш... Мусіць, я надаваў дужа вялікае значэнне сваёй адзіноце... Я ўявіў, што яна глыбейшая за адзіноту ўсяго чалавецтва.

Я каюся і клянуся, што выкіну без жалю з наступнага сшытка ўсе фразы, у якіх будзе хоць намёк на трагедыю.

ШЭРЫ СШЫТАК

Хоць прайшло толькі пяць дзён, як я ехаў гэтаю дарогаю на электрычцы, свежасць успрымання была такая, быццам мінула пяць гадоў. Ніякага дзіва. Мне дарога такая знаёмая, што я не заблудзіўся б і з заплюшчанымі вачыма, але ж масцы гэта была зусім новая дарога. Калі яна і прыпамінала гэтую дарогу, дык, мусіць, таму, што яшчэ да нараджэння, у чэраве бачыла яе ў сне.

Праўда... Нават у воблакаў, якія нагадваюць аброслыя белаю барадою рэшткі старажытнасці і якія бачыў я па дарозе праз акно з вагона, нават у іх ёсць успаміны... Маска ўсярэдзіне прамыта содаваю вадою, і на ёй успухаюць маленькія пухірки... Я інстынктыўна правёў тыльным бокам рукі па сухім ілбе і адразу азірнуўся па баках — ці не заўважыў хто маю прамашку?.. Адлегласць паміж мною і другімі? Я магу дазволіць сабе далучацца да астатніх, не парушаючы натуральнае дыстанцыі. Раптам мне нястрымна захачелася зарагатаць. Узрушанасць, быццам трапіў на варожую тэрыторыю, змянілася ціхамірнасцю вяртаня дахаты; дакоры сумлення, быццам зрабіў злачынства, змяніліся радасцю новай сустрэчы. Што захачу, тое і зраблю. Нібы дыстрофік, якому дазволілі нарэшце есці, я ў такт пагойдванню вагона стаў з усяе сілы цягнуцца, нібыта лаза, што выкідае вусы, да твайго белага лоба, да бледна-ружовага шрама ад апёку на запясці, да прожылкаў на костачках, якія нагадваюць нутро ракавіны.

Што, вельмі нечакана? Калі ты і падумала гэтак,

ну што ж, нічога не зробіш. Калі ты і скажаш, што гэта трызненне ап'янелага ад маскі, у мяне няма падстаў адмаўляць гэта. Папраўдзе, у сваіх запісках я першы раз так пішу пра цябе. Але гэта зусім не таму, што я адмовіўся ад цябе, пакуль не кончыцца тэрмін, нібы грошы паклаў на тэрміновы ўклад. Правільней, мне здавалася, што я не маю на гэта права. Меркаваць пра тваё цела прывіду без твару яшчэ болей недарэчна, чым жабе меркаваць пра спевы птушак. Прычыню боль сабе, а потым, мусіць, і табе... Ну, а дзякуючы масцы праклён гэты зняты? Гэтае пытанне мне яшчэ цяжэйшае.

Але чым далей, тым настойлівей гэтая праблема будзе вымагаць вырашэння. Пачакаю — позна не будзе.

Ужо хлынула першая хваля людзей, якія кончылі работу, і электрычка была паўнюткая. Я крышку павярнуўся, і маладая жанчына ў зялёным паліце прыткнулася задам да майго сцягна. Я крышку яшчэ павярнуўся, каб яна не адчула, што ў мяне пісталет, і прыціснуўся да яе яшчэ мацней. Праўда, і жанчына не надта адхіналася, і я вырашыў астацца ў тым самым становішчы. З кожным штуршком вагона мы прыціскаліся ўсё мацней, але цяпер я не адхіляўся. Зад у жанчыны то цвярдзеў, то мякчэў, а яна старанна рабіла выгляд, што дрэмле. Пакуль я весела забавляўся думкаю: што будзе, калі я кончыкам пісталета торкну ёй у зад, мы пад'ехалі да станцыі, на якой мне трэба было выходзіць. Выходзячы з вагона, я паглядзеў на жанчыну — прытворна-засяроджана яна вывучала шыльды каля платформы; ззаду, мяркуючы па прычосцы, яна не была падобная на маладую. Не, ніякага значэння для далейшых падзей гэты выпадак не меў. Мне захацелася расказаць пра яго толькі таму, што я падумаў: такога, напэўна, ніколі не здарылася б, калі б я не надзеў маскі.

Пастскрыпту м. Не, гэтай частцы маіх запісак не стае адкрытасці. І адкрытасці, і сумленнасці. Ці не паўплывала тое, што мне сорамна перад табою? З самага пачатку лепей бы я не чапаў гэтага. Калі б намякнуў я проста на эфектыўнасць маскі, мне не давялося б траціць дзесяць — дваццаць радкоў на падобныя эратычныя прызнанні. Таму я і сказаў, што не стае сумленнасці. Я не толькі не мог расказаць пра свае сапраўдныя намеры, але і непазбежна сутыкнуўся з гаркотаю неразумення, бо напалавіну ашукаў цябе.

У мяне няма намеру ператвараць сумленнасць у прадмет гандлю. Але калі ўжо я зачэпіў гэта, што непазбежна павінен быў зачэпіць, дык пастараюся, нічога не ўтойваючы, раскрыць сапраўдны свой намер. З пункта погляду ўсталяванай маралі гэта быў звычайны бессаромны ўчынак, у якім варта пакаяцца. Але калі лічыць яго дзеяннем, учыненым маскаю, дык, я думаю, ён можа паслужыць ключом да разумення маіх далейшых учынкаў. Шчыра кажучы, у тыя хвіліны я пачаў адчуваць юрлівасць. Тое, што адбылося, можа, яшчэ і нельга было назваць распустаю, але, ва ўсякім выпадку, гэта быў акт духоўнай мастурбацыі. Ну, а ці здраджвай я табе? Не, мне не хацелася б ужываць слова «зрада». Калі ўжо быць шчырым, дык я бясконца здраджваю табе з таго часу, як мой твар зрабіўся гнездзішчам п'явак. Апрача таго, я баяўся, што ты пачуеш агіду і не захочаш далей чытаць. Вось таму я не закранаў гэтага, але сама мала семдзсят працэнтаў маіх думак займаюць сексуальныя хімеры. У маіх учынках яны не выяўляліся, але патэнцыяльна я, па сутнасці, быў сексуальным маньякам.

Часта кажучы, што секс і смерць непарыўна звязаны між сабою, але праўдзівы сэнс гэтых слоў я

зразумей іменна тады. Да гэтага я даваў ім толькі павярхоўнае тлумачэнне ў тым сэнсе, што завяршэнне полавага акта даводзіць да такога забыцця, што можа нават выклікаць думку пра смерць. Але варта было мне страціць твар і ператварыцца ў жывога пахаванага, як я ўпершыню ўбачыў у іх зусім рэальны сэнс. Таксама як дрэвы канчаюць пладаносіць да прыходу зімы, як трысцё дае насенне, перад тым як засохнуць, секс не што іншае, як барацьба чалавека са смерцю. Таму ці не будзе правільна сказаць, што эратычная ўзбуджанасць, якая не мае пэўнага аб'екта,— гэта прага чалавечага адраджэння, якую зазнае кожная асоба, што стаіць на парозе смерці. Доказ — усе салдаты схільныя да эратызму. Калі сярод жыхароў горада расце колькасць эратаманай, дык гэты горад, а можа, і ўся краіна цалкам павінны быць гатовыя да мноства смерцяў. Калі чалавек забываецца пра смерць, полавая цяга ўпершыню ператвараецца ў каханне, накіраванае на пэўны аб'ект, і тады забяспечана трывалае ўзнаўленне роду чалавечага.

Паводзіны маскі ў электрычцы тлумачыліся тым, што і я і жанчына былі вельмі адзінокія, але, зыходзячы з мае класіфікацыі, маска, відаць, перажывала пераходную стадыю ад эратызму да кахання — стан эратычнага кахання. Хоць маска яшчэ не ажыла канчаткова, але, ва ўсякім выпадку, яна пачала жыць. У гэтых умовах дзе ўжо ёй было здрадзіць табе — у яе і магчымасці на здраду не было. Паводле праграмы, што я выпрацаваў, маска магла зажыць поўным жыццём толькі пасля сустрэчы з табою.

Вывад з гэтага дадатку можна, відаць, зрабіць такі. Дзякуючы масцы, мне ўдалося пазбегнуць найвялікшай узбуджанасці, якую перажываюць сексуальныя маньякі, але я, як і дагэтуль, аставаўся напалову эратаманам; аднак не эратызм прывёў мяне да цябе. Я нават веру, што ён паслужыў стымулам для вызва-

лення. І дзеля гэтага я павінен быў любым спосабам прымусіць цябе палюбіць маю маску.

«Гаворка ідзе пра выхаванне маскі, і сама лепей прымусіць яе адчуць усё на сабе», — думаў я, калі мачыўся ў вакзальным туалете. Я вырашыў абмінаць шумныя гандлёвыя вуліцы і ісці завулкамі. Мне не хацелася неспадзявана сустрэць цябе каля рыбага магазіна. Я яшчэ не быў упэўнены, што змагу перанесці нечаканасць, дый, апрача таго, хацелася, каб першая сустрэча між табою і маскаю адбылася паводле плана, які склаў я на самым пачатку. У мяне было адчуванне, быццам сеў я на мель. Без ніякай прычыны ногі сталі заплятацца, і я ледзь не спатыкнуўся на роўным месцы. Дыхаючы ротам, як сабака, каб астудзіць гарачае паветра, што сабралася пад маскаю і апякала твар, я паўтараў і паўтараў, нібы закляцце: «Разумееш, я ж тут першы раз. І тое, што я бачу, і тое, што чую, — усё мне новае. І дамы, якія трапяцца потым мне на вочы, і людзі, з якімі я, можа, сустрэнуся, — усіх я іх убачу ўпершыню. Калі ж нешта і супадзе з маімі ўспамінамі, дык гэта будзе ці памылка, ці выпадковасць, ці прывід, які з'явіўся ў сне. Дый гэтая зламаная накрывка ў люку. І напалову афарбаваны сігнальны паліцэйскі ліхтар. І гэты вугал, дзе круглы год стаіць брудная вада з перапоўненай сцёкавай канавы. І велізарныя вязы, якія тырчаць уздоўж вуліцы. Потым... Потым...»

Потым, быццам выплёўваючы пясчынкі з рота, я пастараўся выгнаць адно за адным з памяці колеры і вобразы, але нешта ўсё роўна асталося, і я не мог ад гэтага збавіцца. Гэта была ты. Я набраўся смеласці і сказаў масцы: «Ты зусім чужая. Заўтрашняя сустрэча будзе самая першая сустрэча з ёю, ты ніколі яе не бачыла, не чула пра яе. А свае ўражанні — выкінь

іх найхутчэй куды-небудзь!» Калі навакольны пейзаж расплываўся і выветрываўся з памяці, твой вобраз, толькі ён, наадварот, успываў усё выразней, і я не меў сілы працівіцца гэтаму.

Урэшце я — і маска, безумоўна, таксама, — паставіўшы ў цэнтр твой вобраз, быццам матылёк, якога вабіць святло, ледзь не дакранаючыся да нашага дома, стаў прагна кружыцца па няправільным чатырохвугольніку.

Суседкі з кашолкамі ў руках, размінаючыся са мною, не звярталі на мяне ніякай увагі — нейкі незнаёмы; дзеці — дзеці, яны, забыўшыся на ўсё, гулялі, стараючыся не ўпусціць кароткіх хвілін, што засталіся да вячэры. Увогуле, не было чаго трывожыцца, што мяне пазнаюць. Калі я пяты ці шосты раз падышоў да дома, ужо загарэліся вулічныя ліхтары, пачало хутка змяркацца. Я стаў прыглядацца, замарудзіўшы хаду настолькі, каб не выклікаць падазрэнняў, і дазнаўся, што ты дома: з нябачнага акна падала ў двор мяккае святло. Святло з гасцёўні. Няўжо і адной сабе ты акуратна ставіш усё на стол?

Я раптам адчуў нешта падобнае на рэўнасць да гэтага святла з гасцёўні. І не да нечага канкрэтнага — быццам там нейкі госць і ён захапіў маё месца. Я, здавалася, раўнаваў да самога факта, што там звычайная нязменная гасцёўня і з надыходам цемры ў ёй запалена лампа. Цяпер я, чакаючы вячэры, чытаў бы пад гэтым святлом вячэрні выпуск газеты, а замест гэтага, схваўшы свой твар пад маскаю, мушу туляцца пад акном. Гэта так несправядліва, так цяжка вытрываць гэта. Спакойнае святло з гасцёўні, ані не пацямнелае ад таго, што мяне там няма... Гэтаксама, напэўна, як і ты...

І маска, якая дагэтуль цешыла мяне і на якую я так спадзяваўся, здалася мне ненадзейнаю, пабляклаю. І задуманы мною грандыёзны спектакль, у якім

я, надзеўшы маску, павінен быў з бляскам выканаць ролю другога чалавека, аказаўся напраўду толькі спектаклем, бляклым і слабым перад няўмольнаю штодзённасцю: змяркаецца, выключальнік павернуты — і святло залівае гасцёўню. У тое імгненне, калі маска сустрэнецца з тваёю ўсмешкаю, яна адразу растане, быццам увесну снег.

Каб збавіцца ад адчування паражэння, я вырашыў дазволіць масцы пафантазіраваць. Мары, яшчэ не сфарміраваныя, як і сама маска, а можа, і не мары, а проста хімеры пра штодзённасць, якая вылезла з свае шкарлупіны, — пра гэта я прамаўчу. І, заплюшчыўшы на ўсё вочы, я зноў стаў з дзелавітым выглядам кружыцца па няправільным чатырохвугольніку, што агінае дом.

Але фантазіі не падбадзёрылі маску, наадварот, яны толькі паказалі, якая неадольная і каварная бездань між мною і ёю.

Вызваліўшыся ад путаў, маска найперш без сораму пакіраецца да нашага дома. І я апынуся ў ролі зводніка. Варотцы з адарванаю завесаю. Сцежка, высыпаная жвірам, забітая гразёю і таму ціхая. Уваходныя дзверы ў лішых аблупленай фарбы. Збучзелы вадасцёкавы жолаб валяецца каля ганка... А які табе клопат, гэта чужы дом! Націснуўшы кнопку званка і адступіўшыся на крок, каб супакоіць дыханне, я буду прыслухоўвацца да таго, што ты робіш. Хада набліжаецца, запальваецца святло над ганкам, чуваць твой голас: «Хто там?»

Не, як бы падрабязна ні стараўся я расказаць пра ўсё, гэта нічога не дасць. І не трэба, ды, найперш, і немагчыма. Наадварот, ці не здасца дзівам, калі я ўсімі праўдамі і няпраўдамі ператвару ў звязны тэкст свае абрывачныя мары, падобныя да нядбайных рад-

коў на грыфельнай дошцы, з якое сцёрта напісанае і зноў напісана па сцёртым невядома калі, невядома ў якім парадку,— можа, нават лепей параўнаць гэтыя радкі з крамзолямі ў грамадскай прыбіральні? Я хачу выбраць толькі дзве-тры сцэны, абмежаваўшыся самым неабходным, каб ты зразумела, які ўдар мне быў ад гэтай фантазіі.

Першая — гэта жаласная сцэна пасля таго, як я пачуў твой голас, падобны на шэпт. Я імгненна ўсунуў нагу ў шчыліну між вушаком і апасліва прачыненымі дзвярыма, з сілаю рвануў іх і прыставіў пісталет да твайго твару, напалоханага, быццам ты раптам захліпнулася ад ветру. Уяві сабе маю збянтэжанаць. Ні грама сімпатыі. Мяне часта раздражняў твой спакой — гэта праўда, але ўсё роўна не было ніякай патрэбы выстаўляцца бандытам з кінафільма. Калі ўжо я спакушалынік, дык няўжо не мог прыдумаць якога-небудзь ходу, што найболей падыходзіў бы спакушалыніку? Урэшце, падыходзіла любая хлусня, бо ўсё гэта адбывалася ў маёй фантазіі, ну, напрыклад, што я аднакашнік твайго мужа і зайшоў па даўняй дружбе — хацелася паказацца іменна гэтак. Увогуле, ніякага спакусніка з мяне не выйшла. Ці не быў я помснікам? А можа, у маёй масцы з самага пачатку была схавана прага помсты? Напраўду, я адчуваў нянавіць, быў настроены агрэсіўна, выяўлялася, натуральна, і пачуццё помсты — і ўсё гэта было накіравана супраць пераканання людзей, якія імкнуліся адабраць у мяне разам з тварам і грамадзянскія правы. А ў адносінах да цябе?.. Не ведаю... Думаю, гэтага не павінна было быць, але не ведаю... Шаленства, што ахапіла мяне, зусім паралізавала розум, адабрала здольнасць разважаць.

Гэта была рэўнасць. Нешта падобнае да рэўнасці, заснаванай на фантазіі, я ўжо зведваў шмат разоў, але цяпер было іншае. Вострыя пажадлівыя дрыжкі,

якім не адразу прыдумаеш назву. Не, мабыць, правільней сказаць «перыстальтыка». Абручы болю праз роўныя прамежкі часу адзін за адным падымаліся ад ног да галавы. Ты найлепей зразумееш, што гэта такое, калі ўявіш рух лапак сараканожкі. Я напраўду лічу, што рэўнасць— гэта жывёльнае пачуццё, якое можа лёгка штурхнуць нават на забойства. Ёсць два погляды на рэўнасць: што яна з'яўляецца спараджэннем культуры і што яна з'яўляецца першабытным інстынктам, якім валодаюць і дзікія жывёлы. Мяркуючы па тым, што здарылася тады са мною, правільнае, думаецца, другое.

Але да чаго ж нарэшце павінен быў я гэтак раўнаваць? Прычына зноў такая недарэчная, што я проста не адважваюся пра яе пісаць. Я раўнаваў да маскі, да таго, што яна будзе чапаць рукамі тваё цела... Да таго, што ты рашуча не адкінеш гэтай рукі. Не будзеш супраціўляцца да канца, нават з рызыкаю для жыцця. Вось што выклікала маю рэўнасць, і кроў стукала ў скроні, і перад вачыма плылі кругі. Смешная гісторыя, калі падумаць. Бо ўсе твае дзеянні існавалі пакуль толькі ў маёй фантазіі, былі выдумкаю самой маскі,— значыць, я сам стварыў прычыну для рэўнасці і сам раўную да выніку.

Калі я так добра разумеў усё, дык павінен быў неадкладна спыніць фантазіі ці загадаць масцы пачаць усё нанова, але... Чамусьці я не рабіў гэтага. І не толькі не рабіў, але, нібыта сумуючы па рэўнасці, наадварот, можна сказаць, нацкоўваў, падбухторваў маску. Не, тут быў, мусіць, не сум, а тая самая помста. Я трапіў у нейкае заганнае кола — увесь час падліваў масла ў агонь: пакуты рэўнасці прымушалі мяне штурхаць маску на гвалт, а гвалт яшчэ больш распальваў рэўнасць. А калі гэтак, дык і тая самая першая сцэна была маім асабістым, прыхаваным жаданнем. Значыць, існуюць, відаць, праблемы, якім я паві-

нен смела паглядзець проста ў вочы, не звальваючы ўсё толькі на маску. Добра, ну а што, калі... Дапушчэнне не асабліва прыемнае, але... Калі я яшчэ да таго, як страціў твар... Яшчэ з таго часу, як жыў сямейным жыццём, як усе людзі... Сам употайкі вырошчваў парасткі рэўнасці, раўнаваў цябе? Можна быць. Сумнае адкрыццё. Толькі я позна спахапіўся...

Занадта позна. Маска, якая павінна была стаць пасрэднікам між намі, аказалася бессаромным тыпам. Ведама, нічога не змянілася б, калі б яна была ласкавым спакуснікам. Наадварот, паявілася б нават магчымасць пакутаваць ад злаякаснай рэўнасці, якая не мае выйсця. І ў выніку адна з многіх сцэн гвалту, вельмі падобных між сабою.

Твой страх выліўся ў мяне ў пажадлівыя канвульсіі, чаго я і сам не чакаў. Не, даволі... Хай сабе гэта спектакль, створаны дзеля пратэсту супраць штодзённасці, але тое, што здарылася, выходзіць за межы дапушчальнага. Калі ўсё гэта сон, дык хацелася б, каб ён быў убраны ў прыгожыя строі алегорый, а тут фантазіі, якім не стае палёту, фантазіі, падобныя на нявыдуманнае апавяданне. Даволі банальнасцяў!

Апошняя сцэна. Якая б банальная яна ні была, я не збіраюся прыкідвацца, што нічога не здарылася. Справа ў тым, што сцэна была не проста банальная, але і сваёй агіднасцю магла служыць апагеям, і адначасна яна стала пераломным момантам, які акрэсліў мае далейшыя ўчынкi. Наставіўшы на цябе пісталет, я пачаў вырываць у цябе прызнанне: «Ты тут без мяне займалася ананізмам, га? Не ўтойвай, нічога не выйдзе. Ведаю, што займалася». З незвычайнаю напорыстасцю, паволі, але неадступна я гнаўся за табою. Няма ўжо сілы трываць. Прыйшла пара пакласці канец гэтым брудным, дзікім думкам. Як прымусіць цябе паплаціцца? Самы лепшы, адзіны спосаб — я быў

цвёрда перакананы — сарваць маску ў той самы момант, калі ты разявіш рот, каб мне адказаць.

Але хто павінен паплаціцца? Маска? Я? Ці, можа, ты?.. Пра гэта, напэўна, я добра не падумаў. Ведама, не падумаў. Але я хацеў, каб паплаціўся не хто-небудзь з нас; а само паняцце «твар», якое загнала мяне ў такое становішча.

Я пачаў адчуваць невыносную спустошанасць ад таго, што паміж мною і маскаю ўтварылася такая бездань. Можа, я ўжо прадчуваў насоўванне катастрофы? Хоць маска, як відаць з самой гэтай назвы, была толькі фальшывым тварам і ніяк не павінна была ўплываць на маю асобу, але варта было ёй паявіцца перад тваімі вачыма, як яна адлятала так далёка, што да яе ўжо нельга было дацягнуцца рукою, і, зусім разгубіўшыся, я праводзіў яе бездапаможным паглядом. Так, насуперак маім планам, якія спарадзілі маску, я мусіў быў прызнаць перамогу твару. Каб я зліўся ў адну асобу, трэба было, сарваўшы маску, спыніць саму камедыю масак.

Між іншым, як і трэба было чакаць, маска таксама не асабліва ўпарцілася. Як толькі яна пераканалася ў маёй рашучасці, адразу з горкаю ўсмяшкаю падціснула хвост і спыніла свае фантазіі. Я таксама перастаў ёй дакучаць. Колькі б ні настройваў сябе супраць фантазій, я не збіраўся адмовіцца ад сваіх заўтрашніх планаў, і, значыць, мы з маскаю былі саўдзельнікамі злачынства, вобразна кажучы, абое рабое... Не, было б няправільна называць нас саўдзельнікамі. Не трэба апускацца да такога самазнішчэння. Ва ўсякім выпадку, у заўтрашнія планы не ўваходзіла пагражаць пісталетам. Сексуальныя матывы былі, ведама, але яны проста не маглі мець нічога агульнага з тою бессаромнасцю. Здацца распуснікам выпадковай, абстрактнай спадарожніцы ў электрычцы — яшчэ хай

сабе, але стаць такім перад роднаю жонкаю — каму гэтага захацацца?

Калі я апошні раз ішоў паўз дом і праз плот зазірнуў у акно ў гасцёўню, дык убачыў многа бінту, які стужкамі звісаў са столі, быццам белая марская капуста. Чакаючы, што я паслязаўтра вярнуся з камандзіроўкі, ты вымыла стары бінт, якім я абмотваў твар. У тую хвіліну мне здалася, што сэрца прарвала дыяфрагму і правалілася ўніз. Я ўсё яшчэ любіў цябе. Можа, паводзіў сябе не гэтак, як трэба, але любіў, як і некалі. І самае трагічнае тое, што сцвердзіць сваю любоў я мог толькі такім спосабам. Нібыта дзіця, якога не пусцілі на экскурсію, — яму астаецца толькі раўнаваць да гістарычных мясцін і да рэшткаў старажытнасці.

Пастскрыптам на асобных лістах, укладзеных у сшытак. Можа, табе здасца сумным, але я хачу яшчэ раз паспрабаваць разабрацца ў бессаромных фантазіях маскі. Бачыш, калі я гляджу на тыя падзеі сённяшнімі вачыма, дык адчуваю, што ва ўсіх маніпуляцыях вакол фантазіі таіўся пэўны сэнс, які не ўдавалася мне ўлавіць, кажучы моваю дэтэктыва — ключ, які даў бы магчымасць паказаць злачынца, ці адзнака таго, што інцыдэнт вычарпаны, — усё трымалася ў іх.

Я збіраюся пасля расказаць пра канец, як пра канец. Спадзяюся, не пазней як праз тры дні, лічачы з таго моманту, як пішу гэта цяпер, паказаць табе свае запісы, а тыя тры дні, што я называю, — проста прыблізны час, патрэбны, каб усё скончыць. Таму, калі б я ставіў мэту проста расказаць пра канец, я, не робячы гэтых дадаткаў, абмежаваўся б тым, што ўключыў бы гэта ў апошнюю частку запісак. Для іх стройнасці такія шлях самы правільны — супраць гэтага

нічога не скажаш. Але мэта ў мяне зусім другая. Я хацеў зрабіць хоць невялікія папраўкі да паняцця «эратычны», якім збіраўся ўсё растлумачыць, а замест гэтага апынуўся, як кажуць, з гіраю, прыкаванаю да нагі... а можа, папраўкі да сцверджання, што паміж мною і маскаю ёсць вялікая розніца. Раз я ўжо прызнаў сваю віну, дык, напэўна, мне можна было б даць магчымасць апраўдацца, калі, ведама, я не буду перакручваць фактаў.

У той дзень я вывеў маску з дому з лёгкім сэрцам, быццам выпусціў пагуляць любімае дзіця. Я заразіўся дураслівасцю сабачаняці, упершыню спущанага з павадка, — у мяне паявіўся вясёлы, жыццярэдасны настрой. Але з-за рэўнасці, якая невядома адкуль узялася, я і маска апынуліся ў такім становішчы, што за цябе нам давялося схапіцца ўрукапашную. Гэтая рэўнасць прымусіла мяне зноў успомніць пра каханне і адданасць табе... Таму планы, адкладзеныя на другі дзень, вымагалі неадкладнага ажыццяўлення. І хочаш не хочаш, мне давялося прапанаваць масцы часовае перамір'е.

Безумоўна, глыбока ўсярэдзіне, быццам калючка, нешта засела. Электрычка, што ішла ў горад, была пустая, і на якое б месца я ні сеў, шыбы, ператварыўшыся ў чорныя люстэркі, адбівалі маю маску. Дзіўны тып — аброслы, манерна адзеты, у цёмных акулярах, хоць ужо вечар. Урэшце я паставіў яму ультыматум: ці ён дабром згаджаецца на перамір'е, ці я зрываю маску. Дый трэба дадаць да ўсяго, што гэты тып хаваў у кішэні пісталет. Колькі ў ім вераломства! Мне нават здалося, што маска, здзекліва ўсміхаючыся, сказала:

— Хопіць бурчаць — я табе непазбежнае зло. Калі думаеш адмовіцца ад мяне, лепей было б з самага пачатку нічога не выдумляць. А калі ўзяўся — маўчы.

Хочаш што-небудзь атрымаць — будзь гатовы заплаціць за гэта...

Прачыніў акно. Уварваўся тугі, востры, як лязо, струмень начнога паветра. Ён асвяжыў толькі патыліцу і далоні і замёр імгненна перад «непазбежным злом», нават не дакрануўшыся да гарачых шчок. Псіхалагічна я пакутаваў ад таго, што маска не стварае са мною адзінага цэлага, але фізіялагічна мне была непрыемна, што яна вельмі шчытна прылягае. Мой стан нагадваў, мабыць, стан чалавека, якому ўставілі штучныя зубы.

Але — я таксама, не саступаючы, стараюся апраўдаць сябе, — паколькі з грэхам папалам выконвалася пагадненне пра перамір'е, мне неяк удалося б дамагчыся галоўнай свае мэты — аднавіць сцяжынку між намі, калі б толькі я змірыўся з некаторымі перашкодамі (напрыклад, з рэўнасцю). Але хіба мог бы я мець да свае жонкі такую бессаромную цікаўнасць? Адваротна прапарцыянальна маім адносінам да маскі я — ажно дзіва — станавіўся ўсё болей падатлівы ў адносінах да цябе.

Але ці праўда гэта? Які вынік — ты ўжо ведаеш, так што не буду паўтарацца... Пытанне не толькі ў выніку... Якія ж ёсць падставы толькі да мяне ставіцца так надумана?

Эратычны акт можна, мабыць, залічыць да сексуальнае сферы абстрактных чалавечых адносін. Калі абмежавацца надта далёкімі, абстрактнымі адносінамі, якія нават розум не можа ахапіць, другі чалавек немінуча ператвараецца ў абстрактнага антыпода — ворага, а сексуальнае супрацьпастаўленне становіцца эратычным актам. Паколькі, напрыклад, існуе абстрактная жанчына, абавязковы, непазбежны эратызм мужчыны. Эратызм ні ў якім выпадку не можа быць ворагам жанчыны, як звычайна думаюць, наадварот: якраз жанчына — вораг эратызму. Такім чынам, ла-

гічна, відаць, меркаваць, што эратычнае існаванне не ёсць ненармальная сексуальнасць, а, наадварот, тыповая форма цяперашняга сексуальнага жыцця.

Як бы там ні было, мы жывём у такі час, калі стала немагчыма, як некалі, правесці дакладную мяжу паміж блізкім і ворагам, якую пазнаваў бы кожны. У электрычцы цясней, чым твае блізкія, цябе шчытна аблепліваюць незлічоныя ворагі. Ёсць ворагі, якія пранікаюць у хату, ператварыўшыся ў пісьмы, ёсць ворагі — ад іх няма ратунку,— якія, ператварыўшыся ў хвалі, прасочваюцца ў кожную клетку. У гэтых умовах варожае акружэнне стала звычайнае — мы прывыклі да яго, і існаванне блзкага гэтаксама мала прыкметнае, як іголка, згубленая ў пустыні. Тады і нарадзілася выратавальная ідэя: «Зробім чужых людзей сваімі блізкімі», але ці можна ўявіць, што знойдзецца велізарнае сховішча, якое зможа змясціць людзей, адзінкаю падліку якіх службыць мільярд. Можа, для поспеху ў жыцці карысна адмовіцца ад высокіх памкненняў, якія табе не пад сілу, і добрасардэчна змірыцца з тым, што ўсе навокал цябе людзі — ворагі. Ці не спакайней як найхутчэй выпрацаваць імунітэт супраць адзіноты?

І няма ніякай гарантыі, што чалавек, атручаны адзінотаю, не будзе эратычны ў адносінах да сваіх блізкіх і, ва ўсякім выпадку, да жонкі. Выпадак са мною — не выключэнне. Калі ў дзеяннях маскі бачыць пэўнае абстрагаванне чалавечых адносін,— можа, я з-за гэтага самага абстрагавання і прадаўся тым фантазіям,— дык мне (а я імкнуўся выйсці з недарэчнага становішча) не аставалася нічога больш, як заткнуць рот і маўчаць. Напраўду, колькі б я ні пералічваў здзейсненыя мною добрыя справы, сам факт, што я прыдумаў падобны план, ужо даволі красамоўна гаварыў пра мае эратычныя хімеры.

Значыць, план стварэння маскі з'явіўся не выні-

кам майго асаблівага жадання, а выяўленнем самае звычайнае патрэбы абстрагаванага сучаснага чалавека. На першы погляд здавалася, што я пацярпеў паражэнне ад маскі, але на самай справе нічога падобнага на паражэнне не было.

Пачакай! Дык жа не толькі план стварэння маскі не быў нечым асаблівым. Праўда? Сам мой лёс — страта твару, якая прымусіла шукаць дапамогі ў гэтае маскі,— зусім не з'яўляецца нейкім утрапненнем — гэта, найхутчэй, агульны лёс сучасных людзей. Хіба няпраўда? Невялікае, ведама, адкрыццё. Мой адчай тлумачыўся не так стратаю твару, як тым, што мой лёс не мае нічога агульнага з лёсамі іншых людзей. Я не мог заглушыць у сабе пачуцця зайздрасці нават хвораму на рак, бо ён падзяляе свой лёс з іншымі людзьмі. Калі б не гэта... Калі б толькі яма, у якую я праваліўся, была не калодзежам, якога выпадкова не зачынілі, а турэмнаю камераю, пра існаванне якое ўсе людзі добра ведалі! Гэта таксама не магло не кінучь мяне ў адчай. Ты павінна зразумець, што я хачу сказаць. Пачуццё адзінокага адчаю, калі хлопец, у якога пачынае ламацца голас, ці дзяўчына, у якой пачынаюцца менструацыі, зазнаюць спакусу мастурбацыі, думаюць, што спакуса гэтая — незвычайная хвароба, і хворыя на яе толькі яны адны... Ці пачуццё ганебнага адчаю, калі дзіцячая маленькая кража (шарык з мазаікі, ці кавалачак гумкі, ці агрызак алоўка) — адзёр, на які кожны павінен перахварэць,— успрымаецца як страшнае злачынства, якое зрабіў толькі ты адзін... На няшчасце, калі падобная недасведчанасць будзе доўжыцца да пэўнага часу, паявяцца сімптомы атручэння, і такія людзі могуць ператварыцца ў сапраўдных сексуальных злачынцаў, у звычайных зладзеяў. І як бы яны ні пільнаваліся, каб не трапіць у пастку, як бы ні стараліся найглыбей зразумець, што робяць злачынства, гэта не дасць ніякіх вынікаў. Куды болей

эфектыўная мера — вырвацца з адзіноты, дазнаўшыся, што нехта зрабіў такое самае злачынства, што ў цябе ёсць супольнік.

Можа, пачуццё блізкасці да незнаёмых людзей — кожнага хацелася абняць, — якое зведаў я пазней, калі выйшаў з дому і напіўся гарэлкі, да якое не прывык, і ап'янеў (пра гэты выпадак я напішу пасля, тут мне не хочацца паўтарацца), можа, гэтае пачуццё ўзнікла таму, што ў мяне цеплілася кволая надзея знайсці сярод іх каго-небудзь, хто, як і я, страціў бы твар. Ведама, гэта не значыць, што я адчуваў блізкасць да блізкіх, — проста я падзяляў з імі пачуццё адзіноты, якое спараджаюць абстрактныя адносіны, якія ўзнікаюць ад таго, што ўсе навокал — ворагі. Вось таму і не трэба было спадзявацца, што людзі, нібыта персанажы з якога-небудзь рамана, з шчымліваю радасцю будуць скакаць па шэрай электрычнай коўдры добрых намераў...

Але мне было жахлівым адкрыццё, што за бетоннымі сценамі, як вязні, сядзяць людзі такога самага лёсу. Калі прыслухацца, добра чутны стогны з суседніх камер. Калі надыходзіць ноч, як чорныя навальнічныя хмары, закіпаюць уздыхі, мармытанне, усхліпы — уся турма поўніцца праклёнамі.

— Не я адзін, не я адзін, не я адзін...

А днём, калі спрыяе лёс, яны размяркоўваюць час паміж фізічнымі практыкаваннямі і ваннамі, а калі надараецца выпадак употайкі падзяліцца з кім-небудзь сваім лёсам, яны абменьваюцца паглядамі, жэстамі, перашэптваюцца...

— Не я адзін, не я адзін, не я адзін...

Калі скласці ўсе гэтыя галасы, дык турма здасца велізарнаю. І зусім натуральна. Злачынствы, за якія яны абвінавачваюцца: вінаваты за тое, што страчаны твар, вінаваты за тое, што перарэзана сцяжынка, якая звязвае з другімі людзьмі, вінаваты за тое, што стра-

чана разуменне гора і радасці другіх людзей, вінаваты за тое, што страчаны страх і радасць выяўлення невядомага ў другіх людзях, вінаваты за тое, што забыты абавязак ствараць дзеля другіх, вінаваты за тое, што страчана музыка, якую слухалі разам, — усё гэта злачынствы, якія выяўляюць адносіны паміж сучаснымі людзьмі, і, значыць, увесь наш свет цалкам — велізарная турма. Але ўсё роўна ў маё становішча вязня гэта не прынесла ніякіх перамен. Апрача таго, людзі страцілі духоўны твар, а я страціў і фізічны, і таму ў ступені нашай турэмнай ізаляцыі ёсць, натуральна, розніца. І ўсё ж я не мог адмовіцца ад надзеі. Я адрозніваўся ад пахаваных жывых, бо ў маім становішчы нешта было, што прымушала спадзявацца. Доля непаўнацэннага чалавека — без маскі ён не можа спаваць, не можа скрыжаваць зброі з ворагам, не можа стаць распуснікам, не можа бачыць сноў — доля не толькі мая, а агульная — яна стала тэмаю нашых размоў. Можа быць. Напэўна, іменна гэтак.

Ну, а ты што пра гэта думаеш? Калі я разважаю лагічна, ты таксама не выключэнне і, думаю, вымушана будзеш згадзіцца са мною. Безумоўна, згодзішся... Інакш ты не павінна была скідаць маю руку з свае спадніцы і заганяць мяне ў становішча параненае малпы, не павінна была моўчкі сачыць, як я трапляю ў пастку, што паставіла маска, не павінна была даводзіць мяне да такога адчаю, што мне не аставалася нічога другога, як напісаць гэтыя запіскі. Ты сама даказала, што твой твар, які належыць да энергічнага гарманічнага тыпу, быў не чым іншым, як маскаю. Значыць, па сутнасці, мы з табою абое рабое. Адказваць павінен быў не я адзін. У выніку — гэтыя запіскі. Я не мог пайсці, не напамніўшы пра сябе. З гэтым ты напэўна згодзішся.

Таму прашу цябе — не смейся з маіх запісак. Пісаць — не значыць проста падставіць замест фактаў

рады літар, пісаць — значыць, выправіцца ў рызыкоўнае падарожжа. Я не хаджу па тых самых пэўных мясцінах, як пашталён. Ёсць і небяспека, ёсць і адкрыцці, ёсць і задавальненне. Адночы я адчуў, што варта жыць хоць бы толькі дзеля таго, каб пісаць, і падумаў нават, што хацеў бы пісаць і пісаць вось гэтак бясконца. Але я змог своечасова спыніць сябе. Мне, здаецца, удалося абмінуць смешнае становішча агіднага страшыдла, якое робіць падарункі недасяжнай яму дзяўчыне. Прыкінутыя тры дні я расцягнуў на чатыры, а потым на пяць — я не рабіў нічога, каб зарабіць час. Калі б ты прачытала гэтыя запіскі, узнаёленне сцяжынкі стала б нашаю агульнаю справаю.

Думаеш, я гавару ўсё гэта, каб падбадзёрыць сябе? Не, я не люблю быць надта вялікім аптымістам і не саманадзейны да дурасці. Я разумеў, што мы сябры, якія ранняць адзін аднаго, і спадзяваўся таму на ўзаемнае спачуванне, асабліва чакаў — ці не падтрымаеш ты мяне? Добра, давай без ваганняў патушым святло. Калі тушаць святло, маскарад канчаецца. У цемры, калі няма ні твараў, ні масак, я хачу, каб мы яшчэ раз добра ўпэўніліся адно ў адным. Я хацеў бы паверыць у новую мелодыю, якая даносіцца да мяне з гэтае цемры.

Выйшаўшы з электрычкі, я адразу нырнуў у піўны бар. Я рэдка адчуваў такую ўдзячнасць да запацелае паверхні шклянкі з півам. Можа, таму, што маска не давала скуры твару дыхаць, у горле перасохла. Без перадыху праглынуў паўлітра, быццам помпа.

Алкаголь, якога я даўно не ўжываў, падзейнічаў хутчэй, чым звычайна.

Колер маскі, ведама, не змяніўся. Замест гэтага п'яўкі заварушыліся, стаў свярбець твар. Не звяртаю-

чы ўвагі, я выпіў адну за адною другую, трэцюю шклянку, і сверб стаў сціхаць. Паддаўшыся настрою, я дабавіў яшчэ пляшку гарэлкі.

І тады раздражненне, якое адчуваў я дагэтуль, нечакана знікла, яго замяніла незвычайная фанабэрытасць, агрэсіўнасць. Маска, здавалася, таксама пачала п'янець.

Твары, твары, твары, твары... Выцер вочы, мокрыя ад слёз, а не ад поту, і праз тытунёвы дым і шум стаў дэманстратыўна, са злосцю разглядаць незлічоныя твары, якімі была бітком набіта зала. Ну, што хочаш сказаць? Гавары!.. Не будзеш гаварыць? Няма чаго сказаць. Ды адно тое, што ты вярзеш лухту, запіваючы яе гарэлкаю, даказвае, што ты шануеш маску, што яна табе патрэбна да зарэзу... Лаючы сваіх начальнікаў, выхваляючыся, які важны чалавек знаёмы знаёмага твайго знаёмага, ты распальваўся з усёй сілы, стараючыся стаць другім, схаваць свой сапраўдны твар... Усё роўна бяздарны спосаб ап'янення... Сапраўдны твар ніколі б не мог напіцца, як напілася маска... Калі кажуць, што сапраўдны твар напіўся, гэта значыць, што ён стаў п'яным сапраўдным тварам... Хай сабе ён нап'ецца да смерці — будзе толькі вельмі падобны на маску, але ніколі не ператворыцца ў маску... Калі б пажадаў я сцерці сваё імя, працу, сям'ю і нават грамадзянства — даволі прыняць смяротную дозу атруты... А з маскаю ўсё іначай... Спосаб ап'янення ў яе геніяльны... Не беручы ні кроплі алкаголю, яна можа стаць зусім ні на кога не падобным чалавекам... Вось як я цяпер! Я? Не, гэта маска... Забыўшыся пра толькі што заключанае перамер'е, маска зноў дазваляе сабе чорт ведае што... Але і сам я напіўся нібыта не меней за маску, і мне зусім не хацелася надта ляяць яе. Ці мог я ў такім стане адказаць за заўтрашні план?.. У голасе, які пытаецца пра гэта, не было настойлівасці, і я не палі-

чыўся з даўнім патрабаваннем маскі даць ёй аўтаномію.

Маска ўсё таўсцела і таўсцела. Урэшце яна ператварылася ў крэпасць, якая абступала мяне бетонам, і, закаваны ў гэтыя бетонныя даспехі, я выбраўся на начную вуліцу, адчуваючы сябе, як цяжка экіпіраваны паляўнічы. Праз амбразуры вуліцы здаваліся прыстанішчам бяздомных кошак-пачвар. Яны бадзяліся, збіраліся ў чароды, недаверліва прынюхваліся, спрабуючы знайсці свае адарваныя хвасты, вушы, лапы. Я схаваўся за маску, якая не мела ні імя, ні грамадскага становішча, ні пражытых гадоў, і, горды ад перамогі, даверыўся бяспецы, якую сам сабе гарантаваў. Калі іх свабода — гэта свабода матавага шкла, дык мая — свабода выключна празрыстага шкла. Імгненна закіпела жаданне: неадольна захацелася неадкладна пакарыстацца гэтаю свабодою. Напраўду, мэта жыцця, мабыць, — трата свабоды. Чалавек часта робіць так, быццам мэта жыцця — назапасіць свабоды, але ці не ёсць гэта ілюзія, якая вынікае з хранічнай нястачы свабоды? Якраз таму, што людзі ставяць перад сабою такую мэту, яны пачынаюць разважаць пра канец сусвету, і адно з двух: або ператвараюцца ў скнараў, або становяцца рэлігійнымі фанатыкамі... Гэта праўда, нават заўтрашні план сам па сабе не можа быць мэтаю. Спакусіўшы цябе, я хачу тым самым пашырыць сферу дзеяння майго пашпарта, і, такім чынам, план трэба разглядаць як нейкі сродак. Ва ўсякім выпадку, важна, што я зраблю ця пер. Цяпер трэба, не шкадуючы, выкарыстаць усе магчымасці маскі да апошняй.

П а с т с к р ы п т у м. Усё гэта, безумоўна, сафізмы, насычаныя алкаголем. Я толькі што даверыў табе сваё каханне, і пакуль словы гэтыя яшчэ гуцаць, я не па-

вінен навязваць табе сваіх нахабных доказаў, якія бессаромна апраўдваюць нашу патаемную сувязь. Я не павінен навязваць іх і самому сабе. І таму што не павінен, дык падрыхтаваў развітальны зварот да маскі. Але вось што мяне крыху трывожыць: я не магу адкараскацца ад думкі, што нават цявразы карыстаўся тымі самымі доказамі, бо лічыў, што яны зусім натуральныя...

«Мэта — не вынік даследавання; працэс даследавання — вось што мэта». Напраўду, гэта словы, якія як нешта само па сабе зразумелае скажа любы даследчык.

Хоць на першы погляд здаецца, быццам яны ні не звязаны з тым, што я сцвярджаю, але калі ўдумацца, дык яны гавораць пра тое самае. Працэс даследавання, у канчатковым выніку, не што іншае, як трата свабоды ў адносінах да матэрыі. У процівагу гэтаму вынік даследавання, адлюстраваны ў каштоўнасцях, спрыяе назапашванню свабоды. У гэтых словах трэба разумець, відаць, перасцярогу ад тэндэнцыі блытаць мэту і сродкі, надаваць дужа вялікае значэнне выніку. Я лічыў, што гэта самая цявразая логіка, але калі супаставіць усё, дык ці не здадуцца мае высновы слова ў слова сафізмамі падпітае маскі! Многае мяне не задавальняла. Можна, імкнучыся адмовіцца ад маскі, я на самай справе пакідаў яе на запас? А можна, свабода падобная на моцнае лякарства: у малых дозах — лечыць, калі дозу павялічыць — дзейнічае адмоўна. Хачу папытацца пра тваю думку. Калі я што б там ні было павінен падпарадкоўвацца патрабаванням маскі, тады мая тэорыя, што маска — турма, пра што я так цяжка і доўга пісаў, ды што там тэорыя, усё мае запіскі — прадукт памылковых уяўленняў. У мяне нават у думках няма, што ты згодзішся з маімі разважаннямі, пакліканымі апраўдаць нашу патаемную сувязь.

Дык вось, што ж рабіць з маёю празмернаю свабодаю?..

Калі б хто-небудзь спакойна прыгледзеўся да маіх сквапных паводзін, ён, напэўна, ад іх спахмурнеў бы. Але, дзякуй, маска была нікім, і таму, як бы пра яе ні думалі, не адчувала ніякага болю. Такое зручнае гэта пачуццё вызвалення, якога не трэба саромецца, перад якім не трэба апраўдвацца. Вызваленне ад сумлення з галавою акунула мяне ў музыку, якая кіпела пенаю.

П а м е т к і   н а   п а л я х . Ага, трэба спецыяльна напісаць пра тое, як я ўспрымаў гэтую музыку. Неонавая рэклама, ілюмінацыя, зарыва агнёў у начным небе, жаночыя ножкі ў панчохах,— то павялічваюцца, то памяншаюцца,— запушчаны сад, кашэчы труп у памыйнай яме, засліненыя акуркі і гэтак далей, і гэтак далей, усяго не пералічыш,— кожны з гэтых вобразаў ператварыўся ў пэўную ноту, загучаў, стварыў музыку. З-за аднае гэтае музыкі хацелася верыць, што рэальна існуе час, які цешыў мяне загадзя...

П а с т с к р ы п т у м . Згаданыя «паметкі на палях», зразумела, пісаліся перад папярэднім «пастскрыптумам», адразу пасля асноўнага тэксту. Мне цяпер цяжка ўспомніць, дзе гучала гэтая музыка. Але і няма ўпэўненасці, каб можна было выкрасліць гэтыя паметкі, і я вырашыў пакінуць іх.

Хоць алібі маскі было поўнае, а свабода, якую яна абяцала,— невычэрпная, задавальняцца свабодаю, патрэбнаю толькі на тое, каб задавальняць свае жаданні, нібыта чалавек, які не меў ні капейкі і раптам

атрымаў кучу грошай і не ведае, што з імі рабіць,— ці гэта не агідна? Ты зусім нядаўна пераканалася ў гэтым. Ап'яненне ад гарэлкі ўзмацнілася ап'яненнем ад пачуцця свабоды, усё маё цела ўкрылася буграмі жаданняў, я стаў падобны на старое дрэва з нарастамі. У дадатак да ўсяго, свабоду, што была цяпер у мяне ў руках, за якую заплаціў я гадамі, становішчам, працаю, можна было параўнаць з маёю колішняю свабодою, як крывавае сырое мяса з сухім словам «мяса». Толькі глядзец і маўчаць — нічога мне гэта не дасць. Мая маска не задаволілася — яна шырока, як рот у марскога чорта, разявілася і стала драпежна чакаць здабычы.

Але, на жаль, я не ведаў, на якую здабычу варта было траціць свабоду. Можна, дужа доўга мяне прывучалі і прывучылі нарэшце эканоміць свабоду. Жаданні мае былі мізэрныя, але ўсё роўна цела было ўкрыта імі, быццам гнайнікамі, а я, як гэта ні смешна, павінен быў з дапамогаю лагічных вылічэнняў займацца калькуляцыяй сваіх жаданняў.

Я не мог пахваліцца якімі-небудзь асабліва незвычайнымі жаданнямі. Ва ўсякім выпадку, алібі гарантавана, і мне было ўсё роўна, якія б бессаромныя ці заганныя яны ні былі. Найхутчэй гэтак: было нават пажадана дзейнічаць насуперак здароваму сэнсу, парушаць закон, бо я пакаштаваў пачуцця вызвалення ад сапраўднага твару. І тады да маіх паслуг, як на заказ, паявіліся — можа, стымулам паслужыў духавы пісталет — дзеянні, якія ўжываюць толькі бандыты: шантаж, вымаганне, грабеж. Безумоўна, калі б я хоць мог ажыццявіць іх паспяхова, гэта было б маёю вялікаю перамогаю. Калі б была раскрыта іх сапраўдная сутнасць, дзіўнасць іх спалучэння, паявілася б, бясспрэчна, першакласная газетная сенсацыя. Таго, хто сур'ёзна хоча паспрабаваць, сілаю трымаць не збіраюся. Думаю, было б карысна растлумачыць людзям без

масак ці, лепей сказаць, з псеўдамаскамі сапраўдную сутнасць абстрактных чалавечых адносін — ва ўсякім разе, я б хоць адпомсціў за сваіх п'явак.

Я далёкі ад таго, каб крывіць душою, але чамусьці да такіх заган у мяне не ляжыць душа. Прычына надта простая. Па-першае, у мяне не было асаблівае патрэбы ператварыцца ў сапраўдную маску — мне цалкам хапала забінтаванага твару. Другая прычына: тое ж вымагальніцтва, той жа шантаж былі не так мэтаю, як сродкам здабычы грошай, каб вярнуць свабоду. Дый восемдзсят тысяч іен прыемна сагравалі кішэню. На сённяшні вечар і заўтрашні дзень хопіць. Гэта нямнога, але пра тое, як здабыць грошай, паду маю, калі яны мне спатрэбяцца.

Але чым жа з'яўляецца ўрэшце мэта ў чыстым выглядзе, без дамешку сродкаў? Цікава, што амаль усе незаконныя дзеянні, якія толькі я мог прыпомніць, былі звязаны з незаконнаю перадачай права ўласнасці, гэта значыць, з грашыма. Вазьму прыклад — азартныя гульні, якія называюць параўнальна чыстаю канцэнтраванай страсці... Папытацца ў псіхолога — ён назаве гэта прагаю выратавання, прагаю замяніць хранічнае напружанне імгненнаю яго разрадкаю... Калі гэта праўда, дык усё роўна, ці назваць гэта тратаю свабоды, ці выратаваннем... Але калі ўзяць гэта імгненнае напружанне і выключыць з яго прыліў і адліў грошай, дык ці не стане яно прэснае? Сам факт, што адна азартная гульня стварае перадумову другой, і ланцуг іх, калі б гэта магло быць, цягнуўся б бясконца, і ўрэшце азартная гульня ператвараецца ў звычку, даказвае, чым, папраўдзе, з'яўляецца амплітуда паміж мэтаю і сродкам. Такія тыповыя злачынствы, як ашуканства, зладзейства, грабеж, падробка, немагчымыя, калі ў іх няма сродку. Нават людзі, якія на першы погляд ігнаруюць закон і робяць усё па сваёй волі, на самай справе жывуць у несвабодным свеце,

у які нечакана прасочваюцца недахопы. Ці не ілюзорная мэта ў чыстым выглядзе?

Былі ў мяне і жаданні, прадыхтаваныя іншымі імкненнямі. Напрыклад, прыгразіўшы інстытуцкай ахове, вынесці з сейфа матэрыялы, якія мяне цікавяць, або, выламаўшы замкнутыя на замок дзверы адміністрацыйнага аддзела, украсці табліцы зробленых даследаў і дакументы фінансавых рэвізій — практычныя жаданні, вельмі мне характэрныя. Гэта былі, ведама, смехатворныя фантазіі, якія падыходзілі, найхутчэй, дзіцячаму шматсерыйнаму тэлевізійнаму фільму. Але яны недарэчныя, калі ўявіць такі стымул, як незадаволенасць кампаніяй, якая дала інстытуту толькі намінальную незалежнасць. Але ўсё роўна яны аставаліся сродкам, дый наўрад ці маглі яны выканаць тую ролю ў жыцці, якую даручыў я масцы. Вось калі я зраблю ўсё, каб маска дасканала авалодала тым, што даступна толькі ёй, і прыстасуюся да гэтага жыцця...

*П а м е т к і   н а   п а л я х .   В е д а м а ,   к а л і   н е   ў з н і к н е
а саблівых перашкод, я павінен буду вечна весці дваі-
ное жыццё — з маскаю і з сваім сапраўдным тварам.
Тады, можа, варта было б яшчэ раз задумацца...*

Сярод шматлікіх злачынстваў ёсць толькі адно, якое тоіць у сабе выключныя магчымасці. Гэта падпал. У падпалах, натуральна, таксама ёсць элементы, якія з'яўляюцца сродкам назапашвання свабоды: атрыманне страхоўкі, знішчэнне слядоў пасля кражы, прагнасць пажарніка да славы. А хіба амаль усе іншыя падпалы, што ўзнікаюць не з-за такога зламывага разліку, не выкліканы ўрэшце імкненнем вярнуць замарожаную ці адабраную свабоду? Але ёсць падпалы, якія ў чыстым выглядзе не маюць ніякае вартасці і служаць толькі задавальненню капрызаў...

Калі шалёнае полымя ліжа сцены, абвівае слупы, прарывае столь і раптам узлятае да воблакаў і, гледзячы пагардліва на мітусню людскога статку, ператварае ў попел кавалак гісторыі, які толькі што быў жывы, падпалы без ніякага дамешку, калі гэтыя трагічныя разбурэнні служаць пажыткам, што спатольвае духоўны голад... Мабыць, падобныя выпадкі таксама бываюць. Я, безумоўна, не думаю, што гэта нармальнае жаданне. У народзе такіх людзей называюць падпальшчыкамі — дэманамі падпалу,— значыць, разумеюць, што іх дзеянні выходзяць за межы агульнапрынятых. Але, калі гарантавалася трата свабоды, пытанне пра нармальнасць ці ненармальнасць не стаяла, бо маска была маскаю, ані не звязанаю з агульнапрынятым.

...Тым не менш у мяне самога не было ніякае патрэбы ўчыняць падпалы, дык навошта мне ўсё гэта? Калі я блукаў па ціхіх завулках, ледзь не дакранаючыся плячом да спакуслівых шыльдаў, дык спрабаваў уявіць, як з-пад гэтага застрэшка ці з тае шчыліны ў сцяне раптам вырываецца полымя, але гэта ані не ўсхвалявала мяне. Думаю, я не асабліва спалохаўся. Паспрабавала б ты хоць раз надзець маску — адразу б усё зразумела. Імкненне заглушыць дзеянні, якія ганьбяць чалавека, як гэта ні дзіўна, уяўляецца нікчэмным, яму нельга даверыцца. Гэтак баязлівае дзіця, заслانیўшы далонямі твар, спакойна глядзіць праз пальцы фільм з пачварамі. Чым мацней нафарбаваная жанчына, тым лягчэй яе спакусіць. Гаворка ідзе не толькі пра сексуальную спакусу, статыстыка вельмі дакладна гэта пацвярджае і ў дачыненні да прафесійных магазінных зладзеяў. Ах, парадак, ах, звычай, ах, закон! — колькі шуму вакол, а гэта ж урэшце пясчаная крэпасць, гатовая рассыпацца ў любую хвіліну, трымаецца яна тонкім слоem скуры — сапраўдным тварам.

...Гэтак яно і было — я не спалохаўся. Цяпер няма

чаго адмаўляцца ад бессаромнасці — каму гэта трэба. Сама ж маска — плод мае бессаромнасці. Нішто не можа ігнараваць дамоўленасці паміж людзьмі болей, чым надзетая маска, якую не прымусілі ўсвядоміць, што яна маска, хоць законам гэта не забаронена. Я магу ўявіць псіхалогію падпальшчыка, хоць сам я не падпальшчык. Аднак я трохі занепакоіўся, што з такою цяжкасцю выяўленая адзіная мэта ў чыстым выглядзе аказалася, на жаль, не тым, што я заказваў. Нічога не зробіш — лепшага плана ў мяне не было, я гэта добра ведаю. Ва ўсякім разе, лепей такі план, чым ніякі. Але ўсё ж я не думаю, што ўсе гэтыя жаданні, якія ўкрылі мяне, нібыта гнайнікі, можна класіфікаваць як сродак. Колькі б я ні паўтараў, што мяне задуха прывучылі эканоміць свабоду, і ў гэтым прычына, ад гэтага не будзе весялей. Што б там ні было, падпал я пакіну на некалі...

Пачакай, напісаў я гэта і агледзеўся, што прапусціў вельмі важны момант, не ведаю, знарок ці выпадкова. Калі ўжо я гаварыў пра незаконныя дзеянні, дык, безумоўна, павінен быў на самым пачатку ўпамянуць яшчэ пра аднаго дэмана — пра таго самага бандыта, дэмана вялікае дарогі. Калі падпальшчыку дазваляюць далучыцца да тых, хто мае мэту ў чыстым выглядзе, дык, думаю, не будзе нічога благага, калі ўключыць у гэтую кампанію і бандыта. Не павінна быць нічога благага. Тое, што ён робіць, не мае такога вонкавага эфекту, як дзеянні падпальшчыка, але варта зазірнуць углыбіню — не можа быць страшнейшага разбуральнага дзеяння, чым забойства... Ці мог я забыць такі яркі прыклад? Увогуле, можа, якраз таму, што прыклад быў вельмі яркі, я пра яго забыўся. Ці не таму, што я не прыхільнік падпальшчыкаў і на самым пачатку адступіўся, выкінуў з галавы дзеянні, якія вымагаюць большых разбуральных імпульсаў, — у мяне нават пытання такога не было.

Экстравертны агрэсіўны тып... мая маска, якая лічыць сябе паляўнічым, пачуўшы «разбуральныя імпульсы», падалася наперад. Мне прыкра расказваць пра гэта, але было іменна так — нічога не зробіш. Можа, я і паўтараюся, але зусім не з-за баязлівасці. Я адмаўляю баязлівасць, зразумела, не таму, што лічу адмаўленне яе абавязковым. Па праўдзе кажучы, мне непрыемнае нават само ўжыванне гэтых «дэман падпалу», «дэман вялікае дарогі» ўжо з-за аднаго слова «дэман». Тысячавольтны электрычны ток, які ўзбуджаў у той час маску, не меў нічога агульнага з разбуральным інстынктам... Нагадваў нешта вязкае і прыліплавае, ніяк не магу падабраць адпаведнага выразу, а ўвогуле зусім процілеглае разбурэнню.

Мабыць, было б перавелічэннем сцвярджаць, што ў мяне зусім не было разбуральных інстыктаў. Я хацеў садраць з твайго твару скуру, каб і ты зведала тыя пакуты, што і я, я марыў рассяць у паветры ядавіты газ, які паралізуе зрокавыя нервы, каб асляпіць усіх людзей на свеце, — вось якія жаданні ахоплівалі мяне не раз і не два. Напраўду, у гэтых запісках я, помніцца, не адзін раз злоснічаў гэтак. Яшчэ больш нечаканае, калі падумаць, тое, што жаданне спагнаць на некім сваю злосць узнікала ў мяне яшчэ да паяўлення маскі, калі ж яна была гатовая, раптам я адчуў, што ўва мне адбыліся нейкія перамены, хоць пратэст астаўся той самы. Відаць, напраўду адбыліся. І іменна таму, што адбыліся, маска захацела патраціць сваю свабоду зусім на другое. Не на нешта пасіўнае — учыніць разбурэнні і чакаць пакарання. Пачакай, што ж нарэшце я хачу сказаць?.. Ці жадаў я такое класічнае гармоніі, як каханне, як дружба, як узаемаразуменне? Ці, можа, хацеў я паесці салаткаватае, ліпкае, прыемна-цёплае лёгкае ваты, якую ў святы прадаюць на вуліцах?..

Злучыся, як дзіця, якое не можа атрымаць таго,

чаго хоча, я зайшоў у першую, што трапілася, кавярню і стаў ліць на цвёрды, як кулак, камяк жаданняў, які падняўся з глыбіні горла, халодную ваду ўперамежку з марожаным. Хацеў нешта сказаць, ды не ведаў што... Калі гэтак будзе і далей, дык я або закіну ўсё, або цераз сілу буду рабіць тое, чаго не хачу. Калі нічога не робіш, падкрадваецца раскаянне. Агіднае адчуванне, быццам давялося надзець мокрыя шкарпэткі...

Твар пад маскаю гарэў, як у парылцы, здаецца, з носа пайшла кроў. Нешта трэба рабіць... Я добра разумеў увесь камізм свайго становішча: сам ператварыўся ў аналітыка свайго псіхічнага стану і павінен класіфікаваць свае жаданні, аналізаваць іх, прасейваць, вызначаць сапраўдную сутнасць камяка гэтых жаданняў і даваць яму назву.

Калі трэба, мне ўсё роўна — магу пачаць з вываду, да якога я прыйшоў. Гэта была полавая цяга. Смяешся, мабыць? Вывад і напраўду, якімі б прыгожымі агаворкамі ён ні суправаджаўся, даволі банальны. Але я многае разумеў, і ён мне не здаваўся надта нечаканым. Вось толькі банальнасць была на ўзроўні ўводзін у алгебру і прымалася без доказу — гэтага я ўжо ніяк не мог вытрываць. Самапавага можа, як гэта ні дзіўна, суседнічаць з бессаромнасцю.

Такім чынам, трэці шытак таксама канчаецца. Нічога не зробіш, давядзецца абмежавацца ходам эксперыменту, распачатым маскаю. Але хоць гэта і здасца сумным, найлепей, я думаю, раскажаць толькі пратэа доказы, паводле якіх трата свабоды ў чыстым выглядзе была фактычна полавай цягаю. Трата свабоды, якая б чыстая яна ні была, сама па сабе не стварае каштоўнасцяў. (Калі гаварыць пра каштоўнасці — іх, найхутчэй, стварае свабода.) Я не збіраюся сцвярджаць.

што маё лагічнае збудаванне бездакорнае, але на другі дзень усе мае дзеянні накіроўваліся гэтаю полавай цягаю, і, думаю, павінен быць шчыры з самім сабою, бо спадзяюся на твой справядлівы суд.

Калі толькі не злавацца знарком, дык не так ужо цяжка зразумець, чаму маска адварнула ад падпалаў і ад забойстваў, зразумець яе стан. Найперш, сама маска была актам разбурэння ўсталяваных на свеце звычайў. Просты здаровы сэнс не паможа адказаць на пытанне: ці будзе вялікім разбурэннем падпал або забойства. Каб праясніць гэта, найлепей уявіць стан грамадскае думкі, калі пачнецца масавая вытворчасць масак, таксама па-майстэрску зробленых, як і тая, што я нашу, і будзе вялікі на іх попыт. Маскі, безумоўна, набудуць незвычайную папулярнасць, мой завод не ўгоніцца за попытам, нават калі будзе працаваць круглыя суткі, увесь час пашыраючыся. Некаторыя людзі нечакана знікнуць. Другія расшчэпяцца на дваіх, на траіх. Пасведчанні асобы, апазнавальныя фатаграфіі ў некалькіх ракурсах страцяць усякі сэнс, фатаграфіі, якімі абменьваюцца жаніх і нявеста, можна будзе парваць і выкінуць. Знаёмыя і незнаёмыя пераблытаюцца, сама ідэя алібі будзе знішчана. Нельга будзе верыць другім, не будзе падстаў і не давяраць другім, давядзецца жыць у стане бязважкасці, у новым вымярэнні чалавечых адносін, быццам глядзішся ў люстэрка, якое нічога не адлюстроўвае.

Не, трэба, напэўна, падрыхтавацца да яшчэ горшага. Ад страху быць нябачным кожны стане маскі мяняць, і не столькі таму, што ператварыўся ў нябачнага другога чалавека, колькі таму, што стаў празрысты. І калі звычка гнацца няспынна за новымі і новымі маскамі пашырыцца, такое слова, як «індывідуум», стане такое непрыстойнае, што яго можна будзе ўбачыць толькі на сценах грамадскай прыбіральні, а са суды і ўпакоўка індывідуума — «сям'я», «народ»,

«права», «абавязкі» — ператворацца ў мёртвыя словы, незразумелыя без грунтоўнага тлумачэння.

Ці зможа ўрэшце чалавецтва вытрымаць такую рэзкую перамену вымярэнняў і, знаходзячыся ў стане бязважкасці, знайсці прымальныя новыя ўзаемаадносіны, стварыць новыя звычаі? Я не збіраюся сцвярджаць, што не зможа. Выключная прыстасавальнасць людзей, іх незвычайная здольнасць да пераўвасаблення ўжо даказана гісторыяй, напоўненай войнамі і рэвалюцыямі. Але да гэтага... Да таго, як масцы будзе дазволена такое нястрымнае пашырэнне... Ці будуць людзі даволі памяркоўныя, каб не звяртацца да інстынкту самаабароны — да стварэння атрадаў па барацьбе з эпідэміяй, — вось у чым пытанне, як мне здаецца. Якая б прывабная ні была маска, патрэбная індывідууму, усталяваныя ў грамадстве звычаі паставяць на яе дарозе непрыступныя барыкады і прадэманструюць рашучасць да супраціўлення. Напрыклад, ва ўстановах, у кампаніях, у паліцыі, у навукова-даследчых інстытутах, пры выкананні службовых абавязкаў выкарыстанне маскі будзе забаронена. Можна таксама дапусціць, што яшчэ актыўней будуць дамагацца захавання аўтарскага права на твар, падымуць рух супраць свабоднага вырабу масак папулярныя акцёры. Возьмем прасцейшы прыклад: муж і жонка, каб паклясціся ў вечным каханні, павінны будуць абяцаць адно аднаму не мець патаемных масак. Пры гандлёвых пагадненнях можа нават нарадзіцца новы абрад: перад пачаткам перагавораў абмацаць аднаму ў аднаго твар. На гутарках перад прыёмам на працу можна будзе бачыць такія дзіўныя звычаі: у твар утыкаюць іголку і паказваюць, што выступіла кроў. Ну, а потым напэўна ж у судзе будзе разглядацца пытанне, законна зрабіў паліцэйскі ці перавысіў уладу, дакрануўшыся ў час следства да твару допытнага, а вучоны апублікуе наконт гэтага вялікі артыкул.

І вось ужо ў газеце пад рубрыкаю «Гутаркі пра ваш лёс» штодзень публікуюцца плаксівыя пісьмы дзяўчат, якія выйшлі замуж, ашуканыя маскаю. (Пра свае маскі яны не ўпамянуць.) Але і адказы ўсе, як адзін, будуць малазразумелыя і ні да чога не будуць абавязваць: «Заслугоўвае ўсялякага ганьбавання няшчырасць, якая выявілася ў тым, што ў час заручынаў ён ні разу не паказаў свайго сапраўднага твару. Але з вашых слоў таксама відаць, што вы яшчэ не цалкам вызваліліся ад погляду на жыццё з пазіцыі сапраўднага твару. Маска не можа ашукаць, і яе няможна ашукаць. А што, калі вам надзець цяпер новую маску, ператварыцца ў другога чалавека і пачаць новае жыццё? Не трымаючыся за ўчарашні дзень і не задумваючыся пра заўтрашні — толькі гэтак вы даможацеся поспеху ў жыцці ў наш век масак...» Урэшце, колькі ні будзе такога ашуканства, колькі ні будзе размоў пра яго, у якую б праблему яно ні вылілася — усё гэта ніколі не пераважыць задавальнення ашукваць. На гэтым этапе, хоць ён і будзе супярэчлівы, маска не страціць свае прывабнасці.

Але паявіцца, безумоўна, і нешта адмоўнае. Папулярнасць дэтэктыўных раманаў паступова сыдзе на нішто; сямейны раман, які мае справу з дваістымі і траістымі характарамі, перародзіцца, а потым, калі колькасць купленых у запас розных масак перавысіць пяць штук на чалавека, забытанасць сюжэта выйдзе за межы цярпення чытачоў; не выключана, што раман увогуле страціць права на існаванне, хіба што будзе задавальняць патрэбы аматараў гістарычных раманаў. Справа не абмяжуецца раманамі: фільмы і п'есы, што паводле задумы з'яўляюцца дэманстрацыяй масак, страціўшы магчымасць стварыць пэўны вобраз галоўнага героя, ператворацца ў нейкі абстрактны код і не змогуць прывабіць публікі. Большая частка фабрыкантаў касметыкі згалее, адзін за адным зачыняцца

касметычныя кабінеты, непазбежна скароцяцца болей чым на дваццаць працэнтаў прыбыткі рэкламных агентаў. Усе пісьменніцкія асацыяцыі падымуць лямант пра разбурэнне асобы маскаю: касметолагі і некаторыя дэрматолагі будуць, безумоўна, з найвялікшаю ўпартасцю даказваць, што маска шкодна дзейнічае на скуру.

Але наўрад ці падобныя рэчы будуць мець большы эфект, чым брашуры таварыства цвярозасці. Бо акцыянернае таварыства вытворчасці масак ужо ператворыцца да таго часу ў велізарны манапалістычны канцэрн, які мае па ўсёй краіне сетку прыёмных пунктаў заказаў, вытворчыя прадпрыемствы, магазіны, і заткнуць рот жменьцы незадаволеных яму будзе лягчай, чым спавіць немаўля.

Праблемы ўзнікнуць пазней. Маска атрымае такое пашырэнне, што ўсе насыцяцца, перыяд, калі яна была нечым цікавым і незвычайным, скончыцца — маска стане звычайнаю з'яваю, і тады тонкі водар злачынства і распусты, які здаваўся рэзкаю прыправаю, каб яшчэ вастрэй адчуць смак вызвалення ад неспакойных чалавечых адносін, ператворыцца ў дурманлівы пах пераквашаных соевых бабоў, наступіць перыяд усеагульнае трывогі... І тады стане відаць, што гэтае свавольства з пераадзяваннем, якое было проста забаўкаю, зусім не свавольства, а нешта падобнае на злачынства перад самім сабою... Паявяцца, напрыклад, беспатэнтныя вытворцы масак, якія будуць спецыялізавацца на падробцы чужых твараў, і ўзнікнуць даволі камічныя інцыдэнты: член парламента пачне махляваць з пазыковымі абавязацельствамі, вядомы мастак будзе абвінавачаны як закарanelы шлюбны аферыст, мэр горада арыштаваны па падазрэнні, што ўкраў аўтамашыну, лідэр сацыялістычнае партыі выступае з фашысцкаю прамоваю, дырэктара банка прыцягнуць да адказнасці за аграбленне банка. І людзі,

якія з рогатам глядзелі на ўсё гэта, як на вясёлы цыркавы спектакль, нечакана спахопяцца, з жахам убачаць, што ў іх на вачах другія людзі, якіх не адрозніш ад іх саміх, шнараць у чужых кішэнях, крадуць у магазінах. З усім гэтым давядзецца сутыкнуцца. І тады можа стацца, што з вялікаю цяжкасцю здабытае алібі, замест таго каб процістаяць доказу віны, будзе выключана нават як сведчанне невінаватасці, наадварот, яго пачнуць адчуваць як абужу. Задавальненне ад ашуканства пацямнее перад страхам быць ашуканым. Калі настаўнікі ўбачаць, што адукацыя страціла ўсякі сэнс, — зусім натуральна, бо страчана ідэя асобы, якую трэба фарміраваць, — наведванне ў школах рэзка знізіцца, пачнецца масавае валацужніцтва, дый выявіцца, што большасць валацуг — бацькі гэтых дзяцей, тады і паявіцца жаданне разбавіць слінаю гаркоту раскаяння, успыхнуць хваляванні і паніка, і ўсе стануць праклінаць маску. Адразу ж флюгерападобныя аўтары рэдакцыйных артыкулаў прапануюць, напэўна, увесці сістэму рэгістрацыі масак, але, на жаль, маска і сістэма рэгістрацыі несумяшчальныя гэтаксама, як недарэчная, напрыклад, турма без замкоў. Зарэгістраваная маска ўжо не можа быць маскаю. Грамадская думка карэнным чынам зменіцца, людзі выкінуць маскі і запатрабуюць ад урада іх адмены. Гэты рух прыме рэдка бачаную ў гісторыі форму саюза народа і паліцыі, і паявіцца імгненна законы на забарону масак.

Але ўрад, як заўсёды, пабаіцца крайнасці. Спачатку ён хоць і заявіць пра кантроль, нашэнне маскі будзе разглядацца ў крайнім выпадку як дробнае злачынства. Такая нерашучасць падгоніць цікаўнасць некаторых людзей і прывядзе да імклівага росту падпольных фабрык і чорнага рынку — настане хаос, як у часы сухога закону ў Амерыцы. І тады, хоць і надта позна, стане пераглядацца закон. Выкарыстанне масак

будзе рэгламентавана такімі самымі строгасцямі, як наркотыкі: адпаведныя ўлады будуць выдаваць дазвол толькі ў выпадку, калі выявяць відавочныя траўмы твару ці калі дактары прыпішуць маску для лячэння сур'ёзнай нервовай хваробы. Але і пасля гэтага падробка дакументаў і карупцыя вытворцаў масак не спыняцца, і вельмі хутка агаворкі, што былі ў законе, будуць адменены, прызначаць нават спецыяльных інспектараў масак, і маскі ператворацца ў аб'ект радыкальнага кантролю. І ўсё роўна колькасць злачынстваў з дапамогаю масак ані не паменшыцца, і яны не толькі астануцца тым самым сенсацыйным упрыгожаннем газетных палос, прысвечаных сацыяльным пытанням,— дойдзе да таго, што паявляцца правыя арганізацыі, члены якіх, як форму, надзенуць зусім аднолькавыя маскі і будуць выклікаць скандалы, нападаючы на членаў урада. Суды вымушаны будуць прызнаць, што карыстанне маскаю, нават сам факт яе хавання, прыроўніваецца да наўмыснага забойства, і грамадская думка, не вагаючыся, падтрымае іх.

П а с т с к р ы п т у м. Фантазіі, хоць і п'яныя, але вельмі цікавыя. Дапусцім, што падобная арганізацыя складаецца са ста чалавек. Значыць, кожны будзе мець адзін працэнт падазрэнняў і дзевяноста дзевяць працэнтаў алібі, а ў выніку абавязковае апраўданне: хоць акт адбыўся, няма нікога, хто яго ўчыніў. Чаму ж такое інтэлектуальнае на першы погляд злачынства здаецца па-зверску жорсткім? Думаю, што з-за выключнай яго ананімнасці. Выключная ананімнасць азначае ахвяраванне свайго імя выключнай групе. Ці не ёсць гэта болей чым інтэлектуальная махінацыя дзеля самаабароны,— інстынктыўная тэндэнцыя індывідуума, які твар у твар сустраўся са смерцю? Якраз гэтак, як пры нападзе ворага самыя разнастай-

ныя групойкі — нацыянальныя, дзяржаўныя, прафсаюзныя, класавыя, расавыя, рэлігійныя — спрабуюць найперш паставіць алтар, які называецца вернасцю. Індывідуум — заўсёды ахвяра ў адзінаборстве са смерцю, а выключнай групе смерць толькі атрыбут. Абсалютная група сама па сабе мае агрэсіўны характар. Гэта лёгка зразумець, калі прыкладам абсалютнае арганізацыі назваць армію, а сам прыклад абсалютнае ананімнасці — салдата. Але калі гэтак, дык у маіх фантазіях была пэўная супярэчнасць. Чаму хочуць, каб суд, які не можа разглядаць вайсковую форму самую па сабе як раўназначную наймыснаму забойству, заняў такую суровую пазіцыю да правых груп, члены якіх носяць аднолькавыя маскі? Хіба дзяржава лічыць маску злом, якое супярэчыць парадку? Зусім не, як гэта ні парадаксальна, сама дзяржава — нейкая вялікая маска, і яна працівіцца, не хоча, каб у сярэдзіне ў яе існавала мноства паасобных масак. Значыць, самая няшкодная істота на свеце — гэта анархіст.

Вось чаму, калі адолець лабірынт цікаўнасці, стане зразумела, што ўжо само існаванне маскі разбуральнае. І паколькі выкарыстанне маскі прыраўноўваецца да наймыснага забойства, у рад могуць быць смела пастаўлены бандытызм і падпал, якія ані яму не ўступаюць. Не дзіва, што ў маскі, якая, па сутнасці, сімвалізавала разбурэнне і ішла сярод руінаў чалавечых адносін, разбураных самім сваім існаваннем, — у маскі не ляжала душа да падобных разбурэнняў. Колькі б бугроў жаданняў ні напухала, аднаго яе існавання даволі, каб іх разбурыць.

Па-дзіцячы эгаістычныя жаданні маскі, якой ад роду няма і сарака гадзін... Жаданні згаладалага ўцекача, які толькі што вырваўся з турмы на волю скрозь

гнездзішчы п'явак... Якую ж свабоду можа мець гэтая ненажэрная прорва са свежымі слядамі наручнікаў?..

Не, шчыра кажучы, нельга сцвярджаць, што адказу зусім не было. Жаданні — гэта не тое, што разумеюць з дапамогаю разважанняў, іх трэба адчуць. Паспрабую растлумачыць. Той самы канвульсіўны намер — жаданне стаць ахвяраю расавых забабонаў. Я добра зразумеў гэта ў тую хвіліну, як выйшаў на вуліцу. Якая ж патрэба віляць, нібыта апраўдваючыся, была ў мяне да гэтага часу? Можа, віляючы, я разлічваў уратавацца ад сораму? Не, я, напэўна, напраўду грувасціў адно апраўданне на другое, але не таму, што адчуваў сорам, гэта можна смела сказаць. У мяне было адно-адзінае жаданне, сваё асабістае, на якім, хацеў я таго ці не, што б там ні было, павінен быў пабудаваць нашы адносіны.

Адносіны з табою бачыліся мне такімі, якімі я ўяўляў іх сабе ў самых бессаромных фантазіях маскі. Што б я ні захацеў адчуць, пажадаць, зведаць — усё было звязана з тымі марамі, і яд рэўнасці, які толькі-толькі перастаў атручваць мяне, зноў, набраўшы сілы, пайшоў па маіх жылах насустрач патоку крыві. Ніякага дзіва, што гэта вяло да асацыяцый у мяне з заўтрашнім планам. Нават маска не магла не адчуць сябе скавана, няўтульна. Як бы там ні было, свабода маскі, хоць яна і змяшчалася пераважна ў абстрактных адносінах з іншымі людзьмі, была ўсё роўна што птушка з адарванымі крыламі. Маска, якую траха былі не выкінулі, калі знаходзілася ў стане перамір'я, здольная была толькі на невыразнае мармытанне.

Яна стала супакойваць мяне — калі я буду бясконца нервавацца, дык не толькі маска, але і сам я ператваруся ў сродак. Няхай твар у мяне — маска, але ж цела, як і некалі, маё асабістае. Можна заплюшчыць вочы і ўявіць, што на ўсім свеце знікла святло. Імгненна маска і я ператворацца ў адно цэлае, і няма

да каго раўнаваць. Калі да цябе дакранаюся я сам, значыць, той, да каго ты дакранаешся, таксама я сам; адкінь усе ваганні...

Варта толькі над гэтым добра падумаць, як усе доказы здадуцца адвольнымі. Раз я ідэнтычны самому сабе, а другому — зусім чужы, значыць, я напалавіну чужы. Праўда? Мы — жоўтая раса, але мы не былі жоўтаю расаю ад прыроды. Упершыню мы ператварыліся ў жоўтую расу дзякуючы таму, што назвала нас так раса з другім колерам скуры. Ігнараваць умоўнасць твару і зрабіць ніжнюю палову цела галоўнаю ў вызначэнні асобы раўназначнае ашуканству. Калі я наважыўся ўпарта абараняць атаясамліванне па ніжняй палавіне цела, тады мне давядзецца без ніякае паблжкі ўзяць на сябе адказнасць за эратычныя дзеянні маскі. Хай сабе толькі ў думках, але ўсё роўна я бессаромна дакараў цябе, вінавацячы ў здрадзе, і яд рэўнасці віраваў у маёй душы, а як толькі справа зачاپіла мяне, я стаў бесклапотна балбатаць пра трату свабоды ў чыстым выглядзе, зусім не думаючы, што гэта можа параніць цябе. Урэшце, ці не нагадвае рэўнасць раздуранай кошкі, якая, карыстаючыся сваімі правамі, не прызнае сваіх абавязкаў?..

Такім чынам, лаючы мяне, маска ў той самы час з прыдуркаватым выглядам, нібыта нічога не адчуваючы, прасейвала праз самыя розныя сіты ўсе мае жаданні, імкнучыся такім спосабам пераканаць мяне, што астатняга няварта хацець. Праўда, разнавіднасцяў жаданняў у поўным сэнсе гэтага слова надзіва мала, і яны вельмі простыя, а калі выключыць прагу разбурэння, дык іх можна пералічыць на пальцах. Пералічу тыя, што прыйшлі на памяць. Найперш, тры галоўныя жаданні: голад, полавая цяга, сон. Потым агульныя жаданні: натуральнае спаражненне, прага,

збавенне, нажыва, забавы. Далей спецыфічныя: жаданне здзейсніць самазабойства, патрэба атручэння — віно, тытунь, наркатыкі. Нарэшце, калі разумець жаданні ў шырокім сэнсе, можа, правільна будзе ўключыць у іх прагу славы, патрэбу ў працы.

Але большая іх частка прасеецца праз першае сіта, што называецца «тратаю свабоды». Папраўдзе, як бы ні хацелася спаць, сон сам па сабе не можа быць мэтаю. Ён — толькі сродак, каб прагнуцца. Увогуле, сон, як яго ні разглядай, варта залічыць да назапашвання свабоды. Па той самай прычыне натуральнае спаражненне, прагу, нажыву, збавенне, славу, працу, мабыць, лепей тут не разглядаць.

...Вось толькі не пазбегнуць, напэўна, нападкаў за тое, што апошнія з названых мною жаданняў — праца — легкадумна разглядаецца як сродак у адным радзе з натуральным спаражненнем. Уявім, што нараджаецца ў выніку працы, — яе на самай справе трэба зрабіць паноўным сярод жаданняў. Калі б не была створана рэч, не было б, мусіць, і гісторыі, не было б, мусіць, і свету, не паявілася б, безумоўна, і такое паняцце, як чалавек. Апрача таго, калі разглядаць працу як самаадмаўленне, гэта значыць, калі праца служыць пераадоленню працы, дык адно гэта дае падставу лічыць яе мэтаю. І нават у тым выпадку, калі праца становіцца самамэтаю, яна не робіць непрыемнага, агіднага ўражання, як прага нажывы ці славы. Наадварот, у гэтым выпадку людзі, спачувальна ківаючы, кажуць: «Ён здорава працуе». Можна не баяцца, што яму будуць упікаць, што яго будуць ганіць. Што ні кажы, а людзі ж самі прыдумалі такія выразы, як «грашова праца», «выгадная праца», «высокакаштоўная праца»...

Шкада толькі, што бласлаўёнае становішча было

нясцерпнае масцы. Калі ў любой форме не парушаецца забарона, выкарыстанне маскі траціць усялякі сэнс. «Свабодую толькі маскі» найперш павінны быць незаконныя дзеянні. (Папраўдзе, працэнтаў на шэсцьдзсят я быў задаволены працаю ў інстытуце... Калі б у мяне адабралі яе, дык, думаю, сумаваў бы па ёй працэнтаў на дзевяноста... І ўсё ж я мог бы абысціся без маскі.) Такім чынам, хоць праца дзеля працы і прасеялася праз першае сіта, у другім яна ўсё ж павінна астацца. Папярэджваю, я не збіраюся чапаць праблемы каштоўнасцяў. Я гавару толькі пра жаданне ўцекача з турмы ў гэтую мінуту, чыё алібі гарантавана.

З астатніх жаданняў голад таксама, відаць, пападае ў другое сіта. Бо дармавое харчаванне не так мэта, як сродак, з самага пачатку не будзем яго чапаць, але недзе я, здаецца, чуў пра закон, які забараняе наядацца ўдоставаль. Забароненае спатоленне голаду не ва ўмовах фронту ці турмы — з'ява даволі рэдкая. Але калі паспрабаваць знайсці яго, дык ці не выявіцца яно ў людаедстве? Праўда, у гэтым выпадку гаворка ідзе не толькі пра спатоленне голаду — вялікае месца тут займае элемент забойства. А забойства, як мы ўжо вырашылі, чапаць не будзем.

Самазабойства таксама ўваходзіць у лік забароненых актаў, але яго можна ўчыніць з сапраўдным тварам. Аднак дзякуючы масцы мне ўрэшце ўдалося пазбегнуць лёсу «жывога пахаванага». Таму, калі я і збіраюся ўчыніць самазабойства, найлепей, каб з самага пачатку нічога не пачынаць. Прагу забавы таксама не трэба браць ізалявана; часам гэта разнавіднасць збавення, у іншых выпадках — своеасаблівая праца без аб'екта, — увогуле, мне хацелася б разглядаць яе як складанае ўтварэнне, у якое ўваходзіць шэраг згаданых ужо кампанентаў. Цяга да атручэння, гэтаксама як жаданне напіцца, — не болей чым блага

падробка пад маску, і таму... Я напраўду быў у ідэальным стане ап'янення. Вось таму і няварта мне вяртацца зноў да гэтага.

Такім чынам, жаданні адно за адным прасейваліся праз сіта, і асталіся, нарэшце, тыя самыя канвульсіі а х в я р н а с ц і.

Дарэчы, што ты думаеш пра мае развагі? Ага, іменна пра развагі. Урэшце з іх вынікала, што, калі б я захацеў у тую ноч патраціць свабоду ў чыстым выглядзе — гэта было б не што іншае, як сексуальнае злачынства. А на самай справе я так і не ўчыніў нічога, хоць бы крышачку падобнага на злачынства. І не таму, што ў мяне не было да гэтага ніякага нахілу, і не таму, што не надарылася выпадку, але, увогуле, я так яго і не ўчыніў. Вось чаму я пытаюся ў цябе толькі пра адно — пра свае развагі.

Я не чакаю тваёй пахвалы. Можа, нават напэўна, ты заўважыш заганы ў маіх развагах. Я ўжо перажыў банкруцтва ўсіх гэтых разваг і таму не магу не прызнаць, што ў іх ёсць недахопы. Але я і ў той час не бачыў іх, не магу знайсці і цяпер. А можа... Можа, яны выліліся ў форму падпарадкавання ўпартым угаворам маскі, а я сам сябе ашукваў, лічачы іх вынікам маіх асабістых жаданняў. Паколькі справа тычыцца сексу, нешта замінала мне сарваць і адкінуць шылдачку «ўваход забаронены», і адначасна з самага пачатку мяне неадольна цягнула зрабіць гэта. Калі падумаць — ніякага дзіва. Я стараўся не чапаць гэтага, але справа ў тым, што, калі б я адкінуў сексуальныя злачынствы, мне не ўдалося б здзейсніць свайго плана і прымусіць маску спакусіць цябе. Калі б гаворка ішла пра тое, каб спакусіць цябе адзін раз, ніякае праблемы, відаць, не ўзнікла б. Але калі я хацеў зрабіць адносіны паміж маскаю і табою даўгачаснымі і, такім чы-

нам, стварыць новы свет, дык павінен быў што б там ні было парушаць законы, што маюць дачыненне да сексу. А не дык наўрад ці змог бы я вытрываць двойное жыццё, раз'едзены да самых касцей рэўнасцю. І гэтыя доўгія, упартыя ўгаворы маскі былі, ведама, вынікам мае свядомае правакацыі.

Ага, забаўна, што, як толькі з грэхам папалам падвёў я базу пад свае развагі, адразу я пранікся спачуваннем да жаданняў маскі. Дарэчы, зусім не таму, што я згаладаўся па сексе, як па ядзе ці пітве. Парушыць сексуальныя забароны — вось на што з усяе сілы штурхала мяне маска. Калі б не ўразумеў я забаронаў, іх парушэнне наўрад ці было б напоўнена для мяне такою трапяткою чароўнасцю. І калі паглядзеў я ў вочы гэтай чароўнасці, яд рэўнасці, які найболей мяне непакіў, страціў раптам сваю ядавітасць, і я, быццам смокчучы проціядную таблетку, паспрабаваў выклікаць у сабе эратычны імпульс.

Вачыма, поўнымі пажадлівасці, я стаў па-новаму глядзець на ўсё наваколле, і вуліца з канца ў канец здалася мне чароўным замкам, складзеным з адных забаронаў: «Секс. Уваход забаронены». Каб хоць былі гэтыя забаронныя платы трывалыя — дык няхай сабе, а то скрозь з'едзеныя чарвямі, з дзіркамі ад цвікоў, што павыпадалі, яны, здавалася, вось-вось абваляцца. Платы, платы, сваім выглядам нібыта гатовыя сустраць уварванне, яны выклікаюць цікаўнасць у людзей, якія сноўдаюцца па вуліцы, але варта падысці бліжэй да іх і зірнуць пільней — і чарвяточыны, і дзіркі ад цвікоў — усё гэта камуфляж, і ўжо няма ніякага жадання ступіць яшчэ хоць крок. Што ж гэта ўрэшце такое секс, забарона сексу? Любы, хто задумаецца над сэнсам камуфляжу, хто задумаецца над паходжаннем платоў, адразу непазбежна ператвараецца ў эратамана. Безумоўна, сам ён таксама не што іншае, як адзін з гэтых платоў. Іменна таму эратаман і

павінен праліваць на свае жаданні слёзы болю і раскаяння. Калі ён ломіць забарону сексу, дык разам разбівае і свой асабісты плот. Але калі ўжо задумваешся над існаваннем платоў, пакуль дакладна не вызначыш іх паходжання, не супакоішся. Эратаман — той самы сумленны, глыбокі даследчык: пераканаўшыся, што ёсць загадка, ён ужо не можа не разгадаць яе, якіх бы ахвяр гэта ні вымагала.

І вось я, асколак даследчыка, зазірнуў у першы, які мне трапіўся, бар. Ніякіх асаблівых надзей у мяне не было. Ён прывабіў мяне толькі таму, што ўся яго шыльда была ўкрыта камуфляжнымі чарвяточынамі і слядамі ад цвікоў. Прадавалі там фальшывую маску алкаголю. Гэты куточак якраз мне падыходзіў.

Як я і думаў, там было ўтульна. Фальшывая цемра, якая перагароджвала дарогу фальшываму святлу... Фальшывая расліна, заслоненая фальшываю ўсмешкаю... Няпэўны стан, нібыта ў сне, — і паскудства не можаш утварыць, і добра не можаш зрабіць. Змяшаныя ў патрэбнай прапорцыі фальшывае дабро і фальшывае зло... Я сеў, поры па ўсім целе пачалі раскрывацца, заказаў віскі, разбаўленае вадою, і стаў глядзіць палец дзяўчыны ў цёмна-сіняй сукенцы, што сядзела побач са мною. Не, гэта быў не я, гэта была маска. Хоць палец у дзяўчыны быў потны, ён усё роўна здаваўся сухім, быццам пасыпаны крухмалам. Дзяўчына, ведама, дазваляла фліртаваць з сабою. Але сказаць, што яна не злавалася, — таксама хлусня. Ці рабіў я нешта — гэта было раўназначна таму, што я нічога не рабіў. Не рабіў нічога — гэта было раўназначна таму, што рабіў я ўсё.

Калі хлусіў я, хлусіла і дзяўчына. Вельмі скоро яна, як мне здалося, пачала думаць пра нешта другое, але я, зразумела, зрабіў выгляд, што нічога не заўважаю. Каб адпомсціць за п'явак, за цябе, нарэшце, за свой сапраўдны твар, можа, зрабіць гэтую дзяў-

чыну сваёю на адну ноч? Не, не трывожся — тут усё магло здарыцца, але нічога не здарылася. Хлусіў я, хлусіла дзяўчына, а потым, не ведаю чаму, дзяўчына раптам збянтэжыла мяне, сказаўшы, што я, напэўна, мастак.

— Чаму? Чым я падобны на мастака?

— А хіба не мастакі любяць рабіць выгляд, што зусім не падобныя на мастакоў?

— Гэта праўда... Ну, а грыв на твары, навошта ён? Каб паказаць нешта ці, наадварот, схаваць?

— І тое і другое...— Кончыкамі ногцяў дзяўчына скрэбла каменьчык, які трымала ў руцэ.— Але ж ва ўсім гэтым няма шчырасці, праўда?

— Шчырасці?..— Усярэдзіне ў мяне нешта абарвалася, нібы раптам адкрыўся сакрэт фокуса.— А-а, г... гэта!

Дзяўчына гідліва зморшчыла свой кірпаты носік.

— Агідна. Усё зразумела, але навошта так груба...

Правільна! Любая сапраўдная рэч была тут бліскучаю падробкаю, любая падробка каціравалася як сапраўдная рэч. Гэта быў як быццам умоўлены куток, дзе забаўляюцца, малючы на забароненых платах дзіркі, адчуваючы, што пажадлівасць гатова захапіць цябе... Калі я яшчэ хоць крышку ап'янею, дык адно разуменне, што на мне маска, стане небяспечным. Дзёвочы сцягняк у мяне пад рукою, быццам здаволіўшыся, пачаў пазяхаць — сама пара ціхенька вымятацца адгэтуль. Урэшце нічога не здарылася, але ўсё роўна. Я дакрануўся рукою да забароненага плота і пераконаўся, што ён трывалы, — таксама ўраджай. Хочаш не хочаш, заўтра я павінен павесці шалёны штурм твайго плота...

Усё, што адбылося потым, не мае для мяне перспектывы, быццам я гляджу на гэтыя падзеі ў падзорную трубу. Але я, помню, не дайшоў да такога дурасці, каб, паддаўшыся ап'яненню, сарваць з сябе маску і

таксісту назваць не свой сапраўдны адрас, а сховішча. Як бы шчытна ні прылягала маска да майго твару, які б трывалы клей я ні ўжываў, знішчыць бездань паміж імі, відаць, не так і проста. Усю ноч я бачыў сны. У гэтых снах ты як быццам нечага ўпрошвала мяне. Здаецца, перасцерагала ад фізічнае блізкасці, а можа, я прыдумаў гэта ўжо пасля. Адзін раз я бачыў у сне турму.

Назаўтра раніцаю — страшнае пахмелле, гэтага і трэба было чакаць. Увесь твар апух і нясцерпна балеў. Мабыць, вярнуўшыся дахаты, я не зрабіў з тварам патрэбных працэдур, і з-за клейкага рэчыва якрыла высыпка. Пасля таго як я памыўся, а потым апаражніў страўнік, адчуў невялікую палёжку. Але не было яшчэ і дзесяці гадзін. А выйсці з хаты найлепей пасля трох, і я вырашыў паляжаць.

Такія нясцерпныя апошнія гадзіны перад гэтаю заветнаю хвілінаю, не пабаюся сказаць, перад імгненнем, дзеля якога на карту пастаўлены намаганні цэлага года. Без жалю кідаючы сваё цела на пасцелі, выбіраючы халаднейшую мясціну, я ніяк не мог заснуць. Гэта ж трэба было напіцца, як апошняму ідыёту. У чым, папраўдзе, знайшоў я смак, з якой прычыны раптам пачаў я весяліцца?.. Мне здаецца, я павінен нешта ўспомніць... Надзеўшы маску і лічачы, што стаў празрысты, я блукаю па вуліцах... Плот... Забарона... Быццам я пачаў станавіцца распуснікам... І гэта той самы чалавек, які, апрача загадвання лабараторыяй у інстытуце высокамалекулярнай хіміі, быў зусім бескаляровы, прэсны і, ведама, бяскрыўдны... Праўда, каб адолець плот, у мяне не было іншага выйсця, як зрабіцца распуснікам...

Стараючыся ўзнавіць у памяці ўражанні мінулае ночы, я з усяе сілы спрабаваў збавіцца ад рэшткаў

ап'янення, якія гнездзіліся недзе глыбока ў чэрапе. Аднак эратычныя адчуванні, такія выразныя ў мінулую ноч, ніяк не вярталіся. Можна, таму, што я без маскі? Безумоўна, таму. Варта надзець маску, як ува мне ажывае парушальнік закона. У любым, самым бяскрыўдным чалавеку, напэўна, заўсёды схаваны злачынец, здольны рэагаваць на маску.

Я не збіраюся даходзіць да такое крайнасці, каб сцвярджаць, што ўсе акцёры маюць злачынныя схільнасці. Я ведаю, праўда, што адзін начальнік важнае канцылярыі, які выяўляе павышаную цікавасць да касцюміраваных шэсцяў у час экскурсій, наладжаных кампаній, і дэманструе ў іх незвычайны талент, на самай справе рэдкі аптыміст, зусім задаволены сваім становішчам... Ну, а калі б яны дазналіся, што гэта праведная штодзённасць ніколеккі не бяспечнейшая за той свет злачынстваў, ці асталіся б яны тады ў баку ад злачынства?.. Сумняваюся... Штодзень ставіць будзільнік на пэўны час, рабіць сабе пячатку, заказваць візітныя картачкі, адкладваць грошы, здымаць памер каўнерыка, калекцыяніраваць аўтографы, страхавець жыццё, рэгістраваць нерухомую маёмасць, пісаць віншавальныя паштоўкі, наклеіваць фатаграфію на пасведчанне асобы... Цяжка паверыць, што ў свеце, дзе рызыкуеш згубіцца, калі забудзешся зрабіць што-небудзь з гэтага, што ў гэтым свеце людзі жывуць і ім ні разу не захацелася, нават у галаву не прыйшло стаць празрыстымі...

Ды ўсё ж на нейкае імгненне я, відаць, заснуў. Напэўна, падняўся вецер, і мяне разбудзіў скрып аканіц. Боль галавы і моташнасць нібыта аціхлі, але было мне яшчэ бага.

Хацеў пакупацца ў ванне, але, як на злосць, не цякла вада. Мабыць, слабы напор, і вада не можа падняцца нават да другога паверха. Махнуў рукою і вырашыў выправіцца ў лазню. Пасля доўгіх ваганняў

паміж маскаю і бінтам вырашыў пайсці ў масцы. Я згараў ад сораму, варта было толькі ўспомніць, якое ўражанне пакідае ў людзей бінт, і яшчэ хацелася выпрабаваць маску ў самых розных умовах. (Калі я надзяваю маску, да мяне адразу вяртаецца сіла і ўпэўненасць.) Абмацваючы ў кішэнях у пінжаку бумажнік, я дакрануўся да нечага пвёрдага. Гэта быў той самы духавы пісталет і залацісты ё-ё. На выпадак, калі часам сустрэнуся з дачкою адміністратара, я загарнуў ё-ё разам з мылам у ручнік і выйшаў з дому.

На жаль, дзяўчынкі я не сустрэў. Не з-за нейкага прадчування, але мне не захацелася ісці ў самую блізкую лазню, і я пакіраваўся на суседнюю вуліцу, да якое быў адзін аўтобусны прыпынак. Лазня нядаўна адчынілася, наведнікаў было мала, вада ў басейне чыстая. Я залез у вадзі, каб рэшткі ап'янення зусім выветрыліся, вырашыў цярпець гарачыню і тут заўважыў у кутку насупраць чалавека, які сядзеў у вадзе, не скінуўшы чорнае кашулі. Не, гэта, аказваецца, не кашуля, а татуіроўка. Можна, з-за таго, што так падала святло, не ведаю, але здавалася, што ён нацягнуў на сябе рыбіну скуру.

Спачатку я стараўся не глядзець, але ён усё болей прыцягваў мяне, і скоро я ўжо не мог адарваць ад яго вачэй. Мяне прывабіў не малюнак, уразіў сам акт татуіроўкі, якога я ніяк не мог вытлумачыць — тлумачэнне круцілася на кончыку языка, як нечае забытае імя.

Можна, таму, што я адчуваў кроўную сувязь яе з маскаю? На самай справе, маска і татуіроўка маюць дзіўную агульнасць: абедзве яны — разнавіднасць штучнае скуры. Агульнае ў іх імкненне знішчыць сапраўдную скуру і замяніць яе нечым другім. Але ёсць, ведама, і адрозненні. Маска, як можна бачыць і па іерогліфах, толькі часовы твар, а татуіроўка цалкам асімілюецца, становіцца часткаю скуры. Апрача таго,

маска з'яўляецца алібі, а татуіроўка, наадварот, вылучае, выстаўляе напаказ. У гэтым сэнсе яна, мусіць, бліжэй не да маскі, а да бінту. Не, калі гаварыць пра вабнасць, дык яна ані не саступае маім п'яўкам.

Ніяк не магу даўмецца, чаму людзі даходзяць да падобнай недарэчнасці, каб прыцягваць да сябе ўвагу. Сам гэты чалавек наўрад ці зможа адказаць. І якраз таму, што не зможа адказаць, для яго ёсць сэнс прыцягваць увагу. Вырадкі, звычайна, любяць загадкі і часта робяць сваёю прафесіяй загадванне недарэчных загадак і выманьванне грошай у людзей, якія не могуць іх адгадаць. У татуіроўцы папраўдзе тоіцца пытанне.

Доказам можа служыць тое, што я сам стараўся знайсці адказ. Я спрабаваў, напрыклад, падгледзець з сярэдзіны свой стан, у якім быў бы, калі б татуіроўка была на мне. І першае, што я адчуў,— вочы другіх людзей, якія ўпіваюцца ў мяне, быццам калючкі. Я мог добра ўявіць сабе гэта, бо я ўжо зведаў, што такое гнездзішча п'явак. Потым неба пачне паволі аддаляцца. Навокал разліецца яркі поўдзень, і толькі на тую мясціну, дзе я стаю, апусціцца суцэльная цемра... Праўда, праўда, татуіроўка — гэта ж кляймо катаржніка... Кляймо злачынца, і таму нават сонечныя промні перасталі дакранацца да мяне... Але чамусьці я не адчуваў прыніжэння, і мне зусім было не брыдка... І гэта натуральна... Я ж сам выпек на сваім целе кляймо злачынства і па сваёй волі пахаваў сябе перад грамадствам... Цяпер ніхто ўжо мяне не пашкадуе...

Калі мужчына вылез з вады, выява будыйскага божышча, засыпанага вішнёвымі кветкамі, стала выгінацца, выдзяляючы карычняваты пот, і я, адчуваючы сябе саўдзельнікам злачынства, адчуў, што яго раскаваная поза асвятляе мяне. Правільная, кроўная сувяз паміж маскаю і татуіроўкаю выяўляецца не ў іх вонкавым падабенстве,— галоўнае, дзе жыве сам чалавек,

па які бок мяжы, праведзенай па сапраўдным твары. Калі ёсць людзі, якія могуць жыць, церпячы татуіроўку, дык, натуральна, можна цярпець і маску.

Аднак каля выхаду з лазні татуіраваны мужчына стаў чапляцца да мяне. Калі кашуля з доўгімі рукавамі схавала татуіроўку, ён здаўся маладзейшым, меншым на рост і не такім грозным, але ўсё роўна ён насіў перасцярогу на сваім целе і быў вялікім майстрам запалохвання.

Хрыплым голасам мужчына абвінаваціў мяне ў тым, што я недалікатна глядзеў на яго, і вымагаў прабачэння. Мяркуючы па яго словах, гэта яго вельмі абразіла. Лепей было мне перапрасіць яго, як ён дамагаўся, але бяда не прыходзіць адна — з-за таго, што я доўга быў у гарачай вадзе, пад маскаю ў мяне кіпела, быццам варыўся булён, вось-вось закружыцца галава.

Доўга не думаючы над сэнсам сваіх слоў, я папытаўся:

— А хіба татуіроўка не на тое існуе, каб яе паказаць?

Не паспеў я дагаварыць, як рука яго махнула ўгору. Але мой інстынкт абароны маскі не саступаў яму ў хуткасці. Тое, што першая атака скончылася нічым, яшчэ болей распаліла мужчыну. Ён нечакана схапіў мяне і пачаў па-зверску трэсці, спрабуючы выбраць момант, каб стукнуць мне ў твар. Нарэшце ён прыціснуў мяне да дашчанае сцяны, і ці то яго рука, ці то мая (не ведаю добра, рукі нашы перапляліся), увогуле, нечая рука слізганула знізу ўверх па маім падбародку, і ў тое ж імгненне маска была садрана.

Я быў ашаломлены, быццам на вачах у людзей раптам знялі з мяне штаны. Ашаламленне праціўніка было ніколечкі не меншае. Глухім, баязлівым голасам, які так не стасаваўся з яго выглядам, ён прамармытаў нешта невыразнае і з гневам, нібыта гэта ён цярпеў, хутка пайшоў. Траха не змярцвелы, выцер я

пот і зноў надзеў маску. Сабраліся, напэўна, разявакі, але ў мяне не хапіла мужнасці агледзецца. Калі б гэта было на сцэне, з нас бы нарагаталіся. Цяпер, калі буду куды ісці, ні за што не пакіну духаваго пісталета дома.

Пастскрыпту м. Цікава, як успрынялі маю трагікамедыю татуіраваны чалавек і разявакі — сведкі гэтае сцэны. Колькі б яны ні смяяліся, толькі смяхам гэта не магло кончыцца. Выпадак на ўсё жыццё зберажэцца, відаць, у іх у памяці. Ага, але ў якім выглядзе? Засядзе ў сэрцы, як асколак ад снарада? Ці стукне ў вочы і перакрывіць абліччы ўсіх навокал?.. Ва ўсякім разе, можна цвёрда сказаць, што болей яны ўжо не будуць вылупліваць вачэй на твары другіх людзей. Другія людзі стануць для іх празрыстымі, як прывіды, а ўвесь свет будзе ў прагалінах, як карціна на шкле, намалёваная бледнымі румянамі. Сам свет пачне здавацца няўяўным, як маска, людзей ахопіць пачуццё невыказнае адзіноты. Але я не вінаваты перад гэтымі людзьмі. Тое, што яны ўбачылі, было, найхутчэй, праўда. Відна толькі маска, сама праўда не відна. І вось гэтую, глыбейшую, праўду яны змаглі ўбачыць. Якой бы мізэрнаю яна ні здавалася чужому воку, яна заўсёды нясе ў сабе ўзнагароду.

Аднойчы, гадоў дваццаць назад, я ўбачыў труп дзіцяці. Яно ляжала дагары за школаю ў густой траве. Я выпадкова наткнуўся на яго, калі шукаў бейбольны мяч. Труп быў раздзьмуты, як гумовы шар, і ўвесь укриты чырвонымі плямамі. Мне здалася, што рот у яго шавеліцца, але калі я прыгледзеўся, дык убачыў, што гэта кішаць чэрві, якія ўжо раз'елі губы. Мяне скавай страх, і потым некалькі дзён яда не лезла ў горла. Тады гэта зрабіла на мяне пакутліва-страшнае ўражанне, але з гадамі — труп, напэўна, сталей разам

са мною — збераглася толькі ахінутая ціхім смуткам лёгкая чырвань на гладкай, быццам з воску, скуры. А цяпер я ўжо не стараўся пазбягаць успамінаў пра труп. Наадварот, нават палюбіў іх. Кожны раз, калі я ўспамінаю пра гэты труп, у мяне ўзнікае адчуванне, што мы сябры. Ён прымушае мяне ўспомніць, што, апрача пластыку, існуе яшчэ свет, да якога можна дакрануцца рукою. Ён назаўсёды астанецца са мною як сімвал другога свету.

Не, гэтыя апраўданні прызначаны не толькі зусім чужым людзям. Цяпер усе мае трывогі будуць закрапаць і цябе. Я хачу, каб ты паверыла маім словам, нават калі табе і здасца, што яны пакідаюць вельмі глыбокія раны. Ды гэта і не раны, а трохкі мацнейшыя, чым хацелася б, успаміны пра ўражанне, калі ты зазірнула мне пад маску. Я веру, прыйдзе час, і ты будзеш успамінаць пра гэта з пшчотаю, як я пра труп.

Я трохі забавіўся — трэба было аглядзець сінякі і замяніць клей. Праўда, па дарозе я зрабіў круг, каб спецыяльна масцы купіць усё патрэбнае: запальнічку, запісную кніжку, бумажнік. А потым выправіўся на выбраную мясціну — роўна ў чатыры гадзіны я быў на аўтобусным прыпынку. Тут я збіраўся дачакацца цябе, калі ты будзеш вяртацца з лекцыяй па прыкладным мастацтве, на якія ты хадзіла кожны чацвер. Набліжаўся час вячэрняе штурханіны, шум гэтае ажыўленае мясціны, быццам у бочцы з расолам, паглынуў усю прастору сваёю перанасычаная шчыльнасцю, і я чамусьці адчуў дзіўны спакой, быццам ішоў па лесе, дзе пачало ападаць лісце. Мабыць, тое ўзрушэнне яшчэ не прайшло, і яно з сярэдзіны заглушала ўсе мае пяць пачуццяў. Варта было заплюшчыць вочы, як пачыналі віраваць, нібыта рой маскітаў, незлічоныя зоркі, якія выпраменьвалі яркае святло. Мусіць, пад-

няўся ціск. Напраўду, узрушэнне было глыбокае. Але гэта не толькі кепска. Прыніжэнне, падзейнічаўшы як стымулятар, штурхала на парушэнне закона.

Я вырашыў пачакаць каля банка на ўсходцах, якія вытыркаліся наперад. З вышыні лепей было відаць, а таму, што побач са мною стаяла і чакала шмат людзей, я не кідаўся ў вочы. Не было чаго баяцца, што ты заўважыш мяне раней, чым я цябе. Лекцыі канчаюцца ў чатыры гадзіны, і нават калі ты прапусціш адзін аўтобус, усё роўна даедзеш мінут за дзесяць.

Ніколі не думаў, што твае лекцыі змогуць мне гэтак спатрэбіцца. Калі б у мяне папыталіся, я б сказаў, што сам факт гэтага нястомнага шматгадовага наведвання такіх зусім непатрэбных лекцый службыць выдатным доказам няўстойлівасці жаночага існавання. Вельмі сімвалічна, што ты выбрала выраб гузікаў і вучышся з захапленнем. Такое мноства гузікаў, вялікіх і маленькіх, ты ўжо вытачыла, выразала, адпаліравала! Ты рабіла гузікі не на тое, каб імі нешта зашпільваць, — ты бясконца майстравала патрэбныя для практычнага выкарыстання рэчы з мэтамі зусім непрактычнымі. Не, я не хачу абвінаваціць цябе. Я ж папраўдзе гэтаму ні разу не працівіўся. Калі ў цябе напраўду захапленне — ад душы бласлаўляю гэты наіўны занятак.

...Але ў падзеях, што адбыліся пазней, ты была адной з галоўных дзейных асоб, і таму не буду выкладаць іх адну за адной. Што трэба, дык гэта вывернуць маё сэрца і выставіць на святло бессаромны твар паразіта, які там схаваўся. Ты прыехала трэцім аўтобусам і прайшла міма мяне. Я падаўся следам. Была ты надта гнуткая, вельмі зграбная, і мяне ахапіла баязлівасць.

Я дагнаў цябе каля светлафора на пераходзе насупраць вакзала. За некалькі мінут, якія патрэбныя, каб дайсці да вакзала, я павінен любымі сродкамі завабіць

цябе. Не трэба ісці напралом, але і кружная дарога не падыходзіць. Падаючы, быццам толькі што выпадкова падняў, прыхаваны загадзя скураны гузік, які ты зрабіла, я загаварыў з табою. І словы былі загадзя падабраныя:

— Гэта не вы згубілі?

Не хаваючы здзіўлення, ты, стараючыся выясніць, чаму гэта здарылася, падняла сумку, стала аглядаць дно, правяраць зашпількі і, усім сваім выглядам паказваючы, што не можаш знайсці тлумачэння, глянула на мяне. Калі ўжо я загаварыў, нельга было ўпускаць магчымасці, у якую паверыў, і я забег наперад.

— Можа, з капелюша?

— З капелюша?

— Спрытнасць рук — і з капелюша можа паявіцца трусік.

Але ты нават не ўсміхнулася. Болей таго, паглядам, як хірургічнымі шчыпцамі, заціснула мне рот. Гэта быў пільны пагляд, быццам ты забылася, пагляд, які гаварыў, што ты нічога не разумеш. Калі ты будзеш гэтак глядзець яшчэ некалькі секунд, дык убачыш мяне наскрозь, — я імгненна зразумеў гэта і адступіўся. Ды гэтага не магло здарыцца. Поспех маскі ўжо быў пацверджаны ў самых розных сітуацыях. Не было чаго баяцца, што ў цябе паявіцца падазрэнне — ты ж не сарвеш маскі сілаю, як той татуіраваны, не дакранешся да яе губамі (розніцу ў тэмпературы схаваць немагчыма). Дый я свядома гаварыў ніжэйшым, чым звычайна, голасам, але нават калі б я гэтага і не рабіў, з-за таго, што на мае губы былі накладзены яшчэ і штучныя, губныя гукі зусім змяніліся.

Можа, я залішне хваляваўся: ты адразу адвяла вочы, і на твар вярнуўся звычайны абыякавы выгляд. Але мой эратызм, наткнуўшыся на твой пільны пагляд, падціснуў хвост, і калі б ты гэтак і пайшла, дык, можа, і я знайшоў бы ў сабе сілу адмовіцца ад задума-

нага плана, разумеючы, што гэта самае лепшае для нас абаіх. Дзень быў ясны, сонечны, і перад табою магчымасці маскі, яе дзівосная сіла завялі. Але і ты на імгненне завагалася. А вулічны паток, які выгінаўся вакол нас, быццам пражэрлівае першабытнае страшыдла, паглынаў думкі, якія толькі што ўзнікалі і пачыналі прасочвацца. Высвятляць, чаму ўзбунтавалася магнітнае поле, якое ўзнікла між намі дзякуючы твайму хвіліннаму ваганню, не было калі, і я выкарыстаў гэтую замінку і рушыў другі эшалон падрыхтаваных загадзя слоў.

П а м е т к і   н а   п а л я х . Выраз «узбунтаванне магнітнага поля» вельмі правільны. Увогуле, я ж прадчуваў важнасць гэтае мінуты. Калі б гаворка ішла толькі пра прадчуванне, не было б чым ганарыцца, не было б чаго тлумачыць. Ды нават калі б не было прадчування, калі б я апусціў гэтыя радкі — уздрыгваючы пры адной думцы пра гэта, — я быў бы прыгавораны да асмяяння, усе мае дзеянні і ўчынкі сталі б прадметам насмешкі, і гэтыя запіскі з запісак маскі ператварыліся б у звычайныя запіскі клоуна. Клоун — гэта таксама няблага, ды проста не хачу я стаць клоунам, які не разумее, што ён клоун.

Ты, напэўна, памятаеш? Я, як нічога і не было, тонам, быццам мне ўжо надакучыла высвятляць, папытаўся, дзе канцавы прыпынак вось таго аўтобуса. Не ведаю, ці звярнула ты ўвагу, але я выбраў той прыпынак не таму, што мною кіравала недарэчная думка змарнаваць час, не, гэта была спрытна падстроеная пастка.

Найперш гаворка ішла пра адзіны прыпынак на гэтай лініі аўтобуса, што быў каля самага вакзала, але

ў нязручным ціхім закутку, мала каму вядомым. Апрача таго, было гэта ў другім баку вакзала, і калі не ведаць пра падземны пераход, давялося б ісці кружным шляхам па віядуку. І яшчэ, гэты пераход надта заблытаны, двума словамі не растлумачыш, як звязана з пэўнаю мясцінаю мноства яго ўваходаў і выхадаў. Ну і, нарэшце, калі пайсці гэтым пераходам, адлегласць да платформы, з якое ты павінна ехаць, ніколечкі не большая, чым калі ісці цераз вакзал. І ты, безумоўна, ведала гэты прыпынак.

Я ўвесь напружыўся, чакаючы адказу. Цела маё нібыта акамянела ад страху, што ты разгадаеш мае патаемныя намеры, і, калі б не было на мне маскі, нават калі б ты сказала, што правядзеш мяне, не ўпэўнены, ці змог бы я ісці побач з табою. Сумняваюся нават, ці ўдалося б мне схаваць як след перарывістае дыханне. Я чакаў у такім стане, быццам мяне пасадзілі ў крохкі шклянны сасуд (шклянны сасуд танчэйшы за паперу, чхні — і ён рассыплецца на друзачкі). Нельга адмаўляць, што мне не цярпелася, але праўда і тое, што ты не спяшалася адказваць. Што прымусіла цябе вагацца? Я ўчапіўся за той факт, што ты вагаешся. Становішча стварылася такое, што ты павінна была прыняць неадкладнае рашэнне — ці згадзіцца, ці адмовіцца. І чым болей ты вагалася, тым вастрэй адчувалася ненатуральнасць, расла падазронасць. Калі ты не хацела, даволі было аднаго твайго «не ведаю», але ты не пераставала вагацца, і гэта значыла, што ты напалавіну згодная. А згадзіўшыся, хай сабе напалавіну, страціла падставу, каб адмовіць. Каб табе лягчэй было адважыцца, можа, мне варта было дабавіць яшчэ што-небудзь. У гэты час малады хлопец, нахабна штурхаючыся, паспешліва праціснуўся між намі. Толькі тады мы заўважылі, што замяняем людскому патоку і вакол нас ужо ўтварыўся вір. З цяжкасцю трымаючыся ў гэтым патоку, ты запытальна зірнула

на мяне — слізганула па мне вачыма, быццам нядбайна прагарнула каляндар. Не па душы мне твой пагляд, падумаў я, і толькі наважыўся разявіць рот, каб хоць трохі падагнаць тваю рашучасць, як ты нарэшце адказала.

Калі я пачуў гэты адказ, хоць усё ішло добра і ўнутрана мы ўжо амаль дамовіліся, чамусьці стала сумна, быццам мне здрадзілі... Калі гэта я — усё добра, а калі гэта зусім чужы чалавек, тады што? Трохі павагаўшыся, ты адказала згодаю. І надала гэтаму такое значэнне, быццам без вагання нельга было згаджацца. Увогуле, намякала на існаванне забароненага плота. І тое, што ты зусім свядома згадзілася прайсціся побач са мною сем-восем мінут, некалькі соцень метраў, я не мог не ўспрыняць як нешта большае, чым простую ветлівасць. Ва ўсякім выпадку, гэты дарунак быў даражэйшы за гузік, які я падняў і аддаў табе. Шчыра кажучы, ты свядома абуджала ўва мне эратызм. І раз абуджала свядома, дык і сама...

Не, усё добра. Дый што я магу сказаць, калі ўвесь мой план быў разлічаны іменна на такі ход падзей. Калі б, разгадаўшы маю задуму, ты адмовілася, уся мая праца дарэмна прапала б. Я мог бы, ведама, паспрабаваць зноў, на другі дзень, але калі першы раз удалося падаць усё як выпадковасць, другі раз не пазбегнуць уражання наўмыснасці, і твая насцярожанасць толькі павялічыцца. Напраўду, усё добра. Мінулае ночы я да канца зразумеў, што жаданне з дапамогаю маскі вярнуць цябе і з тваёю дапамогаю вярнуць усіх людзей, — не дробязь, не пустыя словы, яно разбурае забаронены плот сексу, напаўняе мяне бассаромнасцю. Раз я імкнуўся адолець забаронены плот і ты, здавалася, згадзілася на гэта, цяпер не было чаго асабліва мітусіцца. Тваё апраўданне, што ты проста не надала гэтаму значэння, нікога б не пераканала. Калі хочаш разбурыць перашкоду, не прымушаючы свайго

партнёра разбурыць яе, дык няма іншага сродку, апрача насілля. Але я б здзівіўся, пачуўшы, што аднабаковаю распустаю можна аднавіць сцяжынку. Такі, нават адзіны ўчынак непазбежна прымусіць маску бяследна знікнуць з гэтага свету. Апрача таго, калі я збіраўся задаволіцца гвалтам, даволі было майго сапраўднага твару, укрытага п'яўкамі, і не было патрэбы шукаць дапамогі ў маскі.

Тэарэтычна разважанні мае былі, ведама, правільныя. Але побач з табою, з тваім жывым целам, спускаючыся па лесвіцы ў падземны пераход, забіты чужымі людзьмі, я быў прыглушаны ашаламляльнаю рэальнасцю твайго існавання, ад разгубленасці, ад невыказных пакут мною авалодалі гнятлівыя думкі. Мне не будзе чаго адказаць, калі ты папракнеш мяне за беднасць фантазіі, але хіба так ужо рэдка сустракаецца фантазія, заснаваная на дотыку? Я не думаў пра цябе як пра шкляную ляльку ці пра слоўны знак, але я ўпершыню адчуў успрынятую дотыкам рэальнасць твайго існавання, так наблізіўшыся, што мог дакрануцца да цябе рукою. Бліжэйшая да цябе палавіна майго цела стала адчувальнай, як пасля сонечнага апёку — кожная пора, быццам сабака, які знемагаецца ад спёкі, высалапіўшы язык, цяжка дыхала. Варта было толькі ўявіць сабе, як ты, такая адчувальная, гатова прыняць зусім чужога чалавека, як мяне ахопліваў нясцерпны смутак ад таго, што я знаходжуся ў становішчы ашуканага мужа і, мала таго, мяне выкінулі вон з-за непрыдатнасці. Папраўдзе, учора мае фантазіі, у якіх я ігнараваў цябе, былі болей памяркоўныя. Напэўна, нават гвалт лепей за гэта. Я зноў стаў успамінаць кіпучую нянавісць, агіду да гэтага тыпу твару паляўнічага з барадою, у цёмных акулерах і манерным адзенні. І адначасна я адчуў, што ты, не адхіліўшы рашуча гэтага твару, зусім другая, і мне стала яшчэ маркотней, быццам на каштоўным камені я ўбачыў яд.

Маска рабіла іначай. Яна, па-мойму, мела здольнасць усмоктаць і ператвараць у ежу мае пакуты; быццам у балотнае расліны, галіны і лісты яе жаданняў усё мацнелі і гусцелі. Адно тое, што ты мяне не адхіліла, было раўназначнае словам «ты мая», і я ўсадзіў іклы фантазіі ў тваю патыліцу, якая вызірала з светлакарычневае блузкі без каўняра, як бляшанка з фруктовым сокам. Мне не было ў чым апраўдвацца — мне ты была табою, а масцы — толькі адной з жанчын, якая спадабалася... Напраўду, вельмі далёкія былі адно ад аднаго я і маска — нас раздзяляла бездань. Мы адрозніваліся, але ж гэта верхні слой твару на некалькі міліметраў, усё астатняе агульнае, і таму ты, можа, палічыш, што размовы пра бездань — проста прыгожыя словы, але мне хочацца, каб ты ўспомніла, як змайстравана грамафонная пласцінка. Так проста, а колькі дзесяткаў тонаў можа яна ўзнавіць. Таму няма ніякага дзіва, што чалавечае сэрца б'ецца адначасна ў двух процілеглых тонах.

Ведама, дзівіцца няма чаго. Ты ж і сама была распалавіненая. Я жыў двайным жыццём, і ты таксама стала жыць двайным жыццём. Я ператварыўся ў чужога чалавека, надзеўшы чужую маску, і ты таксама стала чужым чалавекам, надзеўшы маску самой сябе. Чужы чалавек, які надзеў маску самога сябе... Не надта прыемнае спалучэнне слоў. Я загадзя разлічваў сустрацца другі раз і павінен быў мець дэталёва адпрацаваны план, а ў выніку даводзілася, здаецца, другі раз расставацца. Напэўна, недзе зрабіў я недаравальны пралік.

Калі б я мог дапусціць, што дойдзе да гэтага, лепей было адразу павярнуць назад... Не, яшчэ лепей, не паварочваючы назад, проста папытацца ў цябе пра прыпынак, а з астатнімі планамі моўчкі развітацца, але... Дык чаму ж я паслухмяна іду на повадзе ў маскі?.. Не ведаю, ці вартае чаго-небудзь маё тлумачэнне: май-

му ашуканаму каханню здрадзілі, і яно стала нянавісцю, жаданне аднавіць сцяжынку не знайшло водгуку і ператварылася ў помслівасць, і, бо я ўжо дайшоў да гэтага, атрымалася так, што, хоць намеры ў нас былі процілеглыя, у сваіх дзеяннях я пачаў ісці ў нагу з маскаю, каб да канца пераканацца, што ты няверная... Але пачакай трохі — мне здаецца, што і ў пачатку гэтых запісак я часта ўжываў слова «помста», і ўсё ж... Праўда, ужываў... Тады галоўнаю прычынаю для вырабу маскі было імкненне, ашукаўшы цябе з яе дапамогаю, адпомсціць фанабэрыстасці сапраўднага твару.

Потым я стаў схіляцца да рэабілітацыі іншых людзей, думка пра тваю спакусу таксама набыла развагу, сузіральнасць, потым прыбавілася нешта плоцевае, успыхнуў выбух кахання, якое прыняло форму рэўнасці, рэўнасць, наткнуўшыся на забаронены плот, выклікала любоўныя сутаргі, падобныя на смагу, я стаў эратычны і ўрэшце зноў ператварыўся ў палонніка помсты.

У апошнім прыліве помслівасці было нешта такое, што не задавальняла, непакоіла мяне. Якую помсту выбраць, пераканаўшыся ў тваёй нявернасці? Ці павінен я, выклаўшы табе доказы, выслухоўваць паказанні ці прымусіць цябе да разводу? Ні ў якім разе — калі я зраблю што-небудзь падобнае, дык страчу цябе. Калі нашы адносіны дазваляюць толькі падглядваць тваю здраду скрозь пралом у забароненым плоце, які разбурылі ты і маска, — выдатна, я гатовы падглядваць так усё жыццё. Але ці будзе ажыццёўлена помста шляхам такое безупыннае ненармальнасці? Прыладжваючыся ж да мае раздвоенасці, ты павінна будзеш бязмежна цяпець тую самую раздвоенасць. Ні каханне, ні нянавісць... Ні маска, ні сапраўдны твар... Відаць, у гэтай густой шэрай імжы я набываў часовую раўнавагу.

Аднак, у адрозненне ад мяне, а я вырашыў спакойна адмовіцца ад свае задумы, маска, якая павінна была трымацца горда і незалежна, наадварот, пачала траціць самавалодане. Твае словы, кінутыя нечакана, калі потым, праз дзесяць мінут, ты сядзела ў рэстаране ў канцы падземнага пераходу і памешвала лыжачкаю каву, адабралі ў маскі самаўпэўненасць, быццам загналі яе між двума люстэркамі і прымусілі гаварыць самую з сабою.

— Мой муж якраз у камандзіроўцы, таму...

Што «таму»? Болей ты нічога не сказала, у маскі таксама не было жадання распытвацца. Цвярозы розум падказваў, што твае словы можна зразумець гэтак: таму, вярнуўшыся дахаты, мне не трэба будзе гатаваць абед і нічога не здарыцца, калі я паем у горадзе, — гэта значыць, ты нібыта апраўдалася ў тым, што згадзілася на маю прапанову, — так іх таксама можна было ўспрыняць. Але ў змрочнай халоднасці твайго тону была, найхутчэй, рашучасць, быццам ты сцвярджала сябе ў сваіх вачах, і эффект быў такі самы, як калі б ты пстрыкнула па носе самаўлюбёнай масцы...

Пра што ж мы гаварылі?.. Ага, вось, маска вычытанымі недзе словамі пахваліла форму тваіх пальцаў, потым папыталася пра ранку на вялікім пальцы на правай руцэ (ты параніла палец, калі майстравала гузікі), і, пераканаўшыся, што твая рука не хаваецца ад яе пагляду, выбрала тэмаю размовы адносіны паміж людзьмі як алгебраічнае ўраўненне, якое не ўключае такіх умоў, як імя, прафесія, месца жыхарства, і адразу, помніцца, стала выведваць твой настрой. Маска, якая цвёрда ведала, каму належыць галоўная роля ў спробе спакусіць цябе, гатовая чыніць з табою што ёй уздумаецца, замерла ў здзіўленні, як дзіця, нечакана абыдзенае, адкінутае ўбок сапернікам.

Паметка на палях. Я ўспамінаю, што страшэнна тады хваляваўся, баючыся, каб ты не пазнала, што за маскаю хаваяся я.

Калі ўдумацца, дык, па сутнасці, няма ніякіх доказаў, што спакусіла маска, а спакушанаю аказалася ты. Усё было зроблена тонка; ці не спакусілася ты па сваёй волі, незалежна ад хітрыкаў маскі? Так ці інакш, пачынаць усё нанова было немагчыма, і масцы, каб натхніць сябе, не аставалася нічога іншага, як ператварыцца ў яшчэ большага спакусніка.

Але колькі б яна ні старалася трымацца як спакушальнік, гэта было не патрэбна — ты ўжо была спакушаная жанчына. Калі авалодваеш адною рукою, значыць, ашуканая адна рука; калі ж авалодаць абедзвюма рукамі, дык будуць ашуканы абедзве рукі, — гэтак кажуць. Вось чаму ўсё роўна, пакуль мы былі ў рэстаране, маска з усяе сілы старалася не вяртацца да размовы пра твайго «мужа». Тое самае стасуецца і да п'явак: як бы ні здавалася, што гэтую тэму можна чапаць спакойна, як лагічна ні даказваць, што гэта датычыцца другога чалавека, — усё роўна страшна. Тым не менш, калі ты не выказала ніякага жадання вяртацца да гэтае тэмы, я страшэнна зазлаваўся, — увогуле, прыкрае становішча. Напраўду, ты ігнаравала «яго», значыць, мяне. Болей чым непрыемная пагарда. Але, з другога боку, нельга сказаць, што я хацеў, каб ты зачпіла гэтую тэму, — увогуле, становішча ў мяне было даволі цяжкае. Калі б ты зноў загаварыла пра «яго», гэта можна было б выкарыстаць, каб утаймаваць маску. Мне, як спакусніку, аставалася толькі спадзявацца, што ты, як і раней, будзеш маім хаўруснікам. Мяне абурыла твая дзіўная манера ўсміхацца адною ніжняю губою. Яшчэ болей затрывожыла тое, што ты глядзела скрозь мяне некуды ўдалечыню. Я адчуваў сябе віна-

ватым за тое, што ты адмовілася ад прапанаванага піва. Але і не хацеў, каб ты піла залішне многа. Адным словам, адчуваў сябе як чалавек, якога пасадзілі ў ледзяную ванну і адразу аблілі кіпнем. Левае вока, быццам разглядаючы трафей, пяшчотна глядзела на твае пальцы, якія крышылі хлеб,— далікатныя, мяккія пальцы, быццам змочаная вадою трусіная шкурка, калі забыцца на ранку, атрыманую, калі рабіла гузікі; правае вока — як ашуканы муж, сведка жончынай нявернасці, курчыўся ад болю. Любоўны трохвугольнік, які на чарцяжы быў бы паказаны адною лініяй: «я», «маска — маё другое «я» і «ты».

Калі мы паелі, час, як жэле, пачаў адразу застываць вакол нас. Можна, што цяжкая столь? Непрапарцыянальна грувастка бетонны слуп у цэнтры залы і наводзіў на думку пра непамерны цяжар таго, што ён падтрымліваў. Дый у гэтым падземным рэстаране не было акон. Нішто не пацвярджала існавання дваццаці чатырохгадзіннай адзінкі сонечнага часу. Было толькі штучнае святло, якое не мела перыядычнасці. А за сценамі рэстарана па вертыкальных пластах, што ішлі ўглыбіню, па падземных рэках цёк час, які налічваў дзесяткі тысяч гадоў. І твой «муж», які павінен паганяць наш час, пакуль мы так чакаем яго, ніколі не вернецца. О час, згусціся, ператварыся ў сасуд, які хаваў бы толькі нас дваіх! Тады, гэтак і астаючыся ў сасудзе, мы перасячом вуліцу, і месца, куды мы прыйдем, стане нашаю новаю пасцеллю.

Аднак ні я, ні маска не ведалі тваіх сапраўдных намераў. Не адмаўляючыся, настолькі не працівячыся, што стваралася нават уражанне, быццам чакала гэтага,— ты прыняла мой няхітры манеўр: спачатку запрасіць цябе выпіць кавы, а потым паабедаць, але... нейкі час маска аптымістычна лічыла, што ўсё ідзе па плане, але... такая твая рашучая пазіцыя, быццам усе цаглінкі свае свядомасці ты ўжо змацавала раство-

рам, зноў кінула маску ў роспач і страх. Ты не была, ведама, проста непрыветлівая. Раз ты згадзілася быць спакушанаю, непрыветлівасць даказвала б, што ты надта многа думала пра забаронены плот, і да цябе, наадварот, лягчэй было падступіцца, але ты была даволі мяккая, не забывалася пра далікатную клапацілівасць. Ты не баялася, трымалася смела, натуральна, свабодна. Увогуле, ані не адрознівалася ад тае, якая была звычайна, ты была ты.

Ад гэтае твае нязменнасці маска збянтэжылася. Дзе ж нарэшце хаваеш ты вязкае, як цягучка, дыханне чалавека, які чакае спакушэння, яго зіхатлівыя пагляды, што гараць унутраным агнём, узбуджанасць, выкліканую чаканнем? Сутаргава ўхапіўшыся за краі круглага абедзеннага стала, мы нагадвалі расплюшчаныя кветкі дзьмухаўца, заціснутыя паміж старонкамі сонечнага часу. І тое, што, прагна глытаючы сліну, я, ухапіўшыся за забаронены плот, чакаў імгнення, калі змагу разам з табою ўдзельнічаць у яго разбурэнні,— хіба гэта было толькі самазадаволенай фантазіяй маскі? Вось таму канец абеду ў той жа час быў вычварным канцом вычварнае сустрэчы...

Афіцыянт моўчкі, быццам яго тут зусім няма, як вымагалі правілы, збіраў са стала. Паверхня вады ў шклянках зарабацілася,— відаць, прайшоў цягнік у метро. Маска, выяўляючы нецяярпенне, прадаўжала недарэчную балбатню, а ў прамежках старалася ўстаўляць словы, якія выклікалі сексуальныя асацыяцыі, але ты не рэагавала ніяк — ні станоўча, ні адмоўна. Сочачы краем вока за разгубленасцю маскі, я яхідна апладзіраваў і адначасна шкадаваў, што ніяк не магу абвінаваціць цябе ў нявернасці.

Аднак гэта цягнулася мінут дваццаць, а потым — помніш, напэўна? — маска, выйшаўшы з анямення, выцягнула нагу, і насок чаравіка дакрануўся да твае шчыкалаткі. У цябе на твары адбілася ледзь прыкмет-

нае хваляванне. Пагляд замёр недзе ў прасторы. Паміж брывамі залегла складка, губы зварухнуліся. Але ты паблагліва, са спакоем, з якім ранішняе святло паступова захоплівае начное неба, прыняла ад маскі гэтыя дарэмныя намаганні. Маску распіраў смех. Не маючы выйсця, смех нібыта зараджаўся электрычнасцю і паралізаваў маску. На гэты раз ёй як быццам удалося падстрэліць здабычу. Увогуле, можна не хвалявацца. Сканцэнтраваўшыся на тваіх пачуццях, якія перадаваліся цераз насок чаравіка, маска таксама прыкусіла язык і аддалася асалодзе няное размовы.

І на самай справе, бесцырымонна балбатаць было небяспечна. Напрыклад, мы надзіва аднадушна загаварылі пра садовыя дрэвы; у абаіх нечакана ўзнікла тэма бяздзетнае жанчыны; у алегорыях, вобразных выразах міжволі я стаў ужываць хімічныя тэрміны — калі я буду гэтакі неасцярожны, паявцяца горы докажаў, якія могуць выдаць маску. Чалавек, мабыць, загаджае жыццё сваімі спаражненнямі часцей, чым сабака прыпыняецца каля слупоў.

Але мне быў нанесены бязлітасны ўдар. Спакой, з якім ты дазваляла спакушаць сябе, не ўкладваўся ў маёй галаве, але я добра ўяўляў, як падабалася гэта масцы, — вось што было страшным мне ўдарам. І мая ж нага, якая дакраналася да твае шчыкалаткі, была напраўду маёю нагою, і я гэта добра разумеў, але калі з усяе сілы не сканцэнтравацца, дык у мяне створацца толькі ўскосныя, несфакусаваныя ўражанні, быццам далёкія падзеі, народжаныя фантазіяй: калі аддзяліўся твар, аддзялілася і цела. Я прадчуваў гэта, але варта было сутыкнуцца з гэтым фактам — і мяне ўсяго пераварочвала ад болю. Калі такое адбываецца са мною з-за шчыкалаткі, дык ці здолею я захаваць самавалоданне, калі зразумею, што ўсё тваё цела даступнае? Ці здолею тады я працівіцца жаданню садраць маску? Ці здолею я, пры павышаным ціску,

зберагчы форму нашага сюррэалістычнага трохвугольніка, і так ужо напружанага да мяжы?..

З такою цяжкасцю, сціснуўшы зубы, цярпеў я гэтую пакуту ў нумары дзяшовае гасцініцы. Не садраўшы маскі, не задушыўшы цябе, я звязаў сябе тоўстаю саламянаю вяроўкаю, запхнуў у мяшок, пакінуў толькі дзіркі вачам, і мусіў глядзець, як ты аддаешся. Крык бяссілля засеў у мяне ў горле. Надта проста! Болей чым проста! Пасля сустрэчы не прайшло і пяці гадзін — так усё проста! Калі б ты хоць для выгляду супраціўлялася... Ну, а колькі гадзін задаволілі б мяне? Шэсць гадзін? Сем гадзін? Восем гадзін... Глупства якое, камічныя развагі... Распушта твая так і астанецца распустаю, ці пройдзе пяць гадзін, ці пяцьдзсят, ці пяцьсот.

Але чаму ж тады не паклаў я канец гэтаму ганебнаму трохвугольніку? З помсты? Можа. Было і гэта, былі, думаю, і іншыя матывы. Калі б проста з помсты, дык, напэўна, найлепей было б адразу садраць маску. Але я баяўся. Найболей, ведама, баяўся я жорсткіх учынкаў маскі, якая бязлітасна перавярнула, разбіла ўсё маё спакойнае жыццё, ну і, апрача гэтага, яшчэ страшнейшае было б вяртанне да тых дзён пустэльніцтва, калі ў мяне не было твару. Страх жывіў страх, і я, быццам бязногая птушка, якая страціла магчымасць апусціцца на зямлю, мусіў усё лятаць і лятаць. Ды гэта яшчэ не ўсё... Калі я напраўду не маю сілы вытрываць такое — ёсць другое выйсце: маска астаецца жывая і забівае цябе... Твая нявернасць бяспрэчная, але, на шчасце, у масцы я маю алібі... Нявернасць — сур'ёзная віна... Маска зможа цалкам задаволіцца...

Але я не зрабіў і гэтага. Чаму? Можа, таму, што не хацеў страціць цябе? Не, якраз не хочучы страціць цябе, я меў даволі падстаў для забойства. Няма сэнсу шукаць разумнасць у рэўнасці. Ну, глядзі: ты ж тады

ўпарта адхіляла мяне, не глядзела ў мой бок, а цяпер ляжыш, распластаўшыся, пад маскаю! Шкада, што святло было патушана і я не мог убачыць усяго сваімі вачыма, але... Твой падбародак, у якім дзіўна жылі супольна сталасць і нясталасць... Цёмная радзімка пад пахаю... Шрам ад аперацыі апендыцыту... Чубок кучаравістых валасоў... Усё гэта зганьбавалі, усім завалодалі. Калі б я толькі мог, мне хацелася б разгледзець усю цябе пры яркім дзённым святле. Ты ўбачыла і адхіліла гнездзішча п'явак, ты ўбачыла і прыняла маску, і таму ты не маеш права абурацца, што ўбачыў і я цябе. Але святло і мне не патрэбна. Па-першае, я не змог бы зняць акулераў. І, галоўнае, на маім целе таксама былі розныя меткі: шрам на сцягне, які астаўся ад таго разу, калі мы даўным-даўно разам ездзілі на лыжах, і многія другія, пра якія я не ведаў, а ты, найхутчэй, ведала.

Замест вачэй я мабілізаваў усё, што можна адчуваць,— калені, рукі, далоні, пальцы, язык, нос, вушы,— кінуў іх у атаку, каб завалодаць табою. Не ўпускаючы нічога, што служыла б сігналам, які ідзе ад твайго цела,— ні дыхання, ні ўздыху, ні руху суставаў, ні скарачэння мышцаў, ні выдзяленняў скуры, ні сургаў галасавых звязак...

І ўсё ж мне не хацелася б зрабіцца проста катам. З мяне былі выціснуты ўсе сокі, я высыхаў і адначасна павінен быў трываць гэтую распусту, трываць гэтую барацьбу. У такой агоні і смерць траціла прадбачаную ў ёй вастрыню, і забойства бачылася толькі невялікім варварствам... Што ж, па-твойму, прымусіла мяне выбраць цярпенне? Можа, гэта здасца табе дзівам — годнасць, якая была ў табе, хоць цябе зганьбавалі. Не, «годнасць» гучыць крыху дзіўна. Не, гэта зусім не было згвалтаваннем, не было і аднабаковаю беззаконнасцю маскі — ты ні разу, нічым не паказала, што адхіляеш яе, і, значыць, цябе трэба лічыць, най-

хутчэй, саўдзельніцай. А калі саўдзельнік трымаецца з годнасцю з сваімі хаўруснікамі, гэта выглядае камічна. Правільней, мабыць, сказаць, што ў цябе быў выгляд упэўненай у сабе саўдзельніцы. Таму, як бы адчайна ні змагалася маска, яна не змагла ператварыцца ў распусніка, не кажучы ўжо пра гвалтаўніка. Ты аставалася літаральна недаступная. Але факт астаецца фактам — ты распусніца і няверная. І факт астаецца фактам — рэўнасць клекатала ўва мне, як дзёгаць у катле, як дым, які вырываецца з коміна пасля дажджу, як гарачая крыніца, што кіпіць разам з гразцю. Але здарылася непрадбачанае — стаўшы ў позу недаступнасці, ты ўрэшце не падпарадкавалася масцы, і гэта ўразіла мяне, ашаламіла.

Нельга сказаць, каб мне ўдалося цалкам зразумець, што прымусіла цябе так упэўна пайсці на здраду. Напэўна, усё ж не пажадлівасць. Калі б пажадлівасць, ты павінна была б тады болей адкрыта какетнічаць. Але ты, быццам спраўляючы абрад, з пачатку і да канца старанна захоўвала спакой. Я папраўдзе не разумею. Што адбываецца ў табе? Я не мог улавіць і намёку. Блага яшчэ і тое, што ўкаранелае адчуванне паражэння да самага канца — ва ўсякім выпадку, да таго часу, калі пішучца гэтыя запіскі, — так і асталося, як пляма, якую нельга змыць. Гэтае самакатаванне, якое з'ядае вантробы, страшнейшае за прыпадкі рэўнасці. Хоць я надзеў маску знарок, каб аднавіць сцяжынку і забіць цябе на яе, ты прайшла міма мяне і схавалася ўдалечыні. І гэтак, як і раней, калі ў мяне не было яшчэ маскі, я астаўся адзін.

Не разумею я цябе. Наўрад ці ты згадзілася на запрашэнне толькі таму, што цябе запрасілі і табе было ўсё роўна, хто запрашае, наўрад ці ты выдавала сябе за вулічную жанчыну, але... Але няма і доказаў, што гэта не так. Ці, можа, ты была ад прыроды прадажная, а я проста гэтага не дапускаў? Не, прадажная не можа

з такою ўрачыстасцю выдаць сябе за жанчыну. Калі б ты была прадажная, дык, задавальняючы чужую пажаднасць, не пагарджала б чалавекам, не змушала б на самакатаванне. Кім жа ты была? Хоць маска з усёй сілы старалася разбурыць перашкоду, ты, не дакрануўшыся, праслізнула скрозь яе. Як вецер ці як дух...

Я не разумею цябе. Далейшыя эксперыменты з табою прывядуць толькі да аднаго — да мае гібелі.

Раніцаю — хоць якая раніца, было ўжо каля паўдня — мы да самага адыходу з гасцініцы амаль не гаварылі. З-за таго, што я ўвесь час прачынаўся ад страху, што ў сне ў мяне спаўзае маска, з-за сноў, быццам я павінен некуды ехаць, быццам па дарозе згубіў білет, стома скавала пераносіцу, нібыта ўсадзілі туды кол. Дзякуючы масцы я змог, як і ты, не дапусціць на твар стомы і сораму. Але па віне тае самае маскі я не мог ні памыцца, ні пабрыцца. Маска асталася нязменная, туга спіскала ацёклы за ноч твар; адраслыя валаскі, наткнуўшыся на перашкоду — маску, загнуліся і пачалі ўрастаць у скуру — стан жахлівы. Увогуле, маска таксама няшчасная штука. Хацелася як мага хутчэй расстацца з табою і вярнуцца ў сховішча.

Калі закурыўшы цыгарэту, мой сапраўдны твар, змушаны ўвесь гэты час выконваць няўдзячную ролю, загаварыў пра тое, што магло выклікаць у цябе пакуты сумлення, ты раптам нерашуча падала мне сінявата-зялёны гузік. Гэта быў не той, што падняў я, гузік, а другі, з якім ты вазілася тады, яшчэ паўмесяца назад. У той час мяне раздражняла тваё захапленне, але, убачыўшы гэты гузік зноў, я, здаецца, зразумеў цябе. Тонкія сярэбраныя ніткі, нібыта ўціснутыя іголкаю, перапляталіся ў чароўным бязладдзі, прашываючы тоўстую аснову з лаку. Здавалася, у тым гузіку застыў твой нямы крык. Гузік здаўся мне збродлівым катом, якога

выгадавала з бязмежнаю любоўю старая, адзінокая жанчына. Наіўна? Можа. Але варта было мне падумаць, што гэта палкі пратэст супраць «яго», які ні разу нават не ўспомніў пра твае гузікі, і ўчынак твой адразу здаўся мне добра прадуманым... Я збіраўся абвінавачваць цябе, а замест гэтага абвінавачаны аказаўся сам — увогуле, я навучыўся па-майстэрску цярпець паражэнне. Хто, цікава, сказаў глупства, быццам жанчынаю можна завалодаць?..

Вуліца ўся зіхацела ад святла, быццам храміваная. Рэальны быў толькі пах твайго поту, што астаўся ў носе. На скорую руку прывёўшы ў парадак твар, я паваліўся на ложак і прачнуўся досвета. Выходзіла, што праспаў я амаль семнаццаць гадзін. Твар гарэў, быццам па ім шарганулі рашпілем. Адчыніўшы акно і глядзячы на неба, якое паволі святлела блакітам, я пачаў прыкладваць да твару мокры ручнік. Паступова неба стала набываць колер гузіка, які ты мне дала, а потым колер успененага вінтом мора, якое сплывала за кармою. Мяне ахапіла туга, да болю ўчапіўшыся рукамі за грудзі, я міжволі зануў... Што за бясплодная чысціня! У гэтай сінечы жыццё немагчымае. Было б так добра задушыць учора і пазаўчора, каб яны зніклі. Калі прааналізаваць мой план толькі адносна формы, дык нельга сказаць, што ён не прынёс ніякага поспеху, але хто сабраў ураджай з гэтага поспеху і які? Калі і быў чалавек, што сабраў ураджай, дык гэта ты адна, без сораму выдаўшы сябе за вулічную жанчыну і, як вялізны адчувальны цень, пралезшы скрозь маску. Але цяпер тут асталася толькі сінеча неба і боль твару... Маска, якая павінна была стаць пераможцам, глядзелася на стале недарэчна, як непрыстойная карцінка пасля задавальнення жадання. Можа, выкарыстаць яе як мішэнь для практыкаванняў у стральбе з духаваго пісталета?.. А потым парваць на дробныя шматкі, быццам нічога і не было?..

Але ў гэты час сінеча паблякла, вуліца стала набываць свой дзённы твар, і тады маё маладушнае ныццё адвалілася, як старая болька, і я бязлітасна быў вернуты да непазбежнае рэальнасці — да гнездзішча п'явак. Хай сабе маска болей не зможа даць мне сноў, падобных на святочны феерверк, але яшчэ горай — адмовіцца ад маскі і жывога пахаваць сябе ў каменным мяшку без адзінага акна. Пасля ўчарашняга я яшчэ вагаўся, але калі б мне ўдалося дакладна знайсці ў нашым трохвугольніку цэнтр цяжару, дык, напэўна, не было б ужо так немагчыма, спрытна трымаючы раўнавагу, выкарыстаць маску. Якія б бурлівыя ні былі мае часовыя эмоцыі, любы план вымагае пэўнага часу для дапрацоўкі — гэта ўжо папраўдзе.

Я хуценька пaeў і раней, чым звычайна, выскачыў з дому. Паколькі я павінен быў зноў выступаць у ролі «самога сябе», які нібыта вярнуўся з тыднёвае камандзіроўкі, сёння пасля доўгага перапынку твар зноў забінтаваны. Выходзячы, я зірнуў на свой твар, які адлюстроўваўся ў акне, і збянтэжыўся. Такі жах! Я зусім па-новаму зразумеў адчуванне вызвалення, якое давала маска. А што, калі проста цяпер вярнуцца дамоў?.. Такая думка мяне самага падагнала... Гэта цябе ўразіць — адчуванні мінулае ночы, безумоўна, яшчэ жывыя ў тваім целе. Варта паспрабаваць. Але ці змагу я гэта вытрываць? — вось у чым пытанне. Упэўненасці, на жаль, не было. Адчуванні мінулае ночы асталіся і ў мяне. Я, мабыць, мучу цябе ў прыпадку раз'юшанасці ад таго, што ўсё выявілася. Ды як я ні пакутаваў, усё роўна хацелася на нейкі час зберагчы трохвугольнік. А нашу сустрэчу, калі я буду «самім сабою», давай адкладзём на той час, калі я сустрэнуся з працверазелым навакольным светам і супакоюся.

Але ці напраўду ён працверазіўся, гэты навакольны свет?

Вароты інстытута былі яшчэ зачыненыя. Калі я

ўвайшоў у бакавыя дзверы, вартаўнік, з зубною шчоткаю ў роце, круцячы ў руках гаршчок з-пад кветак, так спалохаўся, што на імгненне анямеў. Ён паспешліва кінуўся ў вестыбюль, але я спыніў яго і папрасіў ключа. Звыклы пах хімікатаў быў мне як разношаныя чаравікі. Але бязлюдны будынак інстытута нагадваў прыстанак зданяў, у якім жыла толькі душа дрэва — пахі, гукі крокаў. Каб аднавіць адносіны з рэальнасцю, я перавярнуў шыльдачку са сваім імем тварам угору і хутка адзеўся ў белы халат. На грыфельнай дошцы быў запісаны ход эксперыменту, што праводзіў асістэнт групы С. Вынікі выдатныя. Вось усё, што прыйшло мне ў галаву, болей да гэтае думкі я не вяртаўся. Гэты чалавек, які распальваў саперніцтва і рэўнасць, быў апанаваны прагаю славы, стараўся абскакаць другіх, каб атрымаць замежную літаратуру, ламаў галаву над праблемаю кадраў, упадаў у істэрыку з-за фінансавання эксперыментаў і разам з тым старанна працаваў, знаходзячы ў гэтым сэнс жыцця, быў не я, а нехта другі, вельмі на мяне падобны. Мне ўявілася, што маё колішняе «я» роднае майму сапраўднаму «я» толькі ў той меры, у якой родны душы дрэва пах, гук крокаў. У тэхніцы існуюць свае адмысловыя законы тэхнікі, і які б ні быў твар, на іх гэта не паўплывае. Ці можна, напрыклад, сцвярджаць, што хімія і фізіка трацяць сэнс, калі ў сабе не падабраць чалавечых адносін усіх ступеняў, такіх як: адносіны вадзяных блох, медуз, паразітаў, свіней, шымпанзе, палявых мышэй. Ведама ж, не! Чалавечыя адносіны толькі прыдатак людское працы. Іначай не асталося б нічога іншага, як адразу адмовіцца ад паліятыўнага маскараду і налажыць рукі на сябе...

Не, проста здаецца... Нікога няма, і таму надта завабліваюць пахі і гукі крокаў... Нікога гэта не патрывожыць; невялікая рана на скуры не будзе замінаць працаваць... Што б там ні казалі, тое, што я тут раблю,

мае дачыненне толькі да мяне. Ці стану я празрысты, ці стану бязносы, ці стане мой твар падобны на мызу бегемота... Пакуль я магу працаваць з апаратураю, пакуль я магу мысліць, стрэлка майго компаса заўсёды будзе накіравана на гэтую працу.

Нечакана падумаў пра цябе. Існуе думка, што жанчыны накіроўваюць стрэлку свайго компаса на каханне. Цяжка паверыць, што гэта праўда, але, здаецца, жанчына сапраўды можа быць шчаслівая адным каханнем. Ну, а ты цяпер шчаслівая?.. Раптам мне захацелася паклікаць цябе сваім голасам і пачуць у адказ твой голас. Я зняў трубку і набраў нумар, але пасля другога гудка павесіў яе. Сэрца не было гатовае. Я ўсё яшчэ баяўся.

Тут сталі збірацца супрацоўнікі, і кожны вітаў мяне са спачуваннем, да якога прымешваўся нейкі страх — і да будынка, і да мяне нарэшце вярнуўся чалавечы дух. Залішне ўжо я нерваваўся. Нічога асабліва добрага не адбылося, але і нічога кепскага не здарылася. Калі б мне ўдалося ў інстытуте зрабіць сцяжынкаю да другіх людзей працу, а тое, чаго не стае, дапоўніць з дапамогаю маскі і прывыкнуць да такога двайнога жыцця, дык, аб'яднаўшы іх разам, я ператварыўся б у ідэальнага чалавека. Не, маска не проста заменнік сапраўднага твару — яна дае сапраўднаму твару фантастычныя прывілеі ў пераадоленні любога забароненага плота, адчыняе перад ім усе дзверы, і таму мне давядзецца весці жыццё не аднаго чалавека, а мноства людзей адначасна. Але ўсё роўна спачатку трэба прывыкнуць. Я прымяркоўваюся, залежна ад месца і часу, з лёгкім сэрцам мяняць адзенне. Гэтак сама як грамафонная пласцінка мае здольнасць адначасна даваць колькі хочаш гукаў.

Днём адбыўся невялікі інцыдэнт. У кутку ў лабараторыі сабраліся ў кружок некалькі чалавек, а я з абыякавым выглядам стаў падыходзіць да іх, і мала-

ды асістэнт, які стаяў у цэнтры, паспрабаваў нешта схаваць. Калі я папытаўся, выявілася, што і хаваць няма чаго: гэта быў зварот, у якім гаварылася пра тое, што трэба вырашыць пытанне пра эміграцыю карэйцаў. У дадатак, хоць я і не зрабіў яму заўвагі, ён пачаў шматслоўна прасіць прабачэння, а астатнія сарамліва лыпалі вачыма.

... Ці не таму ўжо, што чалавек, які страціў твар, не мае права паставіць свой подпіс на карысць карэйцаў? Ведама, у асістэнта не было благога намеру,— проста ён, напэўна, падмеціў, ад чаго я шалею, і ўстрымліваўся ад спачування. Калі б у людзей ніколі не было твару, наўрад ці магла б узнікнуць праблема расавых адрозненняў, няхай сабе гэта быў бы японец, ці карэец, ці рускі, ці італьянец, ці палінезіец. Усё-такі, чаму ж тады гэты малады чалавек, такі велікадушны, рабіў падобнае адрозненне паміж мною, чалавекам без твару, і карэйцамі, якія маюць іншы твар? Ці нельга дапусціць, што калі чалавек у працэсе эвалюцыі адышоў ад малпы, дык адбылося гэта не дзякуючы руцэ і прыладзе, як звычайна сцвярджаюць, а таму, што ён стаў вылучаць сябе па твары?

Тым не менш, не абураючыся, я папрасіў, каб мне таксама далі падпісаць. Усе, мабыць, з палёгкаю ўздыхнулі. Але нейкі непрыемны асадак усё роўна астаўся. Што прымусіла мяне рабіць тое, да чаго зусім не ляжала душа? Нябачная сцяна, якая называецца «тварам», заступала мне дарогу. Ці можна назваць гэта працверазелым светам?

Раптам я адчуў неадольную стому, і, прыдумаўшы зручную прычыну, раней, чым звычайна, пайшоў дамоў. Я яшчэ не мог сказаць, што да мяне вярнулася адчуванне, быццам у мяне сапраўдны твар, і наўрад ці можна было спадзявацца на вялікія перамены. Ва ўсякім выпадку, мой твар забінтаваны, і калі я не загавару, няма чаго непакоіцца, што мае хваляванне

заўважаць, ды і не я адзін буду хвалявацца. Мабыць, куды болей трэба трывожыцца пра тое, каб, глядзячы на тваё хваляванне, прыкідвацца, што не бачу яго. Я бясконца паўтараў сабе, што нават калі заўважу, што ты вельмі збянтэжылася, гэта не павінна ўзрушыць мяне, прымусіць страціць над сабою кантроль.

Але, сустрэўшы мяне пасля тыднёвае ростані, ты не паказала і ценю сораму — у тваіх паводзінах, у кожнай рысачцы твару, гэтаксама, як і тыдзень назад, таілася насмешка, і спачатку я нават атарапеў ад такой абыякавасці. Здавалася, быццам цябе прывезлі ў самалёце-рэфрыжэратары такую самую, якая ты была да майго ад'езду. Можна, маё існаванне так мала значыла табе, што ты не лічыла патрэбным траціць сілу на тое, каб берагчы свае тайны? Ці, можна, на самай справе ты была д'яблам у абліччы анёла, нахабная бессаромнасць складала сапраўдную тваю сутнасць? Урэшце я сярдзіта папрасіў цябе расказаць пра навіны за тыдзень мае адлучкі; ані не памяняўшыся ў твары, з найўным выглядам поркаючыся з маім адзеннем, ты пачала балбатаць, быццам адзінокае дзіця, што забавляецца з кубікамі, пра дамашнія справы, якія цябе трывожлі: пра тое, што суседзі, парушаючы інструкцыі архітэктурных органаў, пачалі рабіць прыбудову да свайго дома, і ў іх з уладамі пачалася пісьмовая бітва, а ў іх дзіцяці — бяссонніца з-за сабачага брэху, што голле дрэваў у дварэ надта звешваецца на вуліцу, што, можна, варта зачыняць акно, калі мы ўключаем тэлевізар, што пральная машына прыкра вурчыць і ці не купіць новую. Няўжо гэта той самы чалавек, які ў мінулую ноч шчодра, быццам фантан, перапаўняў мяне пачуццём, няўжо перада мною сталая, сапраўдная жанчына?.. Не верыцца... Я так адчайна змагаюся з раздваеннем паміж тварам і маскаю, якое пачалося ўжо пасля таго, як я быў у поўным узбраенні, а ты спакойна вытрывала раздваенне, якое

было табе зусім нечаканае, і ў цябе не асталося і ценю раскаяння... У чым жа справа? Гэта так несправядліва! А калі сказаць табе, што я ўсё ведаю, га?.. Калі б у мяне быў з сабою той гузік, цяпер бы я моўчкі падсу-нуў яго табе пад нос.

Але мне асталося адно — маўчаць як рыба. Раскрыць тайну маскі — значыць, раззброіцца. Не, калі б мне ўдалося апусціць цябе да аднаго са мною ўзроўню, тады можна было б і раззброіцца. Але ўсё роўна баланс будзе не на маю карысць. Нават калі я сарву з цябе маску крывадушнасці, на табе іх тысяча, і адна за адною будуць паяўляцца ўсё новыя, а ў мяне маска адна, і пад ёю — толькі мой сапраўдны твар.

Наш дом, у якім я не быў ужо тыдзень, як губка, быў насычаны звыклаю будзённасцю, і сцены, і столь, і цыноўка на падлозе — усё здавалася непакісна трывалым; але таму, хто пазнаў маску, гэтая трываласць бачылася яшчэ адным забароненым плотам, таксама звыклым. І гэтаксама як існаванне перашкоды было найхутчэй умоўнае, чым рэальнае, маё існаванне без маскі стала няўлоўна-празрыстае; маска ж, ці той, яшчэ адзін свет, да якога я дакрануўся дзякуючы масцы, бачылася мне рэальнасцю. Не толькі сцены нашага дома здаваліся мне такімі, але і ты таксама... Хоць не прайшло яшчэ і сутак, як я звездаў безнадзейнае пачуццё паражэння, якое можна параўнаць толькі са смерцю, але я ўжо адчуваў прагу твае рэальнасці, якая мяне паралізавала і якая адкрылася мне дзякуючы дотыку. Мяне ахапілі дрыжкі. Калі крот не дакранаецца да якіх-небудзь прадметаў кончыкамі сваіх вусоў, ён пачынае нервавацца. Гэтак і я — мне трэба было што-небудзь чапаць рукамі... Гэтак адчувае сябе наркаман, у якога кончыўся наркотык, хоць добра разумее, што гэта наймацнейшы яд... Напэўна, я ўжо пачаў адчуваць сімптомы забароны.

Далей я не мог цярпець. Мне было ўсё роўна, я ха-

цеў аднаго — найхутчэй прыплысці назад, на цвёрдую зямлю. Я лічыў, што гэта наш дом, а ён аказаўся часовым прытулкам, і падумаў нават, што якраз маска — не «часовы» твар, а сапраўдная цвёрдая зямля, якая вылечыла мяне ад марскае хваробы. І я вырашыў пайсці адразу ж пасля вячэры, выдумаўшы, што нечакана ўспомніў пра эксперымент, перапынены ў час мае камандзіроўкі, які трэба кончыць як найхутчэй. Я сказаў, што гэты эксперымент нельга перапыняць і, можа, давядзецца заначаваць у інстытуце. І хоць такога раней ніколі не здаралася, ты зрабіла выгляд, што шкадуеш, і ніякага сумнення, ніякага незадавальнення не адбілася на тваім твары. І праўда, ці варта было прымаць блізка да сэрца нейкую прычыну, якую прыдумаў прывід без твару, каб пераначаваць не дома.

Не дайшоўшы да свайго сховішча, я, не маючы сілы болей чакаць, пазваніў табе.

— Ён... вярнуўся?

— Вярнуўся, але скоро пайшоў. Сказаў, што работа...

— Добра, што ты падышла. Калі б ён, давялося б адразу кінуць трубку...

Я гаварыў з лёгкім сэрцам, быццам лагічна тлумачачы сваю бяздумнасць, але ты, крышку памаўчаўшы, сказала тонкім галаском:

— Шкада яго вельмі...

Гэтыя словы прасачыліся ў мяне і, як чысты спірт, імгненна разліліся па ўсім целе. Калі ўдумацца, гэта была першая твая думка пра «яго». Але цяпер мне было не да гэтага. Я ўтаплюся, калі мне цяпер жа не кінуць хоць што — ці бярвяно, ці бочку з бляхі, каб я мог ухапіцца. Калі б існаваў «ён» на самай справе, наша патаемная сустрэча была б неразумнасцю. Ён мог вярнуцца ў любую хвіліну, па любой справе. І нават калі не вернецца, не выключана магчымасць, што пазвоніць па тэлефоне. Добра, каб днём, але як адга-

ворышся, што пайшоў з дому ў такі час? Я думаў, што табе прыйдзе ў галаву іменна гэтая думка і ты будзеш, ведама, у нерашучасці. Але ты адразу без вагання згадзілася.

Цікава, ты таксама, напэўна, не горай за мяне боўталася ў хвалях, выглядаючы, каб за што ўхапіцца? Ды не, проста ты такая бессаромная. Прытворшчыца, крывадушніца, нахабная, ветрагонка, распусніца, эратаманка, — скрыгочучы зубамі, я крыва ўсміхнуўся, бінт хаваў гэта, а потым дрыжыкі, што калацілі мяне, прыпынілі скрыгат і замарозілі ўсмешку.

Хто ж ты нарэшце? Хто ж ты, што прайшла цераз усё, не працівячыся, не баючыся, не ломячы перашкоды, якая спакусіла спакушальніка, прымусіла распусніка займацца самакатаваннем, ты, якую так і не зганьбавалі? І ты ж ні разу не спрабавала папытацца ў маскі пра імя, прозвішча, занятак... Нібыта ты яе распазнала... Так бляднеюць і свабода маскі, і яе алібі перад тваімі паводзінамі... Калі ёсць бог, няхай ён зробіць цябе паляўнічым на маскі... Ва ўсякім разе, ты мяне падстрэліла...

На сцезцы каля чорнага ходу нехта мяне гукнуў. Дачка адміністратара. Яна патрабавала ё-ё. Я траха не адказаў, але гэта прадаўжалася толькі імгненне, а потым, у страху закінуўшы галаву, я ледзь не ўцёк. Дамаўляўся ж з дзяўчынкаю не я, а маска. Ледзь стрымліваючыся, збянтэжаны, я жэстам растлумачыў, што не разумею, пра што ідзе гаворка, — адзінае, што мне аставалася. Трэба было паказаць дзяўчынцы, быццам я думаю, што яна проста абазналася.

Але дзяўчынка, не звяртаючы ніякае ўвагі на мой спектакль, паўтарыла сваё патрабаванне: ё-ё. Можна, яна думала прымітыўна, што, паколькі «маска» і «бінт» — браты, умова з адным пашыраецца і на дру-

гога? Не, гэта заманлівае тлумачэнне было ўшчэнт разбіта яе словамі:

— Не хвалюйцеся... Мы ж гуляем у сакрэты...

Няўжо яна з самага пачатку мяне раскусіла? Як жа гэта ёй удалося? Дзе я дапусціў памылку? Можа, яна праз шчыліну ў дзвярах бачыла, як я надзяваю маску?

Недаверліва круцячы галавою, дзяўчынка бясконца паўтарала, што не разумее, навошта я прыкідваюся. Напэўна, мая маска не можа ашукаць нават вачэй недаразвітай дзяўчынкі... Мабыць, наадварот, іменна таму, што дзяўчынка разумова адсталая, яна змагла ўбачыць мяне наскрозь. Гэтаксама як маёй масцы не ўдасца ашукаць сабаку. Інтуіцыя без расчлянення часта вастрэйшая за аналітычны пагляд дарослага чалавека. Але, безумоўна, у маскі, якая змагла ашукаць нават цябе, калі ты была зусім побач, не можа быць такога недахопу.

Не, значэнне гэтага вопыту не такое простае, як вышукванне алібі. Нечакана я ўбачыў бяздонную глыбіню гэтай «інтуіцыі без расчлянення» і не меў ужо сілы стрымаць дрыжыкі, якія ахапілі мяне. Тая самая інтуіцыя наводзіла на думку, што ўвесь мой вопыт, набыты за гэты год, можа рассыпацца ў прах ад аднаго ўдару... Ну падумай сама, хіба не сведчыць пра гэта тое, што дзяўчынку не ашукаў мой вонкавы выгляд — бінт, маска, і яна распазнала маю сутнасць? Значыць, яе можна было распазнаць. У вачах гэтага дзіцяці мой учынак, бяспрэчна, быў жартам.

І гарачыя парыванні маскі, і прыкрасць з-за п'явак раптам уявіліся мне бясконца нікчэмнымі, і трохвугольнік, які круціўся са скрыпам, як карусель, стаў паступова запавольваць ход...

Пакінуўшы дзяўчынку за дзвярыма, я вынес ёй ё-ё. Яна яшчэ раз ціхенька прашаптала: «Гуляем у сакрэты», — а потым, па-дзіцячы, не могучы схаваць

усмешкі ў кутках рота, наматала на палец нітку і подскакам пабегла ўніз. Без ніякае прычыны вочы мае наліліся слязамі. Умыўшы твар, я сцёр мазь, намазаў клеём і надзеў маску, але чамусьці яна шчытна не прылегла да твару. Ат, усё роўна... Я быў спакойна-маркотны, як паверхня застылага возера пад воблачным небам, але ўвесь час паўтараў сабе, што павінен да канца паверыць дзіцячым вачам. У кожнага, хто сур'ёзна хоча мець зносіны з іншымі людзьмі, ёсць толькі адно выйсце — спярша вярнуцца да тае самае інтуіцыі...

У той вечар, вярнуўшыся пасля другога спаткання з табою, я нарэшце адважыўся пачаць гэтыя запіскі.

У самы трапяткі момант нашае блізкасці я гатовы быў садраць маску. Нясцерпна было бачыць, як ты, без ценю сумнення, дала спакусіць сябе маёй масцы, якую лёгка распазнала нават адміністратаравы дачка. Дый я проста стаміўся. З сродку вярнуць цябе маска ператваралася ў схаваную кінакамеру, якая памагае пераканацца ў тваёй здрадзе. Я зрабіў маску, каб адрадзіць сябе, але варта было ёй паявіцца, як яна вырвалася з рук, то з асалодаю ўцякаючы ад мяне, то злуючыся за тое, што я стаю ў яе на дарозе. І толькі ты, апынуўшыся між намі, асталася некранутая. Што было б, калі я дазволіў падзеям разгортвацца гэтак і далей? «Я» пры любым зручным выпадку спрабаваў бы забіць маску, а «маска», астаючыся маскаю, усімі спосабамі стрымлівала б мяне ад помсты. Яна, напрыклад, адгаворвала б забіваць цябе.

Урэшце, калі я не хацеў абвастраць становішча, не аставалася нічога больш, як ліквідаваць гэты трохвугольнік шляхам трохбаковага пагаднення, у якім павінна ўдзельнічаць і ты. Вось чаму я і пачаў пісаць гэтыя запіскі... Спачатку маска пагардліва паставілася да майго рашэння, але не магла нічога зрабіць і стала моўчкі насміхацца з мяне... З таго часу прайшло

амаль два месяцы. За гэты час мы сустрэліся з табою яшчэ разоў дзесяць, і кожны раз мяне мучыла думка пра набліжэнне разлукі. Гэта не пустыя словы, мяне папраўдзе мучыла такая думка. Не раз траціў я ўпэўненасць і ўжо зусім быў кінуў свае запіскі. Я ўсё спадзяваўся, што адбудзецца цуд, — прачнуўшыся аднойчы раніцаю, я ўбачу, што маска шчытна прыліпла і ператварылася ў мой сапраўдны твар, я нават спрабаваў спаць у масцы. Але цуд не адбываўся. І я прадаўжаў пісаць — іншага выйсця ў мяне не было.

У тыя дні мяне найболей натхнялі назіранні за дзяўчынкаю, якая, схаваўшыся ад чужых вачэй у цяні каля чорнага ходу, ціхенька гуляла са сваім ё-ё. Дзяўчынка з вялізнаю бядою, якая не разумела, што гэта бяда, — наколькі шчаслівейшая яна за нармальных людзей, якія пакутуюць ад свайго гора. Можна, гэтак быў інстынкт — яна не баялася нічога страціць. І я, таксама як дзяўчынка, хацеў стаць здольным перажыць свае страты.

Выпадкова ў сённяшняй газеце я ўбачыў фатаграфію дзіўнае маскі: здаецца, маска нейкага дзікага плямя. Сляды на ўсім твары, быццам уціснутыя вяроўкаю, утваралі геаметрычны рысунак; падобны на сараканожку нос, выгінаючыся сярод твару, падымаўся ўгору, да чэрапа; з падбародка звешваліся нейкія незразумелыя прадметы. Друк быў невыразны, але я як зачараваны не зводзіў вачэй з фатаграфіі. Раздваіўшыся, на фатаграфіі ўсплыў татуіраваны твар дзікуна, усплылі захінутыя кавалкамі матэрыі твары арабскіх жанчын, і я ўспомніў пачуты ад некага расказ, як жанчыны з «Аповесці пра Гэндзі!»¹ лічылі, што агаліць твар — тое самае, што агаліць сорам. Ды не ад некага, а ад цябе. Гэта пачула маска пры адной з нашых сустрэч. Навошта спатрэбілася табе ўчынаць такую раз-

¹ «Аповесці пра Гэндзі» — японскі раман XI стагоддзя.

мову? Тыя жанчыны былі перакананыя, што мужчыну можна паказаць толькі валасы, і нават паміралі яны, прыкрыўшы твар рукавом кімана. Спрабуючы разгадаць тваю задуму, я многа разважаў пра жанчын, якія хавалі свой твар, і нечакана перад маімі вачыма разгарнуліся, як скрутак, тыя часы, калі не існавала твараў,— я быў ашаломлены. Значыць, яшчэ ў старажытнасці твар не быў тым, што выстаўляюць напаказ, і толькі цывілізацыя накіравала на твар яркае святло, і ўпершыню твар ператварыўся ў чалавечую душу... А калі твар не проста існаваў, а быў зроблены, значыць, і я, надумаўшыся зрабіць маску, на самай справе ніякае маскі не зрабіў. Гэта мой сапраўдны твар, а тое, што я лічыў сапраўдным тварам, на самай справе аказалася маскай... Ну добра, хопіць, цяпер ужо ўсё роўна... Нібыта і маска настроена прымірэнча, дык, напэўна, на гэтым можна і кончыць, як ты лічыш?.. Толькі потым, калі ўдасца, хацелася б выслухаць і тваё прызнанне... Не ведаю, куды нас усё гэта завядзе, але думаю, нам ёсць яшчэ пра што пагаварыць.

Учора для нашай апошняй сустрэчы я перадаў табе план, як трапіць у маё сховішча. Прызначаны час набліжаецца. Ці не прапусціў я чаго-небудзь? Ат, усё роўна, часу ўжо няма. Маска вельмі шкадуе, што расстаецца з табою. Той гузік належыць масцы, дык дай і пахаваем іх разам.

Такім чынам, ты ўжо ўсё прачытала. Ключ ляжыць пад попелніцаю ў галавах — я хачу, каб ты адчыніла адзежную шафу. Проста перад сабою ты ўбачыш гумовыя боты, а лявей — рэшткі маскі і гузік. Рабі з імі што хочаш — даю табе права. Да твайго прыходу я ўжо буду дома. Ад усяе душы спадзяюся, што, калі ты вернешся, у цябе будзе звычайны выраз твару, быццам нічога не здарылася.

Запіскі дзеля сябе, зробленыя на чыстых старонках, што асталіся ў канцы шэрага сшытка.

...Я ўсё чакаў. Проста чакаў зусім абыякава, як парастак у полі, які ўсю зіму топчуць нагамі, і яму астаецца адно — чакаць, калі пададуць знак і дазволюць падняць галаву.

Уяўляючы цябе, як ты нязручна сядзіш — нават ног не паспела выцягнуць — і чытаеш гэтыя сшыткі ў маім сховішчы, якое нібыта нарадзілася з тварам дзеда, я ператварыўся ў першабытнае страшыдла з адным-адзіным нервам і ціха лунаў у цемры бясколерных пустых жаданняў...

Але дзіўна, у маёй галаве ўсплываў твой вобраз, а след, які пакідаюць у табе гэтыя запіскі, я зусім чамусьці не мог улавіць. Болей таго, нават змест запісак, якія перачытаў я многа разоў і якія павінен быў ведаць так, каб, не сходзячы з месца, пераказаць на памяць ад пачатку і да канца, — гэты змест, быццам пейзаж праз мурзатае шкло, выпадаў з-пад мае ўвагі, і я не мог пазнаць нават ніць, дзякуючы якой ажылі б успаміны.

Маё сэрца было бяздушна-халоднае і прасоленае, як каракаціца. Можа, таму, што я на ўсё махнуў рукою, — колькі цяпер ні мітусіся, перайначыць ужо нічога нельга. Такую самую спустошанасць я адчуваў, закончыўшы серыю доследаў. І чым болей важныя былі доследы, тым глыбейшая была спустошанасць.

Вынікам нашай рызыкаўнай гульні і быў мой стан — вырашай усё ты, хай выпадзе любая костка. Я добра разумеў, што выкрыццё маскі балюча цябе параніць, табе стане брыдка. Але і ты сваёю здрадаю мяне параніла — так што мы квіты, нічыя. Усё роўна ў мяне няма ніякіх падстаў трымацца з выклікам, і я

зусім не збіраюся папракаць цябе, якая б ні была твая рэакцыя на гэтыя запіскі. Хай сабе становішча яшчэ горшае, чым было да маскі, і нашы адносіны быццам умерзлі ў глыбу лёду, усё роўна я гатовы прыняць любую тваю рэакцыю на запіскі,— ва ўсякім выпадку, будзе хоць нейкае вырашэнне.

Не, можа, гэта нельга назваць вырашэннем у поўным сэнсе гэтага слова, але хоць бы нейкім выйцем. Горкае раскаянне, прыкрасць, пачуццё паражэння, пракляцце, самазнішчэнне... Я скамячыў усе ліхія думкі, якія апанавалі мяне, і я, ці добра, ці блага, уздыхнуў з палёгкаю, быццам зрабіў вялікую справу. Нельга, ведама, сказаць, што мне не хацелася, каб усё было па-добраму, але адно тое, што нават у пасцелі не сядраў я маскі, а палічыў за лепшае сказаць табе пра ўсё ў запісках, адно гэта азначала, што я выкінуў белы сцяг. Да чаго б гэта ні прывяло, усё ж лепей, чым любоўны трохвугольнік — самаатручэнне рэўнасцю, якая разрасталася няспынна, быццам рак.

Ды ўсё ж, калі ўдумацца, нельга сказаць, што не было зусім ніякага ўраджаю. І хоць на першы погляд маё старанне было дарэмнае і я нічога не дамогся, усё роўна перажытае не прайшло ў мяне бяследна. Ва ўсякім выпадку, адно тое, што я зразумеў — сапраўдны твар усяго толькі недасканалая маска,— хіба гэта не велізарная здабыча? Можа, я быў залішне аптымістычны, але разуменне гэтага ператварылася ў мяне ў магутную сілу, і мне здавалася, што калі я асуджаны навечна быць закаваным у глыбу лёду, дык і ў гэтай глыбе лёду змагу знайсці жыццё і ўжо пастараюся другі раз не рабіць дарэмных намаганняў... Ды лепей падумаць пра ўсё гэта ў спакоі, пасля таго, як ты вернешся, трымаючы ў руках умовы капітуляцыі. Цяпер, ва ўсякім выпадку, мне аставалася адно — чакаць...

Як марыянетка з перарэзанымі ніткамі, я бяссільна паваліўся на падлогу, мне хацелася аднаго —

паменшыць, наколькі можна, супраціўленне патоку часу. Светлы прамавугольнік неба, выразаны аконнаю рамаю і суседнім домам, здаваўся турэмнаю агароджаю. Я не зводзіў з яго вачэй і стараўся пераканаць сябе ў гэтым. І думка, што астрожнік не я адзін, што ўвесь свет — велізарная турма, гарманіравала з маім тадышнім станам. Я ўсё думаў: кожны імкнуўся вырвацца з гэтага свету. Аднак сапраўдны твар, зрабіўшыся непатрэбным, як хвост, нечакана перавярнуўся ў кайданы, і няма чалавека, якому ўдалося б вырвацца. Я — другая гамонка... Толькі я, хоць і на кароткі міг, паспытаў жыцця за агароджаю. Я не вытрымаў яго залішне шчыльнае атмасферы і адразу вярнуўся назад — хай сабе гэтак, але я ведаю гэта жыццё. І калі не адмаўляць жыцця за агароджаю, сапраўдны твар — не што іншае, як мадэль недасканалае маскі, — не пасяляе нікага адчування перавагі. Цяпер, пачуўшы маё прызнанне, думаю, ты не зможаш запырэчыць, ва ўсякім выпадку супраць гэтага.

Аднак, па меры таго, як бетонная сцяна, што засланіла неба, паступова траціла колер і расплывалася ў змроку, мяне ўсё мацней ахоплівала неадольная злосць за намаганні не звяртаць увагі на тое, што бязлітасна рухаецца час. Да якой жа мясціны ты дачытала? Не цяжка прыкінуць, калі ведаць, колькі ў сярэднім старонак можна прачытаць за гадзіну. Дапусцім, за мінуту адна старонка, значыць, шэсцьдзесят старонак... З таго часу прайшло чатыры гадзіны і дваццаць мінут, такім чынам, ты вось-вось павінна кончыць. Але ты, безумоўна, адхілялася, не магла не прачытаць некаторых мясцін. Былі моманты, калі, сціснуўшы зубы, як у час гайданкі на моры, табе даводзілася перасільваць сябе. Але ўсё роўна, колькі б ты ні перапыняла чытанне, табе трэба будзе яшчэ не болей за гадзіну... Тут я без усякае прычыны падхапіўся і адразу ж падумаў, што, увогуле, ніякай патрэбы ўставаць у мяне

не было, але цяпер ужо прапала жаданне легчы зноў. Я ўстаў, запаліў святло і паставіў чайнік на газ.

Па дарозе з кухні я нечакана пачуў твой пах. Відаць, гэта быў пах касметыкі, які ішоў ад туалетнага століка, што стаяў у спальні каля самых дзвярэй.

Падступіла млюсьць, як гэта бывае, калі глыбока ў горле змазваюць ёдам. Відаць, імгненная рэакцыя п'явак, што павыпаўзалі наверх. Але я, хто выступаў ужо аднойчы ў спектаклі масак, ці меў я цяпер права гідліва моршчыцца ад касметыкі, якую ўжываюць другія? Трэба быць болей цярылівым. Раз і назаўсёды я павінен узняцца над дзіцячай настроенасцю супраць касметыкі і накладных валасоў. Тады, кіруючыся метадам, якім леаць ад агіды да змеяў, я вырашыў сканцэтраваць усю сваю ўвагу на псіхалогіі касметыкі. Касметыка... Выраб твару... Яна, натуральна, з'яўляецца адмаўленнем сапраўднага твару. Смелае намаганне,— змяніўшы выраз твару, пастарацца хоць на крок наблізіцца да чужога чалавека. Але калі касметыка прыносіць чаканы эфект... Ці могуць тады жанчыны не адчуваць рэўнасці да касметыкі? Нешта не заўважалася... І вось што дзіўна... Чаму нават самая раўнівая жанчына ані не рэагуе на чужога чалавека, які захапіў яе твар? Ад беднасці фантазіі ці духу самаахвяравання?.. А можа, ад лішку і самаахвяравання і фантазіі, які не дае магчымасці вызначыць розніцу паміж сабою і чужым чалавекам?.. Усё гэта біла міма цэлі і зусім не вылечвала ад агіды да касметыкі. (Цяпер, ведама, усё іначай. Цяпер бы я прадоўжыў, думаю, так. Жанчыны здольныя на рэўнасць да свае касметыкі, мусіць, таму, што інтуітыўна пераконваюцца ў змяншэнні каштоўнасці сапраўднага твару. Яны, забыўшыся пра ўласнасць, інстынктыўна адчуваюць, што каштоўнасць сапраўднага твару — не болей чым рэлікт таго часу, калі спадчынная ўласнасць была гарантыяй становішча ў грамадстве. Можа, гэта даказвае,

што яны болей рэалістычныя і разумнейшыя за мужчын, якія чапляюцца за ўтарытэт сапраўднага твару? Праўда, тыя самыя жанчыны забараняюць касметыку, калі гэта датычыць дзяцей. Можа, недзе ў іх гнездзіцца трывога? Але ўсё роўна адказнасць за гэта ляжыць не столькі на няўпэўненасці жанчын, колькі на кансерватызме пачатковай адукацыі. Калі са школьнае парты ўбіць вучням у галаву, што касметыка карысная, дык, натуральна, і мужчыны будуць успрымаць касметыку без супраціўлення... Ну добра, хопіць. Колькі б магчымых тлумачэнняў я ні даваў, у канчатковым выніку гэта толькі бездапаможнае апраўданне абвінавачанага. Ва ўсякім выпадку, ясна адно — нават маска не можа вылучыць маю агіду да касметыкі.)

Каб трохі адхіліцца ад усяго гэтага, уключыў тэлевізар. Не шанцуе дык не шанцуе — паказвалі замежную хроніку, якраз ішла перадача пра выступленне амерыканскіх неграў. Няшчаснага негра ў разадранай кашулі валаклі белыя паліцэйскія, а дыктар дзелавіта вяшчаў:

— Расавыя хваляванні ў Нью-Йорку, якія выклікалі шмат клопату на парозе доўгага чорнага лета, прывялі да вынікаў, якія і прадбачылі кампетэнтныя асобы. Вуліцы Гарлема навадніла болей за пяцьсот паліцэйскіх у касках, неграў і белых. Прыняты папераджальныя меры, як летам 1943 года. У некаторых цэрквах адначасна з нядзельнаю службаю праводзяцца мітынгі пратэсту. І паліцэйскія, і жыхары Гарлема глядзяць адны на адных з пагардаю і недаверам...

Мною завалодаў агідны стан болю і тугі, быццам у зубах засела вострая рыбіна костка. Безумоўна, паміж мною і неграм няма нічога агульнага, выключаючы тое, што мы ператварыліся ў аб'ект прадузятасці. У негра ёсць таварышы, такія самыя, як і ён, а я зусім адзінокі. Негрыцянская праблема можа стаць сур'ёзнаю сацыяльнаю праблемаю, а тое, што тычыцца мяне,

астаецца ў межах індывідуальных і ні на крок не зможа вырвацца з іх. Але ад гэтых сцэн хваляванняў у мяне перахапіла дух, бо я раптам уявіў некалькі тысяч мужчын і жанчын, якія сабраліся разам і якія, як і я, страцілі твар. Цікава, ці падымемся мы супраць забабонаў гэтак рашуча, як негры? Не, гэта немагчыма. Болей верыцца, што мы паб'ёмся між сабою, бо нам абрыдне наша агіднасць, або разбяжымся хто куды, каб не бачыць адзін аднаго. Між іншым, такое можна было б яшчэ вытрываць. Але справа ў тым, што мяне захапіла думка пра гэтыя хваляванні. Без усякае відавочнае патрэбы, выкарыстаўшы першую, што трапіцца, зачэпку, полчышчы нас, страшыдлаў, пойдучь у атаку на твары звычайных людзей. З нянавісці? Ці, можа, ад зусім утылітарнага патаемнага імкнення знішчыць нармальны твар і хоць бы адным чалавекам папоўніць свае шарэнгі? І тое і другое магло, безумоўна, паслужыць важкім стымулам, але над усім мела перавагу гарачае жаданне простым салдатам згубіцца ў віры паўстання. Іменна ў салдата ананімнае жыццё. Хоць ён і не мае твару, гэта не перашкода для выканання абавязку, і, такім чынам, сэнс існавання ў яго забяспечаны. Нечакана выявіцца, што безаблічная вайсковая часць — ідэальная група салдатаў. Ідэальная баявая часць, якая, не пахіснуўшыся, пойдзе на разбурэнне дзеля разбурэння.

У марах усё магло адбыцца іменна гэтак. Але ў сапраўднасці я быў, як і раней, адзінокі. Я, хто не забіў і птушачкі, хоць у кішэні ляжаў духавы пісталет. З агідаю выключыўшы тэлевізар, паглядзеў на гадзіннік — час, які табе выдзеліў, канчаецца.

І тут я зусім страціў спакой. Я прыслухоўваўся да кожнага гуку, кожныя некалькі мінут паглядаў на гадзіннік — прыкрае адчуванне, як пры паводцы, калі няўмольна прыбывае вада. Чакай, ідзе!.. Не, забрахаў суседскі сабака, відаць, нехта чужы. А цяпер? Зноў не

тое... У цябе хада не такая цяжкая. Вось спынілася машына, лягнулі дзверцы, але, на жаль,— у завулку за домам. Мне станавілася ўсё трывожней. Што ж нарэшце зрабілася? Ці не здарылася чаго? Можа, трапіла ў аварыю? Можа, прычапіўся які распуснік?.. Але тады магла б хоць бы пазваніць... Нават ты, распусніца... Не трэба, ёсць рэчы, з якімі нельга жартаваць... Тое, што адбылося, укрыта такою далікатнаю, такою тонкаю скуркаю, што да яе нельга дакранацца словамі...

Калі я так трываюся, дык, можа, лепей пайсці табе насустрач? Няма чаго пароць гарачку! Выйду я цяпер, і мы размінёмся — гэтым усё і кончыцца. Нават калі ты ўжо дачытала, табе магло спатрэбіцца болей часу, чым я меркаваў, на тое, каб пераварыць прачытанае, каб абдумаць, як лепей адказаць мне. Апрача таго, табе трэба было яшчэ пахаваць маску, якую даручыў я твайму клопату. Сшыткі ты пакінеш як рэчавы доказ, але ўсё роўна, каб начыста сцерці ўсе сляды гэтага дурнога сну, ты захочаш на дробныя кавалачкі раскрышыць, разарваць маску і гузік — і гэта вымагала, можа, болей часу, чым я разлічваў. Увогуле, цяпер уся справа ў часе. Не выключана, што ты ўжо ў дарозе дахаты. Яшчэ праз мінуту ты падымешся на ганак, як звычайна, коратка пазвоніш два разы... Яшчэ дзве мінуты... Яшчэ мінула...

Не выйшла. Паспрабую спачатку. Яшчэ пяць мінут... Яшчэ чатыры мінуты... Яшчэ тры мінуты... Яшчэ дзве мінуты... Яшчэ адна мінула... Я бясконца паўтараў і паўтараў гэта, і ўжо дзевяць гадзін, дзесяць гадзін, стрэлкі падыходзяць да адзінаццаці. Мае нервы напружыліся, ператварыліся ў сталёныя трубка, якія звінелі, рэзаніруючы ў такт вулічнаму шуму. Я шэптам задаваў сабе пытанні. Што ж яшчэ магло здарыцца?.. Куды ты магла пайсці, апрача хаты?.. Ды адказаў ніякага не атрымліваў... Зусім натуральна... Адка-

зу і не магло быць... Калі ты правільна зразумела мае запіскі...

Нечакана я пачаў лаяцца. Лаючыся, сутаргава абмотваў бінтам твар, потым, ледзь прычыніўшы дзверы, выскачыў на двор. Чаго я маруджу! Калі так, трэба нарэшце адважыцца! А то, можа, ужо позна! Позна? Што позна? Я і сам добра не ведаў, чаму выкарыстаўся гэтым словам, але прадчуванні былі змрочныя, напоўненыя распаленай атмасферай няшчасця, быццам заганялі мяне страшыдлу глыбока ў горла.

...І прадчуванні гэтыя спраўдзіліся. Было каля дваццаці, калі я падышоў да дома, дзе наймаў кватэру. Святло ў пакоі не гарэла, не было ніякіх прыкмет, што ў ім нехта ёсць. Бязлітасна лаючы сябе за самаўпэўненасць, з якою я чакаў да такога позняга часу, я падняўся па чорнай лесвіцы і, адчуваючы ў роце гаркоту, адчыніў дзверы. Сэрца моцна стукала, быццам білася аб тонкую парафінавую паперу. Пераканаўшыся, што з пакоя не даносіцца ні гуку, я запаліў святло. Цябе не было. Твайго трупам таксама. У пакоі нічога не змянілася з таго часу, як я яго пакінуў. На сталі акуратна ляжалі тры сшыткі і нават запіска на шматку паперы, у якой я пісаў, каб ты пачынала чытаць з першае старонкі першага сшытка, асталася ляжаць, прыціснутая пляшачкаю чарніла. Можа, ты ўвогуле не паяўлялася ў гэтым пакоі? Я ўсё болей не разумеў... Хоць мне было б лягчэй, калі б ты знікла, не прачытаўшы, чым схавалася, прачытаўшы. Няшчасце ўсё роўна здарылася. Зазірнуў у шафу. Не было ніякіх прыкмет, што ты чапала маску і гузік.

Хоць, пачакай... Пах... Пах, які трохкі аддае плесню, перамяшанаю з пылам,— безумоўна, твой. Значыць, ты тут усё-такі паяўлялася. Але тое, што ўсё, нават запіска, асталося на сваіх месцах, можна ўспрыняць як знак, што ты ігнаравала сшыткі... Але чаго ж ты тады прыйшла?

Выпадкова зірнуўшы на запіску, я здрыгануўся. Папера была тая самая, на якой пісаў я, але почырк другі зусім. Гэта было пісьмо да мяне, якое ты напісала з другога боку на запісцы. Відаць, збегла, прачытаўшы сшыткі. Такім чынам, адбылося самае горшае з таго, што я меркаваў.

Не, не трэба так лёгка ўжываць словы «самае горшае». Змест пісьма перасягнуў усе мае прадбачанні, ашаламіў мяне. Страх, разгубленасць, боль, пакута — усё гэта не ішло ні ў якае параўнанне з тым, што я зведаў. Як у загадкавай карцінцы, дзе адзін штрых ператварае блыху ў слана, усе мае спробы ператварыліся ў процілеглае таму, на што я разлічваў. Рапучасць маскі... Ідзі маскі... Барацьба з сапраўдным тварам... Усе мае надзеі, якія спрабаваў я здзейсніць з дапамогаю гэтых запісак, павярнуліся недарэчным фарсам. Страх. Хто б мог уявіць, што чалавек здольны так насмяцца з сябе, так апляваць самога сябе?..

ЖОНЧЫНА ПІСЬМО

Тое, што ляжыць мёртвае ў шафе, — не маска, а ты сам. Пра твой маскарад ведала не толькі дзяўчынка, што гуляла з ё-ё. З самае першае хвіліны... З тае самае хвіліны, калі ты самазадаволена гаварыў пра буры магнітнага поля, я зразумела ўсё. Ты папытаешся, як я ўсё зразумела, — не пытайся, калі ласка, болей ні пра што. Я, ведама, разгубілася, была збянтэжаная і спалоханая. Што ні кажы, гэта былі дзёрзкія дзеянні, якіх нават нельга было чакаць ад цябе, чалавека самага звычайнага. І таму, калі я ўбачыла, як ты самаўпэўнена трымаешся, мне здалося, што ў мяне галюцынацыя. Ты добра ведаў, што я цябе бачу наскрозь. І, ведаючы, ты ўсё роўна настойваў на тым, каб мы моўчкі прадаўжалі гэты спектакль. Спа-

чатку ўсё гэта здалося мне жахам, але потым я ўзяла сябе ў рукі і падумала, што ты робіш гэта дзеля мяне. Ты трохі саромеўся, быў ласкавы са мною, мяккі, здавалася, ты запрашаеш мяне на танец. І калі я ўбачыла, як ты з усяе сілы імкнешся быць сур'ёзным і робіш выгляд, быццам я цябе ашукала, сэрца маё напаўнялася ўдзячнасцю і мне захацелася паслухмяна пайсці за табою.

Але ж ты ўвесь час памыляўся. Ты пішаш, нібыта я адштурхнула цябе,— гэта хлусня. Хіба не сам ты сябе адштурхнуў? Стан, калі хочаш адштурхнуць сябе, здаецца, я разумею. І, паколькі з табою такое здарылася, я амаль прымірылася з думкаю раздзяліць твае пакуты. Вось чаму я абрадавалася тваёй масцы. Нават пра тое, што здарылася, я думала са шчаслівым пачуццём. Каханне зрывае маскі, і таму трэба старацца надзець маску дзеля любімага чалавека. Калі ж не будзе маскі, не будзе і шчасця зрываць яе. Ты мяне разумееш?

Не можаш не зразумець. Да самай апошняй хвіліны ў цябе былі сумненні: ці не сапраўдны твар тое, што лічыў ты маскаю, ці не маска тое, што ты лічыў сапраўдным тварам? Хіба не гэтак? Ведама, гэтак. Любы, каго спакушаюць, паддаецца слакусе, добра гэта разумеючы.

Такім чынам, маска ўжо не вернецца. Спачатку з дапамогаю маскі ты хацеў вярнуць сябе, але з нейкага моманту ты стаў глядзець на яе толькі як на шапку-невідзімку, каб уцячы ад сябе. І таму яна стала не маскаю, а другім тваім сапраўдным тварам. Праўда? Нарэшце ты паўстаў у сваім сапраўдным абліччы. Гэта была не маска, гэта быў ты сам. Толькі калі не хаваеш ад другога, што маска ёсць маска, маецца сэнс надзець яе. Вазьмі касметыку жанчын, якую ты так не любіш,— ніхто не спрабуе схваць, што гэта касметыка. Увогуле, кепская была не маска, проста ты кеп-

ска ведаў, як з ёю абыходзіцца. Доказ? Хоць ты і надзеў маску, усё роўна нічога не змог зрабіць. Не змог зрабіць ні добрага, ні благога. Толькі швэндаўся па вуліцах, а потым напісаў гэтыя прызнанні, бясконцыя, як гадзюка, якая ўхапіла сябе за хвост. Быў бы апечаны твой твар ці не, надзеў бы ты маску ці не — на табе гэта ніяк бы не адбілася. Ты не можаш паклікаць маску назад. І, паколькі не вернецца маска, ці варта вяртацца і мне?..

Але ўсё роўна прызнанні страшныя. Мне здавалася, быццам мяне, зусім здаровую, гвалтам паклалі на аперацыйны стол і рэжуць і крамсаюць сотнямі здзіўных скальпеляў і нажніц невядомага прызначэння. З гэтага пункта погляду прачытай яшчэ раз тое, што ты напісаў. І ты абавязкова пачуеш мае стогны. Калі б у мяне быў час, я б растлумачыла табе значэнне кожнага майго стогну. Але я баюся, што забавілюся і ты паспееш прыйсці. Ты малюск. Хоць ты і кажаш, што твар — сцяжынка, якая звязвае людзей, але сам ты малюск, ты быццам таможны чыноўнік, толькі і стараешся зачыніць дзверы. Ты, такі высакародны, не можаш супакоіцца, падымаеш вэрхал, быццам я, якую ты з усяе сілы трымаў за сцяною, пералезла цераз гэтую сцяну, не меншую за турэмную агароджу, і ўкрала тваю жонку. І ты, не вымавіўшы ні слова, паспешліва забіў створкі ў масцы, як толькі на вочы трапіўся мой твар. І праўда, як ты кажаш, свет напоўнены смерцю. Але хіба сеяць смерць не занятак падобных на цябе людзей, якія не жадаюць ведаць нікога, апроча сябе?

Табе трэба не я — табе трэба люстэрка. Любы чужы чалавек табе не болей чым люстэрка з тваім адбіткам. Я не хачу вяртацца ў гэтую пустыню люстэркаў. Маё сэрца гатовае лопнуць ад твайго здзеку — ніколі, ніколі ў жыцці не прыміруся з ім.

(Далей ідуць яшчэ два радкі, закрэсленыя так густа, што прачытаць нічога немагчыма.)

...Такі нечаканы ўдар. Адразу распознаўшы ў маёй масцы маску, ты прадаўжала прыкідвацца, што ашуканая. Тысячаногія чэрві сораму папаўзлі па мне, выбіраючы мясціны, дзе лёгка паяўляецца курыная скура — пад пахі, спіну, бакі. Нервы, якія адчуваюць сорам, напэўна знаходзяцца каля самае паверхні скуры. Я ўкрыўся высыпкаю ганьбы, распух, быццам тапелец. Карыстацца заезджаным выразам, што я не хачу быць клоунам, які не бачыць сябе клоунам, няма сэнсу, бо самі гэтыя словы сталі клоунавымі словамі. Ты ж усё бачыла наскрозь. Ці не падобна гэта на тэатр, у якім выступаў толькі адзін актёр, які лічыў сябе нябачным і верыў у хлуслівыя заклінанні, нават не ўяўляючы, што ўвесь ён на віду? Скуру ўзорвалі мурашкі сораму. А ў барознах узаранае скуры вырасталі іголки марскога вожыка. Яшчэ трохі, і я ператваруся ў калючую жывёліну...

Я стаяў, пагойдваючыся, зусім разгублены. А калі ўбачыў, што цень таксама пагойдваецца, зразумеў, што гэта не мая фантазія — я папраўдзе пагойдваюся. Ага, я дапусціў недаравальную памылку. Недзе сеў, відаць, не ў той аўтобус. Куды ж я павінен вярнуцца, каб перасесці ў той, што мне трэба? Усё яшчэ пагойдваючыся, спрабаваў асвятлыць памяць, звяраючыся з зацёртаю, замурзанаю картаю.

Позняя ноч, поўная рэўнасці, калі я вырашыў пісаць гэтыя запіскі... Дзень спакушэння, калі я ўпершыню загаварыў з табою... Раніца, калі я надумаўся, што стану распуснікам... З усмешкаю досвітак, калі была закончана маска... Хмурны вечар, калі я ўзяўся рабіць маску... І доўгі перыяд бінту і п'явак, якія прывялі мяне да гэтага... Што, яшчэ мала?.. Я і так далёка зайшоў, але, калі зраблю перасадку не там, дзе трэба, мне давядзецца шукаць станцыю адпраўкі зусім у другім баку. Няўжо і праўда ўва мне, незалежна ад ёмішча, заўсёды была гнілая вада, як ты сцвярджаеш?..

Увогуле дык мне няма чаго пакорліва прымаць тваё абвінавачанне. І найперш цяжка згадзіцца з думкаю, што насенне смерці сее той, хто, накшталт мяне, не жадае ведаць нікога, апрача сябе. Сам выраз «не жадае ведаць нікога, апрача сябе» надзвычай меткі і цікавы, але разглядаць яго ў шырэйшым сэнсе, чым вынік, — пры любых умовах значыць прыпісваць яму болей, чым ён заслугоўвае. Не жадаць ведаць нікога, апрача сябе, — заўсёды вынік, але ніяк не прычына. Справа ў тым (я пісаў пра гэта і ў запісках), што сучаснаму грамадству патрэбны пераважна абстрактныя чалавечыя адносіны, і таму нават людзі, якія, накшталт мяне, страцілі твар, могуць свабодна атрымліваць жалаванне. У натуральных умовах мы знаходзім канкрэтныя чалавечыя адносіны. Людзі побач успрымаюцца як адкіды; самае большае, на што яны здольныя, — ледзь жыць толькі ў кнігах і на адзіноках астраўках, якія называюцца сям'ёй. Колькі б тэлевізійных спектаклі на сямейныя тэмы ні спявалі прытворных дыфірамбаў сям'і, свет па-за сям'ёю, у якім адны толькі ворагі і распуснікі, іменна гэты свет вызначае цану пэўнага чалавека, прызначае яму жалаванне, гарантуе яго жыццёвыя правы. Кожнага чужога суправаджае пах яду і смерці, і людзі ўрэшце пачынаюць пакутаваць ад чужафобіі. Адзінота, ведама, таксама страшна, але яшчэ страшней, калі табе здрадзіць чужая маска. Мы не хочам выконваць ролю выкінутых з сучаснасці дурняў, якія лісліва чапляюцца за чужыя хімеры. Бясконцы, манатонны паўтор дзён здаецца полем бою, якое ператварылася ў штодзённасць. Людзі цалкам аддаюцца таму, каб апусціць на твар жалезную штору, замкнуць яе на замок і не даць чужому пранікнуць усярэдзіну. А калі ўсё ідзе добра, яны мараць пра немагчымае (якраз гэтак, як мая маска) — пра тое, каб уцячы ад свайго твару, хочуць нават стаць празрыстымі. Няма такога чужога чалаве-

ка, пра якога можна было б сказаць, што яго спазнаеш, калі захочаш. У гэтым сэнсе ты, перакананая, што словамі «не жадаю ведаць нікога, апрача сябе» можна прыбіць другога чалавека, — ці не пакутуеш і ты сама ад гэтае цяжкае хваробы — нежадання ведаць нікога, апрача сябе?

Цяпер ужо, безумоўна, няма чаго ўдавацца ў падобныя дробязі. Грунтоўныя не разважанны, не апраўданны, а факты. Дзве такія заўвагі пацэллілі мне ў самае сэрца, смяротна мяне паранілі. Першае — гэта, безумоўна, жаночае прызнанне, што, выкрыўшы маску, ты прадаўжала рабіць выгляд, быццам мне ўдалося ашукаць цябе. І другое — бязлітасная крытыка за тое, што, нагрувашчваючы адно на адно апраўданны, — у мяне, бач, алібі, у мяне ананімнасць, у мяне мэта ў чыстым выглядзе, я проста ламлю забароны, — на самай справе я не падмацаваў гэтых слоў ні адным сапраўдным дзеяннем і толькі асіліў вось гэтыя запіскі, што нагадваюць гадзюку, якая ўхапілася за свой хвост.

Мая маска, на якую я ўскладаў надзеі, як на сталёны шчыт, разляцелася на кавалкі лягчэй, чым шкло, — тут ужо нічога не запырэчыш. Напраўду, я адчуваў, што маска была не так маскаю, як нечым блізкім новаму, сапраўднаму твару. І калі абараняць маю тэорыю, што сапраўдны твар — недасканалая копія маскі, значыць, я, патраціўшы велізарную працу, стварыў фальшывую маску.

Можа быць... Нечакана я ўспомніў пра маску дзікуноў, якую нядаўна бачыў у газеце. Можа, яна і ёсць сапраўдная маска? Можа, справядліва назваць яе маскаю іменна таму, што яна не мае нічога агульнага з сапраўдным тварам? Вялізныя лупатыя вочы, вялізны ікласты рот, нос, утыканы блішчастымі шкельцамі, і па абодва бакі яго асновы — завіткі па ўсім твары, нібыта віры, вакол якіх, быццам стрэлы, тырчаць доў-

гія птушыныя пёры. Чым болей глядзеў я на яе, тым страшнейшаю, нерэальнаю яна здавалася. Але па меры таго, як я прыглядаўся, быццам збіраючыся надзець яе на сябе, я пачаў паступова чытаць ідэю гэтае маскі. Відаць, яна выяўляла выраз раз'юшанай малітвы — імкненне перасягнуць усё чалавечае і ўвайсці ў зборышча багоў. Якая жахлівая сіла фантазіі! Ашаламляльная кандэнсацыя волі, закліканая процістаяць забаронам прыроды. Можна, і мне варта было спыніцца на гэтай масцы, калі б я мог яе зрабіць. Тады я павінен быў бы з самага пачатку расстацца з пачуццём, быццам хаваюся ад другіх... Нічога падобнага. Я гаварыў з такою гарачнасцю, што ты мела ўсе падставы здзекавацца з дзіўных скальпеляў і нажніц невядомага прызначэння. Калі добра быць страшыдлам, дык, напэўна, няма асаблівае патрэбы мець маску, адных п'явак даволі. І багі сталі другія, і людзі сталі другія. Людзі пачалі з перыяду, калі змянялі твар, прайшлі цераз перыяд, калі твар захіналі, як гэта рабілі арабскія жанчыны, жанчыны з «Аповесці пра Гэндзі», прыйшлі да цяперашняга перыяду адкрытага твару. Я не збіраюся сцвярджаць, што гэта прагрэс. Гэта можна лічыць перамогаю людзей над багамі і адначасна разглядаць як пакорнасць ім. Таму вось мы і не ведаем, што будзе заўтра. Не выключана, што заўтра нечакана наступіць век адмаўлення ад сапраўднага твару. Але сёння, найхутчэй, не век багоў, а век людзей. І ў тым, што мая маска імітавала сапраўдны твар, былі свае прычыны.

Ну, хопіць. Даволі ўжо прычын. Калі пашукаць, апраўданняў можна знайсці колькі хочаш. Ды колькі б я іх ні выстройваў у рад, усё роўна мне не абвергнуць тых двух фактаў, на якія ты спаслалася. Тым болей што супраць твае другое заўвагі, што маска ўрэшце нічога не магла зрабіць і толькі апраўдвалася, пярэчыць няма чаго, наадварот, я сам усё болей і

болеі даказваю гэта. Хопіць ганьбіць сябе. Калі б я толькі выставіў сябе на пасмешышча, пацярпеў крах, хай сабе, але ўсе мае пакуты аказаліся дарэмнымі — вось гэта болей чым сумна і так брыдка, што я не маю сілы нават апраўдацца. Усё настолькі відавочнае, што можна прыйсці ў роспач. Бездакорнае алібі, бязмежная свабода, і ўсё роўна ніякага выніку. Дый пакінуўшы гэтую падрабязную пісьмовую справаздачу, я сваімі рукамі знішчыў сваё алібі, і цяпер нічога ўжо не зробіш. Ці не падобны я на агіднага імпатэнта, здольнага толькі на прыгожыя словы пра полавую цягу...

Ага, адно, пра што варта яшчэ напісаць, — гэта пра кіно. Па-мойму, гэта адбылося прыкладна на пачатку лютага. У запісках я зусім не закранаў гэтага фільма, не таму, што ён не меў да мяне ніякіх адносін, наадварот, ён вельмі тычыўся мяне... Я міжволі пазбягаў гаварыць пра яго таму, што адчуваў — гэта зводзіць на нішто ўсю маю цяжкую працу па стварэнні маскі. Але цяпер я ўжо дайшоў да мяжы, і забабоны не патрэбныя. Ці, можа, ад таго, што становішча змянілася, я цяпер успрымаю яго па-другому. Папраўдзе, тое, што я ўбачыў, не было простаю жорсткасцю. Фільм быў трохі незвычайны і не меў асаблівага поспеху, але назву яго ты, напэўна, помніш: «Адзін бок каханя».

Застылы пейзаж. На фоне яго, спатыкаючыся, ідзе тоненькая дзяўчына ў прасценькай, але акуратнай сукенцы, яе профіль празрысты, як у здані. Яна ідзе па экране справа налева, таму відна толькі левая палавіна яе твару. На заднім плане жалезабетонны будынак, і дзяўчына амаль дакранаецца да будынка нябачным гледачу правым плячом. Яна як быццам саромеецца людзей, і гэта вельмі пасуе да яе журботнага профілю. Яе няшчасны выгляд выклікае боль і шкадаванне.

На тым баку вуліцы тры хлопцы, хуліганістыя на выгляд, успёршыся локцямі на рэйку, што адгаро-

джвае тратуар ад маставой, чакаюць ахвяру. Адзін, заўважыўшы дзяўчыну, свіснуў. Але дзяўчына ніяк на гэта не рэагуе, быццам не мае органаў, якія ўспрымаюць вонкавыя раздражненні. Другі з кампаніі, падахвочаны свістам таварыша, падняўшыся, стаў набліжацца да яе. Звыклым рухам ён схпіў ззаду дзяўчыну за левую руку, спрабуючы прыцягнуць яе да сябе, і груба вылаяўся. Дзяўчына, быццам гатовая да гэтага, прыпынілася і паволі павярнулася да хлопца. І адкрыўся правы бок яе твару, бязлітасна скрамсаны келоіднымі рубцамі і зусім скалечаны. (Падрабязнага тлумачэння не было, але ў наступным дыялогу часта паўтараецца слова «Хірасіма», і, відаць, дзяўчына — ахвяра апрамянення.) Хлопец аслупянеў, не мог вымавіць ні слова, а дзяўчына, адварнуўшыся, адыходзіць, быццам нічога не здарылася. Твар у яе зноў як прывабнае здані...

Потым дзяўчына праходзіць некалькі вуліц, адчайна змагаючыся з сабою кожны раз, калі выходзіць на голае месца, нічым не заслоненае справа, ці да перакрывавання, якое павінна перасекчы (я так блізка прымаў гэта да сэрца, што ўскокваў з свайго месца), і нарэшце набліжаецца да баракаў, абгароджаных калючым дротам.

Дзіўныя будынкi. Быццам мы нечакана вярнуліся на дваццаць гадоў назад — у двары сноўдаюцца салдаты, адзетыя ў форму старога арміі. Адны без усякага выразу твару, другія маршыруюць, праз кожныя тры крокі становяцца ва фронт і аддаюць чэсць. Сярод іх найболей уражвае стары салдат, які ўвесь час паспешліва дэкламуе пад нос рэскрыт імператара да салдатаў. Словы сцерліся і страцілі сэнс — збярогся толькі агульны контур і тон.

Гэта псіхіятрычная бальніца для колішніх вайскоўцаў. Хворыя не ведаюць пра ваеннае паражэнне і жывуць мінулым, астаючыся ў часе, які спыніўся ў

іх дваццаць гадоў назад. Паходка ў дзяўчыны, якая ішла міма гэтых сцен, стала да непазнавальнасці лёгкая і спакойная. Яна ні з кім не гаворыць, але паміж ёю і хворымі адчуваецца ўзаемны давер і блізкасць, як паміж сябрамі, хоць цяпер яны вельмі занятыя. А дзяўчына, у той час, як санітар за нешта ёй дзякуе, пачынае мыць бялізну, прымасціўшыся ў кутку ў бараку. Гэтую дабрачынную работу яна выбрала сама і рабіла яе раз на тыдзень. Калі дзяўчына падымае галаву, між будынкамі бачыць асветленую сонцам прасторы, дзе дзеці бесклапотна гуляюць у мяч.

Потым сцэна мяняецца. Цяпер мы бачым, як жыве дзяўчына ў сябе дома. Дом яе — маленькая майстэрня на ўскраіне, дзе штампуюць з бляхі цацкі, прайзачны, нудны дом. Але калі глядач бачыць то справа, то злева расчырванелы дзявочы твар, у сціплым абліччы дома паяўляецца дзіўная перамена і нават простыя ручныя прэсы, што стаяць у рад, пачынаюць жаласна стагнаць. І пакуль дакладна да драбніц узнаўляліся гэтыя дэталі штодзённага жыцця, узнікала трывога за будучыню дзяўчыны, якая ніколі не наступіць, за прывабную палавіну яе твару, якога ніхто не ацэніць. У той жа час было ясна, што такое спачуванне раздражняе дзяўчыну, дапякае ёй. Таму не будзе нічога нечаканага, калі ў адзін цудоўны дзень гэтая дзяўчына ў адчай абліе кіслатою нечэпаную палавіну твару і зробіць яе такою самаю, як скалечаная. Праўда, гэта ўсё роўна не выйсе. Але ніхто не мае права абвінавачваць дзяўчыну за тое, што ніякі іншы сродак не прыйшоў ёй у галаву.

Раніца на другі дзень. Дзяўчына, павярнуўшыся да брата, кажа:

— Вайна. Нешта яна доўга не пачынаецца.

Аднак у яе тоне не чулася ні ноткі варажасці да другіх людзей. Яна сказала гэта зусім не таму, што жадала адпомсціць тым, хто не скалечаны вайною.

Проста ў яе была наіўная надзея, што калі пачнецца вайна, дык адразу адбудзецца пераацэнка каштоўнасцей, увага людзей сканцэнтруецца не так на твары, як на страўніку, не так на вонкавай форме, як на жыцці. Брат, здавалася, зразумеў прыхаваны сэнс пытання і адказаў абьякава:

— Дзіва што доўга... Ды на заўтра нават угадаць надвор'я не могуць.

— Ага, калі б так проста было дазнацца, што будзе заўтра, дык гадалкі асталіся б без хлеба.

— Ведама. Вазьмі вайну — толькі пасля таго, як яна пачнецца, дазнаешся, што яна пачалася.

— І праўда. Калі загадзя ведаць, што вытнешся, ніхто б ніколі не выцяўся.

Тое, што пра вайну гаварылася так абьякава, быццам ад некага чакалі пісьма, было горка, стварала цяжкую атмасферу.

Але на вуліцах няма нічога, што прадказвала б аднаўленне правоў страўніка і жыцця. Кінакамера дзеля дзяўчыны гойсае па вуліцах, але адно, што ёй удаецца падмеціць, — гэта празмерная сквапнасць, бязлітаснае растрачванне жыцця. Вяздоннае мора выкідных газаў... Незлічоныя будоўлі... Гарластыя дымавыя трубы брудных, прапыленых заводаў... Імклівыя пажарныя аўтамабілі... Страшэнная штурханіна ў мясцінах забаў і на распрадажах... Няспынныя званкі ў паліцэйскім участку... Бясконцы лямант тэлевізійнае рэкламы...

Урэшце дзяўчыне здаецца, што болей няма ў яе сілы чакаць. Што далей нельга чакаць. Тады гэтая дзяўчына, якая ніколі нічога не прасіла, стала ўмольваць брата паехаць з ёю куды-небудзь далёка-далёка (хоць раз у жыцці). Брат адразу заўважыў, што яна робіць напіск на слове «жыццё» болей, чым на слове «раз», ды ён лічыў, што не мае права пакідаць сястру адну, другога выйсця не было, і ён, кіўнуўшы, згадзіўся, бо любіць — значыць раздзяляць гора.

І вось праз некалькі тыдняў брат і сястра едуць. Змрочны пакой у правінцыйнай гасцініцы выходзіць да мора. Сястра з усяе сілы стараецца, каб скалечаная палавіна твару аставалася ў цяні і брату была відна толькі прыгожая палавіна, завязвае валасы стужкаю, яна незвычайна жывая, радасная. Яна гаворыць, што мора бяздушнае, а брат адказвае, што гэта няпраўда, што мора — выдатны апавядальнік. Але яны разыходзяцца толькі ў гэтым. Ва ўсім астатнім, нават у самых дробязях, у іх была згода, быццам у закаханых, кожнае слова ў іх набывала дваіны сэнс. Узяўшы ў брата цыгарэту, дзяўчына спрабуе курыць. Іх узбуджанасць пераходзіць у прыемную стому, і яны кладуцца побач на пасцелі. Праз акно, якое пакінулі яны адчыненае, каб можна было ўбачыць месяц, сястра назірае, як адна за адною падаюць залатыя кроплі і заліваюць мяжу паміж морам і небам. Яна загаварыла да брата, але той не адказвае.

Назіраючы, як падымаецца месяц, падобны на спіну залатога кіта, дзяўчына чакала ўсё нечага, але, адразу ўспомніўшы, што яны паехалі да мора, каб спыніць чаканне, паклала руку брату на плячо, стала трэсці яго, стараючыся разбудзіць, і прашаптала:

— Ты мяне не пацалуеш?

Брат дужа разгубіўся, каб і далей прыкідвацца, што спіць. Праплюшчыўшы вочы і глядзячы на празрысты, быццам фарфор, сястрын профіль, ён не меў сілы аблаяць яе, але і не мог, ведама, выканаць такую просьбу. Аднак сястра не адступалася.

— Заўтра ж можа быць вайна... — упрошваючы, задыхаючыся, заклінаючы, шаптала яна, усё набліжаючы і набліжаючы губы да яго губ.

Так адчайнае разбурэнне забароны спараджае няпоўнае згаранне паміж двума поршнімі, якія працуюць не ў такт, — паміж злосцю і жаданнем. Любоў і агіда... Пяшчотнасць і імкненне забіць... Згода і ад-

каз... Ласка і пабоі — падзенне, якое ўвесь час паскараецца, забавляючыся з непрамерымі страсцямі, падзенне, што адразуе дарогу назад... Калі назваць гэта бессаромнасцю, дык хіба хоць хто-небудзь з іх пакалення можа не быць уцягнуты ў падобную бессаромнасць?

Неба пасвятлела, набліжалася світанне. Дзяўчына, прыслухоўваючыся да дыхання соннага брата, ціхенька ўстала і пачала адзьявацца. У брата ў галавах яна паклала загадзя падрыхтаваныя два канверты і кradком выйшла з пакоя. Як толькі дзверы за ёю зачыніліся, брат, які, здавалася, спаў, расплюшчыў вочы. З пратуленых губ сарваўся глухі стогн, у вушы пацяклі слёзы. Ён устаў з пасцелі, падышоў да акна і, са скрыгатам сціснуўшы зубы, стаў асцярожна глядзець, трохі высунуўшыся над падаконнікам. Ён убачыў, як дзяўчына, быццам белая птушка, бегла да змрочнага ўздыбленага мора. Хваля раз за разам адкідала белую птушку, але, нарэшце адужаўшы яе, дзяўчына, то знікаючы, то паказваючыся зноў, паплыла ў адкрытае мора.

У яго не хапала цяпення стаяць на каленях на цвёрдай падлозе; удалечыні паявілася лінія чырвоных ліхтароў, і гэта на імгненне адцягнула яго ўвагу, а калі ён зноў паглядзеў туды, дзе раней белаю кропкаю плыла яго сястра, ужо нічога не было відаць.

Усе цвёрда перакананыя, што казка пра брыдкае качаня абавязкова канчаецца лебядзінаю песняю. Вось тут і ўзнікае апартунізм. Добра самому зведаць тое, што зведвае лебедзь. Якую б песню ні спявалі табе другія — гэта смерць, поўнае паражэнне. Мне гэта агідна. Збаўце мяне. Калі я памру, ніхто не падумае пра мяне, як пра лебедзя, і, значыць, я магу разлічваць на перамогу. Калі я паглядзеў гэты фільм, ён

выклікаў толькі раздражненне, але цяпер другая гамонка. Я не магу не зайздросціць той дзяўчыне.

Яна, па крайняй меры, дзейнічала. З такою велізарнаю мужнасцю разбурыла яна, здавалася б, неадольны забаронены плот. Ну, а тое, што яна памерла, — дык жа гэта па сваёй волі, і намнога гэта лепей, чым бяздзейнічаць. Вось чаму гэта дзяўчына прымусіла зусім чужога чалавека зведаць горкае пачуццё раскаяння, адчуць сябе ледзь не саўдзельнікам злачынства.

Добра, я таксама дам масцы яшчэ адзін шанц, на шчасце, яна яшчэ ёсць. Мне ўсё роўна, таму патрэбен такі ўчынак, які разбурыў бы цяперашняе становішча і выратаваў мае спробы ад небыцця. Адзенне, у якое я пераадзяваўся, і духавы пісталет ляжалі на сваіх месцах. Варта было мне разматаць бінт і надзець маску, як адразу ў маім псіхалагічным спектры адбыліся змены. Напрыклад, адчуванне сапраўднага твару, што мне ўжо сорак гадоў, ператварылася ў адчуванне, што мне яшчэ толькі сорак гадоў. Зірнуўшы ў люстэрка, я адчуў радасць, быццам сустрэўся з даўнім другам. З мушыным гудзеннем маска стала зноў зараджацца характэрнымі ёй ап'яненнем і самаўпэўненасцю, пра якія зусім я забыўся. Не трэба рабіць паспешлівых вывадаў. Маска не мела рацыі, але і не памылялася. Нельга знайсці адказу, які падыходзіў бы на ўсе выпадкі.

Быццам скаваны, я выйшаў на начную вуліцу. Было так позна, што не траплялася прахожых, неба, ускудлачанае, быццам хворы сабака, навісла над самымі дахамі. Сыры вецер, ад якога запяршыла ў горле, паказваў на дождж. У найбліжэйшай тэлефоннай будцы я стаў перагортаць тэлефонную кнігу, спрабуючы знайсці, дзе ты магла б схвацца. Дом тваіх бацькоў, дом твае школьнае сяброўкі, дом твае дваюраднае сястры.

Але ўсе гэтыя спробы кончыліся нічым. Па туман-ных адказах — хочаш вер, хочаш не вер — цяжка было зразумець праўду. Я ў нейкай ступені быў гатовы да гэтага і не асабліва засмуціўся. Можа, паехаць да хаты? Да апошнія электрычкі ёсць яшчэ крыху часу, а калі не паспею, можна ўзяць таксі.

Паступова нарастае ўва мне злосць. Я разумею тваё абурэнне, але ж гэта пытанне самалюбства і гордасці — клоун прымусяў цябе сысціся з ім. Я не збіраюся ставіцца да твае гордасці як да непатрэбнага апендыкса, але я магу толькі паціснуць плячыма: ці вартая яна таго, каб праз яе ўручаць ноту пра разрыў адносін? Хачу папытацца: які бок сестрынога твару цалаваў брат у гэтым фільме? Наўрад ці зможаш адказаць. Ты ж не памагла мне, як памог брат сваёй сястры. Хоць ты і прызнавала, што маска патрэбна, табе яна была прыручанаю маскаю, няздольнаю парушыць забарону. Ну, а цяпер беражыся. Цяпер за табою гоніцца маска — дзікі звер. Паколькі выкрыта сапраўдная сутнасць яе, яна з маскі слабай, аслепленай рэўнасцю, ператварылася ў маску, здольную пераступіць любы закон. Ты сама выкапала сабе магілу. Ніколі яшчэ тое, што я напісаў, не прыносіла падобных пладоў.

Нечакана пачуў я вострае цоканне жаночых абцасаў. Астаецца адна маска — я знікаю. Імгненна, не думаючы ні хвіліны, я схаваўся за вуглом, спусціў засцерагальнік і затаіў дыханне. Для чаго я ўсё гэта рабіў? Можа, гэта проста спектакль, каб праверыць цябе, а можа, і на самай справе нешта надумаўся? Я не магу адказаць сабе на гэта пытанне, пакуль жанчына не апынецца на адлегласці стрэлу, да самага апошняга, вырашальнага моманту.

Але давай падумаем. Зрабіўшы гэта, ці змагу я ператварыцца ў лебедзя? Ці змагу я прымусяць людзей адчуць сябе саўдзельнікамі злачынства? А ці

трэба гэта? Ясна адно — я магу толькі стаць распуснікам, кінутым на волю лёсу. Маё злачынства будзе камічнае, і таму мяне апраўдаюць — вось і ўсё. Паміж кінафільмам і рэальнасцю існуе, відаць, розніца. Усё роўна нічога не зробіш, — каб перамагчы сапраўдны твар, другога сродку няма. Я ведаю, гэта, безумоўна, віна не аднае маскі, справа, найхутчэй, ува мне самім... Але тое, што тоіцца ўва мне, ёсць ва ўсіх другіх людзях, гэта нешта агульнае, і таму я не жадаю ўвесь цяжар віны ўзвальваць на свае плечы... Абвінаваціць аднаго мяне не ўдасца... Я ненавіджу людзей. Я не маю намеру апраўдвацца перад кім бы там ні было!

Хада набліжаецца...

Болей ніколі пісаць не змагу. Пісаць трэба, відаць, калі нічога не здараецца.

З М Е С Т

Боль за чалавека. <i>Генадзь Шупенька</i> . . .	3
ЖАНЧЫНА ў ПЯСКУ	13
ЧУЖЫ ТВАР	184

Коба Абэ

К 55 Жанчына ў пяску; Чужы твар: Раманы/Пер. на бел. мову В. Рабкевіча, праadm. Г. Шупенькі.— Мн.: Маст. літ., 1986.— 413 с.— (Б-ка замеж. прозы).

Асноўны змест раманаў сучаснага японскага пісьменніка Коба Абэ (н. у 1924 г.) «Жанчына ў пяску» (1963 г.) і «Чужы твар» (1964 г.) звязаны з уяўленнем пісьменніка пра жорсткасць і бяссэнсавасць жыцця, з працэсам адчужэння асобы, трагічнай адзінотай чалавека, які страціў ілюзіі ў адносінах да свету і да самога сябе.

К $\frac{4703000000-057}{M 302(05)-86}$ 177-86

ББК 84.5Я

БИБЛИОТЕКА ЗАРУБЕЖНОЙ ПРОЗЫ

Кобо Абэ

ЖЕНЩИНА В ПЕСКАХ. ЧУЖОЕ ЛИЦО

Романы

Минск, издательство «Мастацкая літаратура»
На белорусском языке

Рэдактар *Л. І. Каўрус*. Мастак *М. А. Саўляк*. Мастацкі рэдактар *Л. Я. Прагін*. Тэхнічны рэдактар *Г. П. Тарасевіч*. Карэктар *І. М. Паланейчык*.

ІВ № 1891

Здадзена ў набор 29.08.85. Падп. да друку 14.02.86. Фармат 70×100¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура школьная. Высокі друк. Ум. друк. арк. 16,77+0,08 укл. Ум. фарб.-адб. 17,21. Ул.-выд. арк. 18,79. Тыраж 6000 экз. Зак. 1836. Цана 2 р.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

**ВЫДАВЕЦТВА
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»**

---

*Чытайце творы з серыі
«Бібліятэка замежнай прозы»
ў перакладзе на беларускую мову*

Уільям Сараян
У ГАРАХ МАЁ СЭРЦА
А п а в я д а н н і (ЗША)

Франсуа Марыяк
ТЭРЭЗА ДЭСКЕЙРУ. КЛУБОК ГАДЗЮК
Р а м а н ы. (Францыя)

Іштван Эркень
СЯМ'Я ТОТАЎ. ВЫСТАЎКА РУЖАЎ
А п о в е с ц і. (Венгрыя)

2 p.

77

GOVERNMENT
OFFICE

